

YU ISSN 0351-448X

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOGIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 13 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1987

YU ISSN-0351-448X

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 13 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1987

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР
COMITÉ DE RÉDACTION

Гане Тодоровски (претседател)
Стојка Бојковска
Миодраг Милошевиќ — Друговац
Ефтим Кафеџиски
Лидија Арсова — Николиќ
Звонко Никодиновски
Фанија Попова
Агим Полоска (секретар)
Љупчо Стефановски

Адреса: Филолошки факултет, Поштенски фах, 567, Скопје
Adresse: Faculté de Philologie, boîte postale 567, Skopje

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје

Книга 13, 1987

Во финансирањето на овој Зборник учествуваше и Заедницата за научни
дејности во СРМ

Печатено во печатницата „Просвета“ — Куманово

Тираж 600 примероци

Печатењето е завршено во месец декември 1987 година

СОДРЖИНА

ЛИТЕРАТУРА

	Стр.
<i>Катерина Велјановска</i>	
Показателите по посоченост во јазикот на Ѓорѓи Абациев	7—10
<i>Katerina Veljanovska</i>	
Exponents of definiteness in the langue of Gjorgji Abadžiev	10
<i>Пандора Димовска, Фросина Корнети</i>	
Типични прешки во наставата на јазикот на струката —	11
<i>Pandora Dimovska, Frosina Korneti</i>	
Typical errors in esp courses — — — — — — — —	28
<i>Лилјана Минова — Ѓуркова</i>	
Партикулата ли во македонскиот литературен јазик — —	29—37
<i>Liljana Minova — Đurkova</i>	
Particle ли in the macedonian litterary language — — —	38
<i>Борис Марков</i>	
Образувањето на придавки од предлошки конструкции и сложени придавки — — — — — — — — — —	39—60
<i>Борис Марков</i>	
Образование префиксально-суффиксальных и сложных при- лагательных в македонском языке — — — — — — — —	61
<i>Борис Марков</i>	
Сраснати и сложени прилошки образувања во македон- скиот јазик — — — — — — — — — — — —	63—76
<i>Борис Марков</i>	
Об образовании сложных наречий в македонском языке	77
<i>Звонко Никодиновски</i>	
Метаговорните глаголи во францускиот јазик — — —	79—134
<i>Zvonko Nikodinovski</i>	
Les verbes metalangagiers en français — — — — — — —	135
<i>Günther Richter, Halle</i>	
Zur entwicklung und differenzierung der deutschen gegen- wartssprache — normentsch eidungen heute — — — — —	137—146
<i>Чедомир Стојменовиќ</i>	
Вук како дијалектолог — — — — — — — — — —	147

<i>Чедомир Стојменовиќ</i>	
Вук как диалектолог — — — — —	153
<i>Живко Цветковски</i>	
Елипсата кај некои антонимни глаголски изрази — — —	155—160
<i>Живко Цветковски</i>	
Эллипсис у некоторых антонимических глагольных выражений — — — — —	160
<i>Илија Чашуле</i>	
Супстантивизација и образување на глаголската именка во прозните текстови на Марко Цепенков и Кузман Шапкарев	161—179
<i>Илија Čašule</i>	
Substantivization and formation of the verbal noun in the prose texts of Marko Cepenkov and Kuzman Šapkarev — —	180
<i>Вера Стојчевска — Антиќ</i>	
Коста Рацин и богомилското движење — — — — —	181
<i>Vera Stojčevska — Antić</i>	
Kosta Racín and the Bogomil movement — — — — —	190
<i>Горѓи Поп — Атанасов</i>	
Од поетското творештво на Климент Охридски — — —	191—194
<i>Горѓи Поп — Атанасов</i>	
Из поэтичeskото творчество Климента Охридского — —	194
<i>Љубица Јанешлиева</i>	
Баладата за тажната кафеана на Карсон Макалерз — —	203
<i>Ljubica Janešlieva</i>	
Carson Mc-Cullers's novel	
The Ballad of the Sad Café — — — — —	229
<i>Ружица Јанчулева</i>	
Смртта како највисок критериум на моралната вредност на личноста — — — — —	231—236
<i>Ружица Јанчулева</i>	
О смерти как о высшем критерии моральных ценностей человека — — — — —	236
<i>Ефтим Кафеџиски</i>	
Кон прашањето за естетските погледи на Н. В. Гогољ —	237—247
<i>Ефтим Кафеджиски</i>	
К вопросу об эстетических взглядах Н. В. Гоголя — — —	248
<i>Марко Китевски</i>	
Потурчувањето во македонските народни умотворби — —	249—265
<i>Marko Kitevski</i>	
The motif of islamisation in Macedonian folk literature —	266
<i>Dr. sc. Ursula Masurczak</i>	
Berlin, zur Zeit Skopje	
Zum bild makedoniens bei Eva Strittmatter — — — —	267—271

Ванчо Тушевски

Литературно-историческая деятельность Харалампия Полена-
ковича — — — — — 402

Ванчо Тушевски

Мотивот на ајдутството во српскиот и во македонскиот
реалистичен роман — — — — — 404—415

Vančo Tuševski

Das motiv des heiduckentums bei den serbischen realisten
und in der makedonischen prosa — — — — — 416

Саво Цветановски

Трансценденталната визија во поезијата на Е. Е. Камингс 417—440

Катерина ВЕЛЈАНОВСКА

УДК 808.66-2:886.6-32

ПОКАЗАТЕЛИТЕ ПО ПОСОЧЕНОСТ ВО ЈАЗИКОТ НА ГОРГИ АБАЦИЕВ

Во овој прилог ќе биде разгледана употребата на членските морфеми и показните заменки во расказот „Двајцата другари“¹ од македонскиот писател Горѓи Абациев.

Како што е познато, Горѓи Абациев (1910—1963) се појави во македонската литература во 1950 г. со збирката раскази „Изгрев“. Главно тематиката во неговите раскази и романи е од подалечната и поблиската историја на македонскиот народ. Горѓи Абациев води потекло од Дојран, а поради познатите историски услови не добил образование на својот мајчин јазик (завршил правен факултет во Софија). Ова можело да придонесе за изградување свесен став кон јазичниот израз од страна на овој македонски автор. Ние овде ќе се обратиме на една поединост од богатиот материјал што ни го дава неговото дело.

Општопознат е фактот дека членските морфеми во македонскиот литературен јазик стојат наспрема показните заменки:

-от, -та, -то; -те	: тој, таа, тоа; тие
-ов, -ва, -во; -ве	: овој, оваа, ова; овие
-он- -на, -но; -не	: оној, онаа, она; оние

Во литературата² за повеќе јазици, кажано е дека показните заменки ги имаат, главно, следните четири семантички функции: деиктичка, анафорска, корелативна и препаративна. Се разбира, одделните семантички функции се различно распоредени кај различни показни заменки. Показната замена со коренот *ов-* е обележана по блискост и тоа при деиктичка функција, додека при анафорската тоа се манифестира преку блискост во рамките на текстот. Оваа замена ретко се јавува во корелативна функција, а почесто во препаративна. Заменката со коренот *он-* е обележана по оддалеченост од говорното лице (деиктичка функција) и ваквата обележаност пома-

га таа да се употребува и за предмети и лица оддалечени во време и простор. Освен тоа, оваа замена се јавува често во корелативна функција. Показната замена со коренот *г-* не е обележана пространствено наспрема говорното лице, макар што може да се употреби за посочување предмети и лица блиски до соговорникот. Всушност, таа најмалку се употребува со деиктичка функција, но затоа далеку почесто со анафорска и корелативна. Наспрема оваа ситуација, членските морфемии *-ов* и *-он* задржале многу од значењата и функциите на соодветните показни заменки, а разликата меѓу именските групи што ги содржат од една страна само членските морфемии, а од друга показните заменки, може да се окарактеризира повеќе како стилска. Кај именските групи што ги содржат показните заменки со коренот *ов-* и *он-* превладува показното значење над именувачкото, а кај именските групи што ги содржат членските морфемии *-ов* и *-он* превладува именувачкото над показното. Најважна од сите, како што е познато, во нашиот јазик е членската морфема *-от*, чија употреба во деиктичка функција е напoлно маргинална. Оваа членска морфема ја употребуваме широко, за да означиме пред сè различни видови определеност (определеност со оглед на актот на комуникацијата, но и пошироко, т.н. ситуациона определеност, потоа објективна и субјективна определеност, како и вистинска и индиректна анафора, определеност по припадност итн.).

Во поглед на употребата на членската морфема *-от*, *-та*, *-то*; *-те* во оваа кратка проза на Абациев може да се забележи дека во најголем број случаи станува збор за вистинска анафора (се работи за објективна определеност) и тоа од најобичен вид: Токму спроти него се зададе голема, колку една човечка глава, *желка*, со издаден напред долг и набрчкан врат. *Желката* застана и погледна во него со своите наивни очи. (стр. 4), По едно време чу како на сон привлечена мелодија на војничка *труба*. Звучите на *трубата* идеа далеку од зад шумата. (стр. 5), Убавата, безредно накадрена, светлоруса коса и брадата, замрсена од прав и бујата, му го откриваа облото лице, среде кое молскаа светливи и големи, прозрачни, сини *очи*. *Очите* Јоновии навистина беа забележливи. (стр. 12), Во неговото секавање, излегуваа незаборавни слики од првите востанички дии, се меркаа живо *ликови* на борците во разгорот на битките. Меѓу *бројните ликови* се одделуваше храбриот војвода Чакаларов. (стр. 13) и Низ тарабите, се покажуваше глава на еден *војник*. Токму кога *војникот* го навртуваше алтипатлакот, го удри куршум по глава и тој се струполи покрај тарабите. (стр. 18). Освен тоа треба да се спомене дека, во расказот сретнавме и различни примери на индиректна анафора: Нешто *зашумоли* во тревата. Глигур го напна слухот. *Шумот* се приближуваше и стануваше појасен. (стр. 3) и Долу, на

десетина чекори од него, под самиот рид, шумолеше мало *изворче*. Глигур жедно го наслушуваше еднообразното црцорење на *водата*. (стр. 5). Во почетокот на расказот се среќаваме и со една специфична употреба на членот окарактеризирана како израз на субјективна определеност: Глигур се поткрена на лактите и се загледа со брзи, неспокојни очи наоколу. На стотина-ипедесет чекори од него се простираше *набиениот зелен сид на шумата*... Во литературата на овој начин се постигнува еден ефект на директно воведување на читателот во дејството и непосредно запознавање со ликовите.

Забележливо е тоа дека авторот личностите ги поставува во една специфична ситуација, го внесува читателот во една атмосфера во чии рамки многу предмети, појави, па и личности можат да се примат како нешто што се подразбира. Појавата на членот во овие случаи можеме да ја окарактеризираме како израз на ситуациона определеност: *Просторот* пред неа, обрастен со потсушена и високи магаречки трње, беше посеан со многубројни церје и темнозелен трнар. (стр. 1), Му се чинеше дека ако направи само еден скок ќе се најде сред *примамливата ладовина во шумските честаци*. (стр. 1), Од *широките пукнатини од земјата* излазуваа мали, подвижни гуштери и му се качуваа по *плеките*. (стр. 2), Јон се загледа сега во малото облаче, што пловеше над *небото*. (стр. 12), Група војници се затрчаа кон *пирамидата* да ги земат *пушките*. (стр. 12) и Низ *тарабите*, отаде *мегданот*, се покажуваше главата на еден војник, украсен со *фес со пискул*. (стр. 18).

Во многу мал број примери Абациев ја употребува показната замена со коренот *г-*, а во нив можеме да зборуваме за нејзина анафорска функција: *А таа неподвижна тишина* лежеше како на гробишта. (стр. 3).

Во поглед на употребата на членската морфема *-ов* како и показната замена со коренот *ов-* може да се каже дека Абациев употребува именски групи со показна замена. При тоа можеме да кажеме дека е застапена деиктичката функција: Глигур не можеше да си претстави колку време веќе лежи во *оваа нажежена дупка*. (стр. 3) и Сега, во *ова спокојно очекување*, Јон се предаваше на спомени. (стр. 13).

Во врска со показната замена со коренот *он-* се забележува нејзината употреба како со деиктичка функција така и со корелативна. Пр. Костурскиот валија вети награда за *оној што* ќе ги донесе главите на непокорените арамини (стр. 9) и Гласот топло и надежно се носи над селскиот мегдан, исполнет со луѓе и ги запалува срцата на *оние што* го слушаат. (стр. 14).

Како особеност на јазикот на Абациев и на неговиот однос кон членската морфема *-он*, може да се наведе податокот дека тој релативно често ја употребува оваа членска морфема

во рамките на дијалозите. Со тоа тој му дава попривиден вид на исказот на своите јунаци, а што се однесува до семантичката функција можеме да кажеме дека во повеќето случаи станува збор за предмети и лица оддалечени од говорното лице. Пр. Гнаси ниедни, уште со *читацине* не сме ја виделе сметката, а вие тука касате. (стр. 2), Каде така? Не го гледаш ли *читакон* горе, ќе ти ја издупчи корупката. (стр. 4), Пред очи на *агине* сакаш ли да запалиш? (стр. 4), Да бев како неа, ќе им покажев пред самите нозе на *агаларине*. (стр. 4), Скоро ќе се сменува стражата... Да влезам тогаш во *шумана*. (стр. 5), Ту бре, *оние* султански сакаат да нè изморат на сонце. (стр. 6) и Јон, ќе го продупчам ли фесот на *оној читак онаму, а?* (стр. 18).

Врз основа на изложеното може да се заклучи дека во јазикот на Абациев се застапени сите три вида членски морфеми, како и показните заменки, со тоа што природно најмногу е застапена членската морфема *-от*, најмалку е застапена членската морфема *-ов*, а членската морфема *-он* ја среќаваме во специфичен контекст.

ЗАБЕЛЕШКИ:

¹ Абациев Ѓорѓи, Раскази, Скопје, 1972, стр. 1—23.

² Конески Блаже, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје, 1967, стр. 228—232, 342—343; Тополинска Зузана, Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик, Скопје, 1974, стр. 72—76; Тополинска Зузана, Кон дефиницијата на членот, Пристапно предавање на МАНУ, Скопје, 1979, стр. 33—40; Lunt Horace, Grammar of the Macedonian Literary Language, Скопје, 1952, стр. 40—43; Усикова П. Рина, Македонскиот јазик, Скопје, 1985, стр. 53—58; Минова — Ѓуркова Лилјана, Односот меѓу различните видови заменски зборови во македонскиот литературен јазик, XIII Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1980, стр. 107—116; Минова — Ѓуркова Лилјана, Релативизираната именска фраза во македонскиот литературен јазик, Studia linguistica Polono-Jugoslavica 2, Скопје 1982, стр. 157—169.

Katerina VELJANOVSKA

EXPONENTS OF DEFINITENESS IN THE LANGUAGE OF GJORGJI ABADŽIEV

Summary

In this paper the exponents of definiteness in the language of Gjorgji Abadžiev have been analysed and the following relevant results are obtained: (a) The three types of article endings and demonstrative pronouns are present, (b) The article ending *-ot* is most frequently used whereas the ending *-ov* appears very rarely, and finally (c) the article ending *-on* is only found in specific context.

Пандора ДИМОВСКА
Фросина КОРНЕТИ

УДК 802-07

ТИПИЧНИ ГРЕШКИ ВО НАСТАВАТА НА ЈАЗИКОТ НА СТРУКАТА

Во втората половина на XX-от век, почесто од било кога порано, научните дисциплини ги пречекоруваат границите на своите денотации и завлегуваат во сферите на други, на нив сродни, дисциплини. Следејќи го овој тренд лингвистиката мошне често навлегува во доменот на психологијата, педагогијата, социологијата и, во поново време, математиката — информатиката. Оттука употребата на термините социолингвистика, педаголингвистика и други е вообичаена.

1. ЛИНГВИСТИКА И ЛОГИКА

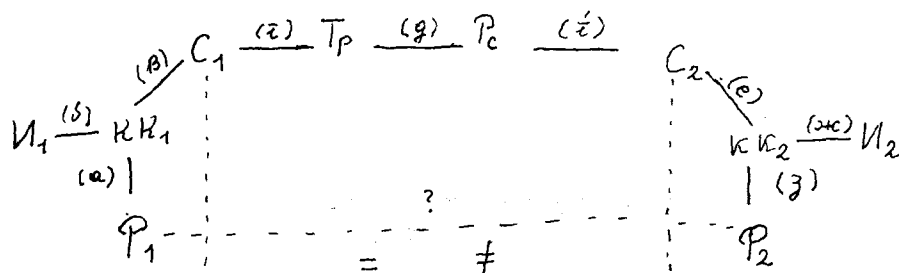
Овој напис претставува обид на лингвистичка анализа на јазикот на струката од аспект на логиката.

Во што е врската помеѓу лингвистиката и логиката?

Ако логиката е наука за „оние закони на мислењето до кои треба да се придржуваме при стекнување на научно сознание“ (Вујаклија), а тоа мислење најпотполно можеме да го искажеме со употреба на јазичниот систем, тогаш сосем станува јасно, колку цврста е врската помеѓу лингвистиката и логиката и колку е потребна анализа на лингвистиката од аспект на логиката кога е во прашање стручниот јазик односно примена на јазичниот систем во различни сфери на научната мисла. Оваа врска е двонасочен процес. Од една страна развојот на научната мисла го користи јазичниот систем како средство за искажување, а од друга страна тој ист систем, често пати е принуден да се самоменува во согласност со промените во развојот на научната мисла.

2. ЈАЗИЧНА КОМУНИКАЦИЈА

Според Александер* јазичната комуникација опфаќа 11, меѓусебно тесно поврзани елементи, како што може да се види од дијаграмов.

фаза на кодирање

фаза на декодирање

Легенда:

- 1 P_1 — објектот, настанот или ситуацијата на кои што се однесува кодираниот концепт,
- 2 K — начинот на кој што комуникаторот го конципира објектот, настанот или ситуацијата,
- 3 K_1 — комуникаторот кој го кодира концептот,
- 4 I_1 — стекнатите искуства, ставови и знаења кои делуваат на начинот на кодирање на концептот,
- 5 C_1 — јазичниот систем употребен за кодирање на концептот,
- 6 Tr — средството за испраќање на кодираниот концепт,
- 7 P_c — средството за примање на кодираниот концепт,
- 8 C_2 — јазичниот систем употребен за декодирање на концептот,
- 9 I_2 — стекнатите искуства, ставови и знаења кои делуваат на начинот на декодирање на концептот,
- 10 K_2 — комуникаторот кој го декодира концептот,
- 11 P_2 — објектот, настанот или ситуацијата на кои се однесува декодираниот концепт,
- 12 Буквите од (а) до (з) го покажуваат соодносот на елементите во процесот на комуникацијата.

* (1)

Од дијаграмот јасно се гледа дека успешна комуникација може да постои само во случај на автентичност на P_1 со P_2 .

Во случај на несовпаѓање зборуваме за различни типови грешки во процесот на комуникацијата, кои можат да бидат:

- перцептивно-концептивни или само концептивни
($P_1 \rightarrow KK_1$; $KK_2 \rightarrow P_2$)
- епистемички ($I_1 \rightarrow KK_1$; $I_2 \rightarrow KK_2$)
- семантички ($KK_1 \rightarrow C_1$; $C_2 \rightarrow KK_2$)
- психолошки или невролошки ($C_1 \rightarrow Tr$; $P_c \rightarrow C_2$)
- механички ($Tr \rightarrow P_c$).

Во овој напис анализирани се епистемичките, семантичките и концептивните грешки. Притоа користени се текстови од новинарство, ликовна уметност, драмска уметност, математика, физика и биологија, во наставата по англиски јазик.

3. ЕПИСТЕМИЧКИ ГРЕШКИ $I_1 \rightarrow KK_1$; $I_2 \rightarrow KK_2$

Нашата анализа покажа дека овој тип грешки може да биде расчленет на три вида:

- грешки како резултат на општоживотното искуство,
- грешки како резултат на стручно-научното искуство,
- грешки како резултат на лингвистичкото искуство.

3.1. Грешките на општоживотното искуство се резултат на дискрепацијата помеѓу социокултурата на K_1 и социокултурата на K_2 . Во колку разликите помеѓу двете социокултури се поголеми во толку и грешките од овој вид се помногубројни и потешки. Утврдивме дека овој вид грешки се најмногубројни во текстовите од новинарство, што е сосем разбирливо ако се има во предвид нивната општоживотна тематика; помалку во текстовите од ликовните и драмските уметности; а најмалку во текстовите од научните дисциплини како што се биологијата, физиката и математиката.

Примери:

COMRADE — The leader of the Communist Party addressed the assemblage vigourously: »Comrades, we must not give up the fight.« (Во англо-американската социокултура овој збор означува „соборец, сопартиец“, особено кога е употребен пред име; во југословенската социокултура зборот „другар“ се употребува при обраќање до непознати лица, помалку познати лица или лица од повисок статус со употреба на презимето или функцијата или самостојно.)

SYMPATHY — He expressed his deepest sympathy on the occasion of the earthquake toll. (грчки збор чие значење во англискиот јазик првостепено означува „сочуство“, а во нашиот јазик „наклоност, љубов“).

3.2. Грешките како резултат на стручно-научното искуство се од „специфичен“ карактер и директно зависат од научните дисциплини кои се предмет на студирање на нашите студенти. Стручно-научната терминологија се состои од два вида зборови:

- зборови кои веќе постојат во лексиката на странскиот или мајчиниот јазик со едно високо конвенционализирано значење, а потоа се „пренесени“ во односната научна дисциплина со друго чисто стручно значење;
- зборови кои не постојат во лексиката ни на странскиот ни на мајчиниот јазик и кои во најголем број случаи се кованици од зборови во старогрчкиот или латинскиот јазик. Овој вид зборови се интернационални и не претставуваат тешкотија за студентите, освен во областа на фонолошко ортографското подрачје, до колку добро ја познаваат научната терминологија на односната дисциплина.

Поаѓајќи од тоа сметаме дека странскиот јазик на нематичните факултети не би требало да се предава во првата година на студиите кога студентите сè уште не се навлечени во научната материја. Утврдивме дека зборови од првиот вид има повеќе во текстовите од новинарство и уметностите, а зборови од вториот вид во текстовите по биологија, физика и математика.

Примери:

а) Новинарство

LEAD — If the story doesn't fulfil the promise of the lead the customer is dissatisfied. („водење“ употребен со значење „прв параграф односно глава на новинарски напис“).

BEAT — In beat reporting as in love making there is no substitute for personal contact. („удар“ употребен со значење на „одредена специјалност во новинарството“).

MORGUE — Because the newspaper morgue had nothing except the new story of appointment, the reporter had to look elsewhere. („мртвечница“ употребен со значење „библиотека“).

б) Драмски и ликовни уметности

FAUVE — His paintings influenced both the fauves and the German expressionists. („дивјак“ употребен да значи „правец во модерното сликарство“).

TEXTURE — The texture and the colouring of the flesh and hair in Renoir's paintings seem almost real. („ткаенина, ткиво“ употребен со значење „текстура на слика“).

PROPERTY — Here indoor scenes, especially those requiring stage properties, were played. („особина, својство, имот“ употребен со значење „предмети потребни за изведување на драмско дело, облека, декор“).

в) Природно-математички науки

QUANTUM — The quantum theory ranks with the theory of relativity as one of the cornerstones of modern physics. („квантум“ се употребува за најмалата топлотна честица според Макс Планк).

DIRECTRIX — Tho ratio of distance-from-focus to distance-from-directrix is the eccentricity. („директриса или линија“ која во геометријата го одредува растојанието на различни точки во просторот).

MEIOSIS — Sex cells in the adult reproductive organs produce gametes by meiosis. („меоза — делба на половите клетки и формирање на гамети“).

3.3. Грешките како резултат на лингвистичкото искуство се должат на дискрепанцијата помеѓу примарниот јазичен систем (мајчиниот јазик) и странскиот јазик, и тоа на три нивоа: зборот, реченицата и дискурсот. Анализирајќи ги најчестите грешки кои студентите ги прават при обработка на стручни текстови, а кои се резултат на разликите помеѓу македонскиот и англискиот јазик, односно кога при декодирање на стручните текстови употребуваат негативна аналогија, се обидовме да ги групираме најтипичните грешки на сите три нивоа.

3.3.1. На ниво на зборот

— некои зборови од латинско потекло кои во двата јазика имаат различно значење. На пример:

DATUM — (во македонскиот јазик употребен со значење на „временски термин“, во англискиот „податок“);

MEMORANDUM — (во македонскиот јазик со примарно значење на „дипломатска нота“, а во англискиот со примарно значење на „белешка, потсетник“).

— множината на зборовите од латинско потекло кои во англискиот јазик го задржуваат латинскиот суфикс, што не е случај со македонскиот јазик. На пример:

FENOMENON-FENOMENA; FOCUS-FOCI; SPECIES-SPECIES

— мономорфноста на повеќето англиски зборови со различни функции во реченицата што не е случај со зборовите во македонскиот јазик. Ова претставува многу голем проблем до колку изостануват соодветните суфикси или структуралните зборови кои помагаат при детектирање на функцијата на зборот, како што е многу чест случај во заглавијата на текстовите од новинарство. На пример:

SOCCER BOY RAIL VICTIM — (Фудбалски навивач жртва на расправи во навивачки воз).

SHOTGUN DEATH RIDDLE DRAMA — (Смрт од огнено оружје — загадочна драма).

— метафорична употреба на зборовите која како таква не постои во македонскиот јазик. На пример:

LIP SERVICE — (метафорична употреба „празно ветување“),

TO SWEEP THE FIELD — (со метафорична употреба во значење „стекнува предимство“),

DEAD-PAN DELIVERY — (употребен со метафорично значење „непристрасен говор“).

3.3.2. На ниво на фраза

а) Именска фраза:

— предименска дистрибуција на атрибутот: именка-пасивна глаголската придавка; адverb-пасивна глаголска придавка; именка-активна глаголска придавка; адverb-активна глаголска придавка.

LIVER-MADE PROTEIN (протеин створен во цигерот),

COMMONLY FOUND TRAITS (типични особини)

DISEASE COMBATING AGENTS (агенси за борба против болестите)

SLOW OCCURRING PROCESSES (процеси кои бавно се одвиваат)

— поименска дистрибуција на атрибутот: адverb-пасивна глаголска придавка; пасивна глаголска придавка.

THE TRAITS ACTUALLY INHERITED (всушност наследените белези),

THE CURVE PRODUCED (добиената кривина)

THE ATOMS INTIMATELY CONNECTED (тесно поврзани-те атоми)

— разлика помеѓу именска фраза и сложенка: составени од два или три збора.

REACTION TUBE (цевка за изведување на реакција) и
REACTION PROCESS (процес на реакција);

LIFE FLUID (животна течност) и LIFE FIGHT (борба за живот)

IMMEDIATE REACTION ESTIMATIONS (вреднувања на моментална реакција) и

IMMEDIATE REACTION ESTIMATIONS (моментни вреднувања на реакцијата),

VALID HYBRID TESTS (тестирања на супериорни хибриди)

VALID HYBRID TESTS (валидни тестирања на хибридите)

б) глаголска фраза:

— прилошката функција на предлозите кои не секојпат го менуваат значењето на глаголот во смисла на нивната конотација, особено кога имаат биреферентно или полиреферентно значење. На пример:

TO MAKE UP:

— As witnesses were not available he was forced to make up the story. (измислува)

— Scientists had to make up their differences to reach proper inference. (се усогласува)

— The actress made herself up well for the part of Juliet. (се шминка)

— The neutrons and protons make up the atomic weight. (сочинува)

— Scientists could not make up for the long-term lap of irrationalism in scientific inquiry. (надокнадува)

— Skillful reporters usually try to make up to the public. (се додворува)

3.3.3. На ниво на реченица:

— примарното значење на редоследот на зборовите во реченицата заради повеќефункционалноста на зборот без морфолошка промена. На пример:

ROUND

— A circle is a round consisting of a set of points that are all a certain distance from a certain point. (именка)

— Continuous water currents round pebbles and marbles. (глагол)

- Numbers which are not integers end up in a (придавка)
- When the wheel turns round the vehicle moves. (прилог)
- When an extended arc goes all the way round the sphere it divides the sphere into hemispheres. (предлог)
- безлична употреба на пасивот. На пример:
- It has been said that the arts are »the windows of the soul«. (се вели)
- It was shown that many materials could be electrified by rubbing them with silver or fur. (се покажа)
- It is being considered that the quantum theory ranks with relativity as one of the cornerstones of modern physics. (се смета)
- многу честа употреба на глаголската придавка наместо временските клаузи. На пример:
- Painting a restful picture of a calm sea, the artist uses smooth, gentle forms and dulled colours. (when he paints — кога црта)
- In looking at buildings and reacting to them we are being concerned with architecture, (when we look — кога гледаме)
- Having found many clues to ancestry, biologists hoped to solve the mystery of genetics. (after they had found — откако откриле)
- конјуктивни фрази, кои заради нивната специфична форма, студентите ги преведуваат како компаративни прилози. На пример:
- AS WELL AS — This is revealed in the rate at which the atoms disintegrate as well as by the kind of radiation. (како и)
- AS LONG AS — Physics deals with all classes of matter as long as they remain free of chemical change. (до колку)
- MUCH LESS — We couldn't possibly bridge the Hudson River much less build a jet plane. (а уште помалку)
- инверзија на глаголот употребена емфатично. На пример:
- ONLY AFTER — Only after their growing up period are they ready for their first contact with a foreign substance.

- ONLY THEN — Michelangelo died when he was 89 years old. Only then were his tireless hands stilled.
- HAD THEY — Democritus was the first who thought that all substances were made up of atoms. Had scientists followed his work they would have solved the secrets of the atoms much earlier.
- непреводливоста или безличната употреба на некои глаголи во реченицата. На пример:
HAPPEN — In other cases these atoms happen to be chiefly carbon, hydrogen and oxygen.
- All previous research happened to be irrelevant.
- The idea happens to be preposterous.
- SEEM — Such experiments seem to indicate that two kinds of electricity might exist.
- Each seemed to repel others of the same kind and attract their opposites.
- This seemed to prove that all radiant energy moves in waves.
- модалните реченици, особено при денотација на различни временски аспекти. На пример:
- Experiments are being performed in which mesons may be substituted for ordinary electrons. (може да бидат)
- Scientists hope that stellarators may become fusion machines in the near future. (може ќе бидат)
- The theory might prove correct if it had enough evidence. (би можела да се покаже)
- He might have felt obliged to respond if they had approached him properly. (може би ќе се чувствуваше)
- употребата на глаголската именка по предлозите и по некои глаголи. На пример:
- This relationship cannot be proved without using parallel lines. (without using — без да се користи)
- Light atoms can yield energy by being fused together. (by being fused — со тоа што се споени)
- The moment the subject is convicted the police stops investigating the case. (investigating — да го истражува)

3.3.4. На ниво на параграф:

- соодветни сврзници употребени на почеток на реченицата, за спазување на кохерентноста на параграфот. На пример:

- Matisse made no attempt to create the illusion of realistic forms and space. Instead, he used intense colour and lines to . . .
(instead — наместо тоа)
- A crime reporter must report the effects of the event on the victims. Only then can he write a story . . .
(only then — само во тој случај)
- The blood carries the wastes to the kidneys for disposal. In addition, the work of the muscles and other tissues create heat. In turn, the heat of the blood warms the body. However, the blood is not the only substance that warms the body.
(in addition — освен тоа; in turn — од своја страна; however — меѓутоа)
- The arts are important in much that we see, hear, and do. Whether we realize it or not, the arts are part of the daily living of everyone.
(whether . . . or — без разлика дали . . .)
- Mathematics is an exact science. Although we usually think that it solves all problems, there is still a number of mysteries. As some of the older, unsolved problems involve prime numbers, the prime number mysteries have been a challenge for mathematicians for a long time. Indeed, noone has been able to find how many prime pairs there are. But, on the other hand, noone has been able to prove that there is a number beyond which there are no prime pairs. So, both prime numbers and prime pairs are unsolved mysteries.
(although — иако; as — бидејќи; indeed — навистина; on the other hand — од друга страна; so — според тоа; both . . . and — и . . . и)

4. СЕМАНТИЧКИ ГРЕШКИ $KK_1 \rightarrow C_1$; $C_2 \rightarrow KK_2$

Врската помеѓу јазикот и логиката веројатно најдобро може да се уочи во анализата на семантичките грешки кои според погоре прикажаниот дијаграм настануваат при „материјализирање“ на мислата, односно кога концептот престане да биде мисла и се преточува во зборови. Дали изборот на лексичките зборови, нивната морфолошка форма, изборот на структуралните зборови, како и редоследот на едните и другите во реченицата е правилен или не, укажува на присуство или отсуство на семантички грешки. Притоа треба да се имаат во предвид две работи: прво, дека при анализата не се земаат во предвид концептивните грешки односно се претпоста-

вува дека референсата на која се однесува мислата е правилно конципирана; и второ, не се зема во предвид интерференцијата која е резултат на влијанието на законитостите во јазичниот систем на мајчиниот јазик.

Овој тип грешки не можевме да ги анализираме надвор од законите на логиката. Нашата анализа покажа дека постојат четири вида на отстапувања на логичката закономерност и тоа:

- (1) логичка недоследност, (2) логичка непрецизност,
- (3) логичка неодреденост и (4) логичка неповрзаност.

Под *логичка недоследност* би ги ставиле отстапувањата од правилото кај некои зборови кога тие се употребени во множина (MAN — MEN ; DEER — DEER) или во претерит (GO — WENT; THINK — THOUGHT; SET — SET), кога се споредувани (GOOD — BETTER; LITTLE — LESS) и кога се употребени како глаголки придавки (WRITE — WRITTEN; GIVE — GIVEN).

Најдобар пример за *логичка непрецизност* е членот во англискиот јазик. Неодредениот член „a“ има генерализирано значење, додека одредениот член „the“ има дефинирано значење. Често пати овие две значења се поистоветуваат како во наведените реченици во кои и двата члена генерализирано се употребени:

- The man has a highly developed nervous system.
- A man has a highly developed nervous system.

Предлозите во англискиот јазик претставуваат посебна тешкотија, особено кога се употребени во фрази, бидејќи имаат различно значење. Како пример да го земеме предлогот IN во фразите:

- IN TURN (од своја страна); IN ADDITION (освен тоа);
- IN SPITE OF (и покрај тоа); IN CHILDREN (кај децата);
- IN BRIEF (во кратко).

Голям број зборови во англискиот јазик имаат повеќе значења кои меѓусебно не се логички поврзани, како на пример зборовите:

- PLANT — Only green plants are able to
manufacture food from simple inorganic
substances. (билка)
- Atomic power is obtained in atomic plants. (постројка)
- SOUND — The sound waves consist of an ever-
-widening sphere of condensations. (звучен)
- The theory of mathematics is very sound. (цврст)

5. КОНЦЕПТИВНИ ГРЕШКИ $P_1 \rightarrow KK_1$; $KK_2 \rightarrow P_2$

Овие грешки се резултат на варирањата во значењата внатре во терминот. Под зборот „термин“ се подразбира мисловна единица или елемент, лингвистички симболизиран кој се однесува на некого, нешто, некако, некаде или некогаш. Овие варирања според Александер* може да се разгледуваат од пет дихотомни аспекти:

5.1. денотација

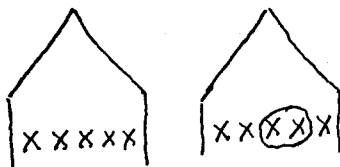
конотација

Под терминот АТОМ може да влезат сите единки кои не се поголеми од најмалата честичка на елементите во периодичниот систем. Изразот „може да влезат под“ Александер многу сликовито го заменува со зборот „шатор“ (како што може да се види од дијаграмот). Денотацијата на еден термин е всушност растегливоста на „шаторот“ под кој се најдуваат сите единки од терминот. За да може една единка да влезе во „шаторот“ таа мора да ги поседува основните заеднички особини или карактеристики со сите други единки во тој „шатор“. Овие заеднички, селективни особини на единките во „шаторот“ се наречени конотација на терминот. Во случај на зборот АТОМ заедничка особина на сите единки е „најмалата честичка на елементот составена од електрони, протони, неутрони и мезони“. Во колку „шаторот“ е поголем во толку заедничките особини на единките се помали и обратно. „Големи шатори“ се многу потешки за студентите од „мали шатори“ заради многу скудниот број на заеднички особини кои би помогнале при селектирањето на терминот во јазичната комуникација. Од друга страна, кога се работи за научни термини, заедничките карактеристики на единките во терминот често пати се менуваат во согласност со развојот на научната мисла. Така конотацијата на терминот АТОМ го следела следниот развоен пат: (1) најмала неделива честичка на материјата; (2) најмала неделива честичка на елементот; (3) најмала честичка на елементите составена од протони и електрони; (4) најмала честичка на елементите составена од протони, електрони, неутрони и мезони.

5.2. општо значење

специфично значење

Повеќето термини имаат општо и специфично значење. Под „општо“ значење се мисли на значењето кое ги опфаќа сите единици во терминот. Тоа е главно и најтипично значење на терминот, кое во редовната јазична настава прво се предава. Под „специфично“ значење се мисли на карактеристичните белези на некои единици на терминот кои не се заеднички за сите. Овој вид значење е типично за стручно-научните термини кои се многубројни во текстовите што ги анализираме. До колку не се знаат точно конотационите белези што го прават терминот специфичен не може да се разбере неговото специфично значење. Така на пример, општото значење на зборот АТОМ ги покрива сите атоми без оглед на кои елементи припаѓаат. Кога се работи за HYDROGEN ATOM терминот има специфично значење бидејќи се ограничува само на атоми кои се составени само од еден протон и еден електрон. Нашата анализа покажа дека зборови со специфично значење има многу повеќе во текстовите од научните дисциплини. На пример:

CHARGE — Free electrons exert a negative charge.

(„терет“ кој во физиката се користи со специфично значење „полнеж“)

STEM — Blood cells begin as stem cells in bone marrow.

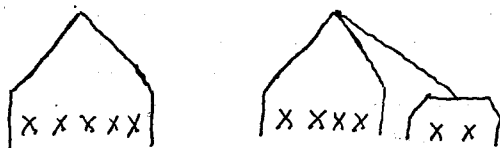
(„стебло“ во биологијата има специфично значење „зародишен“)

PRIME — Some of the older unsolved problems involve prime numbers.

(„прв“ во математиката има специфично значење „прост“).

5.3. буквално значење

метафоричко значење

Буквалното значење на терминот ја означува неговата нормална или есенцијална денотација. Метафоричното излегува од рамките на својата нормална денотација во невообичаена ситуација за да се постигне одредена асоцијација која ќе ни помогне повпечатливо да ја разбереме дадената ситуација. Така на пример терминот CONSCIENCE нормално означува „совест“, во фразата PRISONERS OF CONSCIENCE фигуративно значи „политички“ (политички затвореници“ а не „затвореници на совеста“). Нашата анализа покажа дека зборови со метафорично значење има главно во текстовите од ликовните и драмските уметности, како и во текстовите од новинарство, како на пример:

SCREAP — HEAP — Teacher training colleges were shut to prevent teachers going on the employment screap — heap.

(„куп старо железо“ со метафорично значење „технолошки вишок“)

ICEBERG — The figures in the Security Gasette are merely the tip of the criminal iceberg.

(„леден брег“ со метафорично значење „површински малку видливо нешто“)

TO ROLL OUT THE RED CARPET — We cannot boycott South Afrnca and at the same time roll out the red carpet for presidents of military regimes.

(„простира црвен килим“ со значење „срдечно пречекува“)

5.4. проширено стеснето пренесено значење

Ако значењата на термините ги следиме подолг временски период ќе забележиме дека тие претрпуваат промени од три вида. Опсегот на нивната денотација може да се прошири и да вклучи повеќе единки во „шаторот“, опсегот на денотацијата може да се стесни и да исфрли некои единки од „шаторот“ и на крај значењето на терминот може да биде пренесено на друг термин, во почетокот со метафорично значење, кое со време, ако се конвенционализира, престанува да биде метафорично и станува засебно значење со своја посебна како денотација така и конотација. Сите три вида промени се резултат на промените во социокултурата на земјата или на прогресот на научната мисла. Според тоа овие промени мо-

жевме, подеднакво застапени, да ги најдеме во сите текстови што ги анализираме. Како примери за проширено значење можеме да ги земеме сите научни термини кои со развитокот на науката се дополнувале и на тој начин проширувале. На пример,

HEAT — (1) во стариот век терминот топлина се сметаше за елемент; (2) во XVIII век како нешто што тече во или истекува од материите; (3) во крајот на XIX век означува движење на молекулите во материјата; (4) во почетокот на XX век според Макс Планк терминот се состои од партикули наречени квантуми кои се неделиви.

Термините го стеснуваат своето значење кога се стручно употребени со интернационално значење во согласност со научната терминологија на односната дисциплина или кога интернационалните термини своето оригинално значење го стеснуваат на еден начин во еден јазик, а на друг начин во друг јазик. На пример:

а) INPUT (влез на податоци); OUTPUT (излез на податоци);
FEEDBACK (повратни податоци)

б) GYMNASIUM (грчки збор — првобитно значење „место за телесни вежби и центар за духовни активности“, во англо-американската социокултура го стеснува своето значење на „место за телесни вежби“, а во југословенската „место за духовни активности“)

CAMERA (грчки збор со првобитно значење „просторија“, во физиката и биологијата го задржува своето првобитно значење — „камера окули“; додека во англо-американската социокултура се употребува да означи и фотоапарат и апарат за снимање филмови, во нашата социокултура се користи само како апарат за снимање филмови).

Термините со пренесено значење се резултат на високо конвенционализирана метафора или на „позајмица“ при составување на нови појмови кои дотогаш не постоеле во науката. Како пример од првиот вид да ги наведеме зборовите:

GAY („весел“ кој во поново време во англо-американската социокултура толку многу го конвенционализирал неговото метафорично значење што постанал секојдневен нов термин со ново значење „хомосексуалец“).

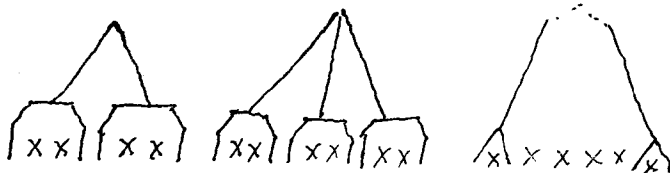
BLACK SPOT („црна дамка“ термин кој во поново време во сообраќајот се употребува со значење „смртносна кривина“, а во економијата со значење „област со голем степен на невработеност“).

TOLL („данок, такса“ во поново време сè почесто се користи како „жртва“ особено во сообраќајот).

Во науката постојат многу примери од вториот вид кои претставуваат кованици од старогрчкиот и латинскиот јазик. На пример:

EXTRA+TERRESTIAL — EXTRATERRESTIAL („вонземјанин“)
 INTRA + OCULAR— INTRAOCULAR („внатрешно очен“)
 POLY+GENETIC — POLYGENETIC („од различно потекло“)
 MONO+GENETIC — MONOGENETIC („едноврстен“)

5.5. биреферентно полиреферентно неодредено значење

До колку еден термин има две или повеќе јасно одредени референтни области кои подеднакво често се употребуваат зборуваме за термини со биреферентно или полиреферентно значење. Овој вид термини често пати претставува проблем при декодирањето на пораката бидејќи едното значење може лесно да се замени со другото, особено ако контекстот при тоа не е доволно јасен. Во овој случај зборуваме за амбигвитет. На пример:

CURRENT (/1/ струја; /2/ тековен)
 NET (/1/ мрежа; /2/ чист доход)
 SUBJECT (/1/ личност; /2/ тема; /3/ поданик; /4/ подмет на реченица)
 STATEMENT (/1/ соопштение; /2/ состојба; /3/ тврдење; /4/ поставка; /5/ преглед; /6/ опис.

Термини кои имаат висок степен на варирање во денотацијата не се доволно јасни и затоа велиме дека имаат неодредено значење. Овој вид термини се и најтешки. Таков е случајот со некои лексички празни зборови како што се DO, SET, MAKE и со предлозите ON, IN, OF. Овие термини го добиваат своето полно значење само во комбинација со други лексички или структурални зборови, при што често пати постојат дијагметрални разлики во значењата.

Примери со глаголот DO

- The new rules may do some good. (подобрува)
- Germs do harm to the body. (наштетува)
- Every actor's dream is to do Hamlet. (го игра Хамлет)
- The invention of the stellarator has done wonders in nuclear physics. (прави чуда)

- Arithmetic is the science of *doing sums*. (сметање)
- All existing evidence *does* point to the descrete character of things in the whole universe. (навистина)

6. ЗАКЛУЧОК

Грешките во наставата на јазикот на струката можат да бидат општи и специфични. Општите грешки се заеднички за сите нематични факултети, прилично се постојани во еден подолг временски период и главно се од областа на синтаксата и дискурсот. Специфичните грешки се посебни за секој факултет односно научна дисциплина, не се многу постојани бидејќи се менуваат во зависност од развојот на научната мисла и претежно се од областа на лексиката, а во помала мера на синтаксата. Специфични грешки преовладуваат во наставата на научните дисциплини, како што се физиката, биологијата и математиката. Утврдивме дека студентите прават помалку специфични грешки до колку добро ја познаваат како терминологијата така и материјата на соодветната научна дисциплина. Според тоа, чиниме дека наставата на јазикот на струката не треба да започне порано од втората година на студиите.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Alexander H.: The Language and Logic of Philosophy. University of New Mexico Press 1977.
2. Abbott J.: Meet the Press. Combridge University Press, Cambridge 1983.
3. Brooks et al.: News Reporting and Writing. St. Martin's Press 1980.
4. Димитровски Т.: Речник на македонскиот јазик. Универзитетска печатница Скопје 1961.
5. Encyclopedia Americana 1985. World Book Encyclopedia 1985.
6. English Language Services, Inc.: Journalism. Collier-Macmillan Ltd. London 1967.
7. Hornby A. S.: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford University Press London 1974.
8. Конески Б.: Граматика на македонскиот литературен јазик, Култура Скопје 1967.
9. McCormick et al.: Adventures in English Literature. Harcourt, Brace and World, Inc. New York 1968.
10. Mc Cormick et al.: Adventures in American Literature. Harcourt, Brace and World Inc. New York 1968.
11. Nature. Vol. 294 Nov. 1981 (115—119).
12. Razgovorova E.: Learning English by Reading. Višaja Škola Moskva 1964.
13. Science. Vol. 218 Oct. 1982 (38—43).
14. The Mathematics Teacher. Vol. 78 No 8 Nov. 1985 (586—653).
15. The Mathematics Teacher. Vol. 78 No 9 Dec. 1985 (660—733).
16. The Mathematics Teacher. Vol. 79 No 1 Jan. 1986 (7—75).
17. Thomson A. J. and Martinet A. V.: A Practical English Grammar. Oxford University Press, Oxford 1979.
18. Вујаклија М.: Лексикон страних речи и изрази. Просвета Београд 1961.

Pandora DIMOVSKA
Frosina KORNETI

TYPICAL ERRORS IN ESP COURSES

Summary

The subject of our study is the language of ESP Courses from the viewpoint of logic. During our investigation we differentiated several types of error three of which were analysed more closely: epistemic, semantic and conceptive. Our analysis has shown that the errors the students make in learning ESP may be both general and specific. The general errors, common to all students, regardless of the field of science they study, are persistent throughout a longer time period and are related primarily to the syntax and the discourse. The specific errors, on the other hand, have reference with every particular domain of science, they change as the scientific thought progresses and are, for the most part, lexical and less syntactic. Considerable specific errors are made by the students of science such as physics, biology and mathematics. We have, therefore, come to the following conclusion: the more the students are acquainted with scientific terminology and the subject matter of the corresponding science the fewer their specific errors are. Hence, the second year of studies is considered the most appropriate for ESP courses.

**ПАРТИКУЛАТА ЛИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН
ЈАЗИК**

Како и другите прашални партикули во македонскиот јазик, партикулата *ли*¹ се јавува во т.н. *да/не*-прашања, т.е. прашања што можат да добијат одговор во вид на *да* или *не*, односно прашања што можат да се споредат со математички изрази во кои непознатата може да има само една од две вредности: *да* и *не*.

Во „Историјата на македонскиот јазик“² Блаже Конески забележува: „Во однос на строежот на простата прашална реченица важна особеност на западното наречје е тоа што како нормален начин се јавува градењето на тие реченици без прашалната партикула *ли*. Сп. *го виде Стојана? му рече на Стојана?* Во источните говори, обратно, би било нормално да се употреби овде *ли*: *виде ли го Стојан? рече ли му на Стојан?* Оваа особеност на западното наречје се развила под воздејство на балканските јазици, во кои е таа позната.“ Во согласност со горенаведеното се и резултатите од испитувањето на *да/не*-прашањата во македонскиот јазик, извршено од Биргита Енглунд.³ Имено, од вкупниот број *да/не*-прашања (2.516), ексцерпирани од делата на 16 современи македонски автори, 44,1% отпаѓаат на прашањата без партикули (т.н. нулти прашања), а 30% — на прашањата со партикулата *ли*.

Сепак, оваа партикула заслужува внимание и тоа не само поради енклитичкиот карактер (со што избиваат на преден план извесни особености на нашиот јазик во поглед на редот на зборовите) туку и поради различните видови употреба, т.е. употреба во различни реченици, па и со различни значења.

* * *

Во рамките на директните *да/не*-прашања, партикулата *ли* можеме да ја сретнеме и во т.н. *вистински* (кога говорителот го поставува прашањето затоа што одговорот не му е поз-

нат, а верува дека адресарот го знае одговорот и дека може да му го даде), *реторички* (кога говорителот не очекува одговор, туку по пат на силна емфаза изразува значење спротивно на она што е директно изразено со прашањето), *делиберативни* (карактеристични за монолозите), *дидактички* (што се поставуваат со цел да се провери знаењето на соговорникот и во врска со кои се претпоставува дека говорителот, т.е. оној што ги поставува мора да го знае одговорот далеку подобро од соговорникот)⁴ итн.

Одговорот што доаѓа по едно *да/не*-прашање (без оглед на партикулата што се јавува во него, а и во случаите кога таа отсуствува) треба да претставува негова *верификација*, која може да биде *целосна* или *делумна*. *Целосната верификација* се состои во потврдување или одрекување на вистинитоста на глаголското дејство, а *делумната верификација* го потврдува или го одрекува дејството преку призмата на некој друг реченичен член (или негов дел). Со партикулата *ли* можеме да сретнеме и прашања што бараат целосна верификација (кога е *ли* зад глаголот во лична форма) и такви што бараат делумна верификација (со *ли* зад некој друг реченичен член).

Како енклитика, *ли* се јавува зад ортогониен збор. Најчесто, ортогониениот збор се поставува на почетокот на реченицата. Во најголем број случаи *ли* доаѓа зад глаголот во лична форма и тоа на почетна позиција. Тоа значи дека е за партикулата *ли* во македонскиот јазик најобична употребата во *да/не*-прашања со кои се бара целосна верификација. Ваквите примери ја покажуваат неделивоста на сложените глаголски форми, а потоа и на проклитичката група од глаголот во лична форма, како и компактоста на самата проклитичка група, составена од партикулите *би*, *ке*, *да*, и од кратките личнотамениски форми (вклучувајќи ги и формите на повратната замена). Наведуваме неколку примери: *А сте стрелале ли во жива цел?*; *...би учел ли за судија?*; *Ќе сакаш ли и ти малку?*; *Да наполнам ли?*; *Ви се допаѓа ли улога во комедија?*; *Го решивте ли сега станбеното прашање?* и др.

Во реченици што содржат модален глагол со *да*-конструкција, *ли* доаѓа зад модалниот глагол: *Сакаш ли да пиеш?*; *Ќе треба ли да ги разјаснувам моите позиции?* и сл.

Која било зависно-сложена реченица може да добие прашалник (на крајот), односно прашален карактер ако се постави прашање во врска со глаголското дејство во главната дел-реченица. Во овој случај (*да/не*-прашања за целосна верификација) партикулата *ли* ќе се јави зад глаголската лична форма во главната дел-реченица: *Верувате ли дека ќе го видам?*; *Виде ли како ја ујдисавме работата?*; *Го познавате ли човекот што ме поздравил?* и сл.

Во врска со позицијата на личната глаголска форма треба да се каже дека како атипични, но не и како некоректни се примаат примерите во кои пред таа форма има некој друг реченичен член: *Вие ќе одите ли на лозје?*; *Е, мачка на грб паѓа ли?*; *А за мајката има ли поголем господ од нејзиниот син?* и др.

Одделно внимание заслужуваат некои од примерите со глаголот *сум* како копула (во рамките на глаголско-именскиот природок), како и дел од оние со пасивни и со т.н. резултативни *сум-конструкции*, општо земено — случаи во кои *сум* има воспоставено (малку) полабава врска со именскиот дел, односно со глаголската придавка⁶ (на пример: *Тој е добар — Добар е; Тој е ранет — Ранет е; Тој е дојден — Дојден е*). Имено, поради енклитичкиот карактер на формите за сегашно време од глаголот *сум* (и особено на формата за трето лице еднина), партикулата *ли* најчесто се јавува зад именскиот дел на природокот, односно зад глаголската придавка: *Кокошкар ли сум?*; *Уморен ли си?*; *Ранет ли е?*; *Дојдени ли се?* и др. Ретки, но обични и изнасилени, па поради тоа и неприфатливи се примерите од типот: *Си ли ти член...?*; *А е ли?*; *Се ли тие виновни за бигаија?* и сл.

Прашањата со *ли* што содржат негација во најголем број се некој вид реторички: говорителот ги поставува за да ја нагласи својата убеденост во спротивното: *Не страхувате ли за својата популарност?*; *Не наоѓаш ли дека не им е местото овде?* и сл. Ваквите прашања стојат најблиску до оние со партикулата *зар(ем)*. Меѓутоа, овде е далеку поинтересна ситуацијата што се создава со поставувањето на негацијата пред глаголот *сум*. Имено, *ли* во вакви случаи може да се јави зад формите на *сум*: *Не сум ли за гледање?*; *Не е ли тоа произведено овде?*; *Не се ли народните умотворби создадени од еден колективен творец?* и др.

Во овие рамки се поставува прашањето за тоа дали може партикулата *ли* да се јави веднаш зад негацијата *не*. За разлика од ситуацијата со *да* (во *да-конструкцијата*), потоа со *ќе* и со *би*, во врска со кои практично нема примери со партикулата *ли* веднаш зад нив, со *не* можеме да ги наведеме следните: *Не ли го познавате?*; *Не ли ти здодеало?*; *Не ли си ти режисер?*; *Не ли е арен?* итн. По сè изгледа дека и партикулата *не* не треба да се одделува со *ли* од глаголот во лична форма, па примерите треба да гласат: *Не го познавате ли?*; *Не ти здодеало ли?*; *Не си ли ти режисер?*; *Не е ли арен?* Освен тоа, во случаи кога може да дојде до израз убеденоста во согласувачки одговор, можеме да ја употребиме партикулата *нели* со личната глаголска форма без негација: *Нели ти здодеало?*; *Нели го познавате?* и сл.

Во составот на прашањата со кои се бара делумна верификација *ли* може да се јави зад кој било член на реченицата (освен прирокот), како и зад некој елемент на некој реченичен член: *Јас ли да го разбудам?*; *Мислите мои ли ја скорнаа?*; *Нас ли нè бараат?*; *Тебе ли ти откажа?*; *На земја ли да седнам?*; *Во Штип ли го напиша првиот текст?*; *Со мене ли имаш работа?*; *Одамна ли го имате?*; *Толку ли го сака?*; и: *Толку ли многу ви се брза за назад?*; *Многу ли е жешко во Техеран?*; *Добра ли книга напишал?* и др.

На овој начин партикулата *ли* се јавува како средство за најдиректно акцентирање на поентата на прашањето во кое се јавува. Со својата позиција *ли* го сигнализира интонациониот центар на реченицата.

Еден вид градиција во прашањето добиваме со повторување на *ли*: *Редно ли е, редно ли е сево ова?*; *Беше ли тоа толку нужно, беше ли оправдано најпосле?* и сл. Почесто, меѓутоа, со повторувањето на *ли* се внесуваат алтернативи: Но неа ја немаше во градот од поодамна (*се мажила ли, во друг град ли отишла, умрела ли?*); *Ти жив ли си, умрен ли си?*; *Горестина ли му беше...*, *сила ли го спопадна, оган ли го изгоре...* Поради способноста за врзување со кој било ортотоничен збор, партикулата *ли* може да се сретне повторена и зад одделни реченични членови, под услов да се истородни, односно со иста функција: Бабата се поднаведна накај младата, ѝ шепна нешто — *прекор ли? прашање ли? утешен збор ли?*

Примерите со повторено *ли* се по правило стилски обележени, особено наспрема оние во кои алтернативата се внесува со сврзникот *или*, па добиваме т.н. алтернативни прашања, кои, како што е познато, можат да се поделат на две групи: такви во кои е алтернативата негација на елементот во врска со кој се прашува со *ли* и такви во кои се именува алтернативата. Примери: *Така ли е? или не е така?*; *Луѓе ли беа или не беа луѓе?*; *Спие ли, или е мртов?*; *Слушна ли гласови или тоа некој од него говори?*; *Вистина ли е сево ова или сонуваме?* итн. Како што е познато, *или* може да се јави и со партикулата за засилување *нак*: *Беа ли тоа моите мисли, или нак јас тие мисли ги сонував?*

Од разбирливи причини, поголем е бројот на примерите во кои алтернативата се сведува на најсуштествениот елемент, а тоа е во првата подгрупа — негацијата *не*, а во втората — симетрично со реченицата со *ли*, се задржува оној член на полната реченица што ја именува поентата на алтернативата. Примери: *Ти имаш ли намуз или не!*; *Та човек ли сте вие или не?*; *Го знаеме ли ние или не?*; *Дипломат ли е тој или таен советник на кадијата?*; *Проповед ли е тоа или троглива исповед?*; *Само миг еден ли потраа или часови цели?* и сл.

* * *

Далеку поретко од партикулата *дали*, *ли* се среќава во т.н. декларативни зависно-сложени реченици (именски, интенционални, содржински) и секаде може да се замени со *дали*. Проблемот со *ли* во овие случаи се состои во тоа што отсуствува леснозабележлив знак за почетокот на зависната дел-реченица, па понекаде тоа се одбележува со тире. Типичните декларативни реченици со *ли* ги илустрираме со примерите: ...сакаше да знае останале *ли* двете светулки во неговите чадосани очи?; Уште не знам го барам *ли*; и никој не чул жив *ли* е тој некојси Игно... *Ли* се среќава и во прашања сврзани со заповедна форма од глаголите на кажување: Кажувај, мојата совест *ли* си? Со оглед на тоа дека во случаите кога се ваквите реченици употребени со *дали* прашалникот отсуствува, речениците со *ли* можеме да ги третираме како преодни.

Со глаголот *праша*, како и со именката *прашање* добиваме индиректни прашања: Командирот тебе те *праша* уморен *ли* си; *Се запрашавме* води *ли* некој сметка за тоа; Го поставивме *прашањето* вистина *ли* е ова.

Значењето на алтернативност, заложено во примерите со *или*, може да биде и експлицитно изразено, како во примерот: *Дилемата* е, значи, ќе се поддржи *ли или* не, овој проект...

Алтернативните индиректни прашања со негација зад *или* можат да се јават со или без глагол во лична форма (што ќе ја придружува негацијата): Си мислам убав *ли* е човекот *или* не е; Не беше загрижен ќе му објасни *ли или* не.

Индиректните алтернативни прашања со вистинска алтернатива се јавуваат воведени од глаголот *праша* и од именката *прашање*, како и од глаголите: (*не*) *знае*, *се колеба* и сл.: Стружани *се прашаа* останал *ли* човек во прекуморската земја *или* сега маштија ја облекле во зелено и црно та ја испратиле на двете води; *Прашање* е ќе живеам *ли или* ќе умрам; *Не знаеш*, се веселат *ли* луѓето *или* се убиваат; *Се колебаа* да го погледне *ли* Љубета *или* да го одмине. И овде среќаваме испуштање на членовите што се неважни за алтернативата: *Не разбрав* тие *ли* викаа *или* јас; Ни ден-денешен *не се сеќава* електрична *ли* беше *или* петролејка.

* * *

Познато е дека *ли* може да се употреби и како партикула за засилување на некое значење. Така на пример, во рамките на директните и на индиректните *кој*-прашања (т.е. прашањата со прашалните заменски зборови), особено во јазикот на поезијата, ја среќаваме партикулата *ли* веднаш зад прашалниот

заменски збор, во функција на засилувач на прашалното значење, истакнувач на прашалниот збор: *Кои ли се наши во Струга?; Што ли беше тоа?; Што ли ќе каже тој за критиката на Владимир, каква ли дискусија ќе се отвори?; Ама кое време ли е, боже?; Како ли уште треба да речам дека те сакам?; Размислуваме: колку ли енергија... има... во нивните движења; ...и се прашувам одеднаш, како ли може да изгледам под него... Одделно место заслужуваат примерите со елиптични прашања во кои се изразува колебање: ...за неа треба да се пишува роман, што ли...; ...а носеше и нешто под мишка како штоф, што ли?*

Од наведената употреба има еден чекор кон извичните реченици: *Што ли не помисли!; О колку ли само страдам!; Што сè ли не бевме порано!*

Како застарена може да се смета употребата на *ли* во примери од типот: *Одвај ли можеше да знае за ова.*

Меѓу неколкуте начини со кои се постигнува нагласување на интензитетот на глаголското дејство спаѓа и повторувањето на глаголот во лична форма и тоа со партикулата *ли*: *Ветерот ги мрси косите на костеновите дрвја, а тие шумат или шумат, а келнерот носи ли носи, а тие пијат та пијат; Па и времето се оклештило, јасници, опнало дење сонцето: пече ли пече, а ноќе месечината: свети ли свети!*

* * *

Партикулата *ли* се јавува во зависната дел-реченица во рамките на условите зависно-сложени и тоа сама или со сврзникот *ако*.⁶ Патот од прашалното кон условното значење може да се илустрира со примерот од една народна пословица: *Дојде ли пролет? Помисли за зима?*

Во условните зависно-сложени реченици партикулата *ли* се јавува само во примери со реален услов, па во најголем број случаи, во зависната дел-реченица среќаваме сегашно или идно време: *Нема ли слобода, има смрт; Ы го одземаш ли животот на уметноста — таа престанува да биде уметност; Патува ли некаде Трбиќ — до него е стариот; Сака ли куќа — нека повели!; Но ќе посакаме ли да го означиме оној македонски автор што најпродуктивно и најразнострано се вклучува во процесот на осовременувањето на нашиот творечки збор, неизбежно доаѓа во средба со името на С. Ј.; Ќе чуеш ли нешто долу да ти шушка, викни!; Ќе им ја земеме ли душата, тие не се ништо.*

Како што може да се забележи од примерите, во форми за сегашно време се јавуваат несвршени, а во оние за идно време — свршени глаголи. Истите реченици со сврзникот *ако* ќе гласат: *Ако нема слобода...; Ако ѝ го одземеш животот...;*

Ако посакаме... итн. Треба, меѓутоа, да се каже дека има и примери во кои во рамките на зависната дел-реченица се јавуваат форми за сегашно време од свршени глаголи, на пример: *Посегне ли* ага или бег на сиромашка чест или пот, тешко нему, од острите јагаани на Глигура и Јона нема да се спасат; *Почне ли* денеска да копа, утре веќе не можеш да му ја видиш главата; *Замине ли* таа во градот, ќе останат пусти нивите; *Ти откажат ли* од една кука, чукни на друга врата; Но го *погледнеме ли* нејзиното композиционо устројство, можеме лесно да утврдиме една законитост и складност; *Ги најдеш ли* — може отгука понатаму; *Станат ли* — градот ќе се собира; *Побараш ли* повеќе, ќе те убијам; *Пукнат ли* — првиот куршум може да те погоди итн.⁸

Како што е познато, несвршените форми од свршените глаголи (т.е. формите за сегашно, минато определено несвршено и минато неопределено несвршено време, во македонскиот литературен јазик се блокирани, не можат самостојно да се употребуваат, но сепак наоѓаат примена и тоа на две нивоа: 1. на морфолошко (за образување идно, минато-идно и идно прекажано време) и 2. на синтаксичко (со ограничен број сврзници) во рамките на зависни дел-реченици. Употребата на формите за сегашно време од свршени глаголи со партикулата *ли* и тоа во рамките на зависната условна дел-реченица (зашто ваква појава немаме во рамките на прашалните реченици, на пример), се смета како последица на состојбата во одделни наши говори, а уште повеќе како резултат на влијанието од соседните словенски јазици. Наједноставен начин за интервенција е употребата на партикулата *ќе* пред гаголската форма, со што ќе добиеме идно време: *Ќе почне ли* денеска да копа, утре веќе не можеш да му ја видиш главата и сл. Меѓутоа, покрај овој, постои и еден друг начин и него ќе го илустрираме со следните примери: Да си го знаеш: *заноќи ли* — останавме на патот; *заплака ли* — ќе ти олесни; *Расипа ли* нешто — ќе те изрешета јас лично. Така да знаеш; Го *видовте ли* — стрелајте без предупредување; *Забележа ли* следење, ликвидирај го младичот.

Како што се гледа, втората можност за решавање на наведениот проблем со неправилната употреба на блокираните форми се состои во употребата на формите за минато определено свршено време и тоа со идно значење, на што укажува и употребата на форми за идно време од глаголите во главната дел-реченица. Во согласност со ова, примерите би можеле да гласат: *Посегна ли* ага или бег...; *Почна ли* денеска да копа...; *Замина ли* таа...; *Ти откажаа ли* од една кука... и сл.

Партикулата *ли* во условните зависно-сложени реченици може да се јави и заедно со условниот сврзник *ако*, употреба

што претставува продолжение на постара состојба во нашиот јазик (при повторување на *ако*): *Ако* им простиш, прости им, *ако ли* не им проштаваш... и мене да ме отпишеш од таа книга; *Ако* можам, ќе му отплатам, *ако ли* не — да му е просто. *Ако ли* може да се јави и зад заповедна конструкција: Иди да му бидеш жена... *Ако ли* не идеш, ќе да те земе со сила; Буди ми јунак; *ако ли* не, јас ќе умрам од тага. Како што може да се забележи од примерите, партикулата *ли* овде игра засилувачка функција и не внесува промена во значењето туку само стилски го обојува исказот.

* * *

Како што е познато, *ли* е најобична прашална партикула во старословенскиот јазик, во кој таа може да врши и функција на разделен сврзник (*ли-ли*; *ли-или*) и на партикула за засилување.⁹

Ако ја прифатиме како примарна употребата на *ли* во директни прашања, сите наведени видови употреба на оваа партикула во современиот македонски јазик можат да се сметаат за нејзино натамошно логично развивање (кое, се разбира, можело да почне и многу рано). Пред сè, наспрема директните, доаѓаат индиректните прашања, во кои сосем природно може да се задржи прашалната партикула или прашалниот збор воопшто. Освен тоа, прашањето и условот имаат заеднички елементи што се согледуваат во фактот дека и кога го поставуваме прашањето и кога го поставуваме условот, не го знаеме одговорот и не знаеме дали ќе се исполни условот — неизвесноста е она што ги сврзува и затоа прашањето може да се окарактеризира како специфично поставен услов, па може да се јави како зависна дел-реченица во рамките на една условна зависно-сложена. Употребата на *ли* како засилувачка партикула секако се должи на избледнувањето на нејзиното примарно прашално значење (под услов да го прифатиме како примарно).

Впрочем, во секое нулто *да/не*-прашање можеме да вметнеме *ли* и обратно: секое *да/не*-прашање со *ли* може да премине во нулто, без промена на значењето. Ова може да нè наведе на мислата дека е *ли* партикула што го прави експлицитно она значење што е веќе изразено со други јазични средства.

Што се однесува на засталењата на партикулата *ли* во нашиот јазик во иднина, можеме да предвидиме натамошно намалување на обемот и на сферата на нејзината употреба. Во овој момент се чини дека оваа партикула ќе си чува сигурно место само во рамките на директните прашања, каде што може да послужи како средство за нагласување на поентата на

прашањето, односно за сигнализирање на интонациониот центар на реченицата. Во рамките на зависно-сложените реченици нејзината употреба е ограничена поради енклитичкиот карактер, а како засилувачка партикула, се чини, може да се очекува во јазикот на поезијата и, донекаде, во разговорниот јазик.

ЗАБЕЛЕШКИ

¹ Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1982, стр. 542.

² Скопје 1982, стр. 121.

³ Birgitta Englund, *Yes/no-questions in Bulgarian and Macedonian (Form)*, Uppsala 1977. Во оваа докторска дисертација, одбранета на Стокхолмскиот универзитет, извршена е анализа на прашалните реченици во прозните и во драмските текстови на 16 македонски писатели. Делата се објавени меѓу 1967 и 1972 година. Меѓу цитираните примери има и такви што се примаат како необични или се карактеризираат како неприфатливи од страна на повеќе родени говорители. Во некои од овие случаи и авторката која е доследна во спроведувањето на одбраниот метод, објективна и неутрална, се почувствувала побудена или обврзана да укаже на неочекуваната форма на некое прашање.

⁴ Irena Bellert, *On the Logico-Semantic Structure of Utterances*, Wrocław 1972, стр. 55. и натаму.

⁵ Сп. Благоја Корубин, Перфектот и конструкциите со *сум* и *со има* во врска со местото на клитиките, II научна дискусија (Семинар за македонски јазик, литература и култура) Скопје 1983, стр. 95—99; истиот, Јазикот наш денешен — книга IV, Скопје 1986, стр. 110—126.

⁶ Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1966, стр. 339—340. Сп. и: Лилјана Минова — Гуркова, Условните сврзници во македонскиот јазик, Литературен збор XVI/4—5, Скопје 1969 стр. 16—18; Начини за изразување на условноста во македонските народни пословици, Македонски фолклор II/3—4, Скопје 1969, стр. 186—187; Преглед на условните сврзници во делата на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, Македонски јазик XX, Скопје 1969, стр. 161.

⁷ Како што е познато, во повеќе јазици се забележува појавата на прашална конструкција во условни реченици. Сп.: Lucien Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris 1966, стр. 595.

⁸ Во нашиот современ литературен јазичен израз се забележува погрешна употреба на блокираните форми на свршените глаголи и во временски зависно-сложени реченици со *кога*. Сп.: Благоја Корубин, Јазикот наш денешен, книга I, Скопје 1969, стр. 79—81; Лилјана Минова — Гуркова, Формите за сегашно време од свршени глаголи, Литературен збор XXVIII/4, Скопје 1981, стр. 109—110.

⁹ Сп.: W. Vondrák, *Alt-kirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, стр. 612, 619, 634—635.

Liljana MINOVA — ĐURKOVA

PARTICLE ЛИ IN THE MACEDONIAN
LITERARY LANGUAGE

S u m m a r y

The enclitical particle ли in Literary Macedonian can be used in: yes/no-questions, nominal and conditional clauses, but also as a particle for reinforcement.

These kinds of use are, more or less, a continuation of the situation in Old Church Slavonic.

There are some difficulties in the use of ли in nominal and conditional clauses, so that we can expect for this particle to keep its place as a particle in direct yes/no-questions only.

ОБРАЗУВАЊЕТО НА ПРИДАВКИ ОД ПРЕДЛОШКИ КОНСТРУКЦИИ И СЛОЖЕНИ ПРИДАВКИ

Придавките образувани од синтактичен израз или предлошка конструкција и сложените придавки во одделни граматики и други лингвистички трудови, повеќе или помалку, се замешуваат меѓу себе. Во понови трудови сепак преовладува мислењето дека споменатите образувања се достаточо издиференцирани, поради што се разгледуваат како одделни придавски видови. Различните гледања за посочените видови придавски образувања ни даваат повод да се задржиме на нив во овој труд. Изнесувајќи ја проблематиката на посочените образувања, тука го прифаќаме поновото гледање за нивното изделување. Двата вида придавски образувања во современиот македонски јазик ја имаат следнава застапеност и особености.

1. ПРИДАВКИ ОБРАЗУВАНИ ОД СИНТАКТИЧЕН ИЗРАЗ (ПРЕДЛОШКА КОНСТРУКЦИЈА)

Во поглед на сфаќањето и класификацијата на овој вид придавки во постојната стручна литература на одделните словенски јазици наидуваме на различни гледања и значителни разидувања, кое наоѓа одраз и во називот на ваквите образувања (сп. *синтактични изрази, предлошки конструкции, вид сложени, префиксно-суфиксни образувања* и сл.). При преминувањето на даден синтактичен израз (предлошка конструкција) во придавка по пат на суфиксација, изведената придавка го задржува основното значење на предлогот и именката од основата. За разлика од другите придавки изведени со даден суфикс, коишто можат да укажуваат и да определуваат голем број именки со најразлично значење (сп. на пр.: *градски -а, -о, -и парк, сид, куќа, улица, алишта, обичај, водовод, дете* и др.), придавските образувања од синтактичен израз го немаат ова свој-

ство и најчесто се ограничени во дадени состави, сп.: *меѓуградски* (разговор, сообраќај), *предшколска* (возраст), *средлетна* (жега) и сл.

Самото образување на разгледуваните придавки станува со повеќето постојни предлози (= префикси), додека како форманти се среќаваат суфиксите *-ен* и *-ски*. Во изборот на еден од двата посочени суфикси решавачко е постоењето на придавка без дадениот префикс, којашто најчесто се среќава напоредно со придавката образувана од предлошка конструкција, сп.: *бесвкусен* (и *вкусен*), *предвечерен* (и *вечерен*), *претшколски* (и *школски*) и сл., аналогно на кои се образувани *бездарен* (нема *дарен*), *бездетен* (нема *детен*) итн. Во состав на ваквите образувања функција на префикс имаат најголем број од постојните предлози на современиот јазик (сп.: *без-*, *вон-*, *до-*, *за-*, *зад-*, *крај-*, *меѓу-*, *над-*, *по-*, *под-*, *пред-*, *през-* (дијал.) *преку-*, *при-*, *сред-*, *интер-*).

Во однос на оние од префиксните образувања, префиксите од овој вид се среќаваат во далеку поголем број, но значителен дел од нив имаат ограничена распространетост. Споредбата на двата вида придавски образувања, освен тоа, укажува дека не секогаш можеме со сигурност да ги разграничине, бидејќи при нивното образување основата од која се изведуваат може да биде спорна, т.е. еднакво е можно да биде придавска или предлошка конструкција, сп. рус. *подводный*, *подсрочный* (*под водой* — *подводный*) (Ф — Б, стр. 334).

Од Речникот и Правописот на македонскиот јазик посочените префикси можат да се илустрираат со следниве примери:

Придавки образувани со префиксот *без-* и суфиксот *-ен*. Во образувањата од овој вид префиксот *без-* истапува со значењето отсуство на она она што обележува именката од основата, сп. на пр.:

безбеден (без *бед-а* + *-ен*, сп. и *беден* со подруго значење), *безбожен*, *безбоен*, *безболен*, *безбрачен*, *безветрен*, *бесвкусен*, *безвремен*, *безвучен*, *безгласен*, *безграничен*, *безгрешен*, *безгрижен*, *безгробен*, *бездарен*, *бездетен*, *бездимен*, *бездомен*, *бездрвен*, *бездушен*, *безживотен*, *беззлобен*, *беззвезден*, *беззиден*, *безизлезен*, *безизразен*, *безимен*, *безимотен*, *безличен*, *безмерен*, *безмесен*, *безмилосен*, *безмирисен*, *безнадежен*, *безоблачен*, *безосновен*, *безочен*, *безработен*, *безреден*, *безумен*, *безусловен*, *безутешен*, *бескарактерен*, *бескласен*, *бесконечен*, *бескрвен*, *бесповратен*, *бескуќен*, *беследен*, *бесмислен*, *бесмртен*, *беспатен*, *бесполезен*, *беспомошен*, *беспоштеден*, *бесправен*; или: *безидеен*, *безрезервен*, *безрезултатен*, *бескомпромисен*, *бескаматен*, *бескрупулен* „в. *бескрупулозен*“ Р, *бесперспективен* и др.

Одделни примери од овој вид се образувани од предлошки конструкции коишто претставуваат именки, сп.: *безброен* (безброј m), *бескраен* (бескрај m) и др., поради што, строго земено, не спаѓаат во префиксно-суфиксни түку во суфиксни образувања.

Посочените примери укажуваат дека имаат значителна пространетост во современиот јазик, при што меѓу нив се среќаваат и доста понови образувања, кое од своја страна зборува за продуктивноста на *без-* во придавки од овој вид. И покрај тоа што преовладуваат книжни творби, не се ретки и необични и оние што се карактеристични за народниот јазик, сп. на пр. *бездетен*, *безимотен*, *бесценет* (камен) и др. Од друга страна, меѓу образувањата со овој префикс се среќаваат и литературни заемки од црквенословенскиот и рускиот јазик, сп.: *бесплезен*, *безропотен* „pokoran, tih“ Р, *безметежен* (рус. *безмятежный*) „miran, spokojan, tih“ Р, *беследен* (рус. *бесследный*), *беспартиен* (рус. *беспартийный*) и др. Поголемата пространетост на ваквите образувања во однос на оние во српскохрватскиот јазик се гледа и од примери како што се: *безугледен* „neugledan“ Р, *беспогрешен* (сп. рус. *безошибочный*) „perogrešan“, *беспрегледен* „nepregledan“ Р и др., каде место *без-* преовладува *не-*.

Придавки образувани со *вон-* и суфиксот *-ен*. Префиксот *вон-* түка истапува со значењето надвор од она што содржи именката од основата, сп.: *вонбрачен* „vanbračan“ Р (буг. *извънбрачен*, рус. *внебрачный*), *вонматеричен*, *вонпартиен*; или: *вонармиски* „vanarmijski“ Р, *вонблоковски*, *вонканцелариски*, *вонплански* (рус. *внеплановой*), *воншколски*; или *воневропски* и др.

Придавки образувани со *зад-* и суфиксот *-ен*. Түка спаѓаат главно примерите *задграничен* „zagraničan“, *загробен* „zagrobni“ Р, каде *зад-* укажува на нешто што се наоѓа од другата страна на она што лежи во основата.

Придавки образувани со *крај-* (=покрај) и суфиксот *-ен* или *-ски*. Во образувањата од овој вид *крај-* упатува на близина на местото што произлегува од основата, сп.: *крајбрежен* „obalski“ Р, *крајречен* (što je pored reke) Р, *крајморски* „primorski“ Р, *крајселски* (пат и сл.).

Придавки образувани со *меѓу-* и суфиксот *-ен* или *-ски*. Префиксот *меѓу-* түка укажува на однос кон она што лежи во основата, на пр.: *меѓудржавен*, *меѓународен*, *меѓујазичен* (контакт и сл.), *меѓупланетарен*; сп. и *меѓусебен* (меѓу себе); или: *меѓуградски*, *меѓуселски*, *меѓуинститутски*, *меѓуфакултетски*, *меѓууниверзитетски*.

Придавки образувани со *над-* и суфиксот *-ен* или *-ски*. Во образувањата од овој вид префиксот *над-* (орр. *под-*) укажува на положба што се наоѓа над површината на она од основата, сп.: *надгробен*, *надземен* „1. (орр. подземен); 2. *nadzemaljski*“ Р, *надбубрежен*; или *надморски* „*nadmorski*“ Р; или *наткласен* (наткласно општество), *натприроден* „*natprirodan*“ Р.

Придавки образувани со *по-* и суфиксот *-ен* или *-ски* (ретко). Префиксот *по-* во случајов се употребува предимно за укажување на времето што следи. Од попознатите примери можат да се приведат следниве образувања: *повоен* и *повоенен* (што е по определена војна) „*posleratni*“, *посмртен* (1. и 2.) „*posmrtni*“ Р; сп. и понови образувања од типот *поинфарктен* (поинфарктен период), *пооперациски* (*пооперациска нега*); или со пространствено значење: *поморски* (што е во врска со пловење по море) „*pomorski*“, *понатен* „*usputan, uzgredan*“ и сл.

Придавки образувани со *пред-* и суфиксот *-ен* или *-ски*. Употребен во образувања од овој вид *пред-* обично укажува на време кое му претходи на она од основата (орр. *по-*), сп. на пр.: *предвоен* и *предвоенен* (што е пред определена војна) орр. *повоен*, *повоенен* „*predratni*“ Р, *предвремен*, *предизборен*, *предиспитен*, *предучилишен* (предучилишна возраст) „*predškolski*“ Р, *претпотопен* и *претпотописки*, *претпразничен* (што е спроти празникот), *претсмртен*; сп. и понови примери: *претконгресен*, *предмајски* (настани), *претинфарктен*, *предоперациски* и др.

Придавки образувани со *преку-* и суфиксот *-ен* или *-ски*. Во примери од овој вид префиксот *преку-* истапува со две значења: а) укажува на местонаоѓање од другата страна на она што лежи во основата и б) укажува на поголем обем, т.е. синонимен е со префиксот *над-*, сп.: а) *прекуридски*, *прекуморски* (што е од далечна земја, од преку море, отаде море) „*prekomorski*“ Р, *прекуокеански*; б) *прекуброен* (што е преку, над определен број) „*prekobrojan*“, *прекувремен*, *прекумерен*.

Придавки образувани со *при-* и суфиксот *-ен* или *-ски*. Префиксот *при-* означува положба во близина на она што покажува именката од основата, сп. на пр.: *прибрежен* (чешће *крајбрежен*) „*obalski, priobalski*“ Р, *приземен* (што се наоѓа при земја) „*prizeman*“ Р, *приградски* (што е при градот) „*prigradski*“ Р, *приморски* „*primorski*“, сп. и *привремен* „*privremeni*“ Р.

Некои од приведените примери се карактеристични за српскохрватскиот јазик, преку кој дел од нив се затврдени и кај нас.

Придавки образувани со *сред-* и суфиксот *-ен*. Овој префикс служи за укажување на време коешто настанува во средината на она од основата, сп.: *средзимен* (кој станува сред зима) „*sredozimni*“ Р, *средлетен* „*sredoletni*“; *средлетна жег*...“ Р, *средноноќен* (средноќ = полноќ) „*ponočni*; *средноќен час* *ponočni čas*“ Р.

Придавки образувани со *интер-* и суфиксот *-ен* или *-ски*. Овој странски (латински) префикс по значење се совпаѓа со домашниот префикс *меѓу-*, само што нивното замешување во префиксно-суфиксните образувања е доста ретко (сп. *интерфакултетски* и *меѓуфакултетски*). Тука спаѓаат примери од типот *интерконтинентален*, *интерпланетарен*, *интердисциплинарен*, *интеркатедрски* и др.

При разгледувањето на придавките образувани од синтактичен израз (предлошка монструкција) паѓа в очи дека голем дел од нив спаѓаат во книжната лексика. Својство на префикс тука имаат најголем број од постојните предлози, а од оние со странско (латинско) потекло е застапен главно *интер-*. Застапеноста на одделните предлози (=префикси) во образувањата од овој вид, меѓутоа, доста варира. Со слаба распространетост се претставени пред сè префиксите *до-*, *за-*, *крај-*, *на-*, *при-*. Од друга страна, по својата распространетост и продуктивност се изделуваат придавките со *без-*, *меѓу-* и *пред-*, макар што нови образувања се забележуваат и со некои од другите помалку распространети префикси од предлошко потекло. Особено голем број примери од овој вид се изведени со префиксот *без-* и суфиксот *-ен*. Поголемата продуктивност на *без-* во однос на српскохрватскиот јазик се гледа и од примери како што се: *безугледен* „*neugledan*“ Р, *беспогрешен* „*nepogrešan*“ Р, сп. рус. *безошибочный*), *беспрегледен* „*nepregledan*“ Р. и др.

Во особеностите на разгледуваните образувања треба да се одбележи фактот дека архаизми и дијалектизми меѓу нив ретко се среќаваат, но затоа не се ретки понови и најнови примери, кое секако зборува во прилог на нивната неопходност во јазикот. Независно од степенот на распространетоста и продуктивноста на одделните префикси, придавките од овој вид најчесто немаат соодветна замена, така што претставуваат составен дел од јазикот.

II. СЛОЖЕНИ ПРИДАВКИ

При разгледувањето на сложенките во словенечкиот јазик Бајец одбележува дека во однос на германскиот јазик, за кој ваквите образувања се карактеристични, не се многу сакани („*priljubljene*“) творби во јазикот и дека словенските ја-

зации во поглед на сложенките заземаат средно место меѓу германските и романските јазици. Тргувајќи од фактот дека *Плетишниковиот речник* содржи преку шест проценти сложенки, Бајец вади заклучок дека тој голем број сложенки може да се објасни со тоа што поголем дел од словенечките сложени образувања немаат народно потекло, туку претставуваат вештачки и новокнижни образувања, но „Kljub temu pa ostane še zmerom toliko ljudskih, da bo treba nekoliko spremeniti dosedanje odklanjajoče stališče naših slovničarjev“.¹

Во современите словенски јазици сложените придавски образувања се доста чести, а одделни типови од нив се изделуваат и по својата продуктивност.²

Слично на претходните разгледани образувања, во стручната литература на повеќето словенски јазици среќаваме различни мислења, како во поглед на сфаќањето на поимот сложени придавки така и во однос на нивното класифицирање. Терминот сложени придавки е особено широко сфатен кај А. Белик, кој во образувања од овој вид вклучува и примери од типот „безбожан «без бога», *побожни*на част и сл.; б) са придевом у управном делу придевске именице (... *нехатан, невиџен, наглух, разрок, субјел* «беличаст», *спаран, омален, ократак, просјед, повелик, приглуп* и сл. Код ових последњих несумњиво је да су многи постали слагањем прилога и глагола, тако да су привидне придевске сложенице“.³

Посочениот тип примери денес обично се разгледуваат како придавки изведени од синтактични изрази или предлошки конструкции по пат на додавање на даден придавски суфикс. Во руската лингвистика тие по правило се вклучуваат во префиксно-суфиксни образувања (*Грамматика русского языка*, I, АН СССР, 1960, стр. 358—361).

За основно својство или карактеристика на сложенките обично се зема белегот дека во својот состав содржат две (ретко три основи), секоја од кои претставува полнозначен збор или корен. Самото сврзување на првиот и вториот дел станува со или без интерфиксот -о- (-е-). Вториот дел од своја страна може да биде без суфикс (*беложолт* или *беложолт, светлосив* и др.) или да стои со даден суфикс, главно -ен, -ест, -ов, -ски (-чки, -шки), -ав, -ив или -лив. Сп. на пр.: *добронамерен, широкообразен, увозно-извозен, малозначен, дволистен, повеќегодишен, новодојден, работо-способен; двополов, белоперест, долгоклунест, првомајски, селскостопански, општествено-политички, државнокапиталистички; црноречки* (Црна Река), *горнополошки; светлокафеав; човекољубив, тешкоизлезлив, тешкосварлив, леснозапалив, реткоупотреблив* и др.

Меѓу сложените придавски образувања има такви коишто се среќаваат само кај придавките, но и такви коишто ги има и кај именките. Познати се повеќе видови класификации на

сложените придавки. За критериуми на нивното изделување обично служат: присуството и отсуството на интерфиксот, синтаксичкиот однос на првиот и вториот составен дел, нивното значење, зборовните групи што влегуваат во првиот и вториот составен дел и сл. Одбележување во случајов бара фактот дека пристапот кон ваквите образувања, бројот на изделените типови сложени образувања, нивниот редослед при разгледувањето, како и самата работеност на овој вид придавки кај одделни автори доста варира.

Според значењето сложените придавки се делат на две групации: α) со рамноправни и β) со нерамноправни елементи. Во вториот случај првиот составен дел има својство на зависен збор во споеви (рус. словосочетания), кој укажува: „а) кaчeстo, б) кoличeствo, в) oбъeкты“ (А. Гвоздев, *Современный русский литературный язык*, I, стр. 262).

Следствено, во поглед на синтаксичката врска на првиот и вториот составен дел сложените придавки имаат нееднороден карактер. Така, зависно од синтаксичкиот однос на укажаните два дела, се изделуваат три вида сложени придавски образувања: α) сложени придавки со независна врска или однос, β) сложени придавки со зависна врска и γ) сложени придавки образувани по пат на присоединување на вториот дел кон првиот дел. Посочените видови придавки според нивната синтаксичка врска ги имаат следниве основни карактеристики.

α) Под сложени придавки со независен синтаксичен однос се подразбираат образувања кај кои првиот и вториот дел се рамноправни или независни еден од друг, така што можат меѓусебно да се поврзат со сврзникот *и*, сп. на пр.: *глувонем, сино-зелен, бело-жолт, руско-македонски* (речник), *поштенско-телеграфски* (услуги).

β) Во сложени придавки со зависен синтаксичен однос се вклучуваат оние образувања кај кои првиот дел е зависен од вториот и истапува како негово појаснување. Такви се, на пример, придавките од типот *босоног, младолик*; или: *беложолт* (белузлаво жолт), *слаткозвучен, многуброен*; или: *еднопартиски, двотретински* и сл.

γ) За сложени придавки образувани по пат на присоединување се земаат оние кај кои вториот дел се присоединува кон првиот, сп. на пр.: *новодојден, ситномелен, првороден, реткоупотреблив* и др.

Ако се апстрахираат големите разидувања во поглед на сфаќањето на поимот сложени придавки, бројот на изделените типови и поттипови, нивниот редослед и сл., како најприфатлив критериум во случајов, мислам, може да се земе видот на зборовните групи што влегуваат во првиот и вториот составен дел (основа). При земањето на овој критериум во изделува-

њето на типови сложенки дилемата лежи главно во тоа дали да се вклучат тука и оние образувања коишто се изведени од сложени именки. Во стручната литература на рускиот јазик ваквите образувања обично не се вклучуваат во сложени придавки.⁴ Кај нас и во некои други современи словенски јазици, меѓу тоа, посочениот вид образувања се изделуваат како вид сложенки, сп.

„... од сложените именки се образуваат направо сложени придавки со наставката *-ен* или *-ски* (*-чки*, *-шки*): *југоисточен*, *крволочен*, *стрводерски*, *беломорски*, *злосторнички*...“ (Б. Конески, ГМЛЈ, дел I, стр. 89); или: *земјоделски* (од *земјоделец*)... *злосторнички* (од *злосторник*), *северозападен* (од *северозапад*) и сл.“ (К. Кепески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, стр. 106).

За придавските образувања од овој вид е, следствено, карактеристично дека не се изведени од две основи туку од сложена именка по пат на придавање на суфиксите *-ен* или *-ски* (*-чки*, *-шки*), сп.:

-ен: *југозападен* (југозапад), *југоисточен*, *бракоразводен* (бракоразвод), *вероисповеден* (вероисповед, *-ение*), *водоводен*, *водоодводен*, *водопроводен*, *правоговорен* (правоговор), *ракоделен* (ракоделие „в. ракоделство“ Р), *суводолен* (суводол = суводолица), *црноземен* (црнозем), *хлороводороден*; или: *самопрегорен* (самопрегор), *самоцелен* (самоцел), *самовластен* (самовластие), *самоволен* (самоволие, *самоволја*), *самоуправен* (самоуправа), *малокрвен* (малокрвие) и др., *-ски* (*-чки*, *-шки*): *божигропски* арх. (од *божигроб*) „*što je iz Jerusalilma, jerusalimski*“ Р, *старосватски* (старосват), *стрводерски* (стрводер), *малограѓански* (малограѓанин), *книговодителски* (книговодител), *раководителски*, *сметководителски*, *правобранителски*; или: *белоруски* (Белорус), *црвеноармејски* (црвеноармеец), сп. рус. *красноармейский* (красноармеец); или: *автобиографски* (автобиографија), *радиоаматерски* (радиоаматер), *радиотелеграфски*, *радиотелефонски*, *радиотехнички* (радиотехника), *стенодактилографски*, ... *доброволечки* (доброволец), *многоубожечки*, *великомаченички*, *велепоседнички* (велепоседник), *земјопоседнички*, *ситносопственички*, *идолопоклоннички*; или: *агротехнички* (агротехника), *аеростатички*, *психопатолошки* (психопатологија), *психофизиолошки*; или: *самокритичен* и *самокритички* (самокритика) *adj.* и *adv.*

Приведените и слични образувања очигледно имаат значителна распространетост во јазикот и воопшто претставуваат продуктивен тип придавки во современите словенски јазици.

Покрај разгледаниот тип придавки, во современиот македонски јазик се изделуваат следниве типови сложени прилава-ски образувања, дел од кои имаат свои поттипови:

а) Сложени придавки образувани од спој на придавка или заменска придавка и именка (со или без придавање на суфиксот *-ен* или *-ски*);

б) сложени придавки образувани од две придавки или прилог и придавка;

в) сложени придавки образувани од прилог и именски или глаголски корен (основа);

г) сложени придавки образувани од прилог и придавка изведена од именска или глаголска основа;

д) сложени придавки образувани од број и именска основа без наставка или со наставката *-ен*, ретко *-ски* и изолирано *-ов*;

ф) сложени придавки образувани од заменска придавка и придавка изведена од именска или глаголска основа;

е) сложени придавки образувани од именка и придавка на *-ен* (со или без самостојна употреба).

Некои од посочените типови сложени придавки во извесна мера се замешуваат или се прелеваат едни во други, кое во одделни трудови наоѓа одраз и во поглед на бројот на изделените типови сложени придавки и нивниот редослед. Посочените типови сложени придавски образувања во современиот македонски јазик ја имаат следнава застапеност.

а) Сложени придавки образувани од спој на придавка (заменска придавка) и именка — со или без придавање на суфиксот *-ен* или *-ски*. Зависно од постоењето или непостоењето на посочените суфикси, кај разгледуваните образувања се изделуваат два вида или поттипа придавки: а₁ сложени придавки без наставка (тип *белобрад* < *бела брада*) и а₂ сложени придавки со наставката *-ен* или *-ски* (тип *долговечен* < *долг век*). За двата вида (типови) придавки се сврзани следниве особености:

а₁ Сложени придавки образувани од спој на придавка (заменска придавка) и именка — без флексија. Со исклучок на ограничен број примери чијшто втор дел (основа) содржи именка од машки род без флексија (тип *кусоум*), вториот дел (основа) има карактер на именски корен (сп. *белобрад*, *тапоглав*, *босоног*).

И во едниот и во другиот случај вториот дел најчесто означува дел од човечкото тело. Класифицирани според вториот составен дел, образувањата од овој вид ја имаат следнава распространетост:

— **брад**: *белобрад* adj. (кој има бела брада) „belobrad“ Р, *голобрад*, *црвеноблад*(ест) (кој има црвеникава, лисеста брада) „ridobrad“ в. лис, лисест Р, *црноблад*; сп. и *бричобрад* (нар. поез.) „кој ја бричи брадата“ Р;

— **врат**: *головрат*, *дебеловрат*, *кривоврат*, *кусоврат*, *танковрат*;

— **глав**: *белоглав*, *гологлав*, *мазноглав* „glatko očešljan“ Р, *празноглав*, *рамноглав* (кој има рамна глава) Р, *тапоглав*, *тврдоглав*; сп. и *букоглав* (букова глава), *златоглав* поет. (со златна, златеста глава) „zlatoglav“ Р, *среброглав* (книж.) „кој има глава како сребро; *среброглав старец*“ ... Р, *песоглав*“ 1. (ирон.) „koji ima glavu nalik na pasju; 2. (fig.) tvrdoglav, svojeglav“ Р; сп. и *пцоглав* (дијал.) „в. песоглав“ Р; или: *своеглав* (кој работи на своја глава, тврдоглав) „svojeglav“ Р; сп. и примери со број или прилог во вториот дел: *двоглав*, *троглав*, *стоглав*; или: *многуглав*, *токмоглав* (за луѓе) „koji su jednakog rasta“ Р; аналогно на кои се образувани и примери со глаголка основа во првиот дел, сп.: *вртоглав* „vrtoglav“ Р, *дигноглав* (дигната глава) „gord, ohol, naduven“ Р; *пуљоглав*;

— **град**: *голоград* (што е со голи гради), *тесноград*, *широкоград*;

— **заб**: *острозаб* (што е со остри заби); *тризаб*, *трозаб* „в. тризаб“ Р;

— **клас**: *ситноклас*, *црноклас*; сп. и *златоклас* поет. (со златни, златести класје) „zlatoklas“ Р;

— **кос**: *белокос*, *долгокос*, *жолтокос*, *кадрокос* (со кадрава коса), *русокос*, *седокос*, *светлокос*, *сивокос*, *црвенокос*, *црнокос*;

— **крак**: *голокрак* В, *рамнокрак* (кој има рамни краци) „ravnokrak“ Р; сп. и *еднокрак*, *двокрак* „dvokrak“ Р;

— **крил**: *белокрил* „в. белокрылест“ Р, *лекокрил*, *синокрил*, *темнокрил*, *црнокрил*; сп. и *златокрил*; или *шестокрил*, *седмокрил* и сл.; аналогно на кои е образувано и *фрлокрил* (нар. поез.) „коњче фрлокрило“ Р;

— **лик**: *белолик* „belolik“ Р, *бледолик*, *ведролик*, *темнолик* (што е со темно, мургаво лице) „tamnolik“ Р, *старолик* „starolik, -ast“;

— **ног**: *белоног*, *босоног*, *брзоног*, *долгоног*, *кривоног*, *танконог*; сп. и *едноног* „jednonog“; фраз. *едноногиот* „jednogi, davog“ Р;

— **нос**: *долгонос*, *кривонос*, *чпртонос* (чпртав нос);

— **ок**: *жолтоок* „žutook“ Р, *русоок*, *светлоок*, *сивоок*, *синоок*, *црноок*; или: *едноок*, *двоок*, аналогно на кои е образувано и *пуљоок* (нар. поез. за жаба) „buljook, buljookast“ Р;

- **рак**: *голорак, долгорак; еднорак*;
- **рог**: *криворог, крнорог „krnjorog“ Р; сп. и еднорог, дво-рог, тророг; или врторог (со глаголска основа)*;
- **стран**: *разностран, рамностран; или: многустран, дво-стран, обостран, тристран и др.*;
- **ум**: *краткоум, кусоум К*;
- **чел**: *ведрочел (со ведро чело) Р, нискочел; сп. и звез-дочел (нар. поез.) звездочел коњ „zvezdast konj“ Р.*

Разгледаниот тип образувања има ограничена продуктивност.

Сложени придавки образувани од спој на придавка или заменска придавка и именка + даден суфикс. Од суфиксите се застапени повеќе или помалку: *-ен, -ест и -ски (-чки, -шки)*. Одделни вакви образувања стојат блиску или се замешуваат со примери коишто се изведени од сложена именка, сп. на пр.: *слабоволен* (слаба волја и слабоволие), *остроумен* (остроумие), *рамнодушен*, рус. *равнодушный* (равнодушие), *слабодушен* (слабодушие) и др. Сраснатоста меѓу двата дела кај повеќето вакви образувања е послабо изразена, поради што доста се разликуваат од оние што се изведени од сложена именка (в. стр. 46). Во својство на примери од *Речникот на македонскиот јазик* можат да се приведат следниве образувања:

-ен: *долговечен* (долг век), *кусовечен* (кус век), *средовечен* (Кеп.), *но средновековен, долговремен, доброволен* (добра волја), *добронамерен* (со добра намера), *злонамерен, малоброен* (мал број), *кратковремен* (кратко време), *чистокрвен, правоаголен* (што има прави агли), *праволиниен и праволиниски* (што оди по права линија), *средноставен* (средна става), *слабоквалитетен* (со слаб квалитет), *слабокарактерен, сувоземен* (сува земја), *сувомесен* (суво месо) „suvomesnat“ Р, *белообразен* (со бели образи), *плнообразен, широкообразен; или: првокласен* (од прва класа), *прворазреден, второкатегорен* (втора категорија), *второкласен, третостепен и сл.*

(Блиску до ваквите образувања стојат примери образувања од спој на прилог и именка, сп. *неколкумесечен* (неколку месеци), *неколкугодишен, повеќечасовен*).

-ест: *белогрлест* (бело грло), *белокрилест, мекокрилест, беломешест, белоперест, дебелогазест, дебелокорест, бело-корест В, црнокорест В, должоклунест, сивомаслинест, ситнозрнест, црвенобрадест и црвенобрад, црнобрадест*;

—ски, —чки, —шки: *горномаалски* (горно маало), *долномаалски, старовремски, првомајски, народнодемократски* (народна демократија), *средношколски, високошколски,*

селскостопански (селско стопанство), *ситнобуржоаски*; или: *државнокапиталистички* (државен капитализам), *културнополитички*, *ситносопственички*, *природно-математички*; или: *експериментално-психолошки* (експериментална психологија) и др.; сп. и примери изведени од географски називи: *беломорски* (Бело Море), *новоселски*, *малорекански* (Мала Река), *црноречи* (Црна Река), *горнополошки* (Горни Полог), *долнополошки* и др.

Вториот составен дел кај некои од разгледаните образувања обично не се среќава како самостојна придавка (сп.: *русоок*, *голорак*, *ведрочел*; или: *правоаголен*, *широкообразен* и др.), со кое се доближуваат, но сè уште не се совпаѓаат наполно со афиксоидните образувања „или ако се среќава, тогаш иде со поинакво значење од она што се побудува во склопот на сложенката: *долговечен*, *кусовечен*, *средноставен*, *белообразен*“ (Б. Конески, ГМЛЈ, II, стр. 89).

Во синтактички поглед првиот составен дел кај ваквите образувања обично го појаснува вториот, сп.: *долгоног*, *синоок*, *добронамерен*, *средношколски*, *државнокапиталистички* и сл., кое укажува дека тука имаме зависен синтактички однос. Образувањата од овој вид во современиот јазик имаат значителна распространетост и воопшто спаѓаат во продуктивните типови сложени придавки.

б) Сложени придавки образувани од две придавки или прилог и придавка (— со или без дадена наставка). Од гледна точка на современиот јазик кај извесни вакви образувања не може сосем точно да се определи дали се образувани од две придавки или од прилог и придавка. Главно од оваа причина нивното разгледување во одделни трудови е различно, т.е. во едни се вклучени во сложени придавки образувани од две придавки, а во други се допушта нивното изведување од прилог и придавка сп.:

„*бледно-розовый*, ... *золотисто-желты* ... *пепельно-серый*, *темно-синий*“⁴⁵. Придавките од основата кај ваквите образувања, од своја страна, се неизведени (тип *беложолт*; *глувонем*); или изведени (првиот или вториот составен дел односно двата дела), сп.: *жолтозлатен*, *сребресто-бел*; или *светлокафеав*, *јасноцрвен*; *научнопопуларен*, *руско-македонски*. Кај овој вид образувања, првиот дел од кои обележува појаснување (доуточнување), се izdelува група придавки со значењето нијанса од боја, сп. на пр.:

беложолт (белузлаво жолт) и *бело-жолт* (со бело и со жолто) II, *белоцрвен* (белузлаво црвен) и *бело-црвен* (со

бело и со црвено) П, *бледожолт, бледоцрвен* (Кеп), *жолтозелен* (жолтеникаво зелен) и *жолто-зелен* (со жолто и со зелено) П, *жолтоцрвен* и *жолто-црвен, синозелен* и *сино-зелен*⁶, *јасноцрвен*; или: *жолтозлатен, жолтомеден* (пиш-толи *жолтомедни*, М. Цепенков, цит. по Конески), *светложолт, светлосив, светлосин, снежно-бел, сребресто-бел; или темноцрвен, отвореноцрвен, затвореноцрвен*.

Слеаното или разделното пишување кај образувањата од овој вид обично е сврзано со степенот на самостојноста на првиот составен дел (компонента), сп.:

„Сложените придавки со кои се означува извесна нијанса на определена боја се пишуваат слеано: *темносин, темножолт, темнозелен, темносив, ... светложолт* ...

Но кога сложените придавки од овој тип во однос на значењето ја задржуваат својата самостојност, тогаш нивните составни делови се сврзуваат со цртичка: *жолто-зелен* 'со жолто и со зелено', *бело-црвен* 'со бело и со црвено', *црно-жолт* 'со црно и со жолто' и сл. Ваквите споеви можат да се прошират и на повеќе од два збора: *сино-бело-црвено* (знаме). (Правопис, стр. 50—51).

Во случајов одбележување бара фактот дека пишувањето на сложенките со или без цртичка има главно конвенционален карактер (сп. Бајец, стр. 82).

Особеност на народниот јазик кај овој тип сложени придавки претставуваат извесен број примери без интерфисот -о- од типот *бел-црвен, немил-недраг, тенок-висок* и сл. Ваквите образувања познати му се и на бугарскиот јазик, сп.: „без с ъ е д и н и т е л н а м о р ф е м а — *бял-червен, тънък-висок, немил-недраг, кален-вален, пиян-залян*“⁷, дел од кои имаат свои соодветства во турскиот јазик.

Сосем изолирани се исто така сложените придавки образувани од странска и домашна основа (= придавка). Таков е случајот со сложената придавка *алцрвен* (тур. *al* „црвен“ + *црвен*), каде домашниот синоним истапува со функција на појаснување на турскиот збор. Од друга страна, не може да се одмине фактот дека „Се среќаваат и такви сложени од овој тип во кои за нашиот современ усет вториот дел се јавува немотивиран: *црномурен, грдомазен или грдомасен*“ (Конески, стр. 90).

Освен примерите што означуваат нијанса од боја, во овој тип сложени влегуваат исто така образувања најчесто со независен синтактички однос. Тука спаѓаат примери од типот:

глувонем (глув и нем), *турско-македонски* (речник), *српско-турска* (војна), *литературно-музичка* (програма), *научнопуларен филм, просветно-културна* (политика), *народно-*

ослободителна (борба); *увозно-извозно* (претпријатие); или: *охридско-преспански* (басен), *прилепско-битолски* (крај); *селанско-работничка* (партија), *поштенско-телеграфски* (услуги), *советско-американски* (односи), *општествено-политички* (проблем), *инженерско-техничка* (служба), *марксистичко-ленинистички* (пристап), и др.

Во врска со сраснатоста на составните делови кај овој вид придавски образувања, Конески ја изнесува следнава констатација:

„Степенот на сраснатоста на составните делови зависи пред сè од тоа колку првиот дел се јавува определба на вториот, што е еден услов да имаме вистински сложена придавка, а освен тоа и од честата употреба на составот во јазичната практика. Така додека *српскохрватски (јазик)* го чувствуваме како права сложенка, во еден израз како *српско-хрватските односи* порелјефно истапуваат посебните значења на двата дела, па немаме таква сраснатост на сложенката и затоа ја пишуваме со тире“ (ГМЛЈ, стр. 89).

Независно од степенот на сраснатоста на составните делови и нивното пишување со или без тире (во современите словенски јазици употребата на тире во вакви случаи доста варира), овој вид сложенки имаат значителна распространетост и според постојните образувања лесно се образуваат нови примери, т.е. претставуваат продуктивен тип придавски образувања.

в) Придавки образувани од прилог во првиот составен дел и именски или глаголски корен во вториот составен дел. Зависно од видот на коренот, т.е. дали е именски или глаголски, тука се изделуваат две подгрупи: в₁ придавки образувани од прилог и именски корен, и в₂ придавки образувани од прилог и глаголски корен. Двете подгрупи сложени придавки ја имаат следнава застапеност и особености.

в₁ Придавки образувани од прилог и именски корен. Образувањата од овој вид во голема мера се заменуваат со сложенките во составот на кои лежи придавка и именски корен (тип *белоглав*, *тесноград* и сл.), за кои веќе стана збор на стр. 48. Од гледна точка на современiot македонски јазик, само лексемите *многу* и токму не се среќаваат со функција на придавка, па затоа тука ќе се ограничине само на оние сложени придавки што се изведени со овие прилози во првиот дел, сп.: *многуглав* П, *многулик*, *многустран*; или *токмоглав* (за луѓе) „koji su jednakog rasta...“ Р.

в₂ Придавки образувани од прилог и глаголски корен. Од постојните прилози со ваква функција се застапени главно *брзо*, *далеку*, *кратко*, *кусо*, а од глагол-

ските корени трага оставиле, повеќе или помалку: *вид—, глед—* и *ед—*, сп. на пр.: *далекувид* П, покрај *далекувиден, кратковиден*) „в. кусоглед“ Р, *брзоод* (поет.) „в. брзоног“ Р.

И двете подгрупи образувања очигледно се среќаваат во ограничен број примери, дел од кои претставуваат литературни творби.

г) Сложени придавки образувани од прилог и придавка. Зависно од тоа дали придавката во вториот дел е изведена од именска или глаголска основа, образувањата од овој вид се делат во две подгрупи: г₁ сложени придавки образувани од прилог и придавка со именска основа и г₂ сложени придавки образувани од прилог и придавка со глаголска основа. Во одделни примери тешко е да се укаже дали придавката од вториот дел има именска или глаголска основа (сп.: *многугрешен, слаткозвучен* и сл.). Од друга страна, не се ретки и случаите кога во дадени сложени прилогот во првиот составен дел се употребува со придавка изведена како од именска така и од глаголска основа, сп.: *општополезен, општочовечки, но општообразовен, општопознат; или слабописмен и слабонаселен, слабоупотреблив, слаткоречив и слаткопоен*. Очигледно е дека разграничувањето на посочените две подгрупи образувања среќава тешкотии, па затоа подобро е нивното приведување да стане истовремено со именска и глаголска основа. Што се однесува до првиот дел, во него се застапени предимно следниве прилози: *мало, многу, брзо, високо, длабоко, далеку, горе, долу, кратко, леко или лесно, ново, старо, општо, полно, слабо, слатко, тешко; прво, второ, трето*. Ако се остават настрана оние образувања што се изведени од сложени именки, сп.: *полноправен* (полноправие), *рамнодушен* и сл., како и оние во основата на кои лежи спој од придавка и именка: *долговечен* (долг век), *малоимотен* (мал имот) и сл., во својство на примери од *Речникот на македонскиот јазик* можат да се приведат следниве сложени придавки:

мало-: маловажен „beznačajan, neznan“, *малозначаен* „оној што малку значи“; *многу-: многугрешен*; или: *многузначен, многунпатен, многупочитуван; многуглаголив mnogoglagoljiv, govorljiv*“, *брзо-: брзотечен* (поет.) „*mi-moletan*“, *високо-: високопродуктивен, високофреквен-тен; или висококвалификуван, високообразован, високоучен „visokoučen“*, *високороден „visokorodan“*; *високородна пченица...*“, *длабоко-: длабоконавреден, длабокоп-тиснат; далеку-: далекувиден „dalekovidan“*, *далекусежен „dalekosežan“*; *повеќе-: повеќедневен, повеќемесечен, повеќегодишен* (сп. и неколкугодишен), *повеќечасовен; горе-: гореизложен, гореприведен, гореспоменат; долу-: долуиме-*

нуван, долупотпишан, долуприведен, долупоменат; кратко-: кратковид(ен) „в. кусоглед“, леко- (лесно-): лекоподвижен, леснозапалив, леснорастворлив; ново-: новодојден, новоизграден, новопокрстен, новороден, новоотворен, новосоздаден, новообразован, новооснован; новопристигнат; старо-: старословенски, старогрчки, старогермански, староеврејски (придавката од вториот дел тука истапува само со именска основа); општо-: општокорисен „в. општополезен“ Р, општонароден, општочовечки; или: општообразован, општопознат; полно-: полномасен и полномаслен „punomastan“; или: полноважен „punovazan“, повреден „punovredan“; слабо-: слабописмен, слабопродуктивен; слабонаселен, слабоупотреблив; слатко-: слаткоречив (кој умее да зборува убаво, интересно; речовит); слаткозвучен (кој звучи пријатно, нежно) „slatkozvučan“, слаткопоен (кој пее убаво, слатко) „slatkoglasan; слаткопојна птица...“, тешко-: тешконосен (петко) „težak, teškopodnošljiv“, тешкопрооден „teškoprohodan“; тешкоизлечив, тешкосварлив; или: прво- (второ-, третовенчан (истор.) „prvogvenčani“, прво- (второ-), третороден, првообвинет; полу- (примерите со полу- спаѓаат во афиксидни образувања).

Меѓу разгледаните образувања далеку поголема распространетост имаат оние чијшто втор составен дел претставува приставка изведена од глаголска основа. Најчести се притоа оние во првиот дел од кои лежат прилозите *многу, високо, горе, долу, ново, слабо*. Во однос на овие, сложените образувања со приставка изведена од именска основа се далеку поограничени и се среќаваат предимно со прилозите: *високо, општо, старо, слатко*. Карактеристично за голем дел од двата вида образувања е дека претставуваат литературни творби, коишто најчесто имаат свои соодветства во српско-хрватскиот јазик, со посредството на кој се затврдени доста од нив, сп.: далекусежен, кратковиден „в. кусоглед“ Р, високопарен, полноважен, повреден и др.

д) Сложени придавкы образувани од број во првиот дел и приставка со именска основа во вториот дел (без наставка или со наставката *-ен, ретко -ски* и изолирано *-ов*). Првиот составен дел тука најчесто претставува прост број, којшто со вториот дел е сврзан со интерфиксот *-о* или непосредно (т.е. без интерфикс, (в. подолу). Во структурен поглед овој вид сложенки стојат блиску до оние коишто се образувани од спој на број и именка. Од *Речникот* и *Правописот* на македонскиот јазик можат да се приведат следниве образувања;

Без наставка во вториот дел: *едноглав, еднокрак, еднолик, еднорак, еднорог, едностран, едночлен, двоглав, двокрак, дворог и дворожен, двостран, двочлен, триглав „troglav“; сп. и тројноглав и тројоглав (арх. и нар. поез.) „troglav“; змија тројноглава (тројоглава)“, трозаб „в. тризаб“, трикрак, тророг „в. трирог“, тристепен (што е од три степени) „trostepen“, тристран, четиристран, четиричлен (што се состои од четири члена, од четири души) „četvoročlan“; и четворочлен, петоглав (книж.) „petoglav“, петокрак (со пет крака), петолист и (ретко) петолистен (што е со пет листа), петочлен и петочленен, шестокрил „šestokrili, -ni“, шесторед (за пченица со шест зрна во класот) „sestored“, седмоглав, седмокрак, седмокрил, седмолист, седмостран, седмочлен... Со наставка (-ен и ретко -ски или -ов) во вториот дел: *еднобоен, едновен, едногласен, еднодушен, еднокатен „jednospratan“, еднокопитен, еднократен „jednokratan“, еднокрвен, едномесечен, едноминутен, еднособен, едночасовен, двогласен, двогодишен и двегодишен П, дводневен, дводомен П, двокастен, двокрилен, дволистен, дволичен „dvoličan“, двомесечен, двотомен, двоцевен, двочасовен, тријазичен „trojezičan“, тробоен „trobojan“, трокатен „в. трикатен“, трократен „в. трикратен“, трикрилен „в. трокрилен“ Р, трилистен „в. тролестен“ Р, троножен „в. триножен Р, тромесечен „в. тримесечен“ Р, тромоторен „в. тримоторен“, трореден „в. триреден“ Р, тропроцентен „в. трипроцентен“ Р; сп. и тридимензионален, четворогласен (за песна) „četvoroglasan, в. четиригласен“ Р, четворокатен „в. четирикатен“, четворократен „в. четирикратен“, четворокрилен“, „в. четирикрилен“, четворолистен, четворомоторен „в. четириимоторен“, четвороножен „в. четириножен“..., петоаголен, петоделен (што е со пет дела) „petodelan“, петолетен (книж.) „в. петлетен“, петопрст и петопрестен (што е со пет прста) „petoprst“, петосложен (грам.), петособен „petosoban“; шестокатен „в. шесткатен“, шестокласен, шестокрил,... *риба шестокрила...“.* или: *шестогодишен „1. и 2.“ šestogodišnji“, шестдневен „šestodnevni“, шестнеделен „šestonedeljni“, шестмесечен „šestomesečni“; сп. и шесткрилат (што е со шест крилја) „šestokrilni“, седмоаголен „в. седумаголен“, седмогодишен „в. седумгодишен“, седмодневен „sedmodnevni, „в. седумдневен“, седмокастен, седмолетен (кој трае седум години, седум лета) „sedmoletni“, седмосложен „в. седумсложен“ Р, седмостран, осмокрак, осмо-
стран, но: осумаголен „osmougli“, осумгодишен „osmogo-***

dišnji“, осумдесетгодишен „osamdesetogodišnji“, осумнаесетгодишен, осумчасовен „osmočasovni“, ...стопроцентен; -ски, -ов: еднoпартиски, двoпартиски, двoтретински, еднoкелиски, тримилионски, петмилионски, петкилометарски; двополов „dvoipolan“.

Од приведените примери се гледа дека еден дел од нив се употребуваат напоредно со и без интерфиксот -o-. Кај повеќето вакви образувања *Речникот* упатува на оние без споменатиот вокал. Кај двојните можни форми со броевите три и повеќе *Правонисот на македонскиот јазик* исто така ги препорачува оние без интерфиксот -o-, сп. на пр.: *трикaтeн, трикрилeн, тринeдeлeн, тримeсeчeн, тричaсoвeн, тринoжeн, трипpoцeнтeн, триpeдeн, трислoжeн; чeтиpиглaсeн, чeтиpикaтeн, чeтиpикpатeн, чeтиpикpилeн, чeтиpилистeн, чeтиpинoжeн, чeтиpирeдeн, чeтиpисoбeн; пeтлeтeн, пeтгoдишeн, ...шeстгoдишeн, шeстнeдeлeн... oсyмaгoлeн, oсyмчaсoвeн, oсyмгoдишeн* и др. Образувањата со интерфиксот -o- се карактеристични за српскохрватскиот и други словенски јазици, додека кај нас во укажаните случаи се пообични или истапуваат како единствени оние без интерфиксот -o-. Во некои примери формите со составниот вокал -o- се сепак единствено можни, сп.: *eднoбoeн, eднoглaсeн, eднoгoдишeн... двoднeвeн, двoкpилeн, двoмeсeчeн, двoмoтopeн двoсoбeн, двoтoмeн, двoцeвeн, двoчaсoвeн, тpобoeн, пeтoгoлeн, пeтoдeлeн, пeтoпpст(eн), пeтoслoжeн, пeтoсoбeн, шeстoкpил, шeстopeд, шeстocтpан, oсмoкpак, oсмocтpан* и др.

Во однос на оние коишто во вториот составен дел содржат придавка на -eн, образувањата со наставката -ски имаат далеку поограничена распространетост. Сепак, меѓу нив се среќаваат и понови примери, кое зборува за потенцијалната продуктивност на -ски во овој тип сложени придавки.

г) Сложени придавки со заменска придавка во првиот дел и придавка со или без наставка во вториот дел. Во првиот составен дел влегуваат главно заменските придавки *сам, свој, сè, секој, цел, ист*. Придавката од вториот составен дел, од своја страна, е изведена од именска или глаголска основа. Инаку за овој тип сложени придавки е карактеристично дека, земени во целина, стојат блиску до оние коишто се образувани од сложена именка, сп.:

„Прилагательные этого разряда обнаруживают самую тесную связь с соответствующими сложными именами существительными и могут рассматриваться как производные от них“ (*Грамматика русского языка*, I, АН СССР, стр. 364, т. 6.).

Во современиот македонски јазик таков е случајот со примери од типот *самопрегорен* (самопрегор), *самоцелен* (самоцел), *самовластен* (самовластие), *самоволен* (самоволие, самоволја), *самоубиствен* (самоубиство), *самоуправен* (самоуправа), *секојдневен* (секојдневие) и др. Ако се остават настрана посочените и слични образувања, можат да се приведат следниве примери:

сам: *саможив* и *саможивен* (кој живее само за себе, егистичен) „*samoživ*“, *самоук*, *самотвор* и *самотворен* (кој е создаден само од себе, независно од надворешни дејства) „*samotvor*“ Р, *самодееен* „*koji radi na amaterskim principima*; *самодееен хор...*“ Р, *самозадоволен*, *самозаљубен* „в. *самовљубен*“ Р, *самозван* (кој си присвојува туѓо име, звање) „*samozvan*“, *самонадееен*, *самообразовен*, *самопожртвуван*, *самопоканет* (кој не е поканет од никого) „*samozvan*“ Р, *самороден* П, *самосуден* (нар. поез.) „*epitet uz samovila*; *самовили самосудни...*“ Р, *самоубеден*, *самоуверен*; сп. и литературната заемка *самостоеен* „1.—4“, буг. *самостоеен*, рус. *самостоятельный*;

свој: *своеглав* (кој работи на своја глава; тврдоглав) „*svojeglav*“, *своевиден* (кој се одликува од другите, необичен, оригинален) „*svojevidan*“ Р, *своерачен* (кој е произведен, направен, напишан со своја рака) „*svojeručan*“ Р;

сѐ—: *севкупен* П, *севозможен* (1. и 2.) в. *семожен* „*sve-moguć*“ Р; *семошен* в. *семокен* „*svemoćan*“ Р, *сенароден* „*svenarodni*“ Р, *сесилен* (кој има неограничена власт, сила, влијание, семожен) „*svesilan*“, Р, *сесојузен* (кој е општ за целиот Советски Сојуз) „*svesavezni*“ Р, *сесрден* (направен од сѐ срце, наполно срдечен) „*svesrdan*“ Р; или: *сеодаден* „в. *предан*“ Р, *сеопфатен* (кој опфаќа сѐ) „*sveobuhvatan*“, *сепобеден* „*koji pobeđuje sve*“, *сепобедна смеа...*“ П, *сезнаен* (кој знае сѐ) „*sveznajući*“ Р; или *севидлив* (кој може да види сѐ) „*svevidljivi*“ Р; или: *сесловенски* „*sveslovenski*“.

секој: *секидневен* и *секојдневен* П; сп. и *катадневен*; *цел:* *целокупен* „*celokupan, sveukupan*“ сп.: и буг. *целокупен*; *целовечерен* (кој трае цела вечер) „*celovečernji*“ Р, *целодневен*;

ист: *истозначен* „*istoznačni*“ Р; сп. и примери од типот *истовремен* (исто време) „*istovremeni*“, *истоимен* „*istoimēni*“ — во основата на кои лежи спој од заменска придавка и именка.

Во составот на сложените придавки разгледаниот тип образувања не се izdelува со некоја видлива збооробразувачка

улога, но сепак присутен е во јазикот. Од неколкуте заменски придавки што влегуваат во првиот дел нешто поголема распространетост имаат главно *сам*, *свој* и *сè*. Слично на повеќето типови сложени придавки, и овој тип сложени образувања се карактеристични за литературниот јазик, каде еден дел од нив се затврдени со посредството на соседните словенски јазици.

е) Сложени придавки образувани од именка и придавка на *-ен* (со или без самостојна употреба). Првиот и вториот составен дел кај образувањата од овој вид се редовно сврзани со интерфиксот *-о-*. Зависно од тоа дали вториот дел претставува придавка со самостојна или несамостојна употреба, се изделуваат две подгрупи: е₁ сложени придавки чијшто втор составен дел претставува придавка со самостојна употреба и е₂ сложени придавки чијшто втор дел нема самостојна употреба, т.е. истапува како придавски суфиксоид. Двете подгрупи образувања ја имаат следнава застапеност и особености.

е₁ Сложени придавки чијшто втор составен дел претставува придавка со самостојна употреба. Од Речникот на македонскиот јазик можат да се приведат следниве примери:

кредитоспособен „kreditosposoban“, *работоспособен* (сп. рус. *работоспособный* „sposoban za rad“, *огнеотпорен* (сп. рус. *огнеупорный*) „vatrostalan“, *умоболан* „umobolan, lud“; сп. и примери од типот *плодоносен*, *плодотворен*; или *членоразделен* (рус. *членоразделительный* „Отчетливо членяющийся на чисти...“ О) „artikulisani“ Р, сп. и ретки примери од типот *машино-тракторски* (Кеп.).

Образувањата од овој вид во македонскиот јазик очигледно имаат ограничена распространетост. Истапувајќи како особеност на литературниот јазик, повеќето од нив претставуваат заемки од споменатите јазици. Значителна распространетост имаат, меѓутоа, во рускиот јазик, сп. на пр.: *„боеспособный, зубоврачебный жизнестойкий; засухоустойчивый, зимостойкий...“* „Типы продуктивные, особенно в специальной терминологии“ (*Грамматика русского языка*, I, АН СССР, стр. 365); или: *„трудоспособный... водонепроницаемый (непроницаемый для воды),... жароупорный“* (Г).

е₂ Сложени придавки чијшто втор составен дел нема карактер на придавка со самостојна употреба (тип. *клиновиден* „в. клинест“ Р, *вретенообразен* „в. вретенест“ Р). Вториот составен дел тука има својство на коренска морфема + *-ен*, којашто ја пази врската со зборот од кој е изведена, но не се среќава со самостојна употреба,

туку истапува со функција на афикс. Раководејќи се од понови трудови на современата лингвистика, образувањата од овој вид во нашиов труд не ги разгледуваме.

Споредбата на сложените придавки со оние што се образувани од предлошки конструкции укажува дека значително се разликуваат од нив не само во однос на својот строеж туку и со својата далеку посложена проблематика, поголема распространетост на одделните типови сложенки, сферата на употребата и сл., од кое произлегува дека нема место за меѓусебното замешување на овие два вида придавски образувања.

Кај сложените придавки izdelување бараат пред сè различните мислења во однос на самиот термин сло ж е н и п р и д а в к и, критериумите за нивната класификација, izdelувањето на вистински и неvistински сложени придавки, значителниот број типови и поттипови сложени образувања, сферата на употребата и др. Во однос на самите видови сложенки беше одбележано дека оние што се изведени од сложена именка повеќето автори веќе не ги земаат за вистински сложени придавски образувања. Водејќи сметка за овој момент, во овој труд тие за првпат кај нас се изделени од другите сложени придавки во посебна група. Во одделен тип сложени придавки се изделени и оние што се образувани од спој на придавка и именка. Од друга страна, беше укажано исто така на тешкотиите што се појавуваат при izdelувањето на сложените придавки образувани од придавка или прилог во првиот составен дел. Како посебен поттип се разгледани сложените придавки образувани од две придавки без интерфикс (сп. *бели — црвени*), коишто се среќаваат главно во македонскиот и бугарскиот јазик, но имаат свои соодветства во турскиот јазик. Кај придавките образувани од именка во првиот дел и придавка во вториот составен дел паѓа в очи ограничениот број од такви примери, како и фактот дека повеќето претставуваат литературни заемки од соседните словенски јазици. Овој тип придавски сложенки значителна распространетост придобил во рускиот јазик.

Општо земено, сложените придавки се карактеристични за литературниот јазик, но некои типови се застапени и во народниот јазик. Како посебен вид придавски образувања сложените придавки заземаат значително место во јазикот. Независно од застапеноста и од степенот на продуктивноста на одделните типови, сложените придавки играат важна улога во јазикот, како во поглед на збогатувањето на неговата лексика така и во однос на можностите за поголема изразност, разновидност и суптилноста на мислата во искажувањето.

СКРАТЕНИЦИ

- О С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*.
 К, ... Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*.
 Р *Речник на македонскиот јазик*, I, II, III.
 ГМЛЈ. Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, II, 1954.
 Кеп. К. Кепески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*.
 П, Правопис *Правопис на македонскиот литературен јазик*.

ФУСНОТИ

- ¹ А. Вајес, *Besedotvorje slovenskega jezika*, III, *zloženke*, стр. 81.
² Сп. „Словосложение как способ образования имен прилагательных употребляется в современном русском языке все чаще и чаще. Это весьма продуктивный способ образования слов“ (Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина, В. В. Цапукевич, *Современный русский язык*, стр. 205).
³ А. Белић, *Савремени српскохрватски книжевни језик*, II део, наука о грађењу речи, стр. 159.
⁴ Сп. „Прилагательные *своенравный, самодовольный, самолюбивый, всеведущий* образованы от слов *своенравие, самодовольство, самолюбие, всеведение* при помощи суффиксов *-н-, -ив-, -ущ-*, но без сложения основ как специального способа образования прилагательных. Таким образом, хотя в результате образуется сложное прилагательное, способом его образования было не словосложение, а *суффиксация*“ (А. М. Финкель, Н. М. Баженов, *Курс современного русского литературного языка*, Киев — 1965, стр. 339).
⁵ *Грамматика русского языка*, I, АН СССР, Москва — 1960, стр. 364.
⁶ Задржувајќи се на образувањата од овој вид пишувани со тире, Конески го дава следново појаснување „Составите како *синозелен* се нови и сè уште се задржуваат во поетскиот јазик, како што се гледа и од нивниот акцент...“ (ГМЛЈ, 1954, стр. 89).
⁷ *Граматика на съвременния български книжовен език*, БАН, т. II, София, 1983, стр. 160—161.

Борис МАРКОВ

ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕФИКСАЛЬНО-СУФФИКСАЛЬНЫХ И СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной статье представлены два вида имен прилагательных, которые у отдельных авторов в большей или меньшей мере смешиваются, но в настоящее время они в основном четко разграничены. В связи с первым видом имен прилагательных, автор статьи обращает внимание на существующие мнения о них, что находит отражение и в наличии различных терминов для их обозначения в отдельных славянских языках. Образование данных имен прилагательных в современном македонском языке осуществляется при помощи большинства имеющихся предлогов с функцией префикса и суффиксов *-ен* и *-ски*. Указывается, что среди префиксов наименее распространены *до-*, *за-*, *крај-* и *при-*, в то время как по своему распространению и продуктивности выделяются приставки *без-*, *меѓу-* и *пред-*, хотя новые примеры могут быть образованы и некоторыми другими префиксами, включая сюда и иностранный префикс *интер-*.

Значительно больше внимания и места в статье уделено второму виду образований — сложным именам прилагательным, что объясняется и их более сложной проблематикой. Разработка данных имен прилагательных проведена с учетом мнений ученых о том, как следует их понимать, а также с учетом критериев для их выделения и наличия существующих видов их классификаций. С точки зрения наличия той или иной части речи в первой и второй части данных прилагательных в современном македонском языке выделяются 7 основных типов сложных прилагательных, в число которых не входят примеры, образованные от сложных имен существительных, ср.: *југозападен* — (југозапад), *бракоразводен* (бракоразвод), *самоуправен* (самоуправа), *малограѓански* (малограѓанин) и т.п.

Само рассмотрение типов сложных прилагательных проводится с указанием их выделения и распространения, а также сферы употребления и возможного влияния со стороны в укреплении некоторых образований в современном македонском языке.

СПАСНАТИ И СЛОЖЕНИ ПРИЛОШКИ ОБРАЗУВАЊА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во однос на сложените именки и придавки, изведувањето на овој вид прилошки образувања во стручната литература на поголемиот дел од современите словенски јазици се, општо земено, послабо разработени. Самиот поим *сложени прилози* притоа најчесто не е напoлно издиференциран и обично се сфаќа во широка смисла на зборот. Класификацијата на посочените образувања и бројот на изделените типови и поттипови во одделните словенски јазици исто така доста варира. Според наши согледувања, најмногу внимание на сложените прилози им е посветено во стручната литература на украинскиот јазик. Така, во учебникот на *Жовтобріух — Кулик*¹ тие се разгледани како од структурен аспект така и од аспект на начините на кои станува нивното изведување.

Поради аналитичкиот карактер на нашиот јазик и, се разбира, поинаков историски развојот, предложените типови и поттипови не можат напoлно да се применат во македонскиот и другите јужнословенски јазици, но изнесените податоци фрлаат доста светлина во однос на овој вид образувања, повеќе или помалку, и во другите словенски јазици.

Кај сложените прилози *Конески*² изделува 6 типа, во кои се вклучени и оние што се добиени од предлог и именка или придавка, кои, според наши согледувања, претставуваат адвербијализирани конструкции од предлог и именка или придавка. Главно од оваа причина тука за нив е условно употребен терминот *спаснати прилошки образувања*. Ако при класификацијата на сложените прилози се тргне од застапеноста на зборовните групи во првиот и вториот составен дел, како и од начините на кои станува самото образување, во современиот македонски јазик можат да се изделат следниве типови и поттипови сложени прилошки образувања:

а) сраснати прилози добиени од предлог и именка (или придавка, прилог);

б) сложени прилози образувани од две именски основи;

в) сложени прилози образувани од заменка или заменска придавка, број или прилог во првиот дел и именка во вториот дел;

г) сложени прилози коишто во првиот и вториот составен дел содржат императивна форма од 2. л. едн.;

д) сложени прилози образувани од прилог и зборовите или частиците *што-годе, било, да е*;

ѓ) сложени прилози образувани од два прилога, т.е. со прилог во првиот и вториот составен дел;

е) сложени прилози коишто претставуваат одделни синтагми, идиоматски и други споеви од зборови или изрази;

ж) сложени прилози коишто претставуваат фразеолошки и слични неслободни споеви од зборови.

Предложените типови сложени прилози во современиот македонски јазик ја имаат следнава застапеност и особености.

а) *Сраснати прилошки образувања од предлог и именка, придавка или прилог*

Зависно од зборовната група пред која стои предлог, тука се izdelуваат три подгрупи: а₁ прилози образувани од предлог и именка, а₂ прилози образувани од предлог и придавка и а₃ прилози образувани од предлог и прилог. Изделените три подгрупи во современиот јазик ја имаат следнава проблематика.

а₁ *Сраснати прилози образувани од предлог и именка*

Задржувајќи се на прилозите добиени од предлог и именка, Конески ја изнесува следнава констатација: „Можеме да приведеме голем број прилози што потекнуваат од именки. Притоа забележуваме два слоја што им одговараат на двата типа деklinации во историскиот развој на нашиот јазик — синтетичната и аналитичната. Имено во цел ред денешни прилози имаме заправо остатоци од некогашните падежни форми, фосили од синтетичната деklinација, било да се јавуваат тие форми во состав со предлози, било да идат, што е дури почесто, од беспредложени падежни форми“ (ГМЈЈ, стр. 105—106). Така, кај образувањата од овој вид се izdelуваат два подвида:

α прилози коишто потекнуваат од некогашните падежни форми и

β прилози добиени од понови падежни форми. Двата вида прилози ги имаат следниве особености.

α *Сраснати прилози коишто потекнуваат од некогашните падежни форми*

Како што знаеме, бугарскиот и македонскиот јазик во својот историски развој од синтетични јазици минале во јазици со аналитичен начин на изразување на падежните односи. Од оваа причина, старите падежни форми во овие јазици не само што не претставуваат продуктивно средство за образување на прилози туку од нив останале главно фосили. Со функција на прилог се застапени, повеќе или помалку, сите зависни падежи во еднина. Множинските форми со ваква функција оставиле ретки траги, сп. на пр.: *во веки веков* (арх.) „*na vekı vekov*“ Р. Од еднинските зависни падежни форми со предлог или без предлог можат да се приведат следниве прилошки образувања:

Стари генитивни форми. За овие падежни форми е карактеристично дека со функција на прилог се среќаваат само со предлог. Од предлозите во прилошки образувања се застапени главно *до*, *од по*, *при* и *с* (*со*), сп.: *до*: *до века*, *довечера* (Кеп.), *покрај до вечер* Р, *до гроба* (К), *до зори* „*do zore*“ (сп. и *пред зори* „*u zoru*, *u praskozorje*“, *по зори* „*zorum*“, *при зори* „*u zoru*, *zorum*“; *дојдовме при зори*... Р), *допати* „*drugi put*, *sledeći put*“ Р, *до реда* „*sledeći put*, *drugi put*“, *до долу*, *до полу* (П); *од*: *одзади* (рус. *сзади*); сп. и *најодазади*, *ододзади* П, *отполу* (П) *от страни* (разг.) в. *от страна*; сп. и фразеол. *од памт века*..., *останало така од памт века*... Р; *с*: *скраја* „*daleku*“, *местото беше скраја*... Р, *здола* (с *дола*) „*dole*, *ispod nečega*, *ozdo*“ Р, аналогно на кое е образувано *згора* „*ozgo*, *odozgo* I и II), *сношти* „*sinoč*“; *каде бевте сношти?*, в. *синока* Р.

Дативниот падеж во прилошки образувања ретка трага оставил во примерот *квечерју*, *покрај квечерум* и *квечерина* „в. квечер“.

Стари акузативни форми. Во прилошки образување овие падежни форми се застапени како без предлог (сп.: *денеска*, *ноќеска*, *летоска*, *зимоска*, *есеноска*, *пролетоска*) така и со предлозите *в*, *на*, *за*, *под*, сп. на пр.: *в*: *вред* „*redom*, *listom*; *сите вред svi redom*“ Р; *на*: *надвор*, *напладне* (К), *навечер* „*uveče(r)*, *naveče(r)*“ Р, *наутро* „*ujutro*, *ujutru* (svakog dana, svaki put u određeni dan); *наутро тој излегува на прошетка*... Р, *навек* „*navek*“ Р; сп. и *за навек* „*zanavek*“ Р; *под*: *подвечер* (дијал.) „в. *привечер*, *квечерина*, *квечерум*“ Р; сп. и рус. *подвечер* (*приквечер*).

Стари инструментални форми. Од двете некогашни падежни форми (сп. ст. слов. -ѣмъ или -ѣмъ и -о ѣ (-еѣ) или -ѣж со функција на прилог во јужнословенските јазици преовладала првата, т.е. -ом, при што втората во бугарскиот и македонскиот јазик не оставила трага, сп. буг. *нощем* (ст. слов.

нощѣ), *силом*, мак. *ноке* (лок.) и дијал. *нокем*, *нокум*. Покрај прилошки образувања без предлог, се среќаваат и примери со предлогот *с* (*со*), како и со предлозите *од*, *в*, *по*, *на*, *в*, коишто во синтетичните словенски јазици не се употребуваат со овој падеж. Тука спаѓаат примери од типот:

збогум (с богом) „*zbogom*“; *си зеде збогум* „*oprostio se...*“ Р, *ветрум* и *светрум*, *одветрум* (обично за болест: како ветрот, брзо, наеднаш) „*odjednom, odmah*“, *вечерум* и *свечерум*, *квечерум* Р, *навером* (арх.) „*na veresiju*“ Р, *навидум* „*na izgled*“ Р, *назорум* „*kradom, krišom, tajno*“, *поредум* (нар. поез.) — обично во составот *ред поредум* „*redom, poredom, uzastopce*“ Р, *потукум* (тук „стопено масло“) дијал. *пустото винце потукум си бараше...* Р, *вчас*, *вчасот* и *вчасум* „*odjednom, odmah*“ Р.

За прилошки образувања на *-ум* со придавска основа в. стр. 67.

Во одделни примери формите на *-ум* во разговорниот јазик се замешпуваат со прилози на *-о* изведени од придавска основа, сп.: *далекум* (арх.) „в. далеку“ Р, *кроткум* „в. кротко“ Р, *лекум* „в. полека“ Р, *поти(х)ом* (нар. поез.) Р; сп. и *отсетнем*.

Стари локативни форми. Покрај извесен број примери без предлог од типот „*горе, долу, среде, дење, ноке*“ (ГМЈЈ), *зиме, лете, утре*, кои со значењето време се употребуваат и со *през* (дијал.), *преку* или за време на, сп.: *зиме* и *преку зимата*, за време на зимата, буг. „*зиме — през зимата, лете — през лятото...*“³, во современиот јазик се пазат и прилошки образувања од овој вид со предлозите *в*, *на*, *по*, *при*, сп.:

вкуки „*kod kuće, doma*“, *вземи* „*u zemlju, u zemlji*“, *всоне* (К), *најаве*, (не на сон, во стварноста) „*na javi* Р (сп. и рус. *наяву*); *наземи* „*na zemlji, na zemlju*; *седеше наземи...* му падна лебот *наземи...*“ Р, *поземи* (К), *по зори* „*zorum*“, *призори* „*u zori, zorum*“ Р; *дојдовме уште призори...* Р (аналогно на кое образувано и *пред зори* Р), *приземи* (К).

Во современиот јазик разгледаните прилошки образувања очигледно имаат ограничена распространетост. Најчести меѓу нив се оние со инструменталната форма на *-ум*, но дел од посочените примери имаат ретка употреба или претставуваат архаизми.

В) Сраснати прилози добиени од сегашни падежни форми

Со засилувањето на службата на предлозите за изразување на падежни односи заедно со општата падежна форма

(casus generalis) настапува време кога во македонскиот јазик се адвербијализираат состави од предлог и именка со општа падежна форма, при што добиваат широка распространетост, сп.:

„Ако ги оставиме настрана составите со *на*, од што изразуваат дативен предмет и припадност (*му реков на човекот, капата на, од човекот*), сите други состави од предлог и неопределена именка содржат во себе потенцијална можност за извесно адвербијализирање, бидејќи значат различни околности — тоа што е во значењето и на прилозите. Тој степен на адвербијализација е различен во различни случаи, а оди до полното преминување во групата на прилозите“ (ГМЛЈ, стр. 107).

На овој начин се добиени голем број прилози како што се: *безброј* и *безбројно* Р, *без душа*, *без мера* и *безмерно*, *бестрага* Р, *вкрај*, *вчас*, сп. и *завчас*, *встрана*; *„докрај, накрај наручек, совреме“* (Кеп.), *„навреме, насила, сосила“* (К); *прекуглава, прекумера* (од мерата надвор), *прекуноќ, прекусила, потемница* (*„Иљо остана пак потемница“*. ЈБ, цит. по Конески). *„Понекогаш ги пишуваме заедно, а понекогаш разделено — во тоа нема полна установеност. Во некои вакви состави имаме значење пренесено, фигуративно: Не излегувај ми на очи (пред очи)“*. Конески, ГМЛЈ, стр. 107.

а₂ *Сраснати прилози образувани од предлог и придавка или заменска придавка*

Овој тип образувања е одразен главно кај старите падежни форми, но во однос на оние со именска основа имаат далеку поограничена распространетост. Од падежните форми тука не е застапена главно локативната форма, сп. на пр.:

допрва (ген. „tek, toprv“ Р, од *малена* (В. М., цит. по Конески), *своего рода „svoje vrste“* Р; по *своему* (дат.) „по своје, на свој начин“ Р; *„Си зборуваат по турски“* (К); сп. и рус. *говоритъ по-турецки, по-русски*; старата акузативна форма тука се совпаѓа со новата; *потихом* (инстр.) нар. поез. „*potiho, tiho, lagano, polako*“ Р, *скришум* (скришен), *отскришум, потскришум*; или *потем* I adv. (потоа). II. прер. „*posle, nakon*“.

а₃ *Сраснати прилози образувани од предлог и прилог*

Во однос на претходната група прилози, образувањата од овој вид имаат далеку поголема распространетост. Што се однесува до нивното пишување — слеано или разделено, Конески го дава следново појаснување: „Најчесто ваквите

прилози ги пишуваме заедно: *отсега, одавде, отаде, одблизу, ... одеднаш, одозгора, оттука, однадвор, одлево, откосо, ... отпрвин; досега, донде, донекаде, ... додолу, ... набргу, наниско, надолго, ... насекаде, наполно ...; бездруго; сопрго, сосема ...; полека, ... понекогаш, понекаде, ... бездруго, засебно ...* (ГМЛЈ, стр. 110); сп. и: *безмалу, догде (до овде), дотогаш, наблизу, наваму, натаму, наопаку, наново, насамо; подруго, по после; отпосле, отсега, отсекаде, отсетнем; или заникаде „Ке направии сè заникаде“* (КЧ, цит. по Конески).

Разгледуваниот поттип сраснати прилошки образувања спаѓа меѓу најчестите прилози во современиот македонски јазик.

б) Сложени прилози образувани од две именски основи. Меѓу прилозите од овој вид се изделуваат примери образувани по пат на непосредно поврзување (тип *утредента*) и примери коишто претставуваат предлошки конструкции, дел од кои притоа влегуваат во т.н. неслободни состави (идиоматски, фразеолошки и сл. изрази). Од едните и другите образувања во својство на примери можат да се приведат следниве прилози:

утревечер „sutra uveče“ Р, утредента (на другиот ден) „sutra dan“ Р, ден-денес и ден-денеска „dan-danas, dan da-pašnji“ Р, вид виделија, сп. вид виделија ватил (Ц. цит. по Конески), или *утро-вечер „постојано“* (Ц. цит. по Митева), *зиме, лете „секогаш“* (Ц. цит. по Митева), *од срце и душа (М), на крајот на краиштата, схрв. на kraју kraјева „нај-после“* и др.

в) Сложени прилози со заменка, заменска придавка, број или прилог во првиот дел и именка во вториот дел

Во вториот составен дел кај ваквите образувања се застапени главно *ден, ноќ* и *пат, пати* мн. (стслов. пжть). Од образувањата со именките *ден* и *ноќ* во вториот составен дел во современиот јазик се среќаваат примерите *(се)везден* (стслов. вьсь днь) и *санок* дијал. (стслов. вьсю ноць). Како втора компонента во овој тип прилози далеку пораспространета е именката *пат* и множинската форма *пати*. Врската со основното лексичко значење на именката *пат* тука е одамна прекината, а самите форми *пат, пати* придобиле функција на частица со значењето = рус. *раз*, пол. *razu*, слов. *krat*. Придавањето на формите *пат, пати* станува кон заменка, број или бројна придавка и прилог. Сп. на пр.:

Придавање кон заменки: *некојнат* „исто што и некогаш“ (К), *секојнат* „в. секогаш“ Р, *никојнат* „в. никогаш“ Р.

Придавање кон прост број или бројна придавка: *двапати* „*dva put*“ Р; *трипати*, *четирипати*, *петпати*, *шестпати*, ... *десетпати*, *единаесетпати*, ... *дваесетпати*, *триесетпати*, *педесетпати*, ... *стопати*, *двестепати*, *тристапати*, *илјадапати*, сп. и *три-деветпати* (разг. и нар. поез.) „*tri puta po devet*“ Р; аналогно на кои е образувано и *еднипати* „*ponekad, ponekiput, po kojiput*“ Р; или *првпат*, *вторпат* (сп. и *другпат* „*drugi put, drugom prilikom*“ Р, *третпат*.

Придавање кон прилози за мера: *колкупати*, схрв. *koliko puta*, но рус. *скољко раз*, пол. *ile razy*, слов. *koliko krat*, *многупати*, *повеќепати*, *честопати* Р.

Меѓу сложените прилози образувани со *пат*, *пати* во вториот дел најчести се очигледно оние со прост број во првиот составен дел (сп. *двапати*, *десетпати*, *стопати*, *илјадапати*). Разгледувајќи ги прилозите со *пат*, *пати* во вториот дел од основата, Конески се задржува на сраснатоста на двата дела и ја изнесува следнава констатација:

„Сраснатоста на двата збора не е во сите случаи еднаква. Така сложенките со бројна придавка можат да се разложуваат во членувани прилошки изрази: *првиот пат*, *вториот пат*. Тоа до извесна степен се одразува и на сложенките *првпат*, *вторпат* што најчесто се чувствуваат како чисти прилози“ (ГМЛЈ, стр. 110).

- г) *Сложени прилози со императивна форма од 2. л. едн. во првиот и вториот составен дел*

Образувањата со императивна форма од 2. л. едн. во двата дела во современиот јазик истапуваат како именки или прилози односно именки и прилози истовремено. Со функција на именка се среќаваат примери од типот *јавнибодни* (В) „непостојан човек“, *капнилапни*, *трчилажи* (дијал. покрај *трчилаж*); сп. кај Цепенков „*Сечиџрлај беше си го кажал името, ѓоа така го викале*“, „*Кришиџрлај ѓоа го викале*“ (цит. по Конески, стр. 66); или: *турипечи* „вид пита“ (К), *туримешај* или *турајмешај* „бакрданик“ (В). Во еден дел од ваквите образувања прилошкото значење обично има придружен карактер, т.е. се среќава напоредно со именското значење. Напоредно со именското значење или само, ова значење е застапено, на пример, во следниве образувања:

молчитолчи m I „подмолен човек (тој е молчитолчи)“. II adv „подмолно (така тој прави сè, молчи толчи...)“ Р,

фатинушти (В) „лице кое не може да се зафати со некоја работа“, *лапниголтни* I m „вид пивтиесто слатко“. II adv. „брзо јадејќи и не цвакајќи“; или *паднистани* (adv. „крпено, некако, не баш добро“, *поткини* — *подврзи* (дијал.) = *паднистани*; или *влез-излез*, *кажиречи* и *речикажи*, *појди-дојди* „na brzinu“ Р; или *идими-дојди* „trice, neozbiljna stvar; neozbiljno“ Р.

Во стручната литература на другите словенски јазици образувањата од овој вид обично не се среќаваат. Извесни сличности, а во одделни примери и совпаѓања се забележуваат со турскиот јазик, сп.

„В числе отглагольных наречий имеется некоторое количество наречий этого типа, образованных от основ, которые чаще по значению являются антонимами или синонимами: *düşe kalka* ‚с большим трудом‘, ‚кое как‘ (*düş-mek* ‚падать‘, *kalkmak* ‚вставать‘); *bile itiyе* ‚умышленно‘, ‚намеренно‘ ‚нарочно‘ (*bil-mek* ‚знать‘, *iste-mek* ‚хотеть‘, ‚желать‘...“⁴

д) Сложени прилози образувани од прилог зборовите *што*, *-годе*, *било*, *не*, *да е*; или *ер* + прилог

Со придавањето на *што*, *-годе*, *било*, *не*, *да е* кон прашалните прилози *кога* (стслов. *кѣгда*), *каде*, *како* се образуваат прилози со релативно значење: *кога што*, *каде што*, *како што*; *кога-годе*, *каде-годе*, *како-годе*; *кога било*, *каде било*, *како било*; *кога не*, *каде не*, *како не*; *кога да е*, *каде да е*, *како да е*. Определени соодветства примерите од овој вид имаат главно во соседните словенски јазици (сп.: схрв. *kada год. где год, како год, што год*; *kada било, где било, како било*, буг. „... *кога-годе, кога да е, как да е*“⁵, кое дава право да се мисли дека нивното затврдување станало на балканска почва. Можниот балканизам во случајов најмногу се однесува до составите со прашална замена или прилог + частицата *не* (сп.: *кој не, што не, кога не, каде не, како не*), каде компонентата *не* се совпаѓа со турскиот збор *не*. Директни заменки од турскиот јазик, освен тоа, претставуваат прилозите со зборот *ер* (твр. *her*) и прилог во вториот дел, сп.: *ер* adv. (разг.)“ во состави: *ер каде било где, та где; ер кај да сум и ќе ти го донесам сина ти*... Р.

Во поглед на значењето, izdelување кај посочените прилошки образувања бараат оние со компонентата *што*, коишто не се напoлно идентични со другите состави од овој вид, за кои е карактеристична нијансата секогаш, секаде (сп. и секој, сешто), сп.: *кога што, каде што, како што*, но: *кога-годе* „схрв. *kada-god*“, *каде-годе, како-годе*; или *кога било, каде било, како било*; или *кога не, каде не, како не*; или *кога да е, каде да е, како да е*.

Што се однесува до стилот и употребата на образувањата со посочената нијанса, изгледа дека оние со компонентата не се најмногу сврзани за разговорниот јазик и воопшто се изделуваат со послаба фреквенција во јазикот. Во прилог на последново зборува и фактот дека прилошките состави со не во *Речникот на македонскиот јазик* не се одразени.

ѓ) Сложени прилози образувани од два прилога. Зависно од видот или односот на прилогот во првиот и вториот составен дел, се изделуваат следниве поттипови прилошки образувања: *ѓ₁* сложени прилози образувани по пат на повторување (редупликација) на целиот прилог или на дел од основата, *ѓ₂* сложени прилози во првиот и вториот дел од кои влегуваат прилози синоними и *ѓ₃* сложени прилози чијшто втор составен дел претставува прилог антоним во однос на оној од првиот дел. Посочените поттипови прилошки образувања во современиот јазик ја имаат следнава застапеност:

ѓ₁ Сложени прилози образувани по пат на повторување (редупликација) на целиот прилог или на дел од основата. Тука спаѓаат примери од типот: *далеку-далеку*, *дамна-дамна* в. *одамна-одамна*, *кратко-кратко* (Ц), *малку-малку*, *рано-рано*, *силно-силно*, *тивко-тивко*; или: *лека-полека*, *малку-помалку*, *околу-наоколу* и сл.; сп. и предлошки конструкции: *во веки веков*, *од дедо и предедо*, *од крај до крај* и др.

Со овој вид сложени прилози се совпаѓаат или се замешуваат примери коишто претставуваат заемки од турскиот јазик, како и примери коишто се образувани аналогно на дадени турски заемки, т.е. такви коишто претставуваат калки од турскиот јазик. За илустрација можат да се приведат следниве примери:

јаваши-јаваши (тур. *yavaş yavaş*) *javaš-javaš*, *bez žurbe* Р; *колај-колај* (тур. *kolay kolay*): „човек не можел колај колај да го најди каде е манастирот“ (Ц, цит. по Конески); *кариши-кариши* (тур. *karşı karşıya*) „odmah preko puta“ *тек-тук* (*tek tük*) *adj.* и *adv.* „ovde-onde, mestimično, retko“ Р *шат-пат* (*sat pat* „ponekad, retko, s vremena na vreme“ Р. Можни калки од турскиот јазик претставуваат примери од типот *арно-арно* (тур. *iyi iyi*): „уште арно арно не беше и дорекол зборојте и беше го грабнал еден чоек“ (Ц, цит. по Конески); *брго-брго* (тур. *şabuk şabuk*): „Брго брго го слекол, за да му ја најди мушамата“ Ц, цит. по Конески); *згора-згора* (тур. *üst üste*) „површно, овлаш“ Р; *каде-каде* (тур. *nerede nerede*) „kud i kamo“ Р; *назад-назад*, (тур. *geri geri*): „кравата... ако се оближе назад-назад, ќе било на-

зад зимото“ (Т. Ецов, цит. по Конески); *многу-многу* (тур. *çok çok*): „ногу-ногу не верувај му“ (СП, цит. по Конески); *тешко-тешко* (тур. *agir agir*): „Свекна клуч и вратата тешко-тешко, со крцање се отвори“ (ЈБ, цит. по Конески); *толку-толку* (тур. *okadar okadar*): „Не вакајте толку-толку кусур“ (СП, цит. по Конески).

Изделување бараат, освен тоа, образувања кај кои прилогот во првиот и вториот составен дел е сврзан со предлог или сврзник, сп. на пр.:

„како од како да се научит (Марко Цепенков; значењето: само некако да не научи“), Конески, стр. 111.

„само и само: „Се ќе стори само и само на неговото да биде“ (Конески, стр. 111).

Од гледна точка на современиот јазик, кај некои од примерите образувани по пат на редупликација тешко е да се определи дали претставуваат самостојни образувања или калки од турскиот јазик, сп.: *лека-полека* и тур. *yavaş yavaş*, *рано-рано* „сосем рано, многу рано“ и тур. *erken erken*.

Ѕ Сложени прилози во првиот и вториот дел од кои влегуваат прилози — синоними. Во однос на претходниот тип сложени прилози, образувањата од овој вид во македонскиот јазик имаат ограничена распространетост, сп. на пр.: *без конец и крај* (арх.) — во другите словенски јазици синонимот *конец* е најчесто добро запазен, мило за драго и сл.

Ѕ Сложени прилози чијшто втор дел (во однос на првиот дел) претставува прилог — антоним. Од аспект на затврдувањето, образувањата од овој вид во современиот македонски јазик не се напoлно разјаснети. Еден дел од нив имаат свои соодветства во некои од современите словенски јазици, но се среќаваат и такви коишто стојат блиску до вакви образувања во турскиот јазик, т.е. истапуваат како можни калки од овој јазик. И едните и другите се најчесто типични за разговорниот јазик. Во својство на примери можат да послужат следниве прилошки образувања, најголем дел од кои се застапени во *Речникот на македонскиот јазик*, сп.:

вамутамау и вamu-таму (тур. *burada şurada*) „*tamo-ато, levo-desno*; *оди вamu-таму*... Р, *горедолу и горе-долу* (тур. *sağa yukarı*) „*otprilike, око, približno*“ Р, *нагоре-надолу* (К), *криволево и криво-лево* (тур. *sağa sola*) „некако, ne sasvim dobro“; *криво-лево добро е*; *криво лево го положи испитот*“ Р, *леводесно и лево-десно* (К), *малу-многу* (тур. *az çok*) „nešto (malo)“; *тој собра малу-многу пари*... Р, *колку-*

толку „koliko toliko“ Р; или: *броено-неброено, видено и невидено*; или: *повеќе или помалку* „manje više“, сп. и укр. *білш менш*.

Со оглед на тоа дека кај голем дел од посочените примери е изделено значење кое денес не се совпаѓа наполно со она што го содржат првиот и вториот составен дел, образувањата од овој вид всушност се замешпуваат со сложените прилози коишто претставуваат идиоматски и фразеолошки споеви и изрази.

Задржувајќи се на акцентот и пишувањето на образувањата од овој вид, Конески го одбележува следново: „Некои од нив примаат логички акцент на обата дела, па затоа двојно ги пишуваме — *вамугама : ваму-таму, горедолу : горедолу, криволево : криво-лево, леводесно : лево-десно, тукутака : туку-така* (ор. cit., стр. 110).

е) Сложени прилози коишто претставуваат идиоматски и сл. споеви од зборови и изрази. Најмногу материјал од овој вид содржи *Речникот на македонскиот јазик* I, II, III, а одделни примери се среќаваат и во *Граматиката на македонскиот литературен јазик* од Б. Конески. Во својство на примери тука ќе ги приведеме следниве образувања:

еднаш за секогаш, еднoдруго „jedno uz drugo“ Р, *еднозa-друго „одвреме навреме, од ден на ден, открај накрај, од горе додолу“* (ГМЛЈ, стр. 111), *ден по ден, рака под рака, нога за нога, чекор по чекор*; сп. и пословици од типот *Зрно по зрно погача*; или: *што подалеку, што повеќе, што помалку*; или: *мирисат убаина* (ГМЛЈ) = *убаво* (сп. тур. *güzelik „убавина“*), *„ме носат крчач, тој јава раван* (ГМЛЈ, стр. 107), или: *на глас, со глас* (II) „гласно“, *со полојна глас* (II) „тивко“, *лесна работа „лесно“* (тур. *kolaу iş*), *со кое лице и др.*

Редок случај на изведен сложен прилог со суфикс претставува примерот *гологлавечки* (гола глава), аналогно на кој е образувано и *кршоглавечки* (крши глава).

ж) Сложени прилози коишто претставуваат фразеолошки и сл. неслободни состави од зборови или изрази. образувањата од овој вид стојат блиску, а во некои случаи и се замешпуваат со оние од претходната група сложени прилози. За илустрација можат да послужат следниве образувања:

утро-вечер (II) „постојано“, *долго и широко „опширно“*, *со сè срце, пошто-зашто „евтино“*, *со криво око (=накри-*

во), сп. „со криво око гледаше“ (МЦ, цит. по Конески), на брза рака, схрв. на *brzi ruki* „брзо“, под рака „ispod ruke“ Р, на драго срце „радо“, рака на срце „искрено, отворено“, од ведро небо „ненадејно“, на врат на нос „неприбрано, брзо“, со свои очи или на свои очи „лично, сам“, уште в рани зори „рано“; или: едно чудо „многу“, во четири очи „насамо, тајно“, на две на три „брзо“; „**К**е се измие надвенатри...“ (СП, цит. по Конески); или: „тукуречи“ 1. skoro, takoreći; 2. (во модална употреба) „možda“ Р, тукутака „bez razloga, tek onako“ Р; или: ни таму ни вamu „нејасно, неопределено“, ништо живо; сп. „ништо живо не го приушта да влезит внатре“ (МЦ, цит. по К); или: од немај-каде, до немајкаде „preko svake mere, do krajnjih granica“ Р; или: од сите четири страни (Ц) „од секаде“, по целио свет (Ц) „насекаде“, не знам до кое време „многу долго“ (Ц, цит. по Митева).

Изнесеното за сложените прилошки образувања укажува пред сè на нивната доста сложна проблематика, како во поглед на сфаќањето на поимот сложени прилози така и во однос на критериумите за нивната класификација. Тргнувајќи од затврдените класификации на именките и придавките, во класификацијата на прилозите го применивме истиот критериум — зборовните групи во првиот и вториот составен дел, според кој во современиот македонски јазик се izdelуваат 7 основни типови, дел од кои имаат и свои поттипови.

Кај првиот основен тип (сраснати прилози образувани од предлог и именка, одн. придавка) се izdelуваат два вида образувања: α) прилози коишто претставуваат некогашни падежни форми, од кои во современиот македонски јазик се запазени мал број примери (= фосили), и β) прилози образувани од предлог и општа падежна форма или прилог, коишто спаѓаат во најраспространетите и најпродуктивните типови прилози во современиот јазик. Од прилозите образувани од заменска придавка, број или прилог и именка видлива распространетост имаат само оние кои во вториот дел ја имаат именката *пат* (*пати*).

Четвртиот тип сложени прилози — образувани од императивна форма на 2. л. едн. во двата дела се izdelуваат меѓу другите прилошки образувања главно со тоа што во другите словенски јазици обично не се среќаваат. Сложените прилози образувани од прилог и што, -годе, било, да е, или од ер и прилог имаат свои соодветства во соседните словенски јазици или во турскиот јазик (*ер*+прилог), кое дава право да се мисли дека претставуваат понови образувања, коишто настанале и се затврдиле на балканска почва.

За сложените прилози образувани од два прилога е карактеристично дека се застапени во три поттипа, од кои позначителна распространетост има првиот тип, дел од кои претставуваат заемки или калки од турскиот јазик.

Последните два типа сложени прилози — образувани од синтагми, идиоматски и др. споеви од зборови односно фразеолошки и неслободни состави од зборови и изрази спаѓаат во малку иследени прилошки образувања, како во македонскиот така и во другите словенски јазици. Паѓа в очи притоа дека некои од нив претставуваат слабо познати турцизми.

Независно од застапеноста на разгледаните типови и поттипови прилошки образувања, која во современиот јазик доста варира, сложените прилози имаат, општо земено, значителна распространетост во јазикот и воопшто претставуваат забележлива карактеристика на секој современ словенски јазик.

СКРАТЕНИЦИ

- В... Б. Видоески, *За сложенките*, МЈ, год. II, бр. 6, Скопје, 1951, стр. 130—141.
 К... Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1954.
 М, Митева... Д. Митева, *Лексичкиот фонд во приказните на Марко Цепенков*.
 П... *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1970.
 Р... *Речник на македонскиот литературен јазик*, I, II, III.
 ГМЈЈ... *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1954.
 Кеп... К. Кепески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1985.
 ВМ... В. Владо Малески.
 СП... Стале Попов.
 КЧ... Коле Чашуле.

ФУСНОТИ

¹ Од структурен аспект се изделени три групи сложени прилози:

1. Сложени прилози образувани од две именски основи (со или без предлог): ... *споконвіку, натицесерце, ... водночас, ... повсякчас, сьогодні, чимраз*.

2. Сложени придавки образувани од именска основа и партикула, на пр.: *анічого, щовечора, щогодини, щодуху, щоправда, якраз*.

3. Сложени прилози образувани од прилог и службен збор — предлог, частица (внатрешно прилошко образување): *набагато, набіло, на*

глухо, ... надовго, назавжди, ... задовго, замало, ... повсюди, ... позавчора, ... відтепер, ... потроху, анітрохи, аніяк, ... щодалі, щоденно, щонайбільше, якнайбільше.

Начините по кои се образуваат прилозите се следниве: а) повторување на целиот збор или на неговата основа, на пр.: *тихо-тихо, далеко-далеко, ... давним давно, ... з діда прадіда, ... мало-помалу, ...*; б) спој од два синонима: *любо-дорого, без кінця-краю, ... сак-так...*; в) спој од два антонима, на пр.: *видимо-невидимо, більши-менши.*

Во современиот украински литературен јазик се среќаваат значителен број идиоматски прилошки изрази, добиени од определени падежни форми...

Во улога на прилог истапуваат и разни фразеолошки споеви и изрази, на пр.: *на вічні часи, на власні очі, по саме нікуди, так собі, вкрай погано, з дорогою душею, ні туди ні сюди итн.* Курс сучасної української літературної мови, I Київ, 1959, стр. 304—305.

² Граматика на македонскиот литературен јазик, II, Скопје, 1954, стр. 109—111.

³ Граматика на съвременния български език, т. 2, София, 1983, стр. 393, § 524.

⁴ Граматика современного турецкого литературного языка, Москва — Ленинград, 1956, стр. 307.

⁵ Граматика на съвременния български книжовен език, т. 2, София, 1983, стр. 393, § 524.

Борис МАРКОВ

ОБ ОБРАЗОВАНИИ СЛОЖНЫХ НАРЕЧИЙ В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В сопоставлении с другими частями речи, вопрос об образовании сложных наречий в современных славянских языках недостаточно разработан. Так, например, само понятие сложных наречий в упомянутых языках не вполне издифференцировано и и обычно понимается в широком смысле слова. Классификация данных образований и число выделенных типов также значительно варьируется в отдельных славянских языках. Исходя из того, какие части речи имеются в первой и второй части сложных наречий, автор статьи в современном македонском языке выделяет 7 типов сложных наречий:

а) наречия, образованные путем сращения предлога и имени существительного (прилагательного или наречия);

б) сложные наречия, образованные из двух именных основ;

в) сложные наречия с формой повелительного наклонения 2 л. ед. ч. в первой и второй части;

г) сложные наречия, образованные от наречия с присоединением слов или частиц *што*, *-годе*, *било*, *да е*; или словом *ер* и наречием;

д) сложные наречия, образованные из двух наречий с выделением трех подтипов;

ѓ) сложные наречия, образованные от отдельных идиоматических и п. сочетаний слов или выражений;

е) сложные наречия, представляющие собой фразеологические и п. несвободные словосочетания.

Рассматриваемые типовых сложных наречий характеризуются неодинаковым распространением, а также и другими особенностями. В первом типе упомянутых наречий выделяются два подтипа:

а) наречия, образованные от предлога и старой падежной формы;

б) наречия, образованные от предлога и общей падежной формы. Первый подтип наречий в современном македонском и болгарском языках сохранился в ограниченном числе примеров, в то время как второй стал очень продуктивен.

ЗВОНКО НИКОДИНОВСКИ

МЕТАГОВОРНИТЕ ГЛАГОЛИ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК**ВТОР ДЕЛ*****АНАЛИЗА НА МЕТАГОВОРНИТЕ ГЛАГОЛИ ВО ФРАНЦУСКОТ
ЈАЗИК****ТРЕТА ГЛАВА — СИНТАКСИЧКИ ПРИЗНАЦИ**

Кратка содржина. — Поимите глаголска релација и модел на глаголска релација. — Општи и посебни елементи на метаглаголските релации. Општи елементи: агенс, интерагенс и коагенс и начините на нивното означување во францускиот јазик. Посебни елементи на метаглаголските релации: диктум; видови диктум: автонимен и транспониран. Три видови на транспониран диктум: именска, инфинитивна и глаголска релација и начините на нивното означување во францускиот јазик; темпорална рекција кај дикталните инфинитивни релации. Два вида глаголски релации во својство на диктум: проблемски и непроблемски. Слободниот индиректен говор како посебен вид на непроблемски глаголски релации; модална рекција кај дикталните глаголски релации.

1. Поимот на глаголската релација

55. Говорот (како внатрешниот така и надворешниот) се остварува преку комбинирање на јазичните единици. И глаголите учествуваат, заедно со другите зборовни групи, во означувањето на мислата, односот, интеродносот и целта на говорните дејствија. За глаголите е карактеристично што тие, во кој и да е дел од говорот да се јават, секогаш претставуваат центар на оние синтаксички единици кои означуваат одредени појави од внатрешната или од надворешната стварност.

Синтаксичките единици кои означуваат одредени појави и во коишто финитните глаголи врзуваат за себе или подраз-

бираат и други зборовни групи ќе ги наречеме „глаголски релации“. Го употребуваме терминот „глаголски релации“ затоа што финитните глаголи во нив се основни структурни елементи како и поради тоа што постојат одредени релации меѓу глаголот и останатите елементи. Релациите меѓу глаголот и останатите елементи се важен елемент којшто овозможува означување на разни видови појави.

Синтаксичката категорија на глаголската лексема во глаголската релација може да се менува (инфинитив, партиции, глаголска именка) што со себе повлекува понекогаш и промена на формата на останатите елементи на глаголската релација, а секогаш и промена на функцијата на инфинитивната, партиципната или на герундната глаголска релација. Меѓутоа, при тоа е многу важно што релациите меѓу елементите и во новите глаголски релации остануваат непроменети. Тоа докажува дека нашите мисли оперираат со разни облици на зборовите, но штом една мисла воспостави одредена глаголска релација, тогаш други мисли оперираат со таа релација како со целина и ја сместуваат во нови релации.

56. Говорот за глаголите претставува говор за глаголските релации. Тој говор секогаш е автономен додека автономите на глаголските релации во него најчесто се претставени преку неодредените форми на своите елементи: глаголските инфинитиви, супститутите, разните симболи (на пр. „P“, „Q“ итн.), а понекогаш, покрај нив, се јавуваат и зборови со поспецифично значење (на пр. „*demandez pardon*“). Таквите автономии на глаголски релации ќе ги викаме „моделите на глаголски релации“.

Бројот и видот на елементите во моделите на глаголски релации зависат од значењата што ги остварува глаголот во дадената глаголска релација. Во принцип, глаголите градат онолку глаголски релации колку што имаат значења. Прашањето за идентичноста и различноста на значењата на една иста глаголска лексема различно се решава кај разни автори. Така на пример Jean Dubois и останатите автори на речникот „*Lexis*“ го имаат издвоено глаголот „*conjuguer*“ во два заглавни збора, додека истиот глагол во речникот „*Petit Robert*“ е обработен само во еден заглавен збор.

Главниот проблем на тие разграничувања се состои во тоа да се одреди дали две или повеќе глаголски релации означуваат слични (односно сродни) или пак различни појави. Меѓутоа, со оглед на тоа дека не постојат потполно разработени класификации на глаголските релации според означените појави, навистина е тешко да се разработат критериуми за системско разграничување на значењата на глаголите.

2. Општи елементи на метаглаголските релации

57. Глаголските релации што имаат метаговорно значење ќе ги викаме „метаглаголски релации“. Метаглаголските релации во францускиот јазик, како и во другите јазици, ја означуваат говорната интеркомуникација. Говорната интеркомуникација претставува човечка активност која има некои заеднички особини со сите други човечки интерактивности, но и одредени специфични обележја коишто произлегуваат од фактот што таа интерактивност се обавува преку говорот. Оттаму, најпрвин ќе ги проучуваме општите елементи на метаглаголските релации, а потоа и нивните специфични елементи.

2.1. Агенс

58. На сите глаголски релации кои означуваат човечки интерактивности заедно им е што содржат еден елемент кој произлегува од самата дефиниција на поимот активност: тоа е агенсот или изведувачот на глаголскиот процес.¹ Во метаглаголските релации поимот агенс упатува на говорникот којшто е изведувач на еден посебен говорен процес. Агенсот, според тоа, претставува синтаксички поим кој упатува на елементите со чија помош се означуваат изведувачите на говорните процеси.

Во моделите на метаглаголските релации агенсот не се означува затоа што глаголот се дава во инфинитив (на пр. „parler à qn de qch“).

Во разните метаглаголски релации агенсот добива и различна содржина во зависност од видот на означените говорни процеси. Така на пример со метаглаголот „prier“ агенсот е 'оној што моли'.

Пр. „Et je te prie de croire que ça ne m'amuse pas spécialement!“ (P. Daninos: J., 29).

Содржината што се обликува во агенсот најчесто ја означува неговата состојба (на пр. со метаглаголите: „promettre“, „louer“ итн.), или неговиот статус за времетраењето на дадените говорни процеси (на пр. со метаглаголите: „conférer“, „interviewer“ итн.).

Што се однесува до категоријалните качества, агенсот може да ги има сите граматички категории коишто се јавуваат во групата на именките што означуваат лица како и во групата на личните заменки: категориите на род, определеност, квантификација и квалификација.

59. Во активните глаголски релации агенсот се воведува без предлог и тој обично стои пред метаглаголот:

Пр. „Je vous promets de vous ramener sain et sauf“ (M. Proust: S. G., 229).

Единствено во некои посебни говорни процеси (одредени видови на усната и посебно на писмената нарација), во коишто се употребуваат вметнати реченици, агенсот може да дојде и зад глаголот:

Пр. „Un baron! Où ça un baron? Où ça un baron?“
s'écria-t-il en cherchant des yeux avec un étonnement
qui frisait l'incrédulité“ (M. Proust: S. G., 353).

Доколку од самиот контекст (вербалниот или ситуациониот) е јасно за кого станува збор, тогаш агенсот може и да изостане:

Пр. „Il fallut parlementer longtemps avec le gardien
pour sa faire ouvrir la porte“
(J. Dubois et. al.: L., 1270).

Во пасивните метаглаголски релации агенсот се воведува со помош на предлозите „par“ и „de“.

Во наредниот пример сретнуваме еден интересен случај каде што агенсот, којшто е воведен со предлогот „par“, игра улога на извршител на една говорна акција која е порачана од страна на друг субјект:

Пр. „Barnage, qui sent le vent, ne me fait plus convoquer
à ses conférences par ses secrétaires“

Во овој пример се работи за посебен вид агенс што би можеле да го наречеме „релеен“ со оглед на тоа што тој само ја пренесува пораката на порачувачот (во примерот лицето по име *Barnage*).

Доколку се сака да се акцентира само агенсот, тогаш се употребуваат посебни средства за нагласување:

1. „c'est... qui“:

Пр. „C'est lui qui a dénoncé ton frère“

2. „même“:

Пр. „Il me téléphone lui-même avec toutes sortes
de précautions“ (P. Daninos: C. M. B., 154).

2.2. Интерагенс

60. Интерагенс е оној елемент на метаглаголската релација кој го означува интерговорникот, односно лицето кому му се обраќа говорникот или со кого се изведува говорниот процес.

За разлика од говорната интракомуникација (и внатрешната и надворешната) каде што интерговорникот не е присутен, во говорната интеркомуникација тој е секогаш присутен. Поради тоа и секој говорен процес којшто е изведен во рамките на говорната интеркомуникација задолжително го разбира и интерговорникот.

Меѓутоа, често се случува интерагенсот да биде отсутен од метаглаголските релации, особено тогаш кога од самата ситуација (реалната или означената) е сосема јасно кој е интерагенсот. Во означените ситуации најчесто интерагенсот се дава на почетокот на говорната акција или интеракција, додека во нејзиниот понатамошен тек тој се изостави. Изоставувањето на интерагенсот ја потврдува големата економичност на говорот, додека интерговорниците, врз основа на принципот на пертинетност на говорот, лесно ги реконструираат изоставените елементи меѓу кои и интерагенсите.

Еве еден пример со елипса на интерагенсот:

„(...) Evidemment, les parents ne voient pas les choses sous le même angle que nous. Quand on *leur* pose une question: ' Papa, je peux aller au cinéma?' ils répondent: 'Combien ça coûte?'. Ils demandent cela car ils ont une vision très économique des choses à cause de la guerre" (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 29).

Во горниот извадок интерагенсот е даден само во првата метаглаголска релација („*leur*“), додека во останатите две релации, со метаглаголите „*répondre*“ и „*demander*“, тој е изоставен.

Во метаглаголските релации интерагенсот е претставен со помош на именки или заменки коишто означуваат човечки суштества. Во францускиот јазик интерагенсот се воведува на два начина: директно или без предлог и индиректно или со предлог.

А. Интерагенс без предлог

61. Во францускиот јазик интерагенсот без предлог ги зафаќа следните позиции во метаглаголските релации:

1. Интерагенсот се наоѓа зад метаглаголот доколку е претставен со помош на именка:

Пр. „Voulez-vous appeler le directeur?“
(E. Genouvrier et al.: N. D. S., 44).

2. Интерагенсот се наоѓа меѓу агенсот и метаглаголот во случај кога тој е претставен со помош на замена:

Пр. „Je vous préviens que je ne vous laisserai pas faire“
(B. Vian: A. P., 276).

Исклучоци од горните правила има во следнит еслучаи:

1. И кога е замена интерагенсот без предлог стои зад метаглаголот доколку метатласот се наоѓа во императив:

Пр. „Interrogez-le: vous en aurez le coeur net“
(J. Dubois et al.: L., 926).

2. Интерагенсот, без разлика дали е замена или именка, стои пред метаглаголот и агенсот во пасивните конструкции:
а) со глаголот „être“:

Пр. „Tout de suite, après mon arrestation, j'ai été interrogé plusieurs fois“ (J. Dubois et al.: L., 926).

б) со глаголот „faire“:

Пр. „Un soir, je me suis fait rappeler à l'ordre par une dame que je ne connaissais pas, mais qui ne s'en montra pas moins brusque“ (P. Daninos: C. M. B., 173).

62. Во францускиот јазик интерагенс без предлог може да се воведува со многу метаглаголи:

„acclamer“, „accuser“, „adjurer“, „admonester“, „anathématiser“, „apostropher“, „appeler“, „attraper“, „baratiner“, „bénir“, „bissier“, „blaguer“, „blâmer“, „brocarder“, „catéchiser“, „chambrier“, „chapitrer“, „charrier“, „chicaner“, „chiner“, „chuter“, „complimenter“, „congratuler“, „conjurier“, „contredire“, „convoquer“, „cuisiner“, „défier“, „démentir“, „disputer“, „engueuler“, „enguirlander“, „entretenir“, „féliciter“, „flatter“, „gourmander“, „gronder“, „haranguer“, „héler“, „houspiller“, „huer“, „implorer“, „injurier“, „interpeller“, „interroger“, „interviewer“, „invectiver“, „inviter“, „louanger“, „louer“, „mander“, „maudire“, „menacer“,

„moraliser“, „morigéner“, „moucher“, „ovationner“, „plaisanter“, „prévenir“, „prier“, „qualifier“, „quereller“, „questionner“, „rabbrouer“, „railler“, „rembarrer“, „remercier“, „repandre“, „reprendre“, „reprimander“, „requérir“, „sacquer“, „saluer“, „semoncer“, „seriner“, „sermonner“, „solliciter“, „supplier“, „tancer“, „taxer“, „tutoyer“, „vouvoyer“ и др.

Б. Интерагенс со предлог

Во францускиот јазик постојат бројни метаглаголски релации во коишто интерагенсот е означен со помош на именки пред кои стои предлог. Францускиот јазик ги користи следните предлози за воведување на интерагенс: „à“, „après“, „auprès de“, „de“ и „devant“.

а) Интерагенс со предлогот „à“

63. Интерагенсот што се воведува со предлогот „à“ (или пак со неговиот супститут — замена) ги има следните позиции во метаглаголските релации:

1. Интерагенсот се наоѓа зад агенсот и метаглаголот доколку тој е претставен со помош на именка:

Пр. „Quand je fais quelques bêtises, ma mère va le répéter tout de suite à *mon père*“

(H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 38).

2. Интерагенсот се наоѓа меѓу агенсот и метаглаголот доколку тој е претставен со помош на замена (и тогаш е без предлог во површинската структура):

Пр. „Il *me* souhaite un bon repas et fila“

(R. Gray: B. S., 82).

Исклучоци од горните правила среќаваме во следните случаи:

1. Интерагенсот-замена стои зад метаглаголот кога глаголот е во императив:

Пр. „Dites-lui qu'il vienne me voir!“

(J. Dubois et al.: L., 530).

2. Интерагенсот стои пред агенсот и метаглаголот во сегментираните реченици во коишто интерагенсот се чгласува со помош на изразот „c'est ... que“:

Пр. „C'est à *vous* que je m'adresse“.

64. Голем е бројот на оние метаглаголи што можат да го воведуваат интерагенсот со помош на предлогот „à“. Списокот што го даваме подолу е работен врз основа на книгата на Морис Грос „Méthodes en syntaxe“. Поголемиот дел метаглаголи се преземени од табелата бр. 9 (стр. 322—345 во книгата) а само еден мал број (вкупно 10) од табелата бр. 15 (стр. 374—378 од книгата). Еве ги тие метаглаголи:

„aboyer“, „affirmer“, „ajouter“, „alléguer“, „annoncer“, „ânonner“, „arguer“, „articuler“, „assurer“, „attester“, „balbutier“, „baragouiner“, „baver“, „bégayer“, „béler“, „beugler“, „bonir“, „bougner“, „brailler“, „bramer“, „bredouiller“, „cafarder“, „cafter“, „cancaner“, „causer“, „certifier“, „chanter“, „chevroter“, „chicaner“, „chipoter“, „chuchoter“, „chuintier“, „citer“, „clamer“, „commander“, „commenter“, „communiquer“, „comparer“, „confesser“, „confier“, „confirmer“, „conseiller“, „conter“, „contester“, „cracher“, „criailler“, „crier“, „déballer“, „débitier“, „déclamer“, „déclarer“, „décocher“, „déconseiller“, „décrire“, „défendre“, „définir“, „dégoiser“, „demander“, „dénier“, „dénoncer“, „détailler“, „dévider“, „dévoiler“, „dicter“, „dire“, „donner“, „enjoindre“, „énoncer“, „énumérer“, „épeler“, „éructer“, „évoquer“, „expliciter“, „expliquer“, „s'expliquer“, „exposer“, „exprimer“, „faire“, „fanfaronner“, „formuler“, „garantir“, „geindre“, „gémir“, „glapir“, „glisser“, „grailer“, „grasseyer“, „grogner“, „grommeler“, „hurler“, „indiquer“, „insinuer“, „ironiser“, „jacter“, „jeter“, „jurer“, „justifier“, „lâcher“, „lancer“, „lire“, „livrer“, „marmonner“, „marmotter“, „maugréer“, „médire“, „mendier“, „mentir“, „mentionner“, „moucharder“, „murmurer“, „narrer“, „nasiller“, „objecter“, „offrir“, „ordonner“, „s'ouvrir“, „parler“, „passer“, „pépier“, „phraser“, „se plaindre“, „prêcher“, „préciser“, „préconiser“, „prédire“, „prescrire“, „prétendre“, „proclamer“, „professer“, „promettre“, „prononcer“, „propagétiser“, „proposer“, „psalmodier“, „quémander“, „rabâcher“, „raconter“, „radoter“, „râler“, „rapporter“, „réaffirmer“, „récapituler“, „réciter“, „réclamer“, „recommander“, „redire“, „relater“, „rendre compte“, „reparler“, „repartir“, „répéter“, „répliquer“, „répondre“, „reprocher“, „ressasser“, „résumer“, „rétorquer“, „retracer“, „révéler“, „riposter“, „ronchonner“, „roucouler“, „rouspéter“, „rugir“, „scander“, „seriner“, „signaler“, „souffler“, „souhaiter“, „souligner“, „soutenir“, „spécifier“, „suggérer“, „susurrer“, „syllaber“, „taire“, „tartiner“, „téléphoner“, „tenir“, „tonitruer“, „tonner“, „transmettre“, „vanter“, „vociférer“, „vomir“, „zézayer“ и „zozoter“.

б) Интерагенс со предлогот „après“

65. Иако предлогот „après“ ретко се употребува за воведување на интерагенс, сепак постојат одредени метаглаголи кои со тој предлог градат метаглаголски релации.

Во тоа множество од метаглаголи можат да се изделат две групи со хомогено значење. Првата група ја сочинуваат оние метаглаголи кои означуваат негативен однос на агенсот спрема интерагенсот (на пр. „crier“, „cancaner“ и др.), додека во втората група влегуваат оние метаглаголи коишто означуваат подреден однос на агенсот кон интерагенсот (на пр. „mendier“, „pleurnicher“, „quémander“ и др.).

Интерагенсот со предлогот „après“ стои зад метаглаголот:

Пр. „Une mère qui crie *après* ses enfants“
(J. Dubois et al.: L., 445).

Што се однесува до предлогот „après“ треба да се напомене дека тој може да се употребува во функција на поствербална морфема, функција која што е слична на употребата на предлогот во глаголските релации на англискиот јазик. Еве еден пример на таа употреба:

Пр. „Non, c'est très rare que je les tape, je *leur* crie *après*, ça suffit“
(H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 59).

66. Интерагенсот со предлогот „après“ можат да воведуваат разни метаглаголи:

„aboyer“, „baver“, „bêler“, „beugler“, „blasphémer“, „bougonner“, „brailler“, „bramer“, „cancaner“, „caqueter“, „chevroter“, „claironner“, „corner“, „cracher“, „criailler“, „crier“, „croasser“, „délirer“, „éructer“, „fulminer“, „gazouiller“, „gémir“, „glapir“, „grasseyer“, „grogner“, „grognonner“, „grommeler“, „gronder“, „gueuler“, „hurler“, „jacasser“, „larmoyer“, „marmonner“, „mendier“, „nasiller“, „pépier“, „pleurnicher“, „quémander“, „récriminer“, „ronchonner“, „roucouler“, „rugir“, „tonitruer“, „tonner“, „vociférer“, „vomir“, „zéayer“, „zozoter“ и др.

в) Интерагенс со предлогот „auprès de“

67. Трансформирајќи го своето пространствено значење, предлошкиот израз „auprès de“ добил во францускиот јазик и улога да воведува интерагенс кај одредени глаголи. Тоа одлично го воочил Морис Грос во погоре спомнатата книга „Méthodes en syntaxe“. Во неа Грос, меѓу другото, ја анализира и реченицата „Marie s'attriste *auprès* de Jean de ce qu' il ne soit pas venu“ и дошол до следниот заклучок:

„Додатокот 'auprès de N' е посебен, тоа не е локатив како во примерот 'Auprès de ma blonde il fait bon dormir', тој впрочем не може да се премести на чело на реченицата. Посебно за

него е што тој воведува еден нов значенски елемент кој сигнализира говорна комуникација од 'Марија' кон 'Жан'.²

Примерот што го анализира Грос многу добро го илустрира познатиот лингвистички факт дека значењето на јазичните знаци се остварува во контекст и дека е, според тоа, неопходно да се земат предвид сите соседни елементи доколку се сака да се опише значењето на еден знак. Од примерот се гледа дека глаголот „s'attrister“ добива ново, метаговорно значење во глаголската релација со интерагенс којшто е воведен со помош на предлогот „auprès de“.

68. Интерагенс со предлогот „auprès de“ можат да воведуваат одредени глаголи:

„s'accuser“, „arguer“, „attester“, „s'attrister“, „se confesser“, „se défendre“, „discourir“, „disserter“, „s'enquérir“, „s'excuser“, „s'expliquer“, „faire état“, „se flatter“, „geindre“, „insister“, „ironiser“, „jaser“, „(se) justifier“, „se lamenter“, „médire“, „s'ouvrir“, „se piquer“, „plaider“, „se plaindre“, „plaisanter“, „protester“, „raisonner“, „râler“, „se recommander“, „rendre compte“, „rouspecter“, „solliciter“, „se targuer“, „témoigner“, „se vanter“ и др..

г) Интерагенс со предлогот „de“

69. Од сите предлози за воведување интерагенс предлогот „de“ најмалку се користи за таа цел. Останатите негови функции се многу поважни, така што тој оваа функција ја обавува само со два метаглагола: „exiger“ и „requérir“ од коишто вториот почесто се употребува со директен интерагенс („requérir qn“). Еве и еден пример:

„Exiger de son interlocuteur qu'il vous écoute attentivement“ (J. et J. — P. Caput: D. V. F., 208).

д) Интерагенс со предлогот „devant“

70. Интерагенсот што се воведува со предлогот „devant“ може да ги означува само слушателите и аудиториумот, односно интерговорниците на пасивните и на активните говорни интеркомуникации. Најчесто овој вид интерагенс го означува аудиториумот како во следниот пример:

„A la terrasse du café, Gabriel, vidant sa cinquième grenadine, pérorait devant une assemblée“ (J. Dubois et al.: L., 1313).

Интерагенсот воведен со предлогот „devant“ имплицира дека реалниот однос меѓу говорникот, од една страна, и аудиториумот и слушателите, од друга страна, е многу помалку директен од односот меѓу говорникот и соговорникот. За таквото значење на интерагенсот помага и фактот дека предлогот

„devant“ мошне често се употребува и за воведување на оној елемент од метаглаголската релација којшто го означува сведокот. Сведок е она лице кое присуствува на говорната интеркомуникација, но на кое не му е упатена самата говорна акција:

Пр. „Elle l'engueulait *devant ses copains*“.

Интерагенс со предлогот „devant“ можат да воведуваат разни метаглаголи:

„avouer“, „confirmer“, „déclarer“, „dire“, „discourir“, „disserter“, „laisser“, „lire“, „moraliser“, „parler“, „pérorer“, „philosopher“, „pontifier“, „prêcher“, „proclamer“, „tartiner“ и др.

2.3. Коагенс

71. Како елемент на метаглаголската релација, коагенсот го означува оној учесник во говорната интеркомуникација кој се јавува и како говорник и како интерговорник во една иста говорна интеркомуникација.

Коагенсот се среќаваме единствено во семантички посложените метаглаголски релации, во оние релации кои означуваат поголеми единици од говорните дејствија: говорни размени, говорни интеракции или, поретко, активни говорни интеркомуникации. Да земеме еден пример:

„Il fallut parlementer longtemps *avec le gardien pour se faire ouvrir la porte*“
(J. Dubois et al.: L., 1270).

Од примерот се гледа дека елементот „le gardien“, што е воведен со помош на предлогот „avec“, го означува вториот рамноправен учесник, освен агенсот којшто не е прецизиран, во дадената говорна интеракција. Токму поради неговата рамноправна улога и го нарекуваме „коагенс“.

Коагенсот, како еден од елементите на метаглаголската релација, го насетил Морис Грос кога ги истражувал можностите за трансформативно поврзување на одредени јазични структури:

„Ако ги споредиме ‚J'ai entrepris avec Paul de faire cela“ и ‚J'ai parié avec Paul de faire cela“, интерпретацијата на ‚avec N' со ‚entreprendre' е од најопшт тип (придружба), како оној што го наоѓаме на пример во ‚Je mange cela avec Paul'. Напротив, додатокот ‚avec N' со ‚parier' е во врска со значењето на глаголот: обложувањето подразбира повеќе актанти (N^o и N_s). Со други зборови, ‚parier' е симетричен глагол што не е случај и со глаголот ‚entreprendre'. Предлогот ‚avec' со ‚parier'

може да се замени со „à“ без да се менува значењето, релацијата на симетрија би била оперативна меѓу N₀ и N₂ како и со „parler“.³

Иако Грос јасно не ги разграничил коагенсот од интерагенсот, тој точно забележал дека таа група метаглаголи подразбира повеќе агенси (најмалку два), меѓу кои постои релација на симетрија.

72. Во францускиот јазик само одредени глаголи овозможуваат воведување на коагенс во метаглаголските релации:

„s'adresser“, „argotiser“, „babiller“, „badiner“, „baragouiner“, „bavarder“, „bavasser“, „blabaler“, „cailléter“, „cancaner“, „caqueter“, „causer“, „se chamailler“, „chuchoter“, „commérer“, „se complimenter“, „conférer“, „se congratuler“, „se conter“, „converser“, „débattre“, „délibérer“, „deviser“, „dialoguer“, „discuter“, „discutailler“, „se disputer“, „se disputailler“, „échanger“, „s'engueuler“, „s'entretenir“, „épiloguer“, „ergoter“, „s'expliquer“, „se féliciter“, „gouailler“, „s'injurier“, „s'invectiver“, „jaboter“, „jacasser“, „jacter“, „jargonner“, „jaser“, „jaspiner“, „se jurer“, „madrigaliser“, „marchander“, „marivauder“, „médire“, „murmurer“, „négocier“, „palabrer“, „papoter“, „parier“, „parlementer“, „parler“, „parloter“, „patoiser“, „pépier“, „philosopher“, „plaisanter“, „polémiquer“, „polissonner“, „politiquer“, „potiner“, „se quereller“, „ragoter“, „se reparler“, „roucouler“, „se saluer“, „se souhaiter“, „traiter“, „se tutoyer“, „se vouvoyer“ и др.

Во францускиот јазик коагенсот се означува на два начина: во заедништво со агенсот и, посебно, со предлогот „avec“.

A. Коагенс во заедништво со агенс

73. Со оглед на тоа што означуваат рамноправни учесници на горната интеркомуникација, агенсот и коагенсот можат да се претстават со помош на еден ист знак — именка или заменка. Единстен услов е тие да означуваат повеќе луѓе (што се однесува до именките, тоа значи дека тие можат да бидат во множина доколку се заеднички или, без плуарална монема, доколку се збирни).

Еве неколку примери од овој вид коагенс:

1. Со именки:

„Le jury délibère depuis une heure sur la culpabilité de l'accusé“ (J. Dubois et al.: L., 490).

„Les convives s'entretenaient vivement des affaires sacrées et des affaires profanes“ (J. Dubois et al.: L., 622).

„*Quelques invités* qui avaient lu les derniers romans causaient dans le salon“ (J. Dubois et al: L., 275).

2. Со заменки:

„*Ils* devisaient, en breton, sur des questions de femmes et de mariages“ (H. Bénac: D. S., 664).

„*Nous* avons dialogué longtemps sans nous comprendre“ (H. Bénac: D. S., 664).

„*Ceux-ci* se congratulent sur la bonne, excellente soirée qu'ils ont passée“ (J. Dubois et al: L., 384).

„On papotait avec aisance et avec aigreur, malgré le brohaha et l'orchestre“ (J. Dubois et al.: L., 1260).

Овој вид на коагенс (во заедништво со агенс) претставува еден пример од онаа јазична појава што Шарл Баји ја нарекол „cumul des signifiés“.⁴

Инаку, заедничкиот агенс може да се засилува со нагласени заменки и тоа без предлог, кога агентот се наоѓа на почетокот од метаглаголската релација, или со предлог, кога тој се наоѓа зад метаглаголот:

Пр. „Les paysans discutaient *entre eux* pour savoir comment les cacher“ (J. Dubois et al.: L., 534).

Б. Коагенс со предлогот „avec“

74. За разлика од заедничкиот агенс каде што улогите на агентот и на коагентот се потполно изедначени, коагентот што се воведува со предлогот „avec“ е јасно разграничен од агентот, а меѓу нив постои и одредена разлика во однос на улогите. Имено, во тие метаглаголски релации, агентот има поголема важност од коагентот со оглед на тоа што тој го означува првиот говорник, односно оној кој ја започнува говорната интеркомуникација и кој има доминантна улога сè до оној момент кога, во текот на говорната интеркомуникација, улогите на говорникот и на интерговорникот не се изедначат.

Еве неколку примери на коагенс со предлогот „avec“:

„Ma mère ne se dispute pas *avec nous*; (...) Mon père se dispute *avec ma mère*“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 37)

„As-tu fini de bavasser au téléphone *avec ta soeur*“ (J. Dubois et al.: 167)

„Le directeur conférait *avec ses collaborateurs*“ (J. Dubois et al.: L., 380)

„J'ai l'intention de causer un moment *avec lui* pour connaître son avis“ (J. Dubois et al.: 275)

„Elle marivaudait avec ses invités“ (J. Dubois et al.: L., 1058)
 „Il argumente sans cesse avec des contradicteurs pour essayer de soutenir des hypothèses invraisemblables“ (J. Dubois et al.: L., 102).

Некои метаглаголи од оваа група не можат да воведуваат коагенс со предлогот „avec“. Во таквите метаглаголи спаѓаат:

„s'adresser“, „se conter“, „se féliciter“, „gouailler“, „se jurer“, „se reparler“, „se saluer“, „se souhaiter“ и др.

3. СПЕЦИФИЧНИ ЕЛЕМЕНТИ НА МЕТАГЛАГОЛСКИТЕ РЕЛАЦИИ

75. Агенсот, интерагенсот и коагенсот се општи елементи на метаглаголските релации затоа што се заеднички за сите глаголски релации што означуваат човечки интерактивности. Меѓу специфичните елементи најважен е, се разбира, метаглаголот (или метаглаголскиот израз), којшто го означува самиот говорен процес. За говорните процеси ќе зборуваме во следната глава и таму ќе го загатнеме прашањето за структурата на нивното означување.

Говорниот процес може да се означува, меѓу останатото, и според содржината на говорните единици, односно на искажаното. На тој начин, содржината на говорниот процес може да стане етимон врз којшто се засновува означувањето на говорниот процес. Меѓутоа, во метаглаголските релации не се означува само модалитетот на говорниот процес, па дури и тогаш кога тој се засновува врз содржината на искажаното, туку и самата таа содржина, односно она што е кажано во дадениот говорен процес.

Содржината на говорните процеси е сосема поинаква од содржината на физичките интерактивности и нормално е што нејзиното означување се разликува од означувањето на содржината на физичките интерактивности. Оддалечени, од една страна, од физичките (интер)активности на планот на синтаксичкото означување на содржината, говорните процеси, од друга страна, наполно се приближуваат кон психичките (интер)активности. Имено, постои потполна аналогија во означување на содржината меѓу говорните и психичките процеси. Оттаму и означувањето на содржината го подведуваме во специфичните елементи на метаглаголските релации.

За именување на елементот „означена содржина на говорните процеси“ ќе го преземеме терминот „диктум“, термин

што бил воведен и разработен во лингвистиката од страна на Шарл Баји. Со терминот „диктум“ Баји ја означува содржината на психичките процеси, додека терминот „модус“ го употребува за означување на самите психички процеси.⁵ Ние поимот диктум ќе го употребуваме за означување на севкупната содржина на искажаното во метаглаголските релации, без оглед на тоа дали во таа содржина се наоѓа или не се наоѓа и модусот.

3.1. Диктум

76. Диктумот претставува, се разбира таму каде што се јавува, составен дел на метаглаголските релации и тој директно зависи од значењето на метаглаголот (метаглаголскиот израз). Таа семантичка зависност на диктумот се обележува со разни средства: со позицијата во метаглаголската релација (при што и прозодијата игра улога — нема пауза меѓу метаглаголот и диктумот), со предлози и со супститути.

Разни глаголи на разни начини воведуваат диктум во метаглаголските релации, а се случува често една иста метаглаголска лексема да воведува диктум на различни начини, па дури и различни видови диктум.

Според начинот на означување, диктумите можеме да ги поделиме на автонимни и на транспонирани.

А. Автонимен диктум

77. Според структурата, автонимниот диктум може да се движи од фонема па сè до говорна акција. Да потсетиме дека во усниот говор автонимот се означува со посебна прозодија (пауза зад метаглаголот, повисок тон на почетокот од автонимот, ритмичка целост на самиот автоним и др.), додека во писмениот говор автонимот се означува со посебни ортографски знаци (наводници, цртичка, подвлекување и др.).

Во францускиот јазик голем е бројот на метаглаголите што можат да воведуваат директен говор, односно автоними. Нивниот список може да се најде во табелата бр. 9 од Гросовата книга „*Méthodes en syntaxe*“. Во таа табела се дадени две колони за директниот говор (а ние тука ги прикажуваме хоризонтално, во редови):

1. N° V à N₂ : „P“ и
2. „P“, V N° à N₂.

Бројот на метаглаголите што можат да ја градат втората релација е поголем од бројот на оние кои ја градат прва-

та релација. Структурата на втората релација (со автоним на почетокот) посочува дека се работи за релации што се употребуваат во писмениот говор.

Многу граматичари се спротивставувале на „големата“ слобода на оние писатели кои во тие релации внесувале и глаголи со не сосема утврдено метаговорно значење. Мегу оспоруваните глаголи има и такви кои означуваат психички процеси (на пр. „observer“, „remarquer“, „admettre“, „risquer“, „convenir“, „constater“, „juger“, „s'étonner“, „apprécier“, „estimer“ и др.) чисто физички процеси (на пр. „appuyer“, „démarrer“, „commencer“, „continuer“ и др.) или пак комбинација на физички и психички процеси (на пр. „ricaner“, „s'esclaffer“, „soupirer“, „sangloter“, „haleter“, „hoqueter“ и др.).

78. Опстојни истражувања на автонимните диктуми во секојдневниот говор, колку што знаеме, не биле спроведувани. Се разбира, употребата на автонимните диктуми зависи од многу фактори: видот на говор, видот на говорна интеркомуникација, темата и др.

Ќе го наведеме мислењето на Жудит и Жан-Клод Милнер за употребата на разни видови диктуми во дијалогот. Тие велат:

„(...) Цитатите во директен и во слободен индиректен говор изгледаат многу малку природно во еден дијалог; што се однесува пак до индиректниот говор, тој се појавува тогаш кога треба да се пренесат зборовите на некој кој е отсутен или пак зборовите на соговорникот што тој можел да ги изговори од еден друг момент **вон** актуалната размена на реплики.“⁶

Сепак, сите форми на автонимен диктум не се отсутни од актуалната размена на реплики. Тоа се гледа и од следните примери преземени од транскрибирани дијалози, каде што самите говорници употребуваат автонимни диктуми и тоа во актуалниот момент на дадениот дијалог:

„Mais je dis pas *Sion*, je dis *Zion*“ (F. H. R., 77)

„(...) D'ailleurs tu as commis une erreur tu as dit *,rouge'*“ (F. H. R., 385)

„— D'après tout ce que tu m'as dit, tu as l'air assez réprimée par ton mari?”

— *Séquestrée*, tu veux dire? Oh non!”

(H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 129)

„Moi, je trouve qu'il vit bien mais, comme je t'ai déjà dit, il y a sûrement beaucoup de choses qui m'échappent“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 279)

„Quand tu dis *,on ne s'est jamais sentis parents'* peut-être que toi“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 314).

79. Инаку, во некои видови дијалози мошне често се употребува оној автонимен диктум што ја означува содржината на неактуалните процеси. Еве неколку примери:

„Mais elle a gardé ça dans sa tête parce que le lendemain elle m'a dit: *Tu crois que Papa m'aimera toujours s'il a un gars?*” (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 131)

„Par exemple, chaque fois que l'ainé voit quelqu'un qui a une belle voiture, ou une belle maison, il affirme avec conviction: *C'est un bourgeois!*” (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 61)

„Quand on leur pose une question: *Papa, je peux aller au cinéma?* ils répondent: *Combien ça coûte?*” (H. d'Istria et J. J. Breton: R. P. E., 29)

„Je demande à mon fils: *Tu comprends ce du' il se passe?*. J'ai été très étonné de voir qu'il comprenait!” (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 183)

„Suzanne déclare par exemple: *Je le dis carrément, je ne voudrais plus vivre avec eux maintenant...* et Paul: *Ce n'est pas possible de vivre avec les parents quand on est marié*” (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 67)

„Deux mois plus tard je lui téléphone: *Peut-on venir?*” (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 251).

80. Автонимниот диктум, доколку е специфичен за одреден вид процес, може да го изгуби понекогаш своето рефлексивно значење и да почне да го означува самиот вид на говорен процес. Тоа се случува со одредени изрази што се употребуваат мошне често во одредени говорни дејствија за, со текот на времето, истите тие изрази (заедно со метаглаголот „dire”) да станат означувачи на дадените говорни процеси. На тој начин се добиваат метаглаголски изрази како што се: „Dire bonjour”

Пр. „Il passait dans le quartier, est monté *dire bonjour*” (J. Prévert et A. Pozner: H., 48), „dire au revoir” —

Пр. „Je suis juste venu vous *dire au revoir en passant*” (P. Daninos: J., 52), „dire oui, non” —

Пр. „Il *dit toujours* oui, mais finalement, il n'en fait qu'à sa tête” (J. Dubois et al.: L., 1239).

Крајна точка од развојот на овие автоними е нивната вербализација, односно нивниот премин во категоријата глагол. Глаголите што настанале од автоними прв ги проучувал Емил Бенвенист. Тој ги предвид само оние автонимиски глаголи што настанале од автонимите на „говорните изрази” (*locutions*

de discours), и поради тоа ги нарекол „делокутивни глаголи“.⁷ За францускиот јазик Бенвенист ги наведува следните делокутивни глаголи: „bisser“, „pester“, „remercier“, „sacrer“, „saluer“, „tutoyer“ и „vouvoyer“.

Од полето на делокутивните глаголи Бенвенист правилно ги исклучил сите оние глаголи што настанале од автонимизирани извици (пр. „huer“) или од оноματοпеи (пр. „chuchoter“) и оттаму не може да се каже, како што тоа го прави Ре-Дебов, дека поимот на делокутивни глаголи наполно одговара на поимот на автонимиски глаголи (сп. Rey-Debove, 1978:162).

Б. Транспониран диктум

81. Транспониран диктум е секој оној диктум што не ја пренесува буквално содржината на говорниот процес, туку ја транспонира на разни начини. Транспонираната содржина секогаш зависи структурно и семантички од метаглаголот.

Според структурата, диктумот може да биде именска, инфинитивна или глаголска релација.

а) Именската релација како транспониран диктум

82. Според видот на значење, именските релации можеме да ги поделиме на метаговорни и предметни. Оние метаглаголи што ги означуваат говорните процеси од нивната јазична и говорна страна имаат првенствено метаговорни диктуми и тоа во вид на метаговорни именки што ја означуваат категоријата на јазичните и на говорните единици (пр. „voyelle“, „mot“, „verbe“, „phrase“ и др.). Во таа група метаглаголи спаѓаат:

„accentuer“, „avalier“, „bafouiller“, „chuchoter“, „déclamer“, „épeler“, „prononcer“, „scander“ и др.

Еве неколку примери со метаговорен именски диктум:

„Vous avez dit le mot qui m'encourage à continuer“ (P. Bon-te: V. V., 105)

„Le nouveau articula d'une voix bredouillante un nom inintelligible“ (P. R., 97)

„Un acteur était venu sur la scène déclamer des poèmes patriotiques“ (J. Dubois et al.: L., 477).

Поголемиот дел од горните метаглаголи можат да имаат и предметни диктуми, при што доста често доаѓа и до промени во самата структура на диктумот: од именска тој преоѓа во инфинитивна или во глаголска релација.

83. Мал е бројот на метаглаголите во францускиот јазик коишто не можат воопшто да воведуваат диктум. Тоа својство го поседуваат само одредени автонимиски глаголи (глаголски изрази) како што се: „dire bonjour“, „dire au revoir“, „tutoyer“, „vouvoyer“ и уште некои. Сите овие метаглаголи го содржат диктумот во своите теми и оттаму тие не дозволуваат надворешни диктуми.

За разлика од оваа мала група метаглаголи, сите останати воведуваат диктуми.

Мал е бројот на метаглаголите што можат да воведуваат именски релации само на еден од следните начини:

1. Директно или без предлог (пр. „présenter qn à“, „paraphraser qn(qch)“, „citer qn(qch)“, „postposer qch“, „adverbialiser qch“, „conjuguer qch“)
2. Со предлози (пр. „traiter qn de qch“, „se plaindre de qn(qch)“, „se targuer de qch“, „se recommander de qn“, „faire état de qch“, „inviter qn à qch“ итн.) и
3. Со прилог (пр. „se définir comme“).

84. Најбројни се оние метаглаголи што можат да воведуваат именски диктуми на два начина: директно и со предлози.

Најчести предлози за воведување диктуми се: „de“, „sur“, „contre“, „pour“, „à propos de“, „au sujet de“ и „après“. Така на пример метаглаголот „parler“ може да воведува именски диктум како без предлог („parler politique“) така и со сите горни предлози освен со „après“.

Со оглед на тоа дека бројот на начините на воведување диктум е мал, следува дека бројот на односите меѓу диктумот и целосното значење на говорните процеси е исто така мал. Оттаму произлегува дека сите метаглаголи кои воведуваат диктум на еден ист начин имаат нешто заедничко меѓу себе.

Така, постои една голема група метаглаголи што можат директно да воведуваат диктум (пр „affirmer“, „alléguer“, „annoncer“, „assurer“, „avancer“, „bafouiller“, „chuchoter“, „idniquer“, „prédire“ итн.). Меѓутоа, тие исти метаглаголи можат содржината на диктумот да ја поделат на два дела: првиот дел е именска релација воведена со предлогот „de“, додека вториот дел претставува глаголска релација:

Пр. „Le moins qu'on puisse dire de lui c'est qu'il est décontracté“ (San-Antonio: A. F. P., 152).

Со оглед на тоа дека содржината е поделена, можеме да кажеме дека именската релација со предлог ја означува темата

на претставениот говорен процес, додека глаголската релација ја означува *ремата*, односно она што е речено за темата.¹

85. Тематско значење имаат и именските диктуми што се воведуваат со следните предлози: „après“, „sur“, „au sujet de“, „à propos de“ и „contre“.

„Contre“ се разликува од сите горни предлози по тоа што тој имплицира дека односот на агенсот спрема диктумот (темата) е негативен:

Пр. „Il fulminait contre tant d'injustice“ (E. Genouvrier et al.: N. D. S., 202).

Бројот на метаглаголите што можат да воведуваат диктум со помош на предлогот „contre“ е голем:

„aboyer“, „arguer“, „baver“, „bêler“, „beugler“, „blasphémer“, „bougonner“, „brailler“, „bramer“, „cancaner“, „caqueter“, „causer“, „chanter“, „cracher“, „crialler“, „crier“, „croasser“, „déclamer“, „dégoiser“, „délirer“, „discourir“, „dissenter“, „divaguer“, „épiloguer“, „ergoter“, „éructer“, „fulminer“, „geindre“, „glapir“, „grasseyer“, „grogner“, „grognonner“, „grommeler“, „gronder“, „gueuler“, „hurler“, „ironiser“, „jacasser“, „jaser“, „se lamenter“, „larmoyer“, „marmoner“, „marmotter“, „maronner“, „maugréer“, „médire“, „nasiller“, „parler“, „pépier“, „pérorer“, „pester“, „philosopher“, „plaisanter“, „pontifier“, „prêcher“, „professer“, „protester“, „radoter“, „râler“, „ratiociner“, „récriminer“, „ronchonner“, „rugir“, „tartiner“, „tonitruer“, „tonner“, „vociférer“, „vomir“, „zézayer“, „zozoter“.

86. Предлогот „pour“ гради исто така парадигма со една група метаглаголи. Тоа се оние метаглаголи кои воведуваат во метаглаголските релации интерагенс без предлог и диктум со помош на предлогот „pour“:

„chicaner qn pour qch“, „complimenter qn pour qch“, „critiquer qn pour qch“, „engueuler qn pour qch“, „disputer qn pour qch“, „féliciter qn pour qch“, „houspiller qn pour qch“, „quereller qn pour qch“, „remercier qn pour qch“ и др.

Еве и еден пример:

„Vous le remercirez pour son hospitalité“ (J. Dubois et al.: L., 1526).

Инаку, горните метаглаголи можат да воведуваат именски диктуми и со помош на други предлози или пак без предлози (сп. на пр. „chicaner qch à qn“, „complimenter qn sur qch“, „critiquer qch“, „remercier qn de qch“ итн.).

б) Инфинитивната релација како транспониран диктум

87. Инфинитивна релација претставува секоја релација во којашто нејзиниот главен елемент се наоѓа во инфинитив. Тука ќе се задржиме само на оние инфинитивни релации што се среќаваат во структурата на метаглаголските релации и тоа во својство на диктум.

Меѓу метаглаголите кои ги означуваат значенските слоеви на говорните процеси мал е бројот на оние кои не можат воопшто да воведуваат инфинитивни релации. Во таа група спаѓаат следните метаглаголи:

„conférer“, „contredire“, „deviser“, „dialoguer“, „s'enquérir“, „jaser“, „médire“, „palabrer“, „pontifier“, „raisonner“.

Инфинитивната релација во својство на диктум може да се воведува на два начина: без предлог и со предлог („de“, „pour“ и „à“).

88. Предлозите „pour“ и „à“ се ограничени на оние метаглаголи кои ги користат истите предлози и за воведување на именските релации во својство на диктуми.

Со предлогот „pour“ инфинитивни релации можат да воведуваат такви метаглаголи какви што се: „chicaner“, „complimenter“, „critiquer“, „disputer“, „engueuler“, „féliciter“, „houspiller“, „quereller“, „remercier“ и др. Карактеристично е што истите тие глаголи можат да воведуваат инфинитивни релации и со предлогот „de“. Така на пример „complimenter“ може да ги има следните две релации:

Пр. „Pierre complimente Marie *pour avoir refusé*“ „Pierre complimente Marie *d'avoir refusé*“ (M. Gross: *Méthodes en syntaxe*, 203).

Со предлогот „à“ можат да воведуваат инфинитивни релации само следните метаглаголи: „convier“, „demander“, „inviter“, и „offrir“:

Пр. „Le président de séance invita les assistants *à se taire*“ (J. Dubois et al.: L., 932).

89. Од сите инфинитивни релации најпродуктивни се оние што се воведуваат без предлог и со предлогот „de“. Најпрвин ќе ги проучиме оние метаглаголи што имаат само една можност за воведување на инфинитивни релации.

Така, следните метаглаголи можат да воведуваат инфинитивни релации единствено без предлог:

„affirmer“, „annoncer“, „assurer“, „avancer“, „avouer“, „blasphémer“, „cafarder“, „certifier“, „citer“, „confesser“, „confirmer“, „contester“, „déballer“, „déclarer“, „décocher“, „décrire“, „définir“, „délirer“, „dénier“, „dénoncer“, „dévider“, „divaguer“, „émettre“, „énumérer“, „épiloguer“, „s'exclamer“, „exposer“, „exprimer“, „formuler“, „insister“, „jurer“, „maintenir“, „moduler“, „moucharder“, „nier“, „prophétiser“, „raconter“, „rapporter“, „récapituler“, „se récrier“, „récriminer“, „relater“, „résumer“, „révéler“, „souligner“, „soutenir“, „vanter“.

Во сите метаглаголски релации со директна инфинитивна релација како диктум, агенсот на инфинитивот е кореферентен со агенсот на метаглаголот:

Пр. „Michèle entre dans la pièce avec *Natacha*, qui déclare s'ennuyer“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 119).

90. И бројот на метаглаголите што воведуваат инфинитивна релација само со помош на предлогот „de“ е исто така голем:

„accuser“, „adjurer“, „arguer“, „attester“, „bavarder“, „blaguer“, „causer“, „commander“, „commérer“, „se confesser“, „conjurér“, „conseiller“, „converser“, „corner“, „débattre“, „déconseiller“, „se dédire“, „défendre“, „se défendre“, „défier“, „délibérer“, „demander pardon“, „dérailleur“, „déraisonner“, „discutailleur“, „discuter“, „dissenter“, „enjoindre“, „s'entretenir“, „ergoter“, „exagérer“, „exiger“, „s'expliquer“, „faire état“, „faire part“, „geindre“, „interdire“, „intimer“, „ironiser“, „justifier“, „se lamenter“, „marchander“, „maronner“, „menacer“, „monologuer“, „se moquer“, „négocier“, „opiner“, „ordonner“, „s'ouvrir“, „papoter“, „parler“, „pérorer“, „pester“, „philosopher“, „se piquer“, „se plaindre“, „prêcher“, „prescrire“, „prier“, „proposer“, „protester“, „quémander“, „râler“, „réclamer“, „(se) recommander“, „rendre compte“, „reprocher“, „rous-péter“, „solliciter“, „suggérer“, „supplier“, „se targuer“, „témoigner“, „se vanter“.

91. Кај поголемиот дел метаглаголски релации со горните метаглаголи агенсот на инфинитивот е кореферентен со агенсот на метаглаголот. Во тој случај можеме да речеме дека инфинитивот е агентивен:

Пр. „Il s'était vanté de *ganger cette course*, et il est arrivé cinquième“ (J. Dubois et al.: L., 1882).

Кај еден мал број метаглаголски релации со горните метаглаголи агенсот на инфинитивот е кореферентен со интерагенсот на метаглаголската релација и во тој случај може да се каже дека инфинитивот е интерагентивен:

Пр. „Il m'a dit: 'Je t'interdis de te confesser, tu n'as qu'un rhume de cerveau, tu m'entends... et on va le soigner comme tel“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 47).

Интерагентивен инфинитив можат да управуваат следните метаглаголи (од оние коишто воведуваат инфинитивна релација само со предлогот „de“):

„accuser“, „adjurer“, „commander“, „conjurер“, „conseiller“, „corner“, „déconseiller“, „défendre“, „défier“, „enjoindre“, „interdire“, „opiner“, „ordonner“, „parler“, „proposer“, „prêcher“, „prescrire“, „prier“, „recommander“, „reprocher“, „solliciter“, „suggerer“ и „supplier“.

Само четири метаглаголи од горниот список можат да ги имаат обата вида на инфинитив (и агентивен и интерагентивен). Тоа се следните метаглаголи:

„parler“, „proposer“, „solliciter“ и „suggerer“.

Така на пример метаглаголот „proposer“ ги управува обата вида инфинитив во следните реченици:

1. Агентивен

Пр. „Il paraît que tu leur a proposé de céder ton appartement“ (J. Dubois et al.: L., 1440)

2. Интерагентивен

Пр. „A la fin de l'interview, ils m'offrent un verre de gros-plan — le vin blanc de la région — en me proposant de rester dîner avec eux...“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 69).

92. Едно од прашањата што треба да се проучуваат во врска со инфинитивната релација како диктум во метаглаголските релации е и прашањето за временската епоха што може да ја означува инфинитивот.

Според темпоралната реакција на инфинитивот метаглаголите можат да се поделат во три групи:

1. Метаглаголи што управуваат минатост (која може да се протега сè до сегашноста) и тие управуваат минат инфинитив (на пр. „accuser“, „arguer“, „attester“, „se confesser“ итн.)
2. Метаглаголи кои управуваат идност (која започнува во сегашноста) и тие управуваат сегашен инфинитив (на пр. „adjurer“, „interdire“, „menacer“ и др.) и
3. Метаглаголи што можат да ги управуваат и обете епохи (на пр. „bavarder“, „commérer“, „conjurer“, „demander pardon“, „parler“, „pérorer“ итн.).

93. Најголем е бројот на оние метаглаголи што можат да воведуваат инфинитивни релации на два начина: директно и со предлогот „de“.

Веќе наспомнавме (в. параграф 30) дека Морис Грос воочил дека една голема група глаголи (вкупно 193) можат да воведуваат инфинитивни релации и на обата гореспоменати начина. Што се однесува до општото значење на тие метаглаголи, не можеме потполно да се согласиме со оценката на Грос дека метаглаголската релација со инфинитив без предлог ($N^0 V \text{ à } N^2 V^0 - \text{inf } \Omega$) „овозможува да се комуницира еден факт“, додека пак релацијата која инфинитивот го воведува со предлогот „de“ ($N^0 V \text{ à } N^2 \text{ de } V^2 - \text{inf } \Omega$) пренесува „една наредба“. Со оглед на фактот дека инфинитивните релации со тој предлог многу повеќе го потенцираат интеродносот меѓу агенсот и интерагенсот, можеби би било поправилно да се рече дека релациите со предлогот „de“ означуваат таков интероднос којшто го ангажира интерагенсот во остварувањето на процесот што е означен со дадената инфинитивна релација.

Во таа голема група од 193 глаголи Грос навел и многу глаголи со метафорично метаговорно значење и коишто не се доволно кодификувани за да влезат во речниците (на пр. „ahaner“, „asséner“, „aventurer“, „bourdonner“, „clignoter“, „cliqueter“, „crépiter“, „crisser“, „diffracter“, „éternuer“, „faire signe“, „fredonner“, „gargouiller“).

Доколку ги иземеме од Гросовиот список овие глаголи како и оние што означуваат други видови говор (на пр. „câbler“, „écrire“, „envoyer“, „gesticuler“, „gribouiller“, „griffonner“, „mimer“, „minauder“, „siffler“, „télégraphier“ и др.), тогаш остануваат околу 100 метаглаголи кои можат да ги имаат обата вида инфинитивни релации во својство на диктум. Тоа се следните метаглаголи:

„aboyer“, „ajouter“, „ânonner“, „babiller“, „bafouiller“, „balancer“, „balbutier“, „baragouiner“, „baver“, „bégayer“, „bêler“,

„beugler“, „bougonner“, „brailler“, „bramer“, „cancaner“, „caqueter“, „chanter“, „chevroter“, „chuchoter“, „chuintier“, „claironner“, „clamer“, „commenter“, „communiquer“, „confier“, „conter“, „cracher“, „criailler“, „crier“, „croasser“, „débitier“, „déclamer“, „dégoiser“, „dicter“, „dire“, „énoncer“, „épeler“, „éructer“, „expliciter“, „expliquer“, „fanfaronner“, „garantir“, „gazouiller“, „gélir“, „glapir“, „grasseyer“, „grogner“, „grognonner“, „grommeler“, „gronder“, „guleuler“, „hurler“, „indiquer“, „insinuer“, „jacasser“, „lâcher“, „lancer“, „mâchonner“, „marmonner“, „marmotter“, „maugréer“, „mentionner“, „murmurer“, „narrer“, „nasiller“, „pépier“, „phraser“, „pleurer“, „pleurnicher“, „préciser“, „préconiser“, „professer“, „prôner“, „psalmodier“, „rabâcher“, „radoter“, „rapporter“, „réciter“, „repartir“, „répéter“, „répliquer“, „répondre“, „ressasser“, „rétorquer“, „riposter“, „ronchonner“, „roucouler“, „rugir“, „scander“, „seriner“, „signaler“, „souffler“, „spécifier“, „susurrer“, „syllaber“, „tartiner“, „téléphoner“, „tonitruer“, „tonner“, „transmettre“, „vociférer“, „vomir“, „zézayer“ и „zozoter“.

в) Глаголската релација како диктум

94. Диктумот, како дел од метаглаголската релација којшто директно зависи од метаглаголот, може да биде и самиот глаголска релација. Тогаш за глаголската релација се вели дека е номинализирана, затоа што го завзема местото кое директно зависи од метаглаголот и коешто обично е пополнето со именски релации.

Од значенска гледна точка, за глаголските релации од голема важност е прашањето за комплетноста на значењето што го пренесува транспонираната содржина на говорниот процес. Според тој критериум, глаголските релации можеме да ги поделиме на проблемски и на непоблемски.

Проблемските релации ја транспонираат содржината на говорниот процес на тој начин што главниот содржински елемент во нив е претставен со помош на некој супститут. Со оглед на тоа дека супститутот не содржи целосна информација за заменетиот елемент, можеме да кажеме дека тој елемент е даден во вид на проблем за кој што треба да се изнајде решение.

Супститутите во проблемските релации главно се исти со супститутите од прашалните реченици („quand“, „où“, „quel“, „combien“, „comment“, „pourquoi“ итн.), па оттаму и проблемските релации се нарекуваат и „индиректни прашални реченици“. Освен заеднички проблемските релации користат и посебни супституты: „si“ и „ce (que, qui)“.

Еве неколку примери на проблемски релации:

„On leur explique *ce qu'on fait* parce qu'elles nous posent des questions quand on va à une réunion ou à une manif.“ (H. d'Istria et .. — J. Bereton: R. P. E., 157)

„Et quand j'ai vu mon père je lui ai craché *tout ce que j'avais sur le coeur*“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 271).

„Je confirme *ce que j'ai dit tout à l'heure*“ (P. Ж. М.)

„Quoi, non? Je dis *ce que vous me dites de dire*, et vous me dites ensuite de ne pas dire *ce que je dis*“ (B. Vian: A. P., 135).

„Je ne veux pas ici redire *ce que j'ai eu l'occasion de dire*“ (P. Ж. М.)

„Quand on travaillait avec notre père, tous les matins on discutait *de ce que nous allions faire dans la journée* et il arrivait fréquemment que notre avis l'emporte“ (H. d'Istria et J. — J. Breton R. P. E., 55).

95. Што се однесува до глаголскиот начин, интересно е да се забележи дека глаголот во проблемските релации може да биде само во индикатив, а никогаш во субјонктив. Тоа произлегува веројатно од фактот дека индикативот, како што вели Потје, е „ретроспективен, тетичен и тој претпоставува“, додека субјонктивот е „проспективен, хипотетичен и тој поставува“ (сп. Pottier: 1974, 85). Според тоа, глаголот во проблемските релации се наоѓа само во индикатив затоа што нивните супститути ги претпоставуваат главните елементи на информацијата коишто не се искажани во самите проблемски релации.

Треба да се каже дека разликата меѓу значењата на проблемските и на непроблемските релации се неутрализира во корист на непроблемските во оној случај кога тие претставуваат диктум на онаа група метаглаголи кои означуваат говорни дејствија од групата ПОСТАВУВАЊЕ ПРАШАЊА (на пр. „demander“, „s'enquérir“, „poser des questions“, „questionner“, „interroger“):

Пр. „Jean-Yves fume et je demande *si cela a donné lieu à des discussions dans la famille*“

(H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 98).

Има неутрализација и тогаш кога метаглаголските релации коишто содржат диктални глаголски релации се употребуваат во такви говорни дејствија какви што се: ПОСТАВУВАЊЕ ПРАШАЊА, НАРЕДБА и слично:

Пр. „Explique-moi comment tu t'y prends“

(J. Dubois et al.: L., 674).

96. За разлика од проблемските, непоблемските релации даваат целосна слика за содржината на говорните процеси.

Во непоблемските глаголски релации како единствен супститут се појавува сврзникот — замена „que“, затоа што само тој може да транспонира комплетни глаголски релации. Понекогаш, во оние глаголски релации што се воведуваат со предлог, „que“ може да биде придружено од супститутот „се“ во улога на антеценденс.

Еве неколку примери на непоблемски глаголски релации со одредени метаглаголи:

„Paul débat avec Jean de ce que tu sois autorisé à venir“ (M. Gross: Méthodes en syntaxe, 69).

„Je lui ai répondu que je n'allais tout de même pas enfermer mon gosse pour faire du travail scolaire“ (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 97).

„Il raconte qu'il prépare un livre“ (J. Prévert et A. Pozner: H., 48).

„Je vous jure que j'ai pleuré“ (P. Bonte: B. P., 67).

„J'ai pas la prétention d'affirmer que j'en connais plus de trois ou quatre“ (P. Bonte: B. P., 87).

„Je ne peux pas prétendre que j'attends le métro“ (San — Antonio: A. F. P., 70).

„Je vous garantis qu'il y a des gens qui répondent tout de suite aux lettres“ (B. Vian: A. P., 248).

„Je vous préviens que je ne vous laisserai pas faire“ (B. Vian: A. P., 261).

97. Непоблемските релации во својство на диктум претставуваат плодна почва за појавата позната под името „слободен индиректен говор“. Тоа се оние непоблемски релации во чијшто состав влегуваат и автонимски елементи. Во тие релации доаѓа до мешање на два различни говора, до влегување на туѓиот збор во нечиј говор наспроти транспозицијата или, како што тоа Бахтин одлично го изразил, до говорна интерференција.

Еве неколку примери на слободен индиректен говор:

„Jean-Yves déclare à ce propos 'que ce qu'il déteste le plus c'est d'être seul'“ (H. d'Istria et J. — J. Breton. R. P. E., 99).

Тука имаме двојно обележена автонимичност на глаголската релација: најпрвин, самата структура на глаголската релација е автонимиска, а потем и самиот автор ги додал и наводниците.

„Claude voulait pas faire d'heures supplémentaires, il disait que lorsqu'on commence à en faire, c'est un engrenage!" (H. d'Istria et J. — J. Breton: R. P. E., 70).

И тука, наспроти транспозицијата, глаголската релација ја има сочувано својата автонимичност којашто авторот ја нагласува уште повеќе со употребата на извичникот.

Еден интересен пример на говорна интерференција претставува следната реченица:

„Mon père m'a dit que si j'y mettais les pieds qu'est-ce qu'il me passerait" (B. V.: A. P., 231).

Во овој пример автонимичноста е сочувана со помош на авторскиот коментар (аподозата „qu'est-ce qu'il passerait") којшто поради својата необичност упатува на изворниот говор.

98. Голем е бројот на метаглаголите коишто можат да ги управуваат и обата начина (и индикативот и субјонктивот) во непроблемските глаголски релации. Тоа важи особено за метаглаголските релации со интерагенс (в. го параграфот 30) каде што употребата на глаголскиот начин зависи од тоа како говорникот го претставува односот на агенсот кон интерагенсот и кон содржината на диктумот.

За разлика од тие метаглаголи постојат и такви чиешто значење дозволува употреба само на еден начин: на индикативот или само на субјонктивот. Поради тоа и ќе ги наведеме само тие глаголи.

Само индикатив управуваат:

„affirmer", „alléguer", „annoncer", „arguer", „assurer", „attester", „avancer", „avouer", „bavarder", „blasphémer", „cafarder", „certifier", „citer", „commérer", „complimenter", „conférer", „confesser", „confirmer", „déballer", „déclarer", „décocher", „découvrir", „décrire", „se défendre", „définir", „délibérer", „demander pardon", „dévider", „deviser", „dévoiler", „dialoguer", „discourir", „discutailler", „dissenterž", „émettre", „s'enquérir", „entretenir", „s'entretenir", „énumérer", „expliquer", „s'expliquer", „exposer", „exprimer", „faire état", „faire part", „formuler", „geindre", „ironiser", „jaser", „jurer", „justifier", „se lamenter", „louanger", „maintenir", „médire", „moucharder", „s'ouvrir", „papoter", „parier", „pérorer", „philosopher", „plaider", „plaisanter", „prétendre", „promettre", „prophétiser", „protester", „raisonner", „râler", „rapporter", „récapituler", „se recommander", „relater", „rendre compte", „résumer", „révéler", „rousépéter", „souligner", „soutenir", „se targuer", „témoigner", „vanter", „se vanter".

Само субјонктив управуваат:

„adjurer“, „commander“, „conjurер“, „conseiller“, „contredire“, „convoquer“, „critiquer“, „débîner“, „déconseiller“, „défendre“, „défier“, „demander“, „dénigrer“, „désavouer“, „disputer“, „enjoindre“, „exiger“, „inviter“, „interdire“, „intimer“, „marchander“, „maronner“, „menacer“, „se moquer“, „négocier“, „opiner“, „ordonner“, „palabrer“, „se piquer“, „prêcher“, „préconiser“, „prescrire“, „proposer“, „réclamer“, „recommander“, „réprimander“, „reprocher“, „saluer“, „solliciter“, „suggérer“, „supplier“.

99. Видовме дека непроблемските глаголски релации во својство на диктум можат да се воведуваат или само со помош на супститутот „que“, или пак со помош на удвоен супститут пред којшто стои предлог („de se que“ и „à se que“). Некои метаглаголи, кои многу почесто воведуваат диктум со помош на удвоениот супститут „de se que“, имаат алтернативна можност да воведуваат диктум и само со помош на „que“:

„accuser“, „adjurer“, „attester“, „blaguer“, „chicaner“, „com-mérer“, „se confesser“, „conjurер“, „débattre“, „défier“, „déli-bérer“, „dialoguer“, „ergoter“, „s'expliquer“, „faire état“, „faire part“, „justifier“, „se lamenter“, „maronner“, „médire“, „menacer“, „mo-nologuer“, „se moquer“, „négocier“, „palabrer“, „papoter“, „péro-rer“, „pester“, „se piquer“, „se plaindre“, „protester“, „rendre compte“, „rouspéter“, „supplier“, „se targuer“, „se vanter“ и др.
Еве и еден пример:

„Paul débat avec Jean de ce que tu sois autorisé à venir“

„Paul débat avec Jean que tu sois autorisé à venir“

(и обете реченици кај М. Gross: Méthodes en syntaxe, 69).

ЧЕТВРТА ГЛАВА — СЕМАНТИЧКИ ПРИЗНАЦИ

КРАТКА СОДРЖИНА. — Видови на значење: денотативно и вредносно значење. — Четири групи признаци за опишување на денотативното значење на метаглаголските релации: 1. содржина на говорниот процес (А. Јазични и говорни елементи на говорните процеси: фонолошки, граматички и лексички признаци Б. Значенски слоеви: однос и интероднос) 2) Учесници на говорниот процес: говорник и интерговорник (слушатели, аудиториум и соговорник) 3. поле на остварување на говорниот процес (вид на говор и канал на пренесување на говорниот процес) и 4. вид на говорниот процес. — Признаци на вредносното значење: референтна и интеркомуника-

тивна вредност на метаглаголските релации. Референтната вредност претставува збир на идентични односи на говорителите спрема говорните процеси како референти на дадените метаглаголски релации; референтната вредност може да биде: позитивна, неодредена и негативна. — Интеркомуникативната вредност на метаглаголските релации претставува она значење што тие релации го имаат кога говорникот ги употребува за да постигне одредена цел кај интерговорникот. Четири извори за познавање на интеркомуникативната вредност на метаглаголските релации: 1. реченици на францускиот јазик 2. книги за култура на усниот и писмениот говор 3. белетристички книги и 4. ставови на изворните говорници.

100. Метаглаголските релации во францускиот јазик ги означуваат говорните процеси во говорната интеркомуникација. Говорните процеси се референти на метаглаголските релации. Описот на референтите на метаглаголските релации претставува нивно денотативно значење.

Освен денотативното значење, коешто е од логички карактер и има логичка функција, метаглаголските релации можат да поседуваат уште еден вид значење коешто е многу важно за нивната употреба во говорната интеркомуникација. Тој вид значење е од вредносен карактер и има психолошка и социјална функција. Оттаму и ќе го наречеме „вредносно значење“.¹⁰

101. Бројот на конкретните говорни процеси на француски јазик теориски и практично е неизброив. Меѓутоа, одредени говорни процеси влегле, поради некои нивни карактеристики, во центарот на вниманието на говорителите на францускиот јазик и добиле имиња — метаглаголски релации. Француските метаглаголски релации претставуваат таксономија на говорните процеси на говорителите на францускиот јазик. Се разбира, може да се претпостави дека постојат говорни процеси кои не сè уште именувани како и тоа дека ќе се создадат нови говорни процеси кои можеби еден ден ќе добијат и имиња.

Ако ги споредиме француските метаглаголски релации можеме да видиме дека тие се разликуваат, а со самото тоа и се групираат, по тоа *што* означуваат (нивното денотативно значење) како и по тоа *како* тоа го означуваат (нивното вредносно значење).

За именување на елементот „насоченост на означувањето“ ќе го употребиме терминот „пунктуација“.¹¹ На планот на јазикот пунктуацијата се огледа во начинот на означување на говорните процеси, односно во тоа кои признаци на говорниот процес се означени (пунктуирани) во француските метаглаголски релации. На планот на говорот пунктуацијата се огле-

да во интерпретацијата на говорните процеси, односно во изборот на одредени признаци на говорните процеси за нивно означување во конкретните говорни дејствија.

1. Признаци на денотативното значење

102. Што претставува денотативното значење на метаглаголските релации? Парафразирајќи една мисла на Катрин Кербрат — Орекјони (Catherine Kerbrat — Orecchioni)¹² можеме да кажеме дека денотативното значење на метаглаголските релации претставува множество од признаци на говорните процеси врз чија основа тие говорни процеси можат да се именуваат со дадените метаглаголски релации.

Секој говорен процес има одредена содржина, одредени учесници, одредена супстанца во којашто се остварува и одредена функција. Според тоа, за опишување на денотативното значење на метаглаголските релации можеме да ги постулираме следните четири групи признаци:

1. Содржина на говорниот процес
2. Учесници на говорниот процес
3. Поле на остварување на говорниот процес и
4. Вид на говорниот процес

Сите семи од горните групи признаци што се актуализираат во конкретните метаглаголски релации претставуваат денотативно значење на самите тие релации.

1.1. Содржина на говорниот процес

103. Содржина на еден говорен процес е она што е изговорено во тој говорен процес (тука мислиме само на вербалниот дел на говорниот процес без останатите додатни кодови).

Во секој говорен процес се содржат одредени јазични и говорни елементи со одреден израз и значење и сите заедно учествуваат во остварувањето на значенските слоеви на говорните процеси. Според тоа, предмет на пунктуација на француските метаглаголи може да биде, во рамките на групата признаци „содржина“, или произведувањето на јазични и говорни елементи или пак произведувањето на нивните значенски слоеви.

А. — Јазични и говорни елементи на говорните процеси

104. Предмет на пунктуација на метаговорните глаголи можат да бидат разни признаци на јазичните и на говорните

елементи. Сите тие признаци можеме да ги поделиме, според рамништето во коешто се појавуваат, на:

1. Фонолошки
2. Граматички и
3. Лексички

а) Фонолошки признаци

Фонолошките признаци можат да бидат фонематски и прозодиски.

I. Фонематски признаци

105. Фонематските признаци на говорните процеси можат да бидат предмет на пунктуација на одредени метаглаголски релации со следните метаглаголи:

„abréger“, „allonger“, „articuler“, „aspirer“, „assibiler“, „assourdir“, „avalier“, „bafouiller“, „balbutier“, „bégayer“, „bléser“, „bredouiller“, „cafouiller“, „chuintier“, „dénasaliser“, „détacher“, „diphthonguer“, „élider“, „émettre“, „épeler“, „estropier“, „grasseyer“, „mâcher“, „manger“, „marteler“, „mouiller“, „nasaliser“, „nasiller“, „palataliser“, „pronocer“, „rouler“, „sonoriser“, „traîner“, „tronquer“, „vélariser“, „vocaliser“, „zézayer“ и „zozoter“.

II. Прозодиски признаци

106. Прозодиските признаци се диференцијални за следните метаглаголи:

„aboyer“, „accentuer“, „ânonner“, „babiller“, „bêler“, „beugler“, „bouler“, „brailler“, „bramer“, „cadencer“, „chevroter“, „chuchoter“, „corner“, „crier“, „débitier“, „déclamer“, „élever“, „gazouiller“, „glapir“, „grailier“, „grailonner“, „gueuler“, „hausser“, „hurler“, „marmotter“, „moduler“, „murmurer“, „pépier“, „piailler“, „prosodier“, „psalmodier“, „rugir“, „rythmer“, „scander“, „susurrer“, „syllaber“, „tonitruer“ и „tonner“.

Во горниот список ги вклучивме оние метаглаголи за коишто сметаме дека можат да се употребат во одредени метаглаголски релации главно за пунктуација на прозодиските признаци на говорните процеси. Меѓутоа, не смеаме да заборавиме дека прозодиските признаци се присутни и во значењата на многу други метаглаголи. Како што ќе видиме подоцна, тоа важи особено за одредени метаглаголи кои го пунктираат од-

носот или интеродносот на говорните процеси (пр. „gémir“, „geindre“, „râler“, „ronchonner“ и др.).

Многу често прозодијата е тесно поврзана со значенските слоеви, така што понекогаш таа може да биде редувантна со јазичните елементи на говорните процеси.¹³ Важноста на прозодијата се огледа и формално во самите јазични елементи на тој начин што прозодиските признаци стануваат фигури според кои се именуваат самите говорни процеси. Тоа важи особено за оние глаголи што означуваат произведување на звуци од страна на луѓето, а посебно од страна на животните.

Процесот на метафоризација на тие глаголи можеме да го претставиме на следниот начин: глаголот на звук станува метаговорен глагол за пунктуација на прозодиските признаци (на тој стадиум се наоѓаат, на пример, глаголите: „glapir“, „grailleur“, „grailonner“) и, на крајот, тој почнува да го пунктуира односот или интеродносот на говорниот процес (во таа последна етапа се наоѓаат глаголите: „caqueter“, „croasser“, „rogner“, „roucouler“ и др.).

б) Граматички признаци

107. Бројот на граматичките признаци на јазичните и на говорните елементи на говорните процеси е голем како во граматичките на францускиот јазик, така и воопшто во француската лингвистика. Поголемиот дел од тие признаци претставуваат предмет на пунктуација на метајазичните глаголи. Сепак, некои граматички признаци можат да бидат предмет на пунктуација и на посебни метаговорни глаголи, како:

„adjectiviser“, „adverbialiser“, „antéposer“, „compléter“, „conjuguer“, „décliner“, „décomposer“, „décortiquer“, „démembrer“, „dérivée“, „féminiser“, „masculiniser“, „nominaliser“, „passiver“, „périphraser“, „postposer“, „préfixer“, „relativiser“, „remplacer“, „sélectionner“, „soléciser“, „substantiver“, „substituer“, „syntagmatiser“, „télescoper“, „topicaliser“, „transformer“, „transposer“.

Списокот на овие метаглаголи во последно време станува сè побогат благодареејќи на забрзаниот развој на лингвистиката, а посебно на трансформативно-генеративната граматика и на нивната примена во наставата по јазици.

в) Лексички признаци

108. Во оваа група влегуваат сите оние признаци коишто ги карактеризираат јазичните и говорните елементи на говорните процеси како единици што му се својствени на јазич-

ниот систем воопшто, на поединечните јазични системи, на одделни подсистеми или пак на одредени множества во рамките на јазичните системи.

Јазичните и говорните елементи имаат, значи, четири вида лексички признаци:

1. Тие се елементи на еден посебен семиотички систем — на јазикот.

Овој признак е имплицитен кај сите метаглаголи, меѓутоа тој е диференцијален само за некои метаглаголи: „babiller“, „jacter“, „jaser“, „parler“, „se taire“, „verbaliser“.

2. Тие се дел од посебни јазични системи:

Овој признак е диференцијален за следните метаглаголи: „angliciser“, „arabiser“, „espagnoliser“, „franciser“, „germaniser“, „gréciser“, „hébraïser“, „italianiser“, „latiniser“, „yiddishiser“.

3. Тие се дел од посебни јазични подсистеми.

Овој признак е предмет на пунктуација на следните метаглаголи: „argotiser“, „jargonner“ и „patoiser“.

4. Тие се дел од посебни множества во рамките на еден јазичен систем. Следните метаглаголи ги пунктираат говорните процеси според овој признак: „archaïser“, „métaphoriser“ и „néologiser“.

Б. — Значенски слоеви

Најбројни се оние метаглаголи кои како предмет на пунктуација ги имаат значенските слоеви на говорните процеси. Само два: (од вкупно четири) значенски слоја можат да бидат предмет на пунктуација на метаговорните глаголи: односот и интеродносот на говорникот. Меѓутоа, треба да се напомене дека во значењето на некои глаголи се содржи имплицитно и целта, така што лексикографите често ги дефинираат метаглаголите и со помош на признакот „цел на говорниот процес“.

а) Однос

109. Односот на говорникот спрема мислата е двигател на сите говорни процеси. Оние психички процеси во коишто односот се остварува потполно или делумно во говорот се говорни процеси. Разликата меѓу внатрешните и надворешните интраговорни процеси се состои во тоа што вторите го содржат и процесот на фонација, додека разликата меѓу интра- и интерговорните процеси е во тоа што вторите содржат уште и интероднос и цел на говорните процеси.

Ова го истакнуваме затоа што постојат бројни глаголски лексеми кои се употребуваат во иста форма за пунктуација и

на интра- и на интерговорни процеси. Така, еден голем дел од метаглаголите што ги наброивме во делот за јазични и говорни елементи на говорните процеси (како на пр. „conjuguer“, „substituer“, „transformer“ и др.) можат да имаат два вида пункција: тие можат да означуваат и интраговорни и интерговорни процеси.

110. За разлика од горната дистинкција која е можна само ако го претпоставуваме говорното мислење како единствена основа на сите интра- и интерговорни процеси, можеме да направиме уште една дистинкција која, од своја страна, претпоставува една единствена референцијална функција за сите интра- и интерговорни процеси. Се работи за разликувањето меѓу говор и метаговор според кое сите говорни процеси можеме да ги поделиме на говорни и на метаговорни. Имено, доколку референт на мислата на еден говорен процес претставува одреден јазичен или говорен елемент (како знак, означувач или означено), тогаш се работи за метаговорен процес.

Ја наведуваме оваа дистинкција за да укажеме на фактот дека едни исти метаглаголски лексеми можат да означуваат два вида говорни процеси. Така, на пример, метаглаголот „accentuer“ може да означува: 1. говорна операција како дел на некое говорно дејствие и 2. метаговорно дејствие. Во првиот случај „accentuer“ ги пунктуира јазичните признаци на говорните процеси, додека во другиот случај тој го пунктуира односот на говорникот кон мислата чијшто референт е самиот јазичен знак.

Постојат метаглаголи кои, доколку се употребат со метаговорно значење, можат да пунктираат единствено метаговорни процеси: „relever“, „se reprendre“, „traduire“.

Како што може да се види поголемиот дел метаглаголи од одделот „А“ (параграфите 105, 106, 107 и 108) можат да го пунктираат и односот на говорникот во случај кога тие означуваат метаговорни дејствија.

111. Многу метаглаголи кои го пунктираат односот на говорникот го содржат имплицитно и значењето на интеродносот. Меѓутоа, за разлика од семите за однос коишто се постојани за сите глаголски релации на тие метаглаголи, семите за интероднос се променливи во разни метаглаголски релации.

Семите за однос се диференцијални за такви метаглаголи какви што се:

„ajouter“, „allégoriser“, „analyser“, „baver“, „bêcher“, „blasphémer“, „calomnier“, „caricaturer“, „célébrer“, „chanter“, „classifier“, „commenter“, „comparer“, „conclure“, „condamner“, „croasser“, „dauber“, „débiter“, „déblatérer“, „déclamer“, „décrier“,

„définir“, „dénigrer“, „dénombrer“, „dénoncer“, „digresser“, „dire“, „dogmatiser“, „dramatiser“, „s'écrier“, „énoncer“, „énumérer“, „s'exclamer“, „exemplifier“, „expliciter“, „formuler“, „fustiger“, „généraliser“, „gloser“, „imiter“, „infirmier“, „insister“, „invoquer“, „jaser“, „louer“, „magnifier“, „maintenir“, „médire“, „mentionner“, „nommer“, „opiner“, „paraphraser“, „parodier“, „persifler“, „pester“, „se piquer“, „préciser“, „prétendre“, „proférer“, „raisonner“, „ratiociner“, „récapituler“, „récriminer“, „redire“, „répéter“, „résumer“, „sacrer“, „souligner“, „spécifier“, „taper sur“, „se targuer“, „tonner“, „vaier“, „vitupérer“ и др.

б) Интероднос

12. Иако интеродносот на говорникот е многу важен елемент во говорната интеркомуникација, тој во некои говорни процеси игра второстепена улога во споредба со односот и со мислата. Интеродносот станува доминантен во оние говорни процеси каде што мислата е тесно поврзана со самиот интерговорник. Метаглаголите што ги означуваат таквите говорни процеси се разликуваат од останатите токму по тоа што во прв ред го пунктуираат интеродносот на говорните процеси.

Веќе видовме (сп. параграф 109) дека некои интра — и интерговорни процеси се означуваат со помош на исти метаглаголски лексеми. Аналогна ситуација наоѓаме и кај некои метаглаголи кои пунктуираат значенски слоеви на говорните процеси. Имено, тие метаглаголи со помош на исти или различни метаглаголски релации, можат да го пунктуираат или односот или интеродносот на говорните процеси. Такви метаглаголи се на пример:

„blaguer“, „charrier“, „critiquer“, „défendre“, „invectiver“, „se moquer“, „moraliser“, „plaisanter“, „qualifier“, „railler“ и др.

113. Семите за интероднос се диференцијални за бројни метаглаголи. Тука ќе наведеме само една група од тие метаглаголи со забелешка дека интеродносот (како и односот) на агенсот се дуплира со истовиден интероднос на коагенсот кај оние метаглаголи што означуваат говорни интеркомуникации:

„anathématiser“, „annoncer“, „apostropher“, „appeler“, „baratiner“, „bénir“, „blâmer“, „brocarder“, „catéchiser“, „se chamailler“, „chambrier“, „chapitrer“, „chuter“, „commander“, „communiquer“, „complimenter“, „conférer“, „se confesser“, „confier“, „congratuler“, „conjurер“, „conseiller“, „converser“, „convier“, „convoyer“, „cuisiner“, „déclarer“, „déconseiller“, „défier“, „deman-

der“, „deviser“, „disputer“, „engueuler“, „enguirlander“, „enjoindre“, „s'enquérir“, „s'entretenir“, „s'excuser“, „exiger“, „expliquer“, „s'expliquer“, „féliciter“, „flatter“, „gager“, „garantir“, „gourmander“, „haranguer“, „héler“, „houspiller“, „huer“, „implorer“, „injurier“, „interdire“, „interpeller“, „interroger“, „interviewer“, „intimer“, „inviter“, „jurer“, „mander“, „marchander“, „menacer“, „mendier“, „morigéner“, „négocier“, „objecter“, „objurguer“, „ordonner“, „ovationner“, „parier“, „parlementer“, „polémiquer“, „prédire“, „prévenir“, „prier“, „proclamer“, „promettre“, „proposer“, „protester“, „quémander“, „quereller“, „questionner“, „rabrouer“, „réclamer“, „recommander“, „rembarrer“, „remercier“, „repartir“, „répliquer“, „répondre“, „réprimander“, „reprocher“, „requérir“, „rétorquer“, „riposter“, „sacquer“, „saluer“, „semoncer“, „solliciter“, „souffler“, „suggérer“, „supplier“, „tancer“, „transmettre“ и др.

114. Во некои говорни процеси јазичните и говорните признаци можат да бидат доминантни и да станат знак за самиот интероднос на говорните процеси. Тоа е, пред сè, случај со автонимиските глаголи кај кои лексичките или граматичките признаци на говорните процеси станале фигури за означување на интеродносот на тие процеси (сп. „bissier“, „chuter“, „huer“, „remercier“, „saluer“, „tutoyer“, „vouvoyer“ и др.).

Како што наспомнавме веќе (в. параграф 106), постојат метаглаголи кои пунктуираат прозодиски признаци и кои можат да станат фигуративни означувачи за интероднос. Тука ќе подадеме уште некои метаглаголи од таа група:

„bougonner“, „criailler“, „grognier“, „grognasser“, „grognonner“, „grommeler“, „marmonner“, „maronner“, „maugréer“, „rogner“, „rognonner“ и „ronchonner“.

Во значењето на овие метаглаголи може, во зависност од пунктуацијата, да преовладува или интеродносот или односот.

1.2. Учесници на говорниот процес

115. Во признакот „учесници на говорниот процес“ спаѓаат две категории: 1. говорник и 2. интерговорник. Во категоријата „интерговорник“ можеме да разликуваме три подкатегории: 1. слушатели 2. аудиториум и 3. соговорник.

Категоријата „говорник“ е дескриптивна за значењето на сите метаглаголски релации. Оваа категорија се реализира како „агенс“ во метаглаголските релации и тој понекогаш може да се јави во својот посебен вид „релеен агенс“.

Категоријата „интерговорник“ се реализира како „интер-агенс“ или „коагенс“ и таа е дескриптивна за сите интерагентивни и коагентивни метаглаголски релации.

Подкатегоријата „слушатели“ се реализира како „интер-агенс“ во метаглаголските релации што означуваат пасивни говорни дејствија.

Подкатегоријата „аудиториум“ се реализира како „интер-агенс“ во метаглаголските релации што означуваат активни говорни дејствија, и како „коагенс“ во метаглаголските релации што означуваат активни говорни интеркомуникации.

Подкатегоријата „соговорник“ се реализира како „интер-агенс“ во метаглаголските релации што означуваат интерактивни говорни дејствија, и како „коагенс“ во оние релации кои означуваат говорни интеракции.

116. Признакот „учесници на говорниот процес“ е диференцијален само за три метаглаголи: „monologuer“, „soliloquer“ и „dialoguer“. „Monologuer“ и „soliloquer“ се разликуваат по тоа што вториот означува говорен процес што не е упатен никому и, како таков, тој претставува дел од надворешната интеркомуникација.

Покрај основното значење, метаглаголите „monologuer“ и „dialoguer“ можат да содржат и значење на интероднос: негативен интероднос кај првиот („monologuer“) и позитивен кај вториот („dialoguer“).

1.3. Поле на остварување на говорниот процес

117. Признакот „поле на оставрување на говорниот процес“ се однесува на супстанцата во којашто се остваруваат говорните процеси. Тој признак можеме да го поделиме во две посебни категории: 1. вид на говор и 2. канал на пренесување на говорниот процес.

Според видот говорните процеси можат да се поделат на усни и писмени. Доколку усните процеси имплицираат и писмени говорни процеси (претходни или идни), тогаш можеме да кажеме дека се работи за мешани говорни процеси. Така, на пример, метаглаголот „lire“ може да означува префрлување од писмен во усен говор, додека „dicter“ може да означува или обратен говорен процес (од усен во писмен говор), или пак префрлување од писмен во усен говор кој, од своја страна, повторно преминува во писмен.

Сите метаглаголи во метаглаголските релации содржат семи од категоријата „вид на говор“.

Откако еднаш ќе се реализира во усниот или во писмениот говор, говорниот процес може да се пренесува понатаму до интерговорникот со помош на разни супстанци (звуч-

ни бранови, електрични импулси, електромагнетни бранови), односно преку разни средства кои ги користат тие супстанции: радио, телевизија, телефон и др.

„Каналот на пренесување“ е диференцијален признак за три синонимни метаглаголи кои го пунктуираат усниот говор: „bigophoner“, „téléphoner“ и „tuber“.

1.4. Вид на говорниот процес

118. Секој говорен процес има одредена функција во рамките на говорната интеркомуникација во којашто се изведува. Според функцијата, говорните процеси можат да се поделат во неколку видови: 1. говорни операции 2. говорни дејствија и 3. говорни интеркомуникации.

Говорните операции претставуваат говорни процеси кои ги произведуваат јазичните и говорните елементи на говорните дејствија. Во говорните операции мислата и односот ги имаат за референти не самите јазични и говорни единици, туку нивните референти. Со други зборови, говорните операции се несвесни говорни процеси кои претставуваат составен дел на други свесни говорни процеси.

Штом мислата за предмет ќе ги има самите јазични и говорни елементи, тогаш тие процеси стануваат говорни дејствија (сп. ги примерите на француските метаглаголи што ги дадовме во параграфот 110).

Говорните дејствија се свесни говорни процеси кои се производ на говорните операции на говорникот или на интерговорникот и тие содржат значенски слоеви. По својата структура, говорните дејствија можат да бидат: 1. говорни акти 2. говорни секвенци и 3. говорни акции (реакции). Според видот на говорната интеркомуникација, говорните дејствија ги делиме на: пасивни, активни и интерактивни.

Говорните интеркомуникации можат да бидат: 1. пасивни 2. активни и 3. говорни интеракции.

За сите пасивни и за голем дел од активните говорни интеркомуникации не постојат посебни метаглаголи за нивно означување. Таа улога ја преземаат или метаглаголите кои означуваат пасивни и активни говорни дејствија:

Пр. „Le soir, il faisait aux ouvriers des conférences sur la peinture italienne“ (J. Dubois et al.: L., 380).

или пак други видови глаголи:

Пр. „Le parti de l'opposition organisa une importante réunion“ (E. Genouvrier et al.: N. D. S., 363).

Иако границата меѓу активните говорни интеркомуникации и говорните интеракции во принцип е јасна, сепак кај некои метаглаголи таа граница е доста суптилна, со оглед на тоа што нивните референти отсликуваат еден континуум меѓу два вида говорни интеркомуникации. Тоа се однесува особено на оние метаглаголи што пунктуираат говорни интеркомуникации коишто се, во основа, многу блиски до говорните интеракции (пр. „débattre“, „délibérer“, „discuter“, „palabrer“ и др.).

Семите од групата признаци „вид на говорниот процес“ се неопходни за опис на денотативното значење на метаглаголските релации.

2. Признаци на вредносното значење

119. При употребата на јазикот во говорот односот, интеродносот и целта на говорникот дејствуваат во секое говорно дејствие.

Вредносното значење на зборовите и на говорните структури произлегува од односот на говорникот спрема два вида реалности со коишто тие се поврзани: спрема референтите што ги означуваат и спрема интерговорниците на кои им се упатени. Според тоа, вредносното значење на зборовите и на говорните структури можеме да го поделиме во две категории за коишто ги предлагаме термините: „референтна вредност“ и „интеркомуникативна вредност“.¹⁴

2.1. Референтна вредност

120. На сè она што станува предмет на мислата луѓето реагираат на одреден начин и воспоставуваат одреден однос спрема референтите на тие мисли. Предмет на мислата на говорните интра-или интеркомуникации може да стане како вонговорната, така и говорната стварност.

Односот спрема референтите може да биде разновиден, меѓутоа, колку и да е индивидуален и да потекнува од личното искуство односот е социјален со самото тоа што се изразува со помош на јазикот.

Прв и најочевиден израз на односот спрема референтите претставува самиот означувач на јазичниот знак. Имено, доколку означувачот е мотивиран, во тој случај секогаш се работи за одредени особини на претходниот референт врз чија основа новиот референт го добил тој означувач (сп. го на пример глаголот „assaisonner“ којшто само врз основа на позитивната референтна вредност што ја има во глаголската рела-

ција „assaisonner un aliment“ можел да стане метафоричен означувач за метаглаголската релација „assaisonner une conversation de mots plaisants“.

Покрај метафората и многу други јазични и говорни појави ги користат особините на референтите: симболот, алегоријата, компарацијата, антономазијата, хипокористиците, пејоративите, лаудативите, табу — зборовите, пцостите, еуфемизмите итн.

Без референтна вредност не може да се замисли речиси ни една поголема говорна реализација. Таа се среќава во митовите, во пословиците, во вицовите, во крстозборите, во рекламите, во науката, во религијата, во поезијата итн.¹⁵

Референтната вредност на јазичните знаци може да се проучува како дијахрониски така и синхрониски. На синхрониски план можат да се воочат големи разлики во распространетоста на одредени референтни вредности. Така, една референтна вредност може да биде општоважечка за сите Французи (на пр. позитивната (референтна вредност на изразот „le coq gaulois“ кој ја симболизира Франција во позитивна смисла) или да важи само за одредени сегменти од општеството (на пр. поливалентните референтни вредности на такви зборови како: „le socialisme“, „l'autogestion“, „les immigrés“ итн.).

Секоја референтна вредност претставува одраз на општествените услови на животот и таа се кристализира како збир на идентични односи на одредени припадници на едно општество или пак на целото општество спрема референтите на дадените јазични знаци.

121. Секој референт означен со јазични (или други) знаци — претставите на предмети, суштества, процеси состојби, особини, односи и др. — може да има одредена референтна вредност во некој тематски домен. Референтната вредност на јазичните знаци не мора секогаш да биде актуализирана во говорните дејствија, но таа како вредност постои и може по потреба повторно да се активира.

Што се однесува до метаглаголите и до метаглаголските релации, честопати информациите за нивните референтни вредности се мошне сиромашни во речниците на францускиот јазик. Така, на пример, во речникот „Lexis“ ја наоѓаме само ознаката „péroratif“ којашто авторите ја дефинираат на следниот начин: „qui comporte une idée défavorable, qui déprécie“ (J. Dubois et al.: L., 1297). Оваа ознака е применета само на десетина метаглаголи: „bafouiller“, „bavarder“, „bavasser“, „caqueter“, „critiquer“, „débiter“, „déclamer“, „discourir“, „discutailier“, „jacasser“, „pérorer“ и „vaticiner“.

Референтната вредност на метаглаголските релации во францускиот јазик можеме да ја поделиме во три категории: позитивна, неодредена и негативна.

Ознаката „позитивна референтна вредност“ значи дека мнозинството говорители на францускиот јазик сметаат дека говорните процеси што се означени со тие релации се позитивни и дека, според тоа, постои голема веројатност тие да бидат употребени во позитивна смисла во конкретните говорни дејствија.

Ознаката „неодредена референтна вредност“ значи дека тие релации можат да се употребат во обете смисли во зависност од односот на говорникот спрема конкретните говорни дејствија коишто се референти на тие релации.

Ознаката „негативна референтна вредност“ имплицира дека говорниците ќе ги употребат тие метаглаголски релации за да искажат најчесто негативен однос спрема нивните референти.

Референтната вредност на метаглаголските релации во голем дел е пропорционална на односот на агенсот спрема темата или спрема интерагенсот на дадената метаглаголска релација.

122. Позитивна референтна вредност имаат, на пример, релациите со следните метаглаголи:

„articuler“, „bénir“, „bissier“, „cadencer“, „complimenter“, „converser“, „définir“, „énoncer“, „entretenir“, „expliciter“, „exliquer“, „exprimer“, „féliciter“, „garantir“, „inviter“, „préciser“, „proclamer“, „promettre“, „proposer“, „recommander“, „remercier“, „rythmer“, „saluer“, „souhaiter“, „soutenir“, „vouvoyer“ и др.

Неодредена референтна вредност имаат многу метаглаголи, како на пр.:

„accuser“, „crier“, „critiquer“, „demander“, „prier“, „protester“, „répondre“, „répliquer“, „révéler“, „sugérer“ и др.

Негативна референтна вредност имаат многу метаглаголи во францускиот јазик. Меѓу нив постои една група кај којшто вредносното значење е многу поизразено од нивното денотативно значење, кое е доста неодредено. Во таа група спаѓаат следните метаглаголи:

„bêtifier“, „blablater“, „débloquer“, „déconner“, „délirer“, „déménager“, „dérailleur“, „dérasonner“, „divaguer“, „pécufier“ и „radoter“.

Некои метаглаголи со негативна референтна вредност се употребуваат, најчесто, со агенс што означува женски суштества: „cailléter“, „caqueter“ и „jacasser“.

Од бројните метаглаголи со негативна референтна вредност ќе ги наведеме следните метаглаголи:

„ânonner“, „baragouiner“, „baver“, „bêcher“, „bégayer“, „blasphémer“, „bonimenter“, „brailler“, „bredouiller“, „cafarder“, „cafouiller“, „calommier“, „cancaner“, „chapitrer“, „charrier“, „chicaner“, „chinosier“, „chuintier“, „clabauder“, „claironner“, „com-mérer“, „croasser“, „débîner“, „dégoiser“, „engueuler“, „flatter“, „grasseyer“, „gueuler“, „hurler“, „interpeller“, „injurier“, „maron-ner“, „médire“, „mentir“, „nasiller“, „quémander“, „questionner“, „rabâcher“, „ragoter“, „ratiociner“, „ressasser“, „rouspéter“, „so-léciser“, „tutoyer“, „vaticiner“, „zézayer“.

Како што рековме, референтната вредност е високо ко-дирана. Се разбира, референтните вредности на некои метагла-голски релации можат да бидат различни во разни општестве-ни групи, а понекогаш, и во разни тематски домени.

2.2. Интеркомуникативна вредност

123. Во говорните дејствија, покрај мислата и односот спрема неа, се изразува и интеродносот и целта на говорникот.

Говорителите на еден јазик учат уште од мали нозе на кој начин и со кои средства се изразува интеродносот, кои се ефектите на тие јазични средства врз интерговорниците и кои средства се најдобри за остварување на одредена цел. Наку-со, говорителите ја учат, меѓу останатото, и интеркомуника-тивната вредност на јазичните и на говорните елементи, т.е. значењето што тие елементи го имаат кога говорникот ги употребува за да постигне одредена цел кај интерговорникот.

Познавањето на интеркомуникативната вредност на ја-зичните и на говорните елементи зависи од возраста на един-ката како и од нејзиниот општествен живот во рамките на дадената заедница. Имено, доколку единката е позрела и до-колку учествува во поголем број на разни видови говорни интеркомуникации, дотолку ќе биде поголемо нејзиното поз-навање на интеркомуникативната вредност на јазичните знаци. Познато е, на пример, дека малите деца не ги познаваат ин-теркомуникативните вредности на одредени јазични и говор-ни елементи. Што се однесува до светот на возрасните, во разни сегменти од општеството се развиваат разни средства со исти интеркомуникативни вредности или пак исти средства се употребуваат за изразување на разни интеркомуникативни вредности.

124. Интеркомуникативната вредност на јазичните и на говорните елементи зависи од многу фактори, од кои најважни се: интерговорниците (статусот, возраста, полот, состојбата,

ставовите, мотивите и намерите, емоционалниот однос), полето на остварување на говорниот процес, говорната ситуација, видот на говорна интеркомуникација и референтната вредност на јазичните знаци.

Доколку сака да оствари одредена цел, говорникот, значи, треба да води сметка за сите горни фактори.

Интеркомуникативна вредност поседуваат сите јазични и говорни средства: фонолошки, лексички и морфо-синтаксички. Нивната вредност во француското општество е голема и разновидна така што тешко може да се замисли нејзино потполно опишување. Меѓутоа, може да се претпостави дека опсите на одредени видови говорни интеркомуникации на поедини групи говорители ќе дадат добри резултати за интеркомуникативните вредности на јазичните и на говорните средства употребени во тие говорни интеркомуникации.

125. Што се однесува до описот на интеркомуникативните вредности на лексичките средства, него можеме да го најдеме делумно во речниците на францускиот јазик. Велиме „делумно“ затоа што лексикографите, по природата на нештата, не прават анализи на говорните интеркомуникации а и не можат да ги сместат во еден речник сите податоци за лексичките единици. И покрај тоа, индикациите за интеркомуникативната вредност се мошне опширни, иако до поголем дел од тие индикации се дошло по пат на секојдневно набљудување а не преку емпириски истражувања.

Индикациите за интеркомуникативната вредност на лексичките единици, што се наоѓаат во речниците на францускиот јазик, се однесуваат на разни фактори на говорната интеркомуникација. Така, на пример, ознаките за говорниот регистар се однесуваат на следните фактори: интерговорници, поле на остварување, говорна ситуација и вид на говорна интеркомуникација. Ознаките за регистар се горе-долу исти во разните речници. Главно се повторуваат или вкрстуваат следните два модела:

1. „Lexis“ ги користи следните ознаки: „argotique“, „populaire“, „familier“ и „littéraire“.
2. Genouvrier, Désirat и Hordé употребуваат модел со пет регистри во нивниот речник „Nouveau dictionnaire des synonymes“: „très familier“, „familier“, „courant“, „soutenu“ и „très soutenu“.

Освен индикации за говорните регистри во речниците наоѓаме и други информации што можат да послужат за опишување на интеркомуникативната вредност на лексичките едини-

ци. Такви се следните ознаки: „régional“, „dialectal“, „vieux“, „vieilli“, „néologisme“, „inusité“, „moderne“, „rare“.

Темата на говорната интеркомуникација е главен фактор што го одредува доменот на употребата на зборот. Тие индикации во речениците се најбројни и се даваат редовно особено за техничките термини.

Од ништо помала важност за интеркомуникативната вредност на лексичките единици се и индикациите за нивната референтна вредност. Покрај ознаката „réjoratif“, што веќе ја наспомнавме, референтната вредност се опишува индиректно и со помош на следните ознаки: „expressif“ („plus expressif“: „↑“ и „moins expressif“: „↓“), „figuré“, „par exagération“, „par plaisanterie“, „par ironie“, „trivial“ и „vulgaire“.

126. И покрај толку бројните и важни индикации за лексичките единици што се среќаваат во речниците, тие информации претставуваат само еден момент во описот на нивната интеркомуникативна вредност. Главниот момент, т.е. знаењето на изворните говорници на францускиот јазик на ефектите на употребата на лексичките единици врз интерговорниците, не може да се најде во речниците.

Ако една лексема ја носи ознаката „populaire“, можеме донекаде да си претпоставиме каков ќе биде ефектот од нејзината примена во формалните говорни интеркомуникации, меѓутоа она што не може да си претставиме е ефектот на истата таа лексема врз интерговорникот кога ќе ја употреби оној говорник кој го употребува истиот регистар „populaire“ како и интерговорникот.

Опис на интеркомуникативната вредност на поедини јазични и говорни елементи можеме да најдеме во два вида книги: од една страна, во оние книги што имаат цел да поучуваат во убаво и правилно зборување и пишување и, од друга страна, во книгите од убавата книжевност каде што писателите понекогаш ја анализираат или коментираат интеркомуникативната вредност на одредени лексички и говорни единици.

127. Книгите од првиот вид содржат бројни проценки на интеркомуникативната вредност на разни јазични единици а особено се богати со упатствија за употреба на одредени говорни дејствија. Така, на пример, во книгата на Пјер Шанлен (Pierre Chanlaine) „Apprenez à parler“ ги сретнуваме, меѓу останатото, и следните совети што важат за високите слоеви на француското општество:

„Vous pourrez toujours, dans une réunion, *complimenter* un collègue qui vient de recevoir une distinction“ (62 стр.)

„On ne conquiert les femmes qu'avec de la patience et on ne leur fait de *déclaration* que, quand, par leur attitude et par leurs regards, on a acquis la certitude que cette déclaration sera bien accueillie“ (99 стр.)

„On peut, devant le buffet, rencontrer des personnes amies qui vous *présentent* à des inconnus. (...) Serres cette main, mais, surtout, n'allez pas dire: — Enchanté de faire votre connaissance. C'est du style d'épicier de province. C'est vulgaire et c'est sot“ (84—85 стр.)

„*Appelez* votre médecin, docteur'. C'est un usage stupide. Mais c'est un usage“ (76 стр.)

„Je viens d'écrire subordonné. *Utilisez* en effet ce terme et non celui d'inférieur, qui a un caractère blessant. On n'aime pas être inférieur“ (52 стр.).

128. Книгите од вториот вид содржат убави забелешки за интеркомуникативната вредност за одредени јазични и говорни единици. Книгата на Пјер Данинос „Le jacassin“ обилува со вдахновени забелешки. На едно поглавје од својата книга Данинос му дал наслов „Si l'on vous dit... n'y croyez pas“. Трите точки од цитираниот наслов Данинос ги пополнил со разни искази коишто, според авторот, носат спротивно значење од она што го презентираат. Ќе наведеме дел од тие искази што содржат метаглаголски релации:

„Lion de moi l'idée de vous *contredire*, mais...“

„Je vais vous *parler franchement*...“

„Je *plaiderai* pour vous comme pour moi!“

„Sans vouloir *me vanter*, je crois bien être le premier à avoir dit...“

„Ce que je vous en *dis*, bien sûr, c'est pour votre bien... Personnellement je m'en f...“

„Mon collègue vous a *dit*, beaucoup mieux que je ne l'aurais fait moi-même...“

„A sa place, j'enverrais tout promener — et ça ne serait pas long, je vous *le promets*!“

„Je vous *dirais* bien de venir dîner... mais nous ne sommes pas encore installés.“

„Je n'ai eu qu'un *mot à dire*... Ça les a arrêtés net“

„Quand je *parle* de l'incroyable naïveté des gens, je *parle* des gens en général..., pas de vous, bien sûr!“

„Je ne *dis* pas ça pour diminuer votre mérite, notez, mais...“

„Croyez bien que si nous vous *demandons* votre démission, c'est avant tout dans votre propre intérêt.“

„Je n'ai pas de *conseil* à vous *donner*, mais à votre place...“

129. За опишување на интеркомуникативната вредност на метаглаголските релации можеме да добиеме информации и од самата метаговорна активност на изворните говорници на францускиот јазик. Ставовите на говорителите за интеркомуникативната вредност не мораат да бидат секогаш одраз на реалната вредност на тие релации во нивниот сопствен говор но, во секој случај, тие ќе претставуваат автентичен израз на општественото прекршување на интеркомуникативната вредност на метаглаголските релации.

Со цел да утврдиме кои елементи влијаат врз интеркомуникативната вредност на одредени метаглаголски релации, направивме една мала анкета со два изворни говорника на францускиот јазик — обата интелектуалци, од различен пол и родени во различни места во Франција. Ставовите на двајцата говорители понекогаш се совпаѓаа, а понекогаш се разидуваа. Ќе наведеме некои нивни проценки:

„Débagoler“:

М(аж): „C'est un peu vieillot. Les gens de la génération de mes parents, dans un contexte familial, avec un enfant, ils emploieront 'débagoler', mais les gens de ma génération ne l'emploieront pas.“

Ж(ена): „J'ai jamais entendu ce verbe.“

„Dégoiser“:

М: „C'est un verbe que je n'emploie pas. Il a un sens péjoratif envers l'agent de l'action. Si tu dis à quelqu'un: 'Arrête de dégoiser' c'est une forme d'injure. J'ai plus souvent entendu 'débagoler' que 'dégoiser': il a un peu vieilli“

Ж: „Moi, je connais 'dégoiser' et pas 'débagoler'. 'Dégoiser' semble en effet assez rare, archaïque.“

„Galéjer“:

М: „C'est 'exagérer', c'est gentil. On l'emploie dans tous les milieux. Sa popularité date d'avant guerre — cf. Pagnol“

Ж: „Je ne dirais pas cela, puisque je ne l'ai pas entendu employer à Paris où j'ai vécu.“

„Charrier“:

М: „C'est pas péjoratif. Ce n'est plus actuel et je crois que c'est de ma génération.“

Ж: „Je ne l'emploie pas. Les garçons, mes frères, l'employaient beaucoup entre eux.“

„Attiger“:

M: „Ça me semble moins employé que 'charrier' et donc plus fort. Bon, quand moi, par exemple, j'étais au lycée, on employait beaucoup plus souvent 'charrier' qu' 'attiger'. Si tu dis à quelqu'un: 'Tu charries' c'est pas forcément une insulte, ça veut dire: 'Je suis pas dupe, mais tu peut continuer' et si tu dis à quelqu'un: 'Tu attiges' ça veut dire: 'Bon, tu exagères, tu arrêtes!'“

Ж: „C'est encore un verbe que j'ignore.“

„Brailler“:

M: „Dans 'brailler' il y a une distance sociale. Quand je dis de quelqu'un qu'il braille, ça veut pas simplement dire qu'il crie: je veut dire qu'il crie et qu'il est vulgaire“.

Ж: „En effet, 'brailler' est péjoratif et discordant, râpeux.“

Горните ставови ја илустрираат можноста ваквите истражувања да се употребат за утврдување на интеркомуникативната вредност. Се разбира, ставовите на изворните говорници можат да бидат само почетна етапа, ориентир во понаатамошните истражувања на конкретните говорни интеркомуникации.

ЗАКЛУЧОК

Секој научен труд претставува истражување кое поставува хипотези за одредена проблематика и настојува да ги докаже. Меѓутоа, трудот е истовремено е краен производ или само еден од можните записи на едно подлабоко, подолго и многу побогато истражување коешто се одвива во мислите и во психата на поединецот и коешто обично не се запишува. Записот и проживеаното истражување се вкрстуваат токму во заклучокот како структурална единица на научниот труд.

За да напише заклучок, авторот мора по секоја реченица од трудот да го „врати филмот“ на проживеаното истражување. Единствено преку споредување на тие два простора може и да се зборува за тоа што се направило и што треба во иднина да се направи.

Целта, што си ја поставивме, беше да направиме анализа на метаговорните глаголи во францускиот јазик: нивната синтакса и семантика. Патот што го избравме во нашиот труд за остварување на таа цел го поделивме во две етапи: првиот дел претставува одредување и омеѓување на семантичкото поле на метаговорни глаголи, додека вториот дел претставува анализа на тоа поле.

Најпрвин беше неопходно да се дефинира самиот поим на метаговорни глаголи. Клучен поим за одредување на тоа поле е поимот на метаговор како основен елемент на самиот термин „метаговорни глаголи“. Во меѓувреме, тргнувајќи од дефиницијата на поимот метаговор и на нему блискиот поим метајазик, дадовме преглед на развојот на сфаќањата на тие поими во лингвистиката. Тој развој го поделивме во три етапи и во секоја од нив ги изнесовме мислењата на оние лингвисти кои расправале за проблематиката на метаговорот и на метајазикот.

За да дојдеме до дефиницијата на поимите метаговор и метајазик, моравме да тргнеме од дефиницијата на поимите говор и јазик. Говорот го дефиниравме како посебен вид на човечко значенско однесување кое, употребувајќи го јазикот низ говорната активност, произведува говорни единици. Оттаму и следи и нашата дефиниција на метаговорот: сè она што во јазикот или во говорот го означува самиот говор.

Ако јазикот претставува посебен вид семиотички систем кој му овозможува на говорот да ги обавува своите функции, тогаш метајазикот претставува сè она што во јазикот или во говорот го означува самиот јазик. Доколку од поимот метаговор го изејме поимот метајазик, тогаш дефиницијата на првиот поим ќе се ограничи на сè она што во јазикот или во говорот ја означува говорната активност која произведува говорни единици.

Потесна дефиниција на метаговорот нѝ овозможи да го одредиме и омеѓиме семантичкото поле на метаговорни глаголи: метаговорни глаголи се сите оние глаголи што ја означуваат усната говорна активност која произведува говорни единици. Врз основа на оваа дефиниција ги подведовме под заеднички именител „метаговорни глаголи“ двете досега посебно проучувани групи глаголи: „*verba dicendi*“ и перформативните глаголи.

Секое семантичко поле претставува целина што е составена од елементи меѓу кои постојат одредени односи. Целината и елементите ги добивме на тој начин што, од речениците на современиот француски јазик, ги ексцерпиравме оние глаголи и глаголски изрази кои ја означуваат говорната активност. Списокот што го дадовме во прилогот од првиот дел на трудот содржи околу 950 француски метаглаголи и метаглаголски изрази од разни регистри на францускиот јазик. Тој список не е потполн и тој може да се дополнува со нови метаглаголи. Имено, во списокот го нема она што ние го исклучуваме како ни она што веруваме дека постои а кое засега не го знаеме.

Во списокот не внесовме доста неутрални глаголи кои можат да имаат метаговорно значење. Така, изостанаа фазните глаголи (пр. „commencer“, „se mettre à“, „terminer“ и др.) како и некои други неутрални глаголи (пр. „éclairer“, „examiner“, „produire“ и др.).

Од списокот ги изоставивме и оние метаглаголски изрази што се составени од потпорни глаголи (терминот е превод на Гросовиот термин „verbes de support“) и метаговорни именки и кои имаат пандан во метаговорен глагол со истата коренска морфема (пр. „faire des compliments“, „donner un ordre“ итн.).

Да се проучува односот меѓу елементите на едно семантичко поле значи да се проучуваат односите меѓу самите референти што се означени со тие елементи. За разлика од референтите на именските семантички полиња, референтите на глаголските семантички полиња главно помалку се проучувани а оттаму и недоволно структурирани. Тоа се однесува и на доменот на усната говорна активност врз чие структурирање се зафативме во втората глава од првиот дел.

Структурирацијата на доменот на говорната активност изискуваше воведување на нови поими или повторно дефинирање на постојните термини. Се надеваме дека системот од поими што го постулиравме како состав на структурата на говорната активност одговара на објективната стварност, односно на имплицитното значење за тој систем коешто се манифестира во говорот на изворните говорници.

Тоа што инсистираме врз структурирање на референтите значи дека ние ги поддржуваме оние лингвисти кои сметаат дека семантиката треба да биде референцијална. Со тоа сакаме да кажеме дека значењето на јазичните и на говорните единици не може да биде структурирано сè додека тоа не бидат самите референти на тие единици заедно со нивните особини.

Врз основа на анализата на говорната активност како референт на значењето на метаговорните глаголи пристапивме кон разработување на нивните синтаксички и семантички принази.

Синтаксичката анализа треба да нѝ овозможи да видиме со кои говорни модели се означуваат говорните процеси или, со други зборови, кои елементи ги изразуваат воочените односи меѓу референтите на говорните процеси.

На сите модели во коишто финитните глаголи врзуваат за себе или подразбираат и други елементи заедничко им е тоа што означуваат одредени појави од внатрешната или надворешната стварност. Тие појави се изразуваат во говорните модели со помош на дискретни единици кои стапуваат во одредени меѓусебни односи. Токму поради тоа тие модели ги

нарекуваме „глаголски релации“. Во анализата на метаглаголските релации тргнуваме од гледиштето на општост на односите што се изразуваат во тие релации.

Најнапред ги проучивме оние елементи што се заеднички за сите глаголски релации кои означуваат човечки интерактивности. Тоа се: агенс, интерагенс и коагенс. Потоа претставивме еден посспецифичен елемент којшто се сретнува, освен во метаглаголските релации, и во оние глаголски релации кои означуваат психички процеси. Тој елемент ја означува содржината на говорниот процес и нему му го дадовме називот „диктум“.

Проучувајќи ги елементите на метаглаголските релации, дојдовме до заклучок дека *синтаксичките модели не можат адекватно да ги претстават и разграничат разните значенски подгрупи метаглаголи. Имено, семантичките признаци и врз нив заснованите групи метаглаголи се далеку помногубројни од синтаксичките модели кои ги претставуваат. Така, синтаксичките признаци соодвестуваат, и тоа само донекаде, единствено на главните видови на говорни процеси. Од три класификаторни признаци едниот е негативен, а два се позитивни: 1. отсуството на интерагенс и на коагенс може, но не мора секогаш да биде дистинктивно за метаглаголските релации кои означуваат говорни операции 2. присуството на интерагенс е дистинктивен признак за метаглаголските релации кои означуваат говорни дејствија и 3. присуството на коагенс е диференцијално за метаглаголските релации кои означуваат говорни интеркомуникации.*

Синтаксичката анализа ни покажа иста така дека, при секоја анализа на метаглаголските релации, треба да се има на ум дека постојат две рамништа: 1. рамниште на елементите на метаглаголската релација и 2. рамниште на учесниците на говорната интеркомуникација коишто ја употребуваат дадената метаглаголска релација. Овие две рамништа се поклопуваат единствено кај перформативните глаголски релации, каде што еден ист синтаксички модел ги изразува истовремено обете рамништа.

Семантичката анализа треба да ни открие каква е содржината на значењето што се реализира во метаглаголските релации. Семантичката анализа на метаглаголските релации ја спроведовме на две рамништа: 1. рамниште на денотативното и 2. рамниште на вредносното значење. Овие рамништа се однесуваат на метаговорното значење на глаголските лексеми, а не и на нивното етимонско значење кое, се разбира, не ни можеше да најде место во нашиот труд.

Ако денотативното значење на метаглаголските релации претставува множество од признаци на говорните процеси врз

основа на кои тие говорни процеси можат да се именуваат со дадените метаглаголски релации, тогаш треба да се истражи кои се тие признаци и каква е нивната дистрибуција во значењата на метаглаголите.

За анализирање на денотативното значење постулиравме четири групи признаци: 1. содржина на говорниот процес 2. учесници на говорниот процес 3. поле на остварување на говорниот процес и 4. вид на говорниот процес. Во секоја од горните групи признаци одредивме повеќе категории и под-категории коишто ги специфицираат дадените признаци.

Сите метаглаголи во метаглаголските релации содржат по некоја сема од горните четири групи признаци. *Меѓутоа, сите семантички признаци не се подеднакво важни за значењето на метаглаголите. Според тој критериум сите признаци ги поделивме на диференцијални и дескриптивни.* Имено, кај секое метаговорно значење постои главно еден приказ кој претставува *differentia specifica* на неговата дефиниција. Тој признак е диференцијален за даденото значење. Останатите признаци се неопходни за опишување на целосното значење на метаглаголската релација. Тие признаци се дескриптивни за даденото метаговорно значење.

Што се однесува до дистрибуцијата на денотативните признаци, ние во нашиот труд го назначивме само диференцијалното значење на поголемиот дел француски метаглаголи.

Додека мислата на говорниот акт го оформува денотативното значење, дотогаш односот, интеродносот и целта на говорниот акт го создаваат и реализираат вредносното значење.

За разлика од денотативните признаци, признаците на вредносното значење се општојазични и општоговорни, што значи дека исти категории на вредносни признаци се манифестираат во различни семантички полиња.

За анализата на вредносното значење на метаглаголските релации постулиравме две групи признаци: 1. референтна и 2. интеркомуникативна вредност.

Доколку референтната вредност на метаглаголските релации претставува збир од истородни односи на говорителите на едно општество кон референтите на тие релации: (говорните процеси), тогаш таа може да се манифестира во три категории: 1. позитивна 2. неодредена и 3. негативна референтна вредност. Секоја од овие категории претставува предикација врз денотативното значење на метаглаголските релации.

Анализирајќи ги ознаките во речниците на францускиот јазик, дојдовме до заклучок дека тие речници не даваат податоци за референтната вредност (освен некои ознаки што се применуваат доста ретко, како што е, на пример, ознаката „*réjoratif*“, којашто е применета на десетина метаглаголи).

Референтната вредност, заедно со уште некои други фактори, игра голема улога во вообличувањето на интеркомуникативната вредност на метаглаголските релации. Интеркомуникативната вредност ја дефинираме на следниот начин: тоа е она значење што говорниците им го придаваат на метаглаголските релации за да ги остварат своите цели кај интерговорникот.

Интеркомуникативната вредност е многу богата и разновидна така што нејзиното проучување е навистина тешко, а тоа важи особено за претставувањето на резултатите од тие проучувања. Комплетни податоци за интеркомуникативната вредност не можат никаде да се најдат собрани на едно место. Единствен прав пат што води кон тие информации претставува проучувањето на конкретни говорни интеркомуникации.

Во меѓувреме, дадовме преглед на четири извори во коишто можат да се најдат делумни записи за интеркомуникативната вредност: 1. реченици на францускиот јазик 2. книги за култура на говорот (усниот и писмениот) 3. белетристички книги и 4. ставови на изворните говорници.

Истражувањето на вредносното значење, кај многу автори, е резервирано за такви дисциплини какви што се: социолингвистиката, етнолингвистиката, психолингвистиката, прагматиката, стилистиката, книжевната семиотика и др. Воведувајќи го вредносното значење во семантичките признаци ние им се придружуваме на оние автори кои пледираат за една интегрална семантика која ќе ги проучува разните рамништа од значењето на јазичните и на говорните единици во различни видови на говорна интра- и интеркомуникација.

БЕЛЕШКИ

* Првиот дел од студијата е објавен во *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 11—12, Скопје, 1985—1986, стр. 273—326.

¹ Катрин Фукс и АН-Мари Леонар сметаат дека признакот на агентивност не е првобитен туку дека тој се изведува од присуството на позитивните вредности на признаците на анимираност и на насоченост. Тие велат: «Nous dirons donc qu'une notionsource fonctionne comme agent, si et seulement si elle fonctionne à la fois comme animé et support-de-visée.», C. Fuchs et A. — M. Léonard: *Vers une théorie des aspects*, Mouton, Paris — La Haye — New York, 1979, стр. 324.

² «Le complément 'auprès de N' est particulier, ce n'est pas un locatif comme dans 'Auprès de ma blonde, il fait bon dormir', il n'est d'ailleurs pas permutable en tête de phrase. Surtout il introduit un nouvel élément de sens, mettant en jeu une communication verbale de 'Marie' à 'Jean'.», M. Gross: *Méthodes en syntaxe*, Hermann, Paris, 1975, стр. 103.

³ «Si nous comparons 'J'ai entrepris avec Paul de faire cela' et 'J'ai parié avec Paul de faire cela' l'interprétation du complément 'avec N' d'entreprendre' est du type le plus général ('accompagnement'), que l'on trouve par exemple dans 'Je mange cela avec Paul'. Par contre, le complément 'avec N' de 'parier' est lié au sens du verbe: un pari nécessite

plusieurs actants (No et N₂). En d'autres termes, 'parier' est un verbe symétrique mais pas 'entreprendre'. La préposition 'avec' de 'parier' peut être remplacée par 'à' sans changement de sens, la relation de symétrie opérerait donc entre N₀ et N₂ comme avec 'parler'.», M. Gross: *цит. дело*, на стр. 196—7.

⁴ Сп. Ch. Bally: *Linguistique générale et linguistique française*, A. Francke, Berne, 1965, на стр. 149 и понатаму.

⁵ За поимите модус и диктум кај Баји, сп. Ch. Bally, *цит. дело*, на стр. 36 и понатаму.

⁶ »La citation en discours direct et en discours indirect libre semblent au contraire fort peu naturelles dans le dialogue; quant au discours indirect, s'il peut apparaître, c'est plutôt pour relater les propos d'un absent ou ceux que l'interlocuteur avait pu tenir à un autre moment, en dehors de l'échange de répliques actuel.», J. Milner et J. — Cl. Milner: »Interrogations, reprises, dialogue«, стр. 130, *Langue, discours, société. Pour Emile Benveniste*, (éd. J. Kristeva, J. — Cl. Milner, N. Ruwet), Seuil, Paris, 1975.

⁷ Сп. ја статијата на Бенвенист »Les verbes délocutifs« која датира од 1958 г. и која е објавена повторно во неговата книга: *Problèmes de linguistique générale*, I, Gallimard, Paris, 1966, стр. 277—285.

⁸ Термините „тема“ и „рема“ ги преземаме од трудовите на прашките лингвисти (Mathezius, Firbas, Daneš). Во нашиот труд тие поими се однесуваат на претставената содржина на говорниот процес (на диктумот), а не на исказот на актуалниот говорен процес. Примената на поимите тема и рема врз диктумот како елемент на глаголските релации со *горните метаглаголи* имплицира дека ние сметаме дека тие поими (со нивните вообичаени дефиниции) можат адекватно да се применат единствено на содржината на одредени видови говорни процеси (описување, прераскажување и слично).

⁹ Тука не ги наведовме метаглаголите »demander« и »offrir«, кои исто така можат да ги имаат обата вида инфинитивен диктум, затоа што тие можат да воведуваат инфинитивни релации и со помош на предлогот »à«. Инаку, способноста на сите тие глаголи да ги воведуваат обата вида инфинитивни релации експлицитно е наспомната или обработена, колку што знаеме, кај следните автори: M. Gross: *Méthodes en syntaxe*, Hermann, Paris, 1975 -метаглаголите: »demander« на стр. 328, »suggérer« на стр. 343, »offrir« на стр. 337, »proposer« на стр. 339 и »solliciter« на стр. 367); François Réquedat: *Les constructions verbales avec l'infinitif*, Hachette, Paris, 1980 (метаглаголите: »demander«, »proposer« и »offrir« сите на стр. 36—7); Pierre Le Goffic et Nicole Combe Mc Bride: *Les constructions fondamentales en français*, Hachette — Larousse, Paris, 1975 (метаглаголите: »parler« на стр. 109 и »offrir« на стр. 133); Michel Martins — Baltar: »Actes de parole«, во *Un niveau-seuil*, Hatier, Conseil de l'Europe, Paris, 1976 (метаглаголот: »proposer« на стр. 120).

¹⁰ Се определивме за терминоот „вредносно значење“, а не за терминот „конотативно значење“, затоа што вториот термин ни се чинеше презаситен со разни содржини и „конотации“ (лингвистички, филозофски, книжевни и др.) а истовремено и недоволно сликовит за именување на дадениот поим. Инаку, терминот „вредносно значење“ се инспирира од Бахтиновите анализи во коишто тој ги употребува термините: „вредносен контекст“, „вредносен акцент“, „вредносна ориентација“ и „оценка“. Анализите на Михаил Бахтин и не поттикнаа одблизу да го разгледаме поимот на вредносно значење и да се обилеме да го систематизираме (сп. M. Bahtin: *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd, 1980, на стр. 115—119).

¹¹ Терминот „пунктуација“ го преземаме, во адаптирана форма и во изменето значење, од преведената книга на американските автори P. Watzlawick, J. H. Beavin, D. D. Jackson: *Une logique de la communication*, Seuil, Paris, 1972, на стр. 52. Францускиот термин »ponctuation«

ни се чини посоодветен за нашата цел од англискиот оригинал »segmentation« кој потекнува од Worf и кој е преведен кај нас како »сегментација«, но во други теориски рамки (сп. B. L. Vorf: *Jezik, misao i stvarnost*, BIGZ, Beograd, 1979, на стр. 164 и понатаму).

¹² »Répondre à la question: quels sont les sèmes d'un mot 'x'? C'est répondre à cette question équivalente: quelles sont les propriétés qu'il est nécessaire et suffisant qu'un objet possède pour pouvoir être adéquatement désigné par 'x'?«, Catherine Kerbrat — Orecchioni: *La connotation*, P. U. L., Lyon, 1977, стр. 6.

¹³ Меѓузависноста на прозодијата и на значенските слоеви била користена и како мотив на некои книжевни дела. Така, на пример, Бахтин ја наведува за пример книгата на Достоевски »Дневникот на писателот« којашто содржи еден фрагмент во којшто прозодијата предничи во однос на лексичко-граматичките средства и каде што единствено прозодијата ги пренесува значенските слоеви. Сличен случај наоѓаме во расказот на Карел Чапек »Диригентот Калина«. И Чапек ја користи важноста на прозодијата, тој оди дури дотаму што во тој расказ ја прикажува прозодијата како редундантна во однос на јазичните елементи. Имено, Чапеквиот главен јунак успева да ги открие целта и смислата на говорната интеракција меѓу еден маж и една жена единствено преку слушање, и тоа ноќе, а притоа да не го познава нивниот јазик (англиски). Тој го разбрал целиот тек на интеракцијата само преку прозодијата. Јунакот вели: »Чув, а да се чеже значи повеќе отколку да се разберат зборовите«. (сп. K. Čapek: *Plava hrizantema*, Kultura, Beograd, 1964, стр. 192).

¹⁴ Во еден претходен труд (»Vrednosni sistemi u jeziku«, во *Kontekst u lingvistici i nastavi jezika*, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Beograd, 1985, стр. 147—150) вредносното значење го разгледуваме од гледна точка на интерпретаторот и му дадовме назив »вредносна оцена«. При тоа постулиравме три вредносни оцени: »референтна«, »стилска« и »естетска«. Меѓутега, ако тргнеме од говорникот, тогаш вредносната оцена на зборовите и на говорните структури станува вредност за говорникот а тоа повлекува и промена на статусот на стилската и на естетската вредносна оцена коишто сега стануваат дел од интеркомуникативната вредност.

¹⁵ Она што во Франција се нарекува »Dictionnaire des idées reçues« не претставува ништо друго туку објаснување, во вид на речник, главно на референтните вредности на некои зборови и изрази во францускиот јазик, а понекогаш и на нивната интеркомуникативна вредност.

БИБЛИОГРАФИЈА НА КОРПУСОТ

- Bénac, H.: *Dictionnaire des Synonymes*, Hachette, Paris, 1956.
D. S.
Bonte, P.: *Le bonheur dans le pré*, Ed. Stock, Paris, 1976.
B. P.
Bonte, P.: *Vive la vie!*, Ed. Stock, Paris, 1977.
V. V.
Caput, J. et J. — P.: *Dictionnaire des verbes français*, Larousse, Paris, 1969.
D. V. F.
Caradec, F.: *Dictionnaire du français argotique et populaire*, Larousse, Paris, 1977.
D. F. A. P.
Cardinal, M.: *Autrement dit*, Grasset, Paris, 1977.
A. D.
Chanlaine, P.: *Apprenez à parler*, Albin Michel, Paris, 1965.
A. P.

- Claudel, P.: *Partage de midi*, Gallimard, Paris, 1949.
P. M.
- Daninos, P.: *Le jacassin*, Hachette, Paris, 1962.
J.
- Daninos, P.: *Un certain monsieur Blot*, Le livre de poche, Paris, 1973.
C. M. B.
- Dubois, J. et al.: *Lexis*, Larousse, Paris, 1975.
L.
- Folie, histoire, récit (Colloque de Cericy 2), Union générale d'Éditions (coll. 10/18), Paris, 1975.
F. H. R.
- Genouvrier, E., Désirat, Cl. et Hordé, T.: *Nouveau Dictionnaire des Synonymes*, Larousse, Paris, 1977.
N. D. S.
- Gray, R.: *Bahamas — Split*, Editions et Publications premières, Paris, 1976 (превод од американски).
B. S.
- Istria, H. d' et Breton, J. — J.: *Les relations parents-enfants*, Pierre Belfond, Paris, 1978.
R. P. E.
- Petit Robert, Le Robert, Paris, 1973.
P. R.
- Pradez, E.: *Dictionnaire des gallicismes*, Payot, Paris, 1951.
D. G.
- Prévert, J. et Pozner, A.: *Hebdomadaires*, Guy Authier, Paris, 1972.
H.
- Proust, M.: *Sodome et Gomorrhe*, Gallimard, Paris, 1954.
S. G.
- Разговор со Ж. Марше (Georges Marchais), емитувано на Радио Париз во декември 1979 г.
P. Ж. М.
- San — Antonio: *Les anges se font plumer*, Ed. Fleuve noire, Paris, 1975.
A. F. P.
- Simonin, A.: *Le petit Simonin illustré*, Ed. Pierre Amiot, Paris, 1957.
P. S. I.
- Sion, G.: *La conversation française*, Ed. Baude, Bruxelles, 1953.
C. F.
- Vian, B.: *L'automne à Pékin*, Union Générale d'Éditions, (coll. 10/18), Paris, 1977.
A. P.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Bahtin, M., 1980: *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd.
- Bally, Ch., 1965: *Linguistique générale et linguistique française*, A. Francke, Berne.
- Benveniste, E., 1966: *Problèmes de linguistique générale I*, Gallimard, Paris.
- Fuchs, C. et Léonard, A. — M., 1979: *Vers une théorie des aspects*, Mouton, Paris — La Haye — New York.
- Gross, M., 1975: *Méthodes en syntaxe*, Hermann, Paris.
- Kerbrat — Orecchioni, C., 1977: *La connotation*, P. U. L., Lyon.
- Le Goffic, P. et Combe Mc Bride, N., 1975: *Les constructions fondamentales en français*, Hachette — Larousse, Paris.
- Martins — Baltar, M., 1976: »Actes de parole«, во *Un niveau-seuil*, Hatier, Conseil de l'Europe, Paris, стр. 83—224.
- Milner, J. et Milner, J. — Cl., 1975: »Interrogations, reprises, dialogue«, во

- Langue, discours, société. Pour Emile Benveniste*, (éd. J. Kristeva, J. — Cl. Milner, N. Ruwet), Seuil, Paris, crp. 122—148.
- Nikodinovski, Z., 1985: »Vrednosni sistemi u jeziku«, во *Kontekst u lingvistici i nastavi jezika*, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Beograd, crp. 147—150.
- Pottier, B., 1974: *Linguistique générale. Théorie et description*, Klincksieck, Paris.
- Réquédat, F., 1980: *Les constructions verbales avec l'infinitif*, Hachette, Paris.
- Rey — Debove, J., 1978: *Le métalangage*, Le Robert, Paris.
- Vorf, B. L., 1979: *Jezik, misao i stvarnost*, BIGZ, Beograd.
- Watzlawick, P., Beavin, J. H., Jackson, D. D., 1972: *Une logique de la communication*, Seuil, Paris.

Zvonko NIKODINOVSKI

LES VERBES METALANGAGIERS EN FRANÇAIS (IIe partie)

R é s u m é

Tandis que la première partie de l'étude portait sur les problèmes théoriques liés à la détermination et à la constitution du champ sémantique des verbes métalangagiers, la deuxième partie essaye d'élaborer une syntaxe et une sémantique pour l'analyse des verbes métalangagiers en français.

Quatre catégories ou éléments syntaxiques sont postulés: agent, interagent, coagent et dictum. Toutes ces catégories syntaxiques sont étudiées au niveau des relations prédicatives, à travers toutes les réalisations concrètes de ces catégories sur l'axe syntagmatique.

Bien qu'elles soient variées, ces catégories syntaxiques ne peuvent pas exprimer les classes sémantiques qui, de par leur nature, exigent un nombre plus grand de traits que les classifications syntaxiques.

Les traits sémantiques sont étudiés au niveau du sens dénotatif et des valeurs apprécatives.

Pour l'analyse du sens dénotatif des verbes métalangagiers, on propose quatre catégories de traits: 1. contenu de l'évènement langagier 2. participants à l'évènement langagier 3. champ de réalisation de l'évènement langagier 4. sortes d'évènements langagiers. Toutes ces catégories de traits sont indispensables pour la description complète du sens dénotatif. Pourtant, le plus souvent, ce ne

sont que quelques traits d'une ou de deux catégories qui représentent la *differentia specifica* pour la définition du sens des verbes métalangagiers.

En plus du sens dénotatif, les verbes métalangagiers possèdent des traits appréciatifs. Deux catégories de valeurs sont proposées: la valeur référentielle et la valeur intercommunicative.

Les traits appréciatifs sont, à la différence des traits dénotatifs, communs, c'-à-d. applicables à tous les domaines de la langue et du discours.

**ZUR ENTWICKLUNG UND DIFFERENZIERUNG DER
DEUTSCHEN GEGENWARTSSPRACHE
— NORMENTSCHEIDUNGEN HEUTE***

Nicht selten und zunehmend vernimmt man Klagerufe über den »Untergang« der deutschen Sprache. So enthält beispielsweise eine Anfang der achtziger Jahre erschienene Broschüre (vgl. GEISS o.J. [1981] Warnungen, Empfehlungen und Forderungen, die sicher nach subjektivem Ermessen des Verfassers von wohlmeinender Sorge um den »Fortbestand« des Deutschen zeugen, deren gedanklicher Ausgangspunkt jedoch, nämlich der vermeintlich »rasche Verfall der gesprochenen wie der geschriebenen Sprache im Deutschen seit rund einem halben Jahrhundert« (S. 4), zu denken geben muß. So gutgemeint diese Handreichungen, so beachtenswert die Befürchtungen vieler Sprachwächter der gesellschaftlichen Öffentlichkeit und so verdienstvoll eine Reihe professioneller Befunde über die »Hemdsärmeligkeit« des heutigen Deutsch auch sein mögen — sie alle bezeugen nicht oder nur unzureichend, ob die deutsche Sprache tatsächlich durch einen Zustand der »Verwilderung« geprägt ist. Schon gar nicht vermögen sie die Frage zu beantworten, ob bestimmte Mittel und Strukturen, die als Beleg für die angenommene Verwahrlosung sprachlich-kommunikativer Sitten dienen müssen, nicht gar das Wachstum der deutschen Gegenwartssprache befördern.

Um allen Mißverständnissen vorzubeugen: Es wäre weit mehr als vermessen, wollte man die ernsthaften Anstrengungen unzähliger Sprachwissenschaftler, —methodiker, —lehrer und —politiker, gegen Unbekümmertheit und Schlendrian beim Umgang mit der deutschen Sprache energisch zu Felde zu ziehen, als törichtes Unterfangen abtun. Schon die subjektive empirische Erfahrung lehrt

* Veränderte Fassung eines Vortrages, geh. an der Philologischen Fakultät der Universität Skopje, 14. 5. 1987.

uns, daß für manch einen die Sprache nicht viel mehr zu sein scheint als ein banaler Gegenstand des täglichen Gebrauchs, der keine allzu große Beachtung verdient. Gelegentlich stößt man auf die Ansicht, daß Sorgfalt in der Sprachverwendung allenfalls eine billige formale Sprachspielerei und es mithin völlig belanglos sei, ob wir stets jene das Sprachsystem und den kommunikativen Einsatz sprachlicher Mittel betreffenden Regeln einhalten. Da Sprache für die allgemeine Nutzung prinzipiell und jederzeit verfügbar ist, müsse sie nicht gesucht werden wie ein Haushaltsgegenstand. Nach einem weitverbreiteten Sprachempfinden genügt es, sich irgendwie verständigen zu können. Das mag als »Ordentlichkeit« bei der Inanspruchnahme von Sprache gerade noch akzeptiert werden. So mögen freilich verschiedene Erscheinungen des gegenwärtigen Sprachzustandes, der Sprachentwicklung und —differenzierung aus funktionalen und ästhetischen Erwägungen als äußerst zweifelhaft anmuten — auch innerhalb der verschieden territorialen und sozialen sprachlichen Varietäten. Stilistische Fehlleistungen und Sprachschädigungen jeglicher Art zu erfassen und ihnen gegebenenfalls durch verstärkte, koordinierte und deren Ursachen angehende spracherzieherische und sprachplanerische Maßnahmen entgegenzuwirken, ist gewiß ein dringliches Anliegen unserer Zeit. Sich Durchsetzendes bringt häufig die Gefahr von Fehlentwicklungen mit sich, denen es vorzubeugen gilt oder die nach ihrem Auftreten und Begreifen in geeigneter Weise zu beheben sind. Dabei in erster Linie und immer wieder sich selbst in die Pflicht zu nehmen, versteht sich wohl von allein, denn welcher deutsche Muttersprachler kann schon reinen Herzens und ruhigen Gewissens von sich behaupten, daß er völlig frei von sprachlicher Undekümmertheit ist und kommunikative Inhalte jederzeit in einer sprachlich gefälligen Form darzubieten vermag. Das Erkennen unterentwickelter sprachlicher Verhaltensweisen und verkümmerter Spracheinstellungen sowie deren Folgen sind maßgeblich Gründe dafür, daß sich sprachbewußte Menschen dem annehmen, was unter Kultuiertheit sprachlicher Äußerungen verstanden wird. Der zu Recht so oft bemängelte Zustand ist ein nachdrücklicher und erfreulicher Hinweis darauf, daß Sprache und Sprachwissen zu einer zunehmend wichtigen Angelegenheit auch der breiten Öffentlichkeit gehalten werden.

Es geht also keineswegs um die Auseinandersetzung mit häufig auftretenden Sprachsünden, sondern allein um solche sprachliche Formen, die dem objektiven Entwicklung — und Differenzierungsprozeß der deutschen Gegenwartssprache — paradoxerweise — als subjektiv, willkürlich unterstellt werden. Doch auch mit noch so großer Vehemenz vorgebrachte Pauschalverurteilungen

heutiger Spracherscheinungen sind nicht dazu angetan, zu hieb — und stichfesten Wertungen dieser Erscheinungen zu gelangen. Wenn wir die Gesetzmäßigkeiten der Sprache in sträflicher Weise mißachteten — v.a jene, die (noch) nicht durch einen außersprachlich bebingten verbindlichen Verhaltenskanon festgehalten sind — dann wäre das nicht nur schlechthin ein großes Übel, sondern insofern geradezu gefährlich, als wir nicht bereit wären, dieses Übel als gravierenden, die zwischenmenschlichen Beziehungen beeinträchtigenden Mißstand in der Sprachkommunikation zu erkennen. Wie man bestimmten Tendenzen auch subjektiv gegenüberstehen mag: Zu beurteilen, ob heute gilt, was gestern noch möglich war, ist ausschließlich denkbar durch die schlichte Besinnung auf den von Subjekten getragenen, gesetzmäßig ablaufenden Prozeß sprachlicher Umgestaltung. Es ist hier ganz bewußt von **Umgestaltung** die Rede, denn diese Entwicklung hat nichts gemein mit dem bloßen Verzicht auf überlieferte sprachliche Mittel, mit der »Auflösung« oder dem »Verfall« des Sprachsystems und einzelner seiner Teilsysteme. Zwar werden sprachliche Strukturen abgebaut, z.B. bestimmte Formen im Flexionsbereich oder das reich gegliederte Satzgefüge, aber nicht, ohne diese Formen durch Varianten, z.B. durch den Aufbau neuer morphologischer Formen oder das Anschwellen des Einzelsatzes, zu ersetzen. Sprachwandel und Sprachdifferenzierung sind also Umbauprozesse, Umgliederungen vornehmlich des morphologischen, syntaktischen und Wortbildung — systems sowie der sprachlichen Gesamtgestalt (Textkomposition, Superstruktur des Textes). Nur unter Berücksichtigung dieser Voraussetzung sind auch Entscheidungen der wissenschaftlichen und/oder der pädagogisch — normativen Grammatik, Lexikologie, Stilistik usw. darüber zu fällen, ob eine bestimmte sprachliche Neuerung punktueller, okkasioneller oder temporärer Natur ist oder ob sie einen generell-normativen und damit (vorerst) bleibenden Charakter hat. Ein Maßstab, der den Generationen zurückliegenden Deutsch entnommen wird — wie dies häufig geschieht —, ist für die Beurteilung des derzeitigen Zustandes und Wandels der deutschen Sprache nur bedingt praktikabel oder völlig untauglich. Gewiß ist allgemein bekannt, daß das heutige oder »moderne« Deutsch gegenüberstellen zu wollen, impliziert wohl doch ein falsches Verdastelt. Doch den Zustand der gegenwärtigen deutschen Sprache der »Geistigkeit Kants«, der »feinen Fülle Goethes« oder dem »hohen Gedankenfeue und dem rhetorische (n) Pathos Schillers« gegenüberstellen zu wollen, impliziert wohl doch ein falsches Verständnis von dem, was wir Sprache nennen (vgl. EGGERS 1979, 235). Wenigstens aber entbehrt dieser Vergleich einer soliden Basis insofern, als es sich von selbst verbietet, frühere poetische Sprache und heutige Alltagssprache, die ja inhaltlich, situativ, funktional und strukturell gänzlich unterschiedliche sprachliche Formen dar-

stellen, miteinander zu korrelieren. Erinnt sei in diesem Zusammenhang daran, daß einst verworfene Sprachformen heute als korrektes hochsprachliches Deutsch gelten. Der Gebrauch des Wortes »Kopf« etwa, in der mittelhochdeutschen Dichtung semantisch stark negativ besetzt und vergleichbar mit den heutigen derben Ausdrücken »Rübe« oder »Birne«, ist mittlerweile durchaus schicklich. Es spricht für sich daß die oft recht lautstark vernehmlichen Kassandrarufe von der Destruktion der deutschen Sprache an der Sprachwirklichkeit verhallten, ansonsten müßten wir uns wohl sehr wundern, überhaupt noch über ein phonisches und graphisches Medium zu verfügen, das seine funktionale Eignung für die zwischenmenschliche Verständigung bewahrt hat und zudem noch schön sein kann.

Die Triebkräfte für den vermeintlichen Sprachabbau werden in erster Linie und fast ausnahmslos dem starken Einfluß der Alltagssprache zugeschrieben, der Sprachform des nichtoffiziellen, alltäglichen zwischenmenschlichen Verkehrs also, die durch Stilmzüge wie Ungezwungenheit und Lockerheit, Subjektivität und Expressivität, Konkretheit und Bildhaftigkeit sowie durch Ausdrucksfülle (Redundanz, Rekurrenz) und Ausdrucksökonomie (situationsbedingte Ersparungen) charakterisiert ist.

Die Alltagssprache, auch in Gestalt der regional gebundenen (gesprochenen) Umgangssprache, wirkt wie früher kaum auf die Formung der Gesamtsprache, deren schriftlicher Medialekt häufig als traditioneller und konservativer als die gesprochene Sprache angesehen wird, da er sich angeblich strenger der sprachlichen Norm anpaßt als die gesprochene Varietät.

Leider fehlen bis jetzt fundierte und genaue Aussagen über wichtige sprachliche Erscheinungen und Gebrauchsrichtlinien des heutigen Deutsch in seiner mündlichen Ausprägung. Allenfalls wird auf die ziemlich große Variationsbreite und auf sehr allgemeine morphologische, syntaktische, lexikalische, stilistische und texttypologische Entwicklungen oder auf den partiell unterschiedlichen Gebrauch einiger weniger sprechsprachlicher Formen aufmerksam gemacht. Die Sprachwissenschaft der DDR hat sich der synchronen Strukturbeschreibung der 'deutschen Gegenwartssprache hinsichtlich des hier zur Diskussion stehenden Problems v.a. unter dem Gesichtspunkt der Sprachvarianz und der sozialen und sozialpsychischen Bewertung sprachlicher Existenzformen und ihrer Schichten angenommen. Das Tertium comparationis war hierbei jedoch nicht die sprech — und schreibsprachliche Nutzung der Mittel des Sprachsystems, sondern das Gefüge der territorial und soziodemographisch gegliederten sprachlichen Subformen, vornehmlich ihrer sozial-kommunikativen Bewertung und ihrer Hauptträger. So nimmt es nicht wunder, daß man häufig über allzu globale Feststellungen nicht hinauskommt, wenn es beispielsweise

bei LANGNER heißt: »In bezug auf die schriftliche und mündliche Verwendungsweise scheiden sich die Literatursprache und die oberen Schichten der Umgangssprache von der Mundart und von der mundartnahen Umgangssprache. Für die letzteren ist zumindest die schriftliche Verwendung nicht typisch« (1975, 240).

So wird in vielen deskriptiven Lehrmaterialien zur deutschen Sprache der Gegenwart auch heute noch die Differenzierung in Sprechsprache und Schreibsprache unterschätzt und folglich in linguistischen Beschreibungen vor den spezifischen Ausdruckskomponenten, Formulierungsmustern und Textgestaltungsprinzipien abstrahiert. Im Grunde haben wir bei allem schon Erreichtem einen Zustand zu konstatieren, den bereits der bekannte Syntaktiker der junggrammatischen Schule, Behaghel, Ende des vorigen Jahrhunderts beklagte: »Wenn in den letzten Jahrhunderten von deutscher Sprache geredet wurde, wenn angesehene Gesellschaften der deutschen Sprache ihre Pflege widmeten, wenn Hehrgebäude und Wörterbücher der deutschen Sprache entstanden, so war es die vornehme, würdevolle, streng abgemessene Sprache der Schrift, des Buches, die man im Auge hatte, die Sprache derer, die vielbewundert auf den Höhen des Schrifttums sich bewegten« (1927, 11).

Recht deutlich sehen die Autoren der »Einführung in die Grammatik und Orthographie der deutschen Gegenwartssprache« in dem Verhältnis von gesprochener und geschriebener Sprache ein »Grundproblem«, v.a. deshalb, weil »die linguistisch-theoretische Durchdringung der Orthographie verstärkt werden muß und ... gerade der Deutschlehrer tiefer in die theoretischen Probleme der Orthographie eindringen sollte« (1981, 23), doch auch sie vermögen es nur, sehr allgemeine kommunikative Merkmale sprech — und schreibsprachlicher Äußerungen anzugeben und in wenigen Fällen auf die unterschiedliche Verwendung sprachlicher Mittel zu verweisen. Auf Grund der Tatsache, daß die gesprochene Sprache »primäre Mittel zum Ausdruck emotionaler oder affektiver Komponenten der Äußerung« (NERIUS 1975, 207) wie Akzent und Satzmelodie besitzt, diese Komponenten die geschriebene Sprache jedoch nur mit sekundären Mitteln wie verbale Formulierungen und Satzzeichen ausdrücken kann, kommen die Autoren der erwähnten »Einführung« zu dem pauschalen und in sich nicht gänzlich stimmigen Schluß, daß die gesprochene Sprache durch »... ihre unmittelbare Reaktionsmöglichkeit, ihre ständige Gebrauchsbereitschaft, ihre reichen emotionalen und voluntativen Ausdrucksmöglichkeiten« (1981, 24) gekennzeichnet ist, während sich die geschriebene Sprache durch »ihre Reichweite, ihre Bewahrbarkeit und Wiederholbarkeit, ihre Genauigkeit, Vollständigkeit und Überschaubarkeit...« (1981, 24) ausweist. Was einzelne sprachliche Erscheinungen angeht, so bemerken sie, daß der attributive Genitiv insbesondere in der geschriebenen Sprache der

Gegenwart immer größere Verbreitung findet, weil es mit Hilfe des Genitivs möglich ist, den Inhalt ganzer Sätze in Substantivgruppen zusammenzufassen und dadurch die Darstellung zu raffen und zu komprimieren (vgl. 1981, 107). In der gesprochenen Sprache hat deren rhythmische Gestaltung v.a. Einfluß auf die Satzgliedstellung dergestalt, daß die Wortfolge gern nach dem alternierenden Rhythmus festgelegt wird, wonach Satzglieder mit stärkerem und solche mit schwächerem Akzent miteinander wechseln (1981, 199). Ebenso hängt die Placierung der Wörter im Satz vom Umfang der Satzglieder ab, was sich darin zeigt, daß die umfangreicheren und rhythmisch schwereren Glieder oft nahe am Satzende stehen und kurze Glieder sich meist vor den längeren befinden.

Etwas vereinfacht läßt sich sagen, daß die präsuppositional begründete »Unvollständigkeit« der gesprochenen Sprache auf der sprachlichen Ebene durch die parasprachliche Ebene, durch prosodisch-suprasegmentale und nonverbale Elemente ausgeglichen wird. Einzelne Teile der sprachlich-grammatisch entfalteten Äußerung werden weggelassen und inhaltlich durch informations-sichernde phonische Äußerungsbestandteile und/oder durch körpermotorisches Ausdrucksgebaren und/oder durch die kommunikative Umgebungssituation ersetzt.

Für die Betrachtung der sprachlichen Spezifika von gesprochener und geschriebener deutscher Gegenwartssprache ist zu berücksichtigen, daß auf Grund des allgemeinen Sprachzustandes und der allgemeinen Sprachentwicklung Veränderungen in der einen Äußerungsart ihren Niederschlag auch in der anderen Äußerungsart finden können. Andererseits ist es möglich, daß sich Veränderungen zunächst nur im Gebrauch einer Sprachform bemerkbar machen, die damit (noch) nicht als systemhaft erscheinen. Darüber hinaus können sich Veränderungen in einer unterschiedlichen Häufigkeit des Auftretens einzelner sprachlicher Erscheinungen in beiden Äußerungsformen ausprägen. Schließlich sind häufig Veränderungen bemerkbar, die als sprachliche Gebrauchsvarianten der einen Äußerungsart in der anderen erscheinen, d.h., als formale Modifikation eines Wortes, einer Wortform oder einer syntaktischen Konstruktion bei Beibehaltung der Grundbedeutung.

Im Lichte dieser Überlegungen sollen zunächst einige allgemeingültige sprachliche Entwicklungstendenzen der deutschen Gegenwartssprache benannt werden, um auf dieser Grundlage typische Merkmale des heutigen gesprochenen Deutsch angeben zu können: Generell ist ein starker Rückgang der Bedeutung der Dichtung für die Sprachentwicklung und — es sei wiederholt — eine zunehmende Einwirkung der gesprochenen Alltagssprache auf den Sprachwandel zu beobachten. Das Streben der Sprachträger nach größerer Wirkung in der Kommunikation zeigt sich in einer

Neigung zu sprachlicher Differenzierung und Verdeutlichung, zu Systematisierung und Ökonomie, zu Abstraktion und bildhafter Ausdrucksweise im Formenbau und im Wortschatz.

1. Morphologie

- zunehmend Ausbreitung der schwachen Verben, z. B. »beschallen« oder »radeln«, und das Eindringen schwacher Formen in die starke Konjugation, z.B. gären: »gor, gegoren — gärte, gegärt«;
- Ausbau der verbalen analytischen Sprachformen, der sogenannten Streckformen, zuungunsten der synthetischen v.a. durch Umschreibungen, z.B. »das Theaterstück kommt zur Aufführung« — »das Theaterstück wird aufgeführt«. Der sich mehr und mehr durchsetzende analytische Formenbau zeigt sich auch im Vordringen der Konjunktivumschreibung mit »würde« + Infinitiv in der präteritalen indirekten Rede und im Konditionalgefüge, z.B. »Ich sagte ihm, daß ich kommen würde« oder »Würdest du mir schreiben, wenn du Zeit hättest?«;
- Vereinfachungen und straffere Systematisierung im Kasus und Numerus des Substantivs etwa durch Zurückweichen des Genitiv-s der starken Maskulina und Neutra, z.B. »des Juli« oder »des neuesten Deutsch«, und des Endungs-e des Dativs Singular, z. B. »auf dem Berg« oder »nach dem Krieg«, sowie durch klare Kennzeichnung der Pluralformen v.a. durch —s gerade bei Initial — und Kurzwörtern, z.B. »die LKWs« oder »die Loks«.

2. Syntax

- Verkürzung der Sätze durch Verringerung der durchschnittlichen Wortanzahl, durch Rückgang der Satzgefüge und durch Bevorzugung des parataktischen Satzbaus, der mit Nominalisierungen angereichert ist, z.B. »In Verbindung mit der Steigerung der Arbeitsproduktivität und der Entwicklung von Gedanken zur Nutzung der Rationalisierung...« oder »Bei der Durchführung der Bearbeitung von Werkstoffen ist entsprechend dem Charakter dieses Prozesses mit dem Abhub von Abfallprodukten zu rechnen«;
- Vergrößerung des Satzgliedumfanges und Reihung durch die Aufschwellung von Attributen und oft überlang Attributketten, z.B. »Die Haftung der Eisenbahn für die Tötung und Verletzung von Reisenden auf Grund des internationalen Personenbeförderungsvertrages unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Bestrebungen für Vereinheitlichung der Haftungsprinzipien«;

- Abbau des Rahmenzwanges und damit Zunahme der Ausrahmungen durch Nachstellung, z.B. »Er hatte den Fuchs gejagt und das Rentier«;
- Parallelität des Infinitivgebrauchs mit »zu« und »um zu« in Konsekutiv — und Finalsätzen, z.B. »Er ist Manns genug, (um) sich durchzusetzen« oder »Er. ging nach Hause, (um) sich auszu-ruhen«.

3. Wortbildung

- Kein Zuwachs der Simplizia, jedoch Zunahme zumeist vielgliedriger Komposita, z.B. »Datenverarbeitungsanlagenindustrie« oder »Kartoffelvollerntemaschine«, und von Zusammensetzungen mit den Basiswörtern »-gut«, z.B. »Gedankengut«, »-zeug«, z.B. »Waschzeug«, »-werk«, z.B. »Backwerk«, und »-wesen«, z.B. »Hochschulwesen«;
- gleichzeitig als Gegenbewegung dazu die Verkürzung v.a. durch den schnellen Zuwachs von Initial — und Kurzwörtern, die allerdings wegen ihres anfänglich begrenzten kommunikativen Geltungsbereichs zu Beginn des Auftretens und oft über einen längeren Zeitraum hinweg für die breite Öffentlichkeit inhaltlich nicht selten nur schwer faßbar sind, z.B. »WTZ« (»Wissenschaftlich-technisches Zentrum«), »DFE« (»Direktorat für Forschung und Entwicklung«) oder »Ökulei« (»ökonomisch-kultureller Leistungsvergleich«);
- Erweiterung des Lexikons durch Ableitung v.a. mit den Abstraktsuffixen -ung, -heit, -keit, -schaft, -nis und -tum und durch die adjektivische Ableitung mit »-mäßig«, z.B. »verkehrsmäßig« oder »unterrichtsmäßig«;
- Zunahme der Präfixbildungen mit »be-«, z.B. »bekochen« oder »beschulen«.

Als einige typische Merkmale der gesprochenen deutschen Gegenwartssprache können derzeit angenommen werden (Auswahl- vgl. auch RICHTER 1985, v.a. 152):

1. Morphologie

- Ersatz des Konjunktivs durch den Indikativ, z.B. »Sie sagt, sie liest ein Buch«, und des synthetischen Konjunktivs durch den Konditionalis (»würde« + Infinitiv), z.B. »Er würde sehr gern kommen«.

2. Syntax

- suntaktisch unausgeformte Einzeläußerungen;
- relativ große Emotionalität und lockere grammatisch-transphrastische Strukturen, etwa Ausrahmungen, die durch die expressive und syntaktische Funktion der Intonation kompensiert werden, z.B. »Ha, und wir waren da gerade nicht zu Hause« oder »Wir hatten keine Flasche mehr im Kühlschrank, nichts«;
- Wiederholung des gleichen Wortes oder der gleichen Phrase, z.B. »Ja, also Training, wir haben Training immer jeden Freitag gehabt, nicht, jeden Freitag von fünf Uhr nachmittags an«;
- häufiges Vorkommen von pronominalen und adverbialen Beziehungen, von Partikeln und Modalwörtern, z.B. »Das ist doch nun aber eigentlich wirklich so«;
- gering durchschnittliche Satzlänge, die mit 6 bis 8 Wörtern im Gegensatz zu 14 bis 16 Wörtern in der geschriebenen Sprache angegeben wird;
- Dominanz der einfachen erweiterten Hauptsätze, die entweder als alleinstehende oder als parataktisch miteinander verbundene Fügungen vorkommen;
- höherer Anteil der Aktivsätze gegenüber den Passivsätzen;
- Überwiegen der Verbalstrukturen im Vergleich zu den nominalen Gruppen.

Für den spontanen Dialog sollen nach BUSCHA (vgl. 1977, 237 ff.) in besonderer Weise folgende sprachliche Erscheinungen gelten):

- Eliminierung des Sprecher — und Partnersubjekts, z.B. »(Ich) Bin vollkommen Ihrer Meinung« oder »(Ihr) Wollt mich wohl loswerden?«;
- Eliminierung der Hilfsverben »haben« und »sein« auf der Tempusstufe des Perfekts, so daß allein das Partizip II in Verbindung mit bestimmten Ergänzungen den Sachverhalt ausdrückt, z.B. »(Hast du eine/Haben Sie eine) Angenehme Fahrt gehabt?« oder »(Ich habe) Geschlafen bis mittag«;
- Eliminierung von Subjekt und Kopulaverb, z.B. »(Das ist) Quatsch!« oder »(Bist du/Sind Sie) Noch immer böse?«;
- Eliminierung von Subjekt und dem durch ein zweiwertiges Verb repräsentierten Prädikat, wodurch allein das Akkusativobjekt den gesamten Satzinhalt trägt, z.B. »(Willst du eine/Wollen Sie eine) Zigarette (haben)?« oder »(Ich möchte) Noch ein Glas (Bier trinken)«.

Die genannten grammatisch-lexikalischen Einheiten sind natürlich nicht allesamt neu. Nicht wenige lassen sich in ihrer Tendenz bis in das vorige Jahrhundert, einige sogar noch weiter zu-

rückverfolgen. Es ging hier allein um die eingangs erwähnte Umformung sprachlicher Einheiten, um die Kodifizierung dieser Formen und Fügungsweisen im Rahmen einer standardsprachlichen Norm.

LITERATUR

- Behaghel, O. (1927): Geschriebenes Deutsch und gesprochenes Deutsch. Festvortrag, geh. auf der Hauptversammlung des Deutschen Sprachvereins zu Zittau am 1. Oktober 1899. In: Behaghel, O.: Von deutscher Sprache. Lahr.
- Buscha, A. (1977): Zu Fragen der Verkürzung im dialogischen Text. In: Probleme der Textgrammatik II. Hrsg. v. F. Daneš u. D. Viehweger. Studia grammatica XVIII. Berlin.
- Eggers H. (1979): Wandlungen im deutschen Satzbau. In: Deutsche Gegenwartssprache. Hrsg. v. P. Braun. München.
- Einführung in die Grammatik und Orthographie der deutschen Gegenwartssprache (1981). V. einem Autorenkollektiv unter Leitung v. K. — E. Sommerfeld, G. Starke u. D. Nerius. Leipzig.
- Geiss, I. (o. J. [1981]): Menschenfreundliche Prosa, o. O. (Bremen u. Gdansk).
- Langner, H. (1975): Entwicklungen im Gefüge der Existenzformen der deutschen Sprache. Zu den Auswirkungen der gesellschaftlichen Entwicklung auf das Gefüge der Existenzformen der deutschen Sprache unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung nach 1945. In: Deutschunterricht. 4/1975.
- Nerius D. (1975): Untersuchungen zu einer Reform der deutschen Orthographie. Berlin.
- Richter, G. (1985): Einige Anmerkungen zur Norm und Struktur des gesprochenen Deutsch. In: DaF. 3/1985.

Гинтер РИХТЕР (Хале)

РАЗВОЈОТ И ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈАТА НА СОВРЕМЕНИОТ ГЕРМАНСКИ ЈАЗИК — НОРМИРАЊЕТО ДЕНЕС

Резиме

Во статијата нормирањето на германскиот јазик како комплексен јазичен процес се разгледува од повеќе аспекти на разни рамништа, на фономорфолошко, синтаксичко, семантичко и зборообразувачко ниво. Излагањата за развојните тенденции се илустрирани со голем број примери.

Чедомир СТОЈМЕНОВИЌ

ВУК КАКО ДИЈАЛЕКТОЛОГ

УДК 808.61/62—087:929

Оваа година славиме двестегодишнина од раѓањето на Вук Стефановиќ Карациќ, една од клучните фигури во културата на словенските народи. Неговото грандиозно дело го вовеле српскиот народ во учената Европа и имаше значаен одек кај јужнословенските народи. Јубилејната година ни дава можност повторно да го проучиме Вуковото огромно дело. Нашиот прилог има за цел да го истакне Вуковиот придонес во развитокот на српскохрватската дијалектологија.

Вук се смета за прв српскохрватски дијалектолог. Српскохрватската дијалектологија поникнала од неговата револуционерна замисла да го вовеле народниот јазик во книжевноста. Дијалектолошки белешки имало и порано кај старите писатели, граматичари и лексикографи (Марин Држиќ, Бартол Кашиќ, Јаков Микаља, Јурај Хабделиќ, Иван Белостенац, Јоаким Стули и др.), но, вистинската работа во српскохрватската дијалектологија како научна дисциплина започнува со активноста на Вук Карациќ.¹ Тој прв дал поцелосна слика и поделба на српскохрватските дијалекти. Неговата класификација на народните говори од 1839 година добила необично голема и широка примена.²

Во почетокот на својата работа Вук сакал да ги запознае народните говори за да може да даде поодредени правила за книжевен јазик, пред сè, да одбере „нарјечије“ кое ќе му биде основа. Со таа цел тој патувал во српскохрватските подрачја што му биле достапни и дал неколку класификации на штокавскиот дијалект.

Во својата прва збирка на народни песни (*Мала просто-народња славено-сербска пјеснарица*, Виена, 1814) Вук резликува само два народни говора: *херцеговски* и *сремски*. Критериум за поделба се рефлексите на стариот вокал *јат*. Во херце-

говскиот место *јат* се јавува *је* и *ие*, а во сремскиот *е*. Херцеговски се говори во: Хрватска, Далмација, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија „од Ваљево и до Карановца“, а сремски во: Срем, Бачка, Банат и Србија околу Сава и Дунав.

Во истата 1814 година, во својата прва граматика (*Писменица сербскога језика*), Вук дава потполна класификација. Тој го дели штокавскиот дијалект на три покраински „наречија“: *херцеговско*, *сремско* и *славонско*. На херцеговското му дава иста географска положба како во првата поделба. Сремското покрај Срем, Бачка и Банат опфаќа уште: *нахија шабачка*, *делумно валевска*, *белградска*, *смедеревска*, *крагуевачка*, *пожаревачка*, *Ресав*, *Црна Река* и *Неготинска Краина* до Тимок. Славонски говорат, како што пишува Вук, Срби католици во Славонија, Хрватска и Далмација. Единствена разлика меѓу овие наречја е во рефлексите на *јат*: херцеговското има *је* и *ие*, сремското *е*, а славонското *и*. На останатите разлики Вук не им придава поголемо значење.

Следната поделба се појави во Вуковата критика на романот Љубомир у Елисиуму од Милован Видаковиќ (1817 г.), а потоа е објавена во предговорот на *Српски рјечник* (1818 г.). Оваа класификација е плод на Вуковите набљудувања и заклучоци дека народните песни од околината на Крушевац се разликуваат во јазичните особености од сремскиот говор. Сакајќи да го провери тоа, тој патувал по Србија. По патувањето направил поделба на: *херцеговско*, *сремско* и *ресавско* наречје. Славонското го испушта, а од сремското го издвојува ресавското наречје „којим говоре Србљу по Браничеву, по Ресави, по Лијевчу и по Темнићу и горе даље уз Мораву, по наији Параћинској, по Црној ријечи и по крајини Неготинској“.⁴ Најголема разлика помеѓу овие наречја е, според Вук, во изговорот на *јат*. Во херцеговското наречје *јат* се изговара на четири начина: а) како *је* (бјелило, цвјетови, пјевати, рјечит, умјети, сјенина, вјечит итн.); б) „у оваквим ријечима“, пишува Вук, „послије *д*, *л*, *н*, *т*, претвори се *д* у *ђ*, *л* у *љ*, *н* у *њ*, *т* у *ћ*, а *џ* остане само *е*, н. п. *ђед*, *ђевђка*, *џеца*; *разбољетисе*, *кољено*, *љеса*; *позеленети*, *стићетисе*, *врћети* и т.д.“⁵; в) како *ије* (бијело, ријеч, дијете, цвјет, сјено, вијек пијевач, риједак итн.); г) пред *ј* се изговара како *и* (сијати, вијати, гријати итн.). Во сремското наречје *јат* се изговара на два начина: а) најчесто како *е* (вѐра, мѐра, рѐчит, сѐме, пѐвати, сѝјати, вѝјати, грѝјати; бѐло, рѐч, дѐте, рѐдак итн.) б) како *и* (лѐтити, вртити, сти́дитисе, ви́дити, зелѐнитисе, разбо́литисе итн.). Ресавското наречје се разликува од сремското по тоа што има *е* таму кај што во сремското е *и* (летети, видети, вртети, разболетисе, сти́детисе, позеленети, волети итн.). Понатаму Вук пишува уште

за две значајни прти што го карактеризираат ресавското наречје: а) кај именките од машки род консонантите *к, з, х*, поминуваат во *ц, з, с* и во акузатив множина (розе, Турце, опанце, орасе, кожусе итн.);⁶ б) именките од женски род во датив и локатив еднина имаат наставка *-е* (девојке, главе, Ресаве, Мораве итн.).⁷

Не е јасно зошто во оваа класификација го нема славонското наречје. А. Белиќ смета дека Вук не бил доволно запознат со икавските говори. Од „шокачките“ речници (од Стули, Јамбрешиќ, Делабела и Белостенац) тој немал сосема јасна претстава за ова наречје, па сакал првин на теренот да се увери за неговото постоење и распространетост.⁸ На своето патување по Банат и Срем (1820 г.) Вук добил доста податоци за икавскиот говор во Славонија и Бачка и во *Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија* (Виена, 1822) го внесува и *шокачкото* (икавско), покрај херцеговското, сремското и ресавското наречје.

Во триесетите години од минатиот век Вук сакал да ги проучи народните говори и во поодалечените српскохрватски подрачја. Од 1834—1835 г. тој патувал и собирал материјал во Дубровник, Бока Которска и Црна Гора; 1837 г. во Срем и Славонија, а 1838 г. во Хрватска и Далмација. Овие патувања имале големо значење за Вуковата реформа на книжевниот јазик, за неговиот конечен изглед. Богатиот и разновиден дијалектен материјал, што го собрал, на Вук му дал можност да направи нова, последна дијалектна поделба, која е објавена во полемичкиот *Одговор на ситнице језикословне Г. Ј. Хаџића = М. Светића* (1839 г.). Во оваа класификација Вук го дели штокавскиот дијалект на *источно, јужно и западно* наречје. Единствен критериум за поделба е изговорот на *јат*. Источното има *е* место *јат*; западното *и*, а јужното изговор „од више руку“ — *ије, је, е, и*. Оваа класификација која има географско-лингвистички карактер (поранешните регионални називи се заменети со општогеографски што ги наоѓаме за прв пат кај Јаков Грим)⁹ остана актуелна до денес.

Освен што ги дал спомнатите класификации на штокавскиот дијалект, Вук се покажува како извонреден дијалектолог уште во неколку наврати. Посебно е значајно првото издание на српските народни пословици (*Народне Српске пословице и друге различни, као оне у обичај узете ријечи*, Цетиње, 1836 г.). Во предговорот тој дал точен опис на територијата каде што се изговара консонантот *х*. За Бока Которска и Црна Гора одредил фонетски позиции каде што се чува овој консонант, а каде се губи. Во говорот на Муслиманите во Босна забележал „танак изговор слова *х* (од прилике као у Њемачком језику

h)“.¹⁰ Вук прв пишува за полугласникот во црногорските говори, кој се изговара како „глас измеѓу *a* и *e* (али наличнији на *e* него на *a*)“.¹¹ Во говорот на Доброта и Бар забележал висинска полугласничка вредност „џ“ (по данашњему Каравлашком изговору) н.п. дџн, кџд, петџк и т.д.“¹² Пишува за измената на *з* во *ж*, *с* во *ш* пред *н*, *ле*, *ли* во црногорските говори (жнам, беж нас, празно, љубажни, шнијег, шнијет, шнаха, дешни; жли, кожле, мишлим итн.).¹³ Потоа за изговор на *З* место *з* во некои зборови (Зипа, Зуб, Зора),¹⁴ за промена на *м* во *н* на крајот на зборот,¹⁵ за партикулата *зи* во придавско-заменска деклинација,¹⁶ и уште за многу дијалектни црти — што укажува на јака набљудувачка дарба.

До средината на минатиот век Вук се занимавал само со штокавскиот дијалект, сметајќи дека со овој дијалект говорот само Срби. Тој не можел да се ослободи од сфаќањето дека постои поврзаност меѓу јазикот и националната припадност. Како и водечките слависти во она време Копитар и Миклошич и Вук сметал дека штокавци се Срби, чакавци Хрвати, а кајкавци Словенци. Чакавскиот дијалект го спомнува во статијата *Критика у језику* (1843 г.), а во *Одговор Г. Евг. Јоановићу...* (1846 г.) пишува поопширно за чакавците и ги изнесува дијалектните црти за кои смета дека се чакавски. Пишува дека чакавците изговараат: *и* место *јат* (вира, дите, дид итн.); *л* на крајот на зборот (котал, рекал, молил итн.); *ј* место штокавските *ћ* и *љ* (преја, меја, постоеја, земја, скупје итн.); *х* „управо као Нијемци *ch*“; генитив мн. без *-а* (градов, жен), или со *-их* (голубих, прстених, путих итн.); локатив мн. со *-их* и *-ах* (градових, женах); 3 л. мн. сег. вр. со *-ду* (пишеду, сидеду, хоћеду, молиду итн.); инфинитив без финалното *-и* (писат, молит, вућ итн.); замени *ки*, *ке*, *ма* место шток. *који*, *које*, *моја*; консонантска група *шћ* место шток. *шт* (пришћ, огнишће, шћап итн.); *н* место *м* на крајот на зборот (сан); *а* место шток. *е* (јазик, јат, пријат, ујат; јамат, јамање, јаматва); *ча* место шток. *што* („почему их и Чакавцима називају“); *крух* и *криж*.¹⁷ Во *Ковчежић* (1849 г.) Вук го објавил прилогот *Срби сви и свуда* во кој за прв пат ги формулира своите погледи за српскохрватското јазично падрачје во целина. Тука говори за основните српскохрватски дијалекти: штокавскиот (кој има прашална замена *што* и *шта*), чакавскиот (*ча* и *ца*) и кајкавскиот, кај Вук „кекавачки“, (*кај*), како и за поважните особини и границите. Поранешниот список на чакавските особини го дополнува уште со: *тј* место шток. *ћ* (братја, прутје итн.); *ре* место *ро*, *ра* (греб, рестем, вребац). За основните српскохрватски дијалекти Вук зборува и во својот одговор на критиката од

Шулек (напис со наслов *Срби и Хрвати* излезен во Видовдан 1861 г.) каде ги одредува попрецизно границите на чакавскиот дијалект. Повторно истакнува дека прави Хрвати се чакавците, но и кајкавците во Хрватска.

Нам ни е јасно дека Вуковата претстава за јужнословенската јазична заедница не била целосна и дека врзувањето на националната со дијалектната припадност не стои. Но, тие прашања нашата наука за јазикот ќе ги решава подоцна.

Вуковата голема дарба за набљудување е искажана и во проучувањето на другите балкански дијалекти. Со својата работа тој ја задолжи и македонската дијалектологија.¹⁸ Својот интерес спрема македонските дијалекти Вук го искажува на неколку места во обемената преписка. Во спомнатиот *Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика* Вук објави: 27 македонски лирски народни песни од Разлог (Пиринска Македонија), неколку евангелски текстови преведени на разлошкиот говор и речник. Врз база на овој јазичен материјал во поговорот тој дава „скица на фонетската и граматичката структура на разлошкиот говор“.¹⁹ Тука ги дава главните особини на разлошкиот говор: членот, „који се наставља на крају“ (човѐко, писаре, брата, жената, рѣчта, војводата, тркалото, морето; човѐците, јунаците, жените, рѣчите, тркалата, морето, галабето, писарето итн.); аналитичката деклинација (сино, код сино, на сино, сос сино); аналитичката компарација (похубав, најхубав; но и: по јунак, нај јунак); губењето на инфинитивот. Потоа пишува за изговорот на консонантите *к*, *џ*; *х*²⁰ за преминувањето на *о* во *у* или вокал „између *о* и *у*“ (во неакцентираниите слогови).²¹ Сето ова го споредува со ситуацијата во другите балкански и европски јазици. Но бидејќи немал познавање за дијалектните односи на македонското и бугарското подрачје (материјалот го добил од двајца разложани во Виена), Вук разлошкиот говор го нарекол „бугарски“ јазик. Меѓутоа и тука доаѓа до израз Вуковата проникливост и тој забележува дека делото *Различна поучителна наставленија* (Будим, 1819) од првиот македонски писател од XIX век, Јоаким Крчовски, е пишано со посебен јазик, кој не е ни „Бугарски, ни Руски ни Славенски, него бесправителна смјеса из ова сва три језика“.²² Ова констатација е разбирлива ако се има предвид првата етапа во формирањето на македонскиот литературен јазик. Спомнатото не го намалува значењето на Вук Караџиќ за македонскиот јазик и книжевност. „Голема е неговата заслуга што пред светската наука, пред сѐ славистичката, откри еден дотогаш непознат или малку познат словенски јазик“.²³

ФУСНОТИ

- ¹ П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад, 1956, стр. 8.
- ² А. Велић, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, Глас СКА, LXXXII, Београд, 1910, стр. 184.
- ³ Мала прстонародна славно-српска пјеснарица, Сабрана дела Вука Караџића, књига прва, Београд, 1965, стр. 127.
- ⁴ Сакупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. II, св. I, Београд, 1894, стр. 21.
- ⁵ Исто.
- ⁶ Спор. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, стр. 101.
- ⁷ Спор. исто, стр. 100.
- ⁸ А. Велић, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, стр. 137—140.
- ⁹ А. Пецо, Развитак дијалектологије на српскохрватском језичком подручју у XIX веку, Научни састанак слависта у Вукове дане (13—18 IX 1973), Реферати и саопштења, књ. 3, стр. 107.
- ¹⁰ Српске народне пословице, Сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Београд, 1965, стр. 27.
- ¹¹ Исто, стр. 29.
- ¹² Исто, стр. 30. Спор. А. Младеновић — Д. Петровић, О судбини полугласника у неким зетским говорима и споменицима с освртом на призренско-тимочку ситуацију, Гоодишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVIII/1, Нови Сад, 1975, стр. 139—154.
- ¹³ Спор. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, стр. 161.
- ¹⁴ Спор. исто, стр. 166; Ј. Вујовић, Мрковићки дијалекат, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVIII, Београд, 1969, стр. 202—204.
- ¹⁵ Спор. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, стр. 162.
- ¹⁶ Спор. исто, стр. 163; Ј. Вујовић, Мрковићки дијалекат, стр. 230, 239 и 247.
- ¹⁷ Сакупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. III, стр. 195.
- ¹⁸ Б. Видоески, Развојот на македонската дијалектологија, Литературен збор, бр. 3, Скопје, 1967, стр. 10.
- ¹⁹ Исто.
- ²⁰ Спор. Б. Видоески, Основни дијалектни групи во Македонија, Македонски јазик, год. XI—XII, кн. 1—2, Скопје, 1960/61, стр. 24.
- ²¹ Спор. исто.
- ²² Граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. II, св. I, стр. 230.
- ²³ Х. Поленаковић, Вук и Македонците, Анали Филолошког факултета, књ. IV, Београд, 1964, стр. 388.

Чедомир СТОЈМЕНОВИЌ

ВУК КАК ДИАЛЕКТОЛОГ

Резюме

Вук Стеф. Караджич считается первым сербохорватским диалектологом. Он первый дал более полную картину и разделение сербохорватских диалектов. До середины прошлого века Вук занимался только штокавским диалектом и дал несколько его классификаций.

В *Мала простонародња славено-сербска пјеснарица* (Виена, 1814) Вук различает герцеговский и сремский говоры. В *Писменица сербскога језика* (Виена, 1814) он разделяет штокавский диалект на три областных „нарјечија“: герцеговское, сремское и славонское. Критериумом для разделения являются рефлексы старого вокала *јт*.

Следующее разделение появилось в данной Вуком критике романа Љубомир у Елисиуму Милована Видаковича (1817 г.). Здесь он различает герцеговское, сремское и ресавское наречия. Самой большой разницей между этими наречиями является произношение *јт*.

В 30-х годах прошлого века Вук ездил в более отдаленные сербохорватские края и собирал там диалектный материал (Дубровник, Бока Которская, Черногория, Срем, Славония, Хорватия и Далмация). На основании этого материала он дает последнюю классификацию в Одговор на ситнице језикословне Г. Ј. Хацића = М. Светића (1839 г.). Штокавский диалект он делит на восточное, южное и западное наречия. В восточном существует *е* вместо *јт*; в западном *и*; в южном *ије*, *је*, *е*, *и*. Эта классификация осталась актуальной до сих пор.

С середины прошлого века Вук пишет еще о двух диалектах сербохорватского языка, ошибочно считая (как Копитар и Миклошич), что на штокавском диалекте говорят сербы, на чакавском — хорваты, а на кайкавском — словенцы.

Большая способность Вука к наблюдениям нашла свое проявление в изучении других балканских диалектов. Он дает очерк грамматики одного македонского говора (говор района г. Разлога в Пиринской Македонии) в *Додатак к Санктпетербугарским сравнительным рјечницима свију језика и нарјечија особитим огледима бугарског језика* (Виена, 1822).

ЕЛИПСАТА КАЈ НЕКОИ АНТОНИМНИ ГЛАГОЛСКИ ИЗРАЗИ*

Општо е познато дека антонимите придонесуваат за поголема изразност во речта, а во јазикот на уметничката литература тие се употребуваат како средство за изразување на контрастот или антитезата — фигури што содржат споредување на логички спротиставени поими или претстави. Во зависност од изразениот тип на спротивност, антонимите обично се групираат во три основни класи:¹ 1. антоними што изразуваат качествена спротивност (во семантиката — контрарна спротивност), еден од најтипичните и најраспространетите видови контраст; 2. антоними што изразуваат дополнителна (комплементарна) спротивност и 3. антоними што изразуваат спротивно насочување на дејствата, признаците или својствата (според семантичката терминологија — векторна спротивност). Сите овие видови спротивност содржат еден постојан признак на антонимијата како јазична појава — максимално отклонување, т.е. негирање, при толкувањето на еден од членовите на антонимскиот пар.

Од аспектот на елиптичноста многу е важна формалната, структурната класификација на антонимите затоа што разнокоренските антонимни парови, кај што спротивноста се изразува со различни основи (на пр. *стар* — *млад*, *пред* — *зад*, *дава* — *зема*) не подлежат на такво редуцирање на формалните средства како што подлежат еднокоренските антонимни парови² кај кои спротиставеноста доаѓа до израз или со помош на заемно спротиставените по смисла префикси што се додаваат кон едниот член на парот, или по пат на прибавување префикс кој му дава спротивна смисла на првиот збор во парот; на пр. *гради* — *разгради*, *затвори* — *отвори*, *силен* — *бессилен*, *концентрација* — *деконцентрација*.

* Скратена верзија од презентираниот реферат на X Научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура.

Имајќи го предвид фактот дека антонимијата е тесно сврзана со синонимијата (на пр. *пријател* — *непријател*, *враг*, *душман*), при што се добиваат значенски и стилски нијанси, треба да се истакне дека најдалеку на формален план, а и најчесто, подлежат на скратување оние опозиции кај кои тој однос се изразува на релација потврден збор наспрема негираната форма на истиот тој збор, и тоа исклучиво со партикулата *не*, а не и со други средства со кои може да се гради опозиција од ваков тип (на пр. *концентрира* — *деконцентрира*, *воден* — *безводен*).

Овде се разгледуваат неколку типични енокоренски антонимни глаголски парови — изрази, присутни во сите словенски јазици, како структура доста постојана, често фразеологизирана, а како модел, судејќи врз основа на овие јазици, посебно имајќи ја предвид ситуацијата во балканскиот јазичен сојуз, може да се каже дека се работи за некаков вид статистичка јазична универзалија. Тоа се антоними од типот *сака* — *не сака*, *може* — *не може*, *има* — *нема* и сл. Во ваков облик нив ги сметаме за основни, појдовни облици. Во речта тие можат да имаат повеќе формални реализации, со поголем или помал степен на експликација. Овде се имаат предвид, пред сè, случаите на ограничена експликација, на елиптичноста, која не секогаш значи и стеснување на сематнички план, а исто така и една оптимална експликација на формалните единици не значи оптимална информација, туку често редунданција на тие единици. Добра илустрација за ова е јазикот во општествено-економската и политичката сфера.

Бидејќи антонимните парови во ваков вид се само просто сопоставување на два збора врз некаков признак, само следењето на синтагматски план ги покажува модификациите, т.е. структурализациите на тие опозиции. Во текстовите собрани од Марко Цепенков чести се примерите со антонимни парови. Тоа се однесува и на енокоренските антонимни образувања. Споредувајќи ги формалните разновидности во коишто се јавуваат овие содржни кај Марко Цепенков со истите во денешниот јазик се забележува една многу упадлива разлика — јазикот во минатиот век, во вакви случаи, повеќе водел сметка за експликација на формалните елементи, а од друга страна, пак, знаеме дека на говорниот јазик му е својствена елиптичноста поради користењето на конституцијата и на другите нејазични фактори за оформување на едно соопштение. Во современиот македонски јазик ќе сретнеме примери во кои вториот член на корелацијата е застапен само со партикулата *не*. Еве неколку такви примери: Тогаш, кога многу ученици ќе бидат одбиени од другите центри во градот, и немајќи можност за избор, *сакале или не*, ќе се определат за овие зани-

мања. (в. Вечер, 15. VI 1983) — Таксиметрите... ги користеле, *верувале или не*, и старите Кинези пред цели 5000 години. (в. Нова Македонија, 23, VI 1983) — *Сакала или не*, тие се твои, тебе ти припаѓаат... (Борис Вишински, Виножито, стр. 25) — Битката со четниците и бугарските окупаторски сили на Дренак, која за нас значеше *да се биде или не*, ја добивме. (в. Комунист, 24. VI 1983 г.) — Па да видите, *сакале или не*, вие се позапирате и сега сосема сигурно, сами себе, се прашувате. (Живко Чинго, Големата вода, стр. 51).

Во приказните собрани од Марко Цепенков нема ниеден пример за ваков начин на предавање на антонимијата. Таму секогаш се употребуваат целосните облици. Приведуваме неколку примери: *Моиш не моиш*, ела да работиш. (кн. 8) — *Е, имало лезет, немало*, сеа се турѝ киселината во граот, (кн. 6) — *Ќе се стануа и ќе се праит колцето, да ме тресло, не ме тресло*. (кн. 2) — *Јет, не јет*, бездруго ќе ми кажиш, сестро. (кн. 3) — *Секнала, не секнала*, јас ќе ја видам. (кн. 3). Ова покажува дека се работи за еден нов начин на формализација на иста семантичка содржина.

Дури и една површна споредба на ваквите антонимни изрази во словенските јазици покажува дека полниот облик, со редупликација, е застапен во сите јазици, и тоа со доста жива употреба. По сè изгледа дека состојбата со вториот начин на експликацијата, кога вториот член е застапен со партикулата *не*, исто така е идентична во словенските јазици. Се работи за една понова, понеобична и поретка структурализација, а во некои јазици и сосема ретка (на пр. во рускиот). Еве неколку примери од српскохрватскиот јазик, во кој има најголема фреквенција меѓу јужнословенските јазици на елиптичната варијанта на овие антонимни изрази: — *Уз то је требало да се покојникови цепови по кратком поступку претресу и да му се одузме огледалце, бунио се он или не*. Али све би било лепо и лако кад не би постојала инспекција која не признаје постојање вампира, *постојали они или не*. (Репортер, 26. V 1983). — *А то је, ето рецепт за успешан филм, без обзира имао он среќан крај или не...* (Политика експрес, 27. VII 1983). — *Вама је лепо, независно од тога дали сте постигли нешто што треба или не* (Илустрована политика, 26. VII 1983). — *Одлуком Врховног суда све то је бачено у воду и она, хтео то неко признати или не*, значи охрабрење за све који прошле године бар за тренутак тргнули и повукли руку којом су посегнули за друштвеном имовином (Политика експрес, 12. VII 1983).

Ако се споредат начините на предавањето на овие содржини во словенските јазици наспрема францускиот, германскиот и англискиот јазик, се забележува обратна состојба — во нив нема редуплицирање на лексемите, ами е застапен само елиптичниот облик. Интересна е ситуацијата во несловенските

балкански јазици, вклучително и турскиот, кои имаат ист модел на формализација на вакви содржини како во словенските јазици, се разбира, со други лексички средства. Во секој од нив сосема е вообичаено повторувањето на глаголот, а елидираните облици имаат ретка употреба и се доста необични. Ова дава основа да се зборува за една заедничка одлика на балканската јазична унија во областа на синтаксичката структура. Колку што ми е познато, таа досега не е приклучувана во инвентарот на балканизмите. Неа ја нема ни во обемната монографија на Татјана Цивјан³ за синтаксичката структура на балканскиот јазичен сојуз.

Во обемната статија за македонските калки од турскиот јазик⁴ проф. Оливера Јашар — Настева, во делот за фразеолошки калки од турскиот во македонскиот јазик, меѓу другите, ги вбројува и изразите *сака — неке* и *виде не виде*, според турските облици *ister istemez* и *gördü görmedi*, напоменувајќи дека во македонскиот јазик често се среќава и заемката истер истемез. Факт е дека во минатиот век во еден ист текст, па дури во една иста реченица, ги среќаваме и македонскиот и турскиот израз, што зборува за доста развиен билингвизам, но од друга страна, пак, веќе рековме, овој модел на структурирање постои во сите словенски и во други јазици (да се потсетиме на латинскиот израз *воленс ноленс*).

Но да се вратиме на самиот израз. Во редуплицираниот облик, на прв поглед, тој претставува плеонастична форма затоа што има повторување, а тоа може да се одбегне, но истовремено тоа е и елиптична конструкција затоа што по двапати се изоставени субјектот и сврзничките елементи. На пример реченицата *Сакате, некетe, гостин ќе ме имате* (од природен јазик) ако сакаме да ја пополниме со „испуштените“ елементи, да извршиме интерполација, би добиле, на пример, една ваква реченица: *Вие и да сакате, вие и да не сакате, гостин ќе ме имате*. Нашиот усет веднаш се буну макар што имаме една граматички коректна реченица, но необична во обичното комуницирање, на извесен начин вештачка.

Добро е познато дека секоја интервенција во природните јазици и во однос на кондензацијата и во однос на интерполацијата е условувана од низа фактори. Јасно е дека има огромен простор за субјективното, но во низа случаи постојат нормативи според кои една форма се проширува или се стеснува (на пример при номинализациите). Затоа во некои словенски јазици, и во сите несловенски балкански јазици, тешко се восприема елиптичното предавање на овие изрази бидејќи во однос на структурирањето традицијата е на страна на редуплицирањето. Тоа има стилистички предности над елиптич-

ниот облик затоа што имаме симетрична поставеност на елементите, а со тоа и карактеристични ритмичко-интонациски целисти. Преку нив доаѓа до израз и едно посебно подвлечено модално значење.

Оставајќи ги настрана другите значења на овие еднокоренски антонимни удвојувања (на пример алтернативното, како во следниве две реченици: Прашањето не е во тоа дали сакаме да ја спроведеме програмата или не, туку по која цена и со какви жртви. — Дали е потребно или не да се менува програмата на Сојузот), ќе се осврнеме на концесивното значење на овие структури (со такво се речиси сите наведени примери). Со ова значење тие и се изделуваат како фразеолошки изрази, што не е случај со другите значења. Тоа се стандардизирани облици во кои првиот член е секогаш потврден (не се среќаваат примери од типот *Не сакам, сакам, ќе одам*), со доста специфични видовременски и начински односи. Во словенските јазици глаголите во полните форми најчесто се во сегашно време, а кај елидираните во перфект, со вонвременско, односно општовременско или некое друго значење. Интересно е што концесивното значење на овие антонимни глаголски парови се добива на едно повисоко рамниште на сопоставување на целиот израз (кој претставува две подредни дел — реченици) со надредната дел — реченица. Во речениците со вакви изрази постои однос на дисјункција, на алтернативност (потврда за тоа е површинскиот показател *или* во елиптичните форми), но тој однос е присутен само меѓу допусните дел — реченици — изрази кои образуваат цврста целина меѓу себе, изразувајќи често една семантичка содржина, а ова може да биде поткрепа на тврдењето дека не постои паралелизам меѓу формалната и семантичката елипса. Концесивното доаѓа до израз само целосно ако ја имаме предвид сложената реченица, т.е. релацијата на двата подредени дела наспрема приредениот, значи, на реченично рамниште.

Иако теориски сите вакви облици можеме да ги трансформираме во елиптични, често во реализацијата среќаваме некои ограничувачки фактори. Колку повеќе е фразеологизиран изразот, колку повеќе се оддалечени лексемите од своето основно значење, толку помала можност има за трансформација. На пример изразот *видела не видела* во следниве реченици воопшто не може да биде заменет со *видела или не* или со *и да видела и да не видела* и сл.: Најпосле, видела не видела старата свекрва станала да игра оро и да пее песна (од народна приказна) — Видела невидела сирота вдојца, плачејќи се вратила назад и отишла на сут... (од народна приказна). Преструктурирање од кој било вид на антонимните парови во реченицата *Ој ми си на дуќан и чув — не чув, видов — не*

видов само може да го наруши лапидарниот начин на изразување и извонредниот усет за симетрија на народниот раскажувач.

Во однос на сферата на употреба овие изрази како да не го потврдуваат фактот дека елипсата е доминантна во говорниот јазик, бидејќи во овој случај примерите со испуштен втор член, значи поелиптичните, најчесто се среќаваат во јазикот на печатот и на другите средства за јавна комуникација, но е очигледно дека нивното распространување се должи на влијанието на западноевропските светски јазици.

ФУСНОТИ

¹ М. Р. Львов, Словарь антонимов русского языка, Москва, 1978, стр. 14.

² Jan Sokolowski, Ze studiów nad negatywami w językach południowosłowiańskich, Studia Linguistica VIII, Wrocław, 1983, str. 51—61.

³ Т. В. Цивьян, Синтаксическая структура балканского языкового союза, Москва, 1979.

⁴ Оливера Јашар — Настева, Македонските калки од турскиот јазик, Македонски јазик, год. XIII—XIV, кн. 1—2, Скопје, 1962/63, стр. 109—173.

Живко ЦВЕТКОВСКИ

ЭЛЛИПСИС У НЕКОТОРЫХ АНТОНИМИЧЕСКИХ ГЛАГОЛЬНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

Резюме

В статье рассматриваются некоторые однокоренные антонимические глагольные пары, как например, сакам-не сакам (хочу-не хочу) с точки зрения их целостной или частичной (эллиптической экспликации в македонском и в других славянских языках и указывается на изменения происходящие в структуре этих конструкций в современных славянских языках.

Автор считает, что эллиптический способ передачи антонимии является результатом влияния некоторых романских и германских языков.

Илија ЧАШУЛЕ

СУПСТАНТИВИЗАЦИЈА И ОБРАЗУВАЊЕ НА ГЛАГОЛСКАТА ИМЕНКА ВО ПРОЗНИТЕ ТЕКСТОВИ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ И КУЗМАН ШАПКАРЕВ,

1. УВОД

Статијава претставува фрагмент од пообремен труд (Чашуле, 1982) посветен на функционирањето на глаголската именка (ГИ) во прозните текстови што ги собрале двајцата македонски преродбеници од XIX век — Кузман Шапкарев и Марко Цепенков. Разновидната и жива употреба на ГИ во овие прозни текстови во функција на кондензатор на реченична предикација при процесот на номинализација, при што таа во голема мерка ги задржува имено своите глаголски својства и категоријални карактеристики, ја покажува функционалноста на оваа зборовна категорија како основна инфинитна форма во македонскиот народен јазик, при состојба на тотална загуба на инфинитивот.

Во оваа статија се разгледува процесот на супстантивизација кај ГИ при што таа функционира како примарна именска фраза, во референција кон објекти од стварноста. Во вториот нејзин дел вниманието е насочено кон образувањето на ГИ (конкурентноста на суфиксите *-ње* и *-ние* и со други суфикси) посебно во врска со појдовната видска основа на глаголот. Дадени се и одредени стилски разграничувања.

2. СУПСТАНТИВИЗАЦИЈА НА ГИ

На прв поглед определбата *супстантивизација на ГИ* може да се чини противречно, бидејќи укажува на *поименчување на именка (глаголска)*. Појдовната позиција е дека ГИ претставува глаголска зборовна категорија во македонскиот јазик, т.е. дека е интегрален дел на глаголската парадигма, функциони-

рајќи како секундарна именска фраза при кондензацијата на реченични предикации. Оттаму, супстантивизацијата треба да се сфати како процес при кој ГИ од секундарна именска фраза станува примарна. Тука ја прифаќаме определбата во духот на прашката школа за процесот на транспозиција (*Slovník* (1977) s. 307) т.е. на „трансформација на една зборовна група во друга како резултат на реинтерпретација на содржината на зборот“ — во рамките на ГИ.

При „супстантивизацијата“ на ГИ, која всушност и самата е една преодна категорија, доаѓа до нејзино делумно или целосно поместување од зборовната група на глаголот во зборовната група на именката.

Во македонистиката, укажувања за процесот на супстантивизација на ГИ наоѓаме кај Б. Конески (Конески, 1967) кој објаснува дека во народните говори „можат да се посочат и случаи кога од обележување на процес се стигнало до обележување на предмет“ (Конески, 1967, стр. 450) и понатаму дека „имаме вакво оттргнување од глаголскиот процес и кај именки што значат апстрактен поим“ (Конески, 1967, стр. 450) со тоа што се заклучува дека ваквите случаи во народниот јазик се ограничени, додека во литературниот јазик доаѓа до „важно поместување во категоријата на глаголската именка... токму кон нејзиното поименчување, кон развивањето во неа повеќе чисто именски особености“ (Конески, 1967, стр. 455).

И ние, во овој труд поаѓаме од поделбата на супстантивизираниите ГИ врз основа на тоа дали дошло до предметување или до оттргнување или апстрахирање од глаголскиот процес, со тоа што ќе укажеме на етапите на овој процес и ќе изложиме и некои хипотези за неговото одвивање и развој, поаѓајќи од материјалот на нашиот корпус.

2.1. Супстантивизација во прозните текстови на Марко Цепенков

Во прозните текстови на Марко Цепенков многу карактеристични за одвивањето на процесот на супстантивизација се примерите со ГИ *јадење* и *пиене*. Тие се употребуваат и како секундарни именски фрази (производи на номинализацијата) — на пр.:

- (1) „лиса ... је многу стрвна за јадење кокошки и пајки“ (МЦ, II, пр. 60, с. 203)
/... ДА ЈАДЕ КОКОШКИ И ПАЈКИ/
- (2) „тамам втасала за јадење, ја скинал“ (МЦ, III, пр. 103, с. 180)
(ДА СЕ ЈАДЕ)

Потоа, во првата етапа на супстантивизацијата, кога таа е парцијална имаме преодна состојба кога ГИ може да се толкува и како номинализирана форма, а понатаму и како супстантивизирана форма:

- (3) „Јадењето је беше на Марија само тревичка и корење“ (МЦ, IV, пр. 209, с. 194)
/МАРИЈА ЈАДЕШЕ/ или /ХРАНА=ЈАДЕЊЕ/
- (4) „За јадење си носам леб и сол“ (МЦ, V, пр. 268, с. 325)
/ЗА ДА ЈАДАМ/ или /ОД ХРАНА/,
- (5) „зел за попат, да му се најди за јадење“ (МЦ, V, пр. 327, с. 205)
/ЗА ДА ЈА ЈАДЕ/ или /КАКО ХРАНА/
- (6) „Попот што јадење, пиење, се тој сакаше, а работа неќеше (МЦ, VI, пр. 493, с. 156)
/САКАШЕ ДА ЈАДЕ/ или /ХРАНА/

Наша хипотеза е дека вентил за процесот на супстантивизација кај овие ГИ можеле да бидат конструкциите со предлогот за, посебно од типот „нешто за јадење“, „кај што има за јадење“, каде што од ознаката на намена се оди кон определување на ГИ во смисла на именката *храна* или *пијачка*, *пијалок* (т.е. она што е за јадење, за пиење, т.е. што се јаде, што се пие) т.е. кон објектот на глаголското дејство. На пример:

- (7) „дали ќе има нешто за јадење“ (МЦ, III, пр. 60, с. 203)
- (8) „дупки дупат по куките, по амбарите и по сите садои кај што има за јадење“ (МЦ, VII пр. 550, с. 43).
Примеров:
- (9) „ќе ти донесам нешто јадење да си касниш“ (МЦ, II, пр — 55, с. 180)

ја илустрира наредната етапа кога доаѓа до елипса на предлогот за и до целосно определување како и во примерите:

- (10) „многу го честил со јадење, со пиење и со алишта променување“ (МЦ, III, пр. 98, с. 152)
- (11) „тргнала по поле да бара јадење“ (МЦ, II, пр. 64, с. 225).

Следниот пример јасно го покажува одвивањето на процесот на супстантивизација: од означување на глаголскиот процес до означувањето на неговиот објект, при што покрај ГИ се јавува и исходниот глагол:

- (12) „што пусто јадење сме јале, месо од крави јалоици“ (МЦ, III, пр. 85, с. 72)

Исто така имаме предметена ГИ и во примерот (10) каде што *алишта променување* е употребено во смисла на *преслека, промена*.

Глаголската именка *јадење* се супстантивизира и во значењето на *обед*:

- (13) „чоек што да јадит по 10 сомүни на јадење“ (МЦ, V пр. 361, с. 305)

Кон овој пример, аналогно, се приклучуваат и ГИ *ручање, вечерање*. Преодна форма за парцијална супстантивизација наоѓаме во следниов пример:

- (14) „Секое ручање од мажот је на Мара, вечерање, се ќе се згнасел од лебот“ (МЦ, II, пр. 406, с. 41)
/СЕКОЛПАТ КОГА ЌЕ РУЧАШЕ/ или /РУЧЕК — РУЧАЊЕ/

додека процесот на супстантивизација е напреднат во примерот:

- (15) „секое собрание на трпезарија за ручек или за вечерање да му кажуа“ (МЦ, II, пр. 235, с. 257)

Се супстантивизираат и ГИ изведени од интеративни глаголи, каде што се фиксира еден момент од одвивањето на дејството, та оттука и можноста за негово поименчување (т.е. за негово лексикализирање). На пример:

- (16) „отепал еден човек со едно мавнување“ (МЦ, III, пр. 88, с. 84)
(17) „оти четириесет души отепал со едно мавнување“ (МЦ, II, пр. 42, с. 110)
(во двата случаи со значење на удар)

Посебно е интересен следниов пример:

- (18) „сестра ти и умрела браќа ти со едно дувнување, а јас ќе и воскреснам со две дувнувања“ (III, пр. 90, с. 101)

каде што супстантивизираната ГИ има и засведочена множинска форма. Уште еден ваков пример на пунктуалност:

- (19) „од страо незин умирале луѓето поеќе, а не толку од клукнувањето“ (МЦ, II, пр. 20, с. 64)

Составите од типот *од+ГИ* и *на+ГИ* кога во нив доминира локационото значење над темпоралното постериорно значење исто така можат да покажат тенденција кон супстантивизирање:

- (20) „станала од спиење вдојцата“ (МЦ, IV, пр. 199, с. 172)
(во смисла: *од постела*)
- (21) „ете го старио кај си одит од орање“ (МЦ, VI, пр. 521, с. 213) (во смисла: *од нива*)
- (22) „си дошла кума-лиса од пасење“ (МЦ, II, пр. 4, с. 16)

За ГИ спиење уште и овој карактеристичен пример:

- (23) „ајде да се оди веќе негде да се бара спиење“ (МЦ, IV, пр. 191, с. 152)
(во значење на *постела, преноќевалиште*)

Делумно апстрахирање од глаголскиот процес имаме и кај глаголите на зборувањето (*verba declarandi*) како на пример, *велење, викање, кажување, прикажување, прашање*:

- (24) „и му се чудел на тоа велење“ (МЦ, VI, пр. 395, с. 24)
- (25) „Така, си е пријателе, така, неки некое велење“ (МЦ, V, пр. 365, с. 326) (во смисла на *збор, исказ*)
- (26) „за најпосле беше било тоа викање од дервишо“ (МЦ, III, пр. 90, с. 110) (синонимно на *велење*)
- (27) „Кажувањето мое, је, честити царе за нишано“ (III, пр. 79, с. 45)
- (28) „Според прикажувањето од Аци-Андона“ (МЦ, VII, пр. 655, с. 204)
- (29) „На тоа прашање силно се стресе дабо и сио лис по падна“ (МЦ, V, пр. 269, с. 51)
- (30) „На трекото прашање од девојката беше ја седнал сиромано со лутина“ (МЦ, IV, пр. 527, с. 226)

Глаголските именки со сличен семантички полнеж како во горните примери и со когнитивно значење се супстантивизирани со значење на резултат на глаголското дејство (од типот на: *проповедување, пресудување, начување, шегување, верување, знаење,*)

Примери:

- (31) „Арно ама никој не му веруал на дедо Ноја на него-
ото *проповедување*“ (VII, пр. 546, с. 36)
- (32) „Секој се благодарел на *пресудувањето* царцко“ (МЦ,
III, пр. 87, с. 78)
- (33) „Тоа ми е моето *нарачување* послежно“ (МЦ, III, пр.
93, с. 118)
- (34) „Еве како се свршило пустото *наречување* од наречни-
ците“ (МЦ, III, пр. 108, с. 200)
- (35) „Еве сега јас твоето *верување* да ти го расипам“
(МЦ, II, пр. 45, с. 121)
- (36) „*Шегувања* за Гупците“ (МЦ, VI, пр. 449, с. 104)
(со засведочена множинска форма)
- (37) „Ете како не треба, пријателе, ние да се големеиме
од нашето *знаење*“ (МЦ, V, пр. 264, с. 43)

Глаголските именки што се однесуваат на појави или ета-
пи од човечкиот животен век, се супстантивизираат да го
означат чинот, а не дејството во неговата процесуалност. (Тука
ги опфаќаме ГИ од типот: *живеење, умирање, родување, женеење,*
венчање, закопување). Точното определување на нивното значе-
ње во оваа смисла, во голема мерка зависи од контекстот. При-
мери:

- (38) „треба да немаш некоја нестрека во *живеењето* твое“
(МЦ, V, пр. 346, с. 264) (во смисла на *живот*)
- (39) „му се родиле две деца, арцои за *раѓање*, арцои за
крштење, арцои за *умирање*“ (МЦ, VI, пр. 389, с. 14)
- (40) „Првото *родување* на веков“ (МЦ, VII, пр. 537, с. 67)
- (41) „И отидоа да се пригудуваат за *венчање*“ (МЦ, V,
пр. 321, с. 189)
- (42) „еднио од нас да се праиме умрен од навала, та дру-
гио да питаме пари за *закопување*“ (МЦ, VI, пр. 515,
с. 185)

Посебно би укажале на двојството *сакање — желание* —
и во двата случаја по пат на супстантивизација се добиени две
именки апстрахирани од глаголскиот процес, со тоа што *же-*
лание е секогаш употребено во еден повисок функционален
стил, додека *сакање* се употребува во понеформален стил (за
стилското разграничување на именките на *-ње* и *-ние* види по-
долу). Примери:

- (43) „кога беше разбрал царот *сакањето* од ќелешот“ (МЦ,
II, пр. 43, с. 116)
- (44) „Најпосле му легнале на негоото *сакање* како сакаше
тој, така праеше“ (МЦ, V, пр. 353, с. 282)

со *желание*:

- (45) „ќе му се молам на бога за да ви исполни *желанието*“ (МЦ, III, пр. 185, с. 136)

Глаголските именки со суфиксот *-ние* (или попрецизно — *одглаголските именки*, бидејќи од синхрониска перспектива тие не функционираат во текстот на ист начин како и ГИ на *-ње*, т.е. сосема ретко се јавуваат како кондензатори на реченична предикација во еден номинализациски процес, туку повеќе како лексикализирани форми. За ова разграничување види и подолу.) во огромниот број случаи имено и функционираат како супстантивизирани форми добиени по пат на апстрахирање од глаголскиот процес. Ќе наведеме само некои репрезентативни примери:

- (46) „големо *наказание* од Бога добиле“ (МЦ, II, пр. 50, с. 138)
 (47) „Дали чу... што *поучение* ти прикажав“ (МЦ, VI, пр. 507, с. 173)
 (48) „ќе ви го исполни *желанието*“ (МЦ, IV, пр. 185, с. 136)
 (49) „Ах, проклето *венчание*, што ме заврзале за оваа *магарица*“ (МЦ, IV, пр. 239, с. 274)
 (50) „ја, ела да си чукнине и аирлија да речиме, *венчанијата* што ќе се венчаме“ (МЦ, III, пр. 113, с. 217)
 (51) „и прашал што е тоа *собрание*“ (МЦ, III, пр. 113, с. 215) (но со значење на процес: „Секое собрание на трпезарија да му кажуга“ (МЦ, IV, пр. 236, с. 257)
 (52) „та му дал *позволение* да си лежи во сеното“ (МЦ, IV, пр. 212, с. 203)
 (53) „Никакво *изменение* не напраил“ (МЦ, III, пр. 203, с. 181)
 (54) „чунки дотуга је бил ацело и *скончанието*, (МЦ, II, пр. 61, с. 212)
 (55) „да не се срдиг коа ќе ти дојди некое *смуштение*“ (МЦ, V, пр. 346, с. 264)

За спецификите на одглаголските именки на *-ние* ќе стане збор понатаму во одделот за образување на ГИ (види стр. 11) при што се укажува и на стилските разграничувања.

Само како супстантивизирана ГИ без да изразува процес на одвивање на дејството е именката *имање*:

- (56) „ај да слезиме в поле и да најдиме некое *имање*“ (МЦ, II, пр. 11, с. 41)

Посебно е интересен примерот (57) каде што се јавува тавтологичен обрат составен од исходниот глагол и изведената ГИ:

- (57) „беше се испустило сето имање што имало момчето“
(V, пр. 363, с. 309)

2.2. Супстантивизација во прозните текстови на Кузман Шапкарев

Материјалот од прозните текстови на Кузман Шапкарев не содржи суштествени разлики во врска со процесот на супстантивизација на ГИ. Ги среќаваме истите насоки на одвивањето на овој процес, со тоа што процентуално бројот на засведочените примери е помал. Поради тоа даваме само стегнат пресек со илустративни примери.

Примери од типот *јадење, пиење* како кондензатори на реченична предикација во процесот на номинализација:

- (58) „имал фного пријателе, шчо му се врале за едене и за пиене“ (КШ, пр. 207, с. 418)
/ЗА ДА ЈАДАТ И ДА ПИЈАТ/

Во преодна состојба, при парцијална супстантивизација, т.е. со двојно изјаснување:

- (59) „ми текна за јадење и станаф“ (КШ, пр. 127, с. 285)
/ДА ЈАДАМ/ и /ЈАДЕЊЕ — ХРАНА/

Следниве три примери со конструкцијата *ЗА+ГИ* го покажуваат еден од начините на одвивање на процесот на супстантивизација кај овие ГИ:

- (60) „домаќинот им наполнил тагарциците со едно-друго за јадење“ (КШ, пр. 108, с. 219)
(61) „придонесфеле... и секако друго за јадење и за пијање шчо сирوماјот гладник ни на соне не видел“ (КШ, пр. 81, с. 133)
(62) „да им приготфит поручег и по нешто за јадење за п'тем“ (КШ, пр. 108, с. 220)

Примери за целосна супстантивизација, по пат на предметување на дејството, т.е. претворање на секундарните именски фрази во примарни:

- (63) „снаа му носит леб, јадење“ (КШ, пр. 243, с. 488)
 (64) „та се гошча'але со јадење и со пијање“ (пр. 81, с. 132)
 (65) „откако ќе го нагостит чоека со јадење и со пијање колку шчо мојт да јајт и да пијат“ (пр. 81, с. 132)

Во значење на *обед*:

- (66) „да не месфеет леб појке, а колку шчо им требит за еден ден или за едно јадење“ (КШ, пр. 117, с. 242)

Примери од типот *мавнување*, со фиксирање на еден момент од дејството на итеративните глаголи:

- (67) „На адно ма'нуване четријсе' души утепувам“ (КШ, пр. 219, с. 432)

Примери од типот *од+ГИ*, каде што ГИ добива значење на место, т.е. локационо значење:

- (68) „ка си дошел м'жо от орање, му кажала оти им дошел гост“ (КШ, пр. 197, с. 405)
 (69) „Тој си станал от спање“ (КШ, пр. 65, с. 112)

За ГИ *орање* во ова значење е карактеристичен овој тавтологичен обрат, кој е индикативен за една од насоките на одвивањето на процесот на супстантивизација:

- (70) „Јас толку орање ораф“ (КШ, пр. 50, с. 80)

Примери од другите типови:

Со глаголи на зборување (*verba declarandi*):

- (71) „го опитале с'нцето: тие повториле и потретиле опитвењето“ (пр. 101, с. 195)
 (72) „прво отгоорвење да платит десет грошој, фторо, двајсет, трето, 30.“ (КШ, пр. 119, с. 257)

Примери од типот *верување* (когнитивни процеси):

- (73) „За докажвење вервањето оти је вистинско, простијот народ прикажвит некој приказни“ (КШ, пр. 21, с. 43)

Примери од типот *сакање* (на волунтативни процеси):
 (Кај Шапкарева во зависност од дијалектната база на приказната покрај формата *сакање* имаме и форма *посакфење*.)

- (74) „И тој час него'ото сакање се исполнило“ (КШ, пр. 104, с. 209)
 (75) „Тога Господ, благодарен от офчаровото посакфење, му дал сфе“ (КШ, пр. 23, с. 44)

Во смисла на издвојување на еден момент од дејството (и со засведочена множинска форма) го имаме следниот пример:

- (76) „Колку и какфи жалби и офкања сум донесол“ (КШ, пр. 83, а. 137)

Како резултат на глаголското дејство, со опредметување имаме и:

- (77) „да му платит ... спроти писменото споγοждање“ (КШ, пр. 86, с. 141)

Примери од типот *имање*:

- (78) „...го исчистила градот со се имање“ (КШ, пр. 125, с. 277)

Поразновиден инвентар на ГИ што се супстантивизираат имаме кај ГИ *-ние*, кај кои всушност тоа е и примарна функција. На пример:

- (79) „Сабар (*трпение*) да си чиниш“ (КШ, пр. 200, с. 407)
 (80) „Честити цару; имаш многу *поздравление* ето от кој цар“ (КШ, пр. 87, с. 144)
 (81) „... с'здал едно *с'здание*“ (КШ, пр. 35, с. 65)
 (82) „за да им покажит со тоа големото си *благодарение*“ (КШ, пр. 147, пр. 324)
 (83) „сфекој му на 'ожџал ма'ани (*извиненија*)“ (КШ, пр. 58, с. 98)
 (84) „кога бијолот да се занишал гла'ата, тога се чинело *землетресение* — се тресело земја“ (КШ, пр. 36 с. 66)

Карактеристично за текстовите на Шапкарева е што не среќаваме примери за употреба на ГИ *желание*, туку само *сакане*, *посакфење* (види погоре).

2.3. Заклучок

Ексерцираниот материјал ја потврдува тезата на Б. Конески за тоа дека „ваквите случаи (на обележување на предмет, на отргнување од глаголскиот процес, поименчување воопшто, н.з.) во народниот јазик се ограничени“ (Конески, 1967, с. 451). Нешто повеќе примери и од повеќе различни типови на супстантивизација на ГИ имаме кај Цепенкова. Инаку, и кај Цепенкова и кај Шапкарева, повеќето од примерите во врска со супстантивизацијата се образувањата со наставката *-ние*, но и примерите со наставката *-ње* не се за занемарување. Општ заклучок е дека ГИ во прозните текстови на Марко Цепенков и Кузман Шапкарев е во далеку поширока и поразнострана употреба како кондензатор на реченична предикација (и во таа функција преобладава (до 90 насто од примерите) е употребата на ГИ со наставката *-ње*) т.е. доминираат нејзи-

ните глаголски својства. Тука јасно се гледа интегрирањето на ГИ на *-ње* како член на глаголската парадигма, а на одглаголските именки на *-ние* како ограничена, идиосинкратска, зборообразувачка групација. (За ова види и во следниот оддел).

3. ОБРАЗУВАЊЕТО НА ГЛАГОЛСКАТА ИМЕНКА

Во досегашната обработка на образувањето на ГИ во македонистиката сме имале два пристапи. Во првиот пристап, кај Б. Корубин (Корубин, 1950), под ГИ се подведуваат сите именки изведени од глаголи со следниве суфикси: *-а, -ба, -ка, (-а, е-) -ње, -чка, -еж, (-а, -е) -ние* (И тука терминот *глаголска именка* има повеќе значење на *именка изведена од глагол*); додека во вториот пристап кај Б. Конески (Конески, 1967, стр. 271—279, с. 449—457) во посебна зборовна група, како нелична глаголска форма се izdelуваат само именките изведени од глаголи со наставките *-ње, -ние, -нија*, а преостанатите девербативни именки се оставени исцело во зборовната група на именките, со тоа што јасно се разграничуваат оние девербативни именки изведени со други суфикси — што означуваат дејство, од останатите. Во подоцнежното третирање на оваа проблематика (Корубин, 1980) се искристализира разграничувањето на *глаголски именки* (на *-ње*) наспроти *одглаголски именки* од различни типови. (Види исто и кај Марков, 1971). И во нашата студија за ГИ (Чашуле, 1986), терминот *глаголски именки* како категорија што и припаѓа на парадигмата на глаголот е резервиран само за образувањата на *-ње*. (За доказната постапка види Чашуле, 1986).

Во овој труд, во основа го прифаќаме разграничувањето направено од Б. Конески и го разгледуваме образувањето на глаголските именки на *-ње*, осврнувајќи се и на дистрибуцијата на конкурентниот суфикс *-ние, -нија* и на некои други суфикси (*-чка, -ба* итн., види подолу).

Образувањето на ГИ во текстовите на Кузман Шапкарев и Марко Цепенков било предмет на изучување и на Т. Димитровски во статијата „Лексемите на *-ие* и *-ние* во македонскиот писмен јазик во XIX столетје“ (Димитровски, 1971, с. 5—51), т.е. посебно образувањето на ГИ на *-ние*, со тоа што авторот ја определува темата на трудот како „односот кон лексемите на *-ие, -ние* на „македонските луѓе од перото“, на „извесен број творечки личности“ (Димитровски, 1971, с. 6). Во рамките на таквиот преглед, Димитровски се осврнува и на некои од текстовите на К. Шапкарев и М. Цепенков. Кај Шапкарева е анализирана само неговата „Автобиографија“ од 1864 година и само се констатира дека „редовно ќе ги употребува формите на *-ние*“ (Димитровски, 1927, с. 23). На текстовите на Марко

Цепенков им е обрнато поголемо внимание ѝ се дава список на лексемите со *-ние*, и на оние случаи каде што Цепенков ги адаптирал или ги заменил со понови образувања. (Димитровски, 1971, с. 25—28). Во продолжение ја приводуваме нашата анализа и нашите согледувања.

3.1. Образувањето на ГИ во прозните текстови на Марко Цепенков

Во прозните текстови на Марко Цепенков се пројавуваат следните наставки: *-ње* (и само во еден случај со антиципација на мекоста *-јне*) и *-ние*, *-нија*. Дистрибуцијата на овие наставки е следната:

а). Наставката *-ње* во огромното мнозинство случаи се додава на несвршени глаголи (и на итеративните глаголи образувајќи од свршени глаголи со наставката *-ува*, *-ава*) и тоа на основните вокали *-а* и *-е*: бегање, враќање, орање, бесење, вељење, мислење, лепење, лоење, пиење, јадење, смеење, врнење, клукнување, проповедување, дувнување, спиење итн.

Овие ГИ кога се супстантивизираат образуваат множина со наставката *-а*: „две дувнувања“ (МЦ, III, пр. 90, с. 101), „шегувања“ (VI, пр. 449, с. 104).

Имаме мал број на примери на ГИ образувајќи со наставката *-ње* од свршени глаголи: „венчање“ (V, пр. 321, с. 189), „исцелење“ (VII, пр. 618, с. 152), „крштење“ (IV, пр. 142, с. 15), „покајање“ (II, пр. 49, с. 135), „поучење“ (IV, пр. 221, с. 222), „сторење“ (II, пр. 50, с. 158), „проштење“ (V, пр. 353, с. 283) (II, пр. 3, с. 13, с. 14, с. 156, с. 162;) (II, пр. 71, с. 271), (IV, пр. 146, с. 26), (III, пр. 93, с. 117), (IV, пр. 151, с. 43), (IV, пр. 151, с. 43). (Приведени се сите регистрирани примери).

Меѓутоа, наспоредно со овие форми, во повеќето случаи ги среќаваме и формите со наставките *-ние*, *-нија*, кои пак, од своја страна, се и карактеристични за образувања од свршени глаголи.

Така, на пример, наспроти *венчање* имаме „венчание“ (VI, пр. 409, с. 45) (V, пр. 322, с. 195) (IV, пр. 239, с. 274), и „венчанија“ (IV, пр. 181, с. 127) (II, пр. 113, с. 217); наспроти *крштење* имаме и „крштение“ (VII, пр. 558, с. 56); наспроти *покајање* имаме „покајание“, (IV, пр. 170, с. 97); наспроти *поучење* имаме *поучение* (VI, пр. 507, с. 173), (VI, пр. 507, с. 173), (VI, пр. 381, с. 5) (VI, пр. 406, с. 41) (V, пр. 263, с. 40); наспроти *сторење* имаме *сторенија* (V, пр. 347, с. 266), (II, пр. 50, 158), наспроти *проштење* имаме со префиксот *о-*: „опроштение“ (II, пр. 24, с. 71), (VI, пр. 521, с. 208) и посебно: „проштение“ (IV, пр. 151, с. 43).

Во наведените наспоредности се пројавува стремежот за актуелизирање и генерализирање на продуктивната наставка *-ње* кај свршените глаголи за сметка на веќе архаичната наставка *-ние* и *-нија*.

Глаголските именки на *-ние* образуваат множина со наставката *-ја*: *поучение* — *поученија* (V, пр. 263, с. 40), а ГИ со наставката *-нија* образуваат множина со наставката *-иј*: *сторенија* — *сторениј* (II, пр. 50, с. 158).

б). Наставките *-ние*, *-нија* во најголемиот број случаи се користат за образување на ГИ од свршени глаголи. Покрај примерите со наспоредност со наставката *-ње* што ги наведовме, имаме уште и: *видение* (VII, пр. 647, с. 193), (V, пр. 321, с. 188), (III, пр. 93, с. 124) и *виденија* (VII, пр. 568, с. 70); *воскресение* (IV, пр. 194, с. 159), (IV, пр. 194, с. 160); *здание* (VII, пр. 673, с. 222), *создание* и множинска форма *созданија* (VII, пр. 543, с. 29) (VII, пр. 534, с. 13) и (VII, пр. 529, с. 5), *изменение* (IV, пр. 203, с. 181), *наказание* (II, пр. 50, с. 138), (V, пр. 368, с. 327), (IV, пр. 170, с. 95), (IV, пр. 140, с. 8), (IV, пр. 177, с. 116), *позволение* (IV, пр. 147, с. 38), (IV, пр. 212, с. 203, 204, с. 214), *поздравление* (VI, пр. 528, с. 231), *послушание* (V, пр. 243, с. 7), *Преполовление* (VII, пр. 663, с. 210), *провидение* (VII, пр. 561, с. 62), *рождение* (IV, пр. 203, с. 182), *скончание* (II, пр. 61, с. 212), (VII, пр. 622, с. 158), *собрание* (IV, пр. 186, с. 139), (IV, пр. 236, с. 257), (III, пр. 113, с. 215, 3 примери) (III, пр. 98, с. 154), *смущение* (V, пр. 346, с. 263, с. 264), *спасение* (IV, пр. 215, с. 210), *уверение* (IV, пр. 143, с. 17).¹

Кај некои од ГИ со наставката *-ние* образувани од свршени глаголи имаме наспоредност со форми со наставката *-ње*, но за разлика од претходно наведените двојства, овојпат наспоредноста се јавува со трансформирање на глаголите од свршен вид во глаголи од несвршен вид. Така, наспроти *изменение* (IV, пр. 203, с. 181) имаме *изменувањето* (IV, пр. 176, с. 109), наспроти *видение* имаме *видување* (IV, пр. 216, с. 213) и наспроти *рождение* (IV, пр. 203, с. 182) имаме и *раѓање* (III, пр. 101, с. 175) и *родување* (VII, пр. 537, с. 20).

Наставката *-ние* во мал број примери се употребува и за образување на ГИ од несвршени глаголи: *бдение* (IV, пр. 147, с. 32), *благоухание* (IV, пр. 209, с. 196), (IV, пр. 154, с. 50), *благодарение* (V, пр. 279, с. 73), (V, пр. 279, с. 84), (V, пр. 346, с. 266), (IV, пр. 201, с. 175), *богомоление* (IV, пр. 199, с. 172), *благодеејание* (IV, пр. 193, с. 157), *желание* (IV, пр. 185, с. 136), (IV, пр. 167, с. 89) (IV, пр. 154, с. 49-два примера), (II, пр. 72, с. 272), *имание* (IV, пр. 173, с. 103), (II, пр. 69, с. 247), *кошкание*, *кашлание* (V, пр. 350, с. 277), *писание* (IV, пр. 203, с. 181),

¹ Наведени се сите регистрирани примери.

предание (IV, пр. 203, с. 181), *страдание* (VI, пр. 416, с. 57, два примери), *трпение* IV, пр. 196, с. 164, 2 пр.), (IV, пр. 203, с. 181), (IV, пр. 194, с. 160 — 2 примери), *учение* (IV, пр. 208, с. 191), (IV, пр. 192, с. 154).

Од овој целосен инвентар на регистрираните форми на *-ние* изведени од несвршени глаголи само кај мал број ГИ имаме наспоредност со форми на *-ње* (што е во врска и со стилското разграничување, види подолу).

Така, на пример, *имање* е во далеку почеста употреба (околу триесетина примери) отколку *имание* (два примера), наспроти *учение* имаме *учење* (V, пр. 373, с. 344), (V, пр. 329, с. 212), наспроти *(бого)моление* имаме *молење* (III, пр. 133, с. 311), (V, пр. 295, с. 109), (III, пр. 102, с. 179), VI, пр. 429, с. 79), (II, пр. 7, с. 29), наспроти *трпение* имаме *трпење* (III, пр. 132, с. 307).

Наставката *-ние*, како што се гледа од примерите се сврзува најчесто со поими и дејства од црковната сфера и тоа непосредно: *воскресение, спасение, провидение, Преполовление, писание, богомоление* — или во конситуација што претпоставува замешаност, влијание или дејство на бога. Така, на пример, *наказание* се врзува без исклучок со божјата повела: „големо наказание од бога добиле“ (II, пр. 50, с. 138) или пак: „Наказание, брате, наказание, од бога е ова наказание“ (IV, пр. 177, с. 116), не само кога тоа е експлицитно кажано, туку и имплицитно: „кај туку маваат двајца аргати со суројци на гробо за наказание што живеал како чергарин“ (V, пр. 368, с. 327).

Создание исто така бара религиозна заднина: „божји созданија“ (VII, пр. 543, с. 29), „Создание небо и земњата“ (VII, пр. 529, с. 5).

И *желание* се употребува во повисок функционален стил, често и во смисла на посакување од господата: „ќе му се молам на бога за да ви исполни желанието“ (IV, пр. 185, с. 136).

Бдение е употребено повторно за да се изрази возвишено, верско дејство: „рисјаните биле се во бдение и во пос и молитва“ (IV, пр. 147, с. 32). Слично е и со *Благоухание*: „Едно големо благоухание излегуало од рајо“ (IV, пр. 154, с. 50).

Трпение може да се употреби и во религиозен контекст, посебно во изразот „трпение-спасение“ (IV, пр. 196, с. 164) но и поинаку: „Со трпение, честити царе, ќе дојде денот коа ќе го видиш сарајот“ (IV, пр. 194, с. 160).

Покрај оваа своја стилска сврзаност со поими од црковната сфера, наставката *-ние* се употребува во образувања редовно кога станува збор за случаи на важност, торжественост, свеченост, или пак кога е тоа во врска со некоја наредена личност. Така, на пример, *собрание* е употребено и како

„собрание на калуѓерите“ (IV, пр. 236, с. 257), но и за други случаи на важни или пресудни собири: „вилјацко собрание“ (IV, пр. 186, с. 139), „собрание кој ќе може тоа јунасто да стори цареа ќерка за невеста ќе земи“ (III, пр. 133, с. 215) и слично „собрание кај Дуња Ѓузели“ (III, пр. 98, с. 154). *Позволение* дава човек од повисока општествена сфера (или царот, или човек во надредена положба): „Биди восползуан од мене, позволение ти давам“ (IV, пр. 147, с. 38) (превод на благословот на турскиот цар), слично е и со *послушание*: „царцко послушание“ (V, пр. 243, с. 7). *Смуштение* е употребено со карактеристика на повисок стил: „немало ден да не му дојди некое смуштение... со еден збор секи ден по некоја беља ќе му дојдеше“ (V, пр. 346, с. 263) наспроти лексемата *беља* кое е својствено на еден непринуден, неформален функционален стил, што и самиот Цепенков тука го сигнализира, дообјаснувајќи го и приближувајќи го она што можеби не би било сфатено. Така е и со *поздравление*, кое Цепенков го дава во превод на еден исказ на турски јазик, наспоредно со понеформалното *здравоживо*: „И тебе поздравление има, еве овде пишуват и тебе здравоживо имаат“ (VI, пр. 528, с. 231). Цепенков во овој случај почувствувал потреба да го дообјасни зборот *позволение*, иако во турскиот текст и во двата случаја имаме ист израз: „санада сељам вар“, а и донекаде да го карактеризира набедениот, неписмен оца. Во приказната „Човекот што ги менивал верите“, отпрвин се вели „табието не го менил“ „но веројатно подзаведен и наведен од религиозната заднина на приказната, Цепенков побарал експресивност во таквиот контекст од зборот *изменение*, во натамошното раскажување: „Никакво изменение не напраил“ (IV, пр. 203, с. 181). Во истата приказна, таква е и мотивацијата на *рождение*: „и да се новороди во која секта се нашол од рождението си“ (IV, пр. 203, с. 182). И лексемата *благодарение* е карактеристична за повисок функционален стил: „Благодарение на вас, честити и праведен судија“ (V, пр. 279, с. 73) или „Со благодарение седнал посник“ (IV, пр. 201, с. 175). *Скончание* се употребува наспоредно со *умирање*, *умирачка*, со тоа што таа форма е експресивно пообоена: „чунки дотуа је бил ацело и скончанието“ (II, пр. 61, с. 212). Интересни се примерите со поздравот *добро видение*: среќаваме и *добро видение*, проследено со *амин* (V, пр. 321, с. 188), (III, пр. 93, с. 124) и *добро виденија* (VII, пр. 568, с. 70), но затоа пак во една приказна и самиот ангел ќе проусти: „збогум за сега и добро видување“ (IV, пр. 216, с. 213). Тука се навестува еден почетен стремеж за неутрализација на архаичната наставка во еден поздрав што станувал сè пообичен.

Бидејќи карактеристична за повисок функционален стил, наставката *-ние* дала можност и за иронични и потсмешливи обрати, во кои е извадена од своето вообичаено окружување.

Така, имаме иронична употреба на наставката *-ние* во следниов пример на видоизменета редупликација: „Трпение-спасение, домаќине...“ „Трпение-мрпение — тој слушал“ (IV, пр. 196, с. 164). Или уште поекспресивно во следниов пример: „што го испадивме со едно кошкание (кашлание) од Прилеп“ (V, пр. 350, с. 277).

Наставката *-ње* во оваа смисла е стилски понеутрална, иако наспроти личните глаголски форми, може да биде важна карактеристика на раскажувачката проза. Кај Цепенков таа има значајна функција во давањето експресивност, згуснатост, динамичност, економичност на исказот како кондензатор на реченична предикација.

Во продолжение ќе укажеме на некои образувања со наставките *-ачка* и *-ба* (од глаголски именки) кои се јавуваат наспоредно или конкурентно со глаголските именки на *-ње* и образувањата со *-ние*.

Со наставката *-ачка*: „Сакачката на луѓето му била оваа“ (IV, пр. 190, с. 148) (наспроти *сакање, желание*), „Ми се поболи жената на умирачка“ (V, пр. 346, с. 265) (наспроти *умирање, скончание*), „на живејачката згора секој му заблазнувал“ (IV, пр. 228, с. 238) (наспроти *живеење*) — образувања од основата *каже* (наспроти *наказание*): „со многу докажуачки му докажувала“ (III, пр. 94, с. 134) „При сичките докажуачки незини“ (III, пр. 94, с. 134); „Според прикажуачката од старците“ (VII, пр. 609, с. 140) (наспроти *прикажување*) „тукү без вајде ќе бидит *кажуачката*“ (V, пр. 328, с. 210) (наспроти *кажување*), исто и „оти на ум сум станал со вашава *приказуачка*“ (II, пр. 50, с. 145); *раѓачка* наспроти *рождение, родување, раѓање*: „како се прикажуат од мнозина стари луѓе за раѓачката на тоа пиле, како се раѓало“ (VII, пр. 569, с. 70); *пијачка* наспроти *пиене*: „му блаосоил пијачката“ (IV, пр. 172, с. 100).

Други образувања со *-ачка*: „Таа беше го испадила со *заплашуачка*“ (V, пр. 356, с. 292); „Првата *игрчка* му била на Христа да си копа земјата со теслата“ (VII, пр. 530, с. 6); „и навирила очите да плачит од жал што је идело на *тажачката* од Богоројца, кога тажела“ (VII, пр. 565, с. 65) (понатаму на стр. 66 — *тажењето*), „го повалувала за *крадачката* што крадело“ (IV, пр. 218, с. 218), „Откога чу жената *преколнуачката* за во коруната, го пушти долү“ (VII, пр. 584, с. 93), „му кажал на жената си за *препишуачката* што препишале на чоекот“ (V, пр. 299, с. 121), „Од *скаруачка* што се скараа, се набраа луѓе“ (V, пр. 251, с. 21) „чүнки во зелена крастајца... имат *отруачка*“ (V, пр. 264, с. 42), „со нападуачки... го напаѓаа“ (IV, с. 209). Карактеристично за овие примери е што одглаголската именка непосредно до себе во низата добива изјаснување со

реченична предикација (*крадачка што крадело, препишувачката што препишале, тажачката кога тажела, од скаруачка што се скараа* итн.).

Образувања со суфиксот *-ба*: наспроти *молење, моление* имаме *молба*: „спискале да се молат... арно ама царот небаре на ум ја клааше *молбата* од луѓето“ (VII, пр. 623, с. 161), „Вторио ден пак се молиле, и пак бош беше му излегла *молбата*“ (VII, пр. 647, с. 193), „арно ама тој не му ја слушал *молбата*“ — Други примери: „некој збор за *мирба*“ (IV, пр. 230, с. 243), „*Крадачка (кражба)* од терезија“ (VI, пр. 410, с. 49) итн.

Овие примери покажуваат стремеж кај Цепенкова во одредени образувања да го афирмира посебно суфиксот *-ачка* наспоредно со наставката *-ње* и наспроти наставката *-ние*, како суфикс кој произлегува од живиот народен говор, и кој може да се употреби и како стилогено средство.

3.2. Образувањето на ГИ во прозните текстови на Кузман Шапкарев

Во прозните текстови на Кузман Шапкарев ги регистриравме следните наставки: *-ње* (со следните фонетски разновидности: *-јне, -јње* (во приказни од Дебарско, Леринско и во некои од Охридско) и *-ние*. Кај Шапкарева не ја наоѓаме наставката *-нија*. Дистрибуцијата на овие наставки е следната:

а). Наставката *-ње* се додава на несвршените глаголи (и на итеративните глаголи образувани од свршени глаголи со наставката *-ува, -в(и), -ава* и тоа на основните вокали *-а* и *-е*: *враќање, орање, турување, умирање, крадејне, делејње, изгворвење, излегување, придонесување, одејне, поучување, пасејње, бесење, пијање, пиење* итн.

Овие ГИ кога се супстантивизираат образуваат множина со наставката *-а*: „офкања“ (пр. 83, с. 137).

Во мал број примери наставката *-ње* се употребува и со свршени глаголи како во: „Преображење“ (пр. 21, с. 43).

б). Наставката *-ние* во поголем број случаи се користи за образување на ГИ од свршени глаголи. На пример: *извине-нија* (мн.) (пр. 58, с. 98), *изречение* (пр. 35, с. 65), *наказание* (пр. 119, с. 250, с. 259), (пр. 83, с. 135), *поздравление* (пр. 87, с. 144) (пр. 93, с. 169), *привидение* (пр. 108, с. 217), *прошчение* (пр. 83, с. 135, с. 136), *спасение* (пр. 83, с. 135, с. 136), *с'здание* (пр. 35, с. 65).

Во неколку примери наставката *-ние* е употребена за образување на ГИ од несвршени глаголи: *благодарение* (пр. 147, с. 324), *землетресение* (пр. 36, с. 66 — „тога се чинело землетресение — се тресело земја“), *раждание* (пр. 194, с. 402), *трпение* (пр. 200, с. 407) (пр. 108, с. 221) (пр. 61, с. 103), *приношение* (пр. 38, с. 66).

Наспоредност со форма на *-ње* имаме само во примерот *раждание* наспроти *рожцање* (пр. 106, с. 212).

Во текстовите собрани од Шапкарев среќаваме само *учење* (пр. 80, с. 131), *поучвење* (пр. 23, с. 44) и *сакане* (пр. 87, с. 143) (пр. 104, 209), *имање* (пр. 125, с. 277), *кричајне* (пр. 71, с. 118) *виждање* (пр. 243, с. 493) и *виѓање* (пр. 104, с. 209), и само образување *умирајње* (*умирање*) (пр. 183, с. 382) (пр. 75, с. 123). Кај сите овие примери немаме наспоредност со форми на *-ние* како што имавме кај Цепенкова, ниту пак додавање на наставката *-ње* на свршен глагол.

И кај Шапкарева ГИ со наставката *-ние* се карактеристични за еден посебен функционален стил или пак се сврзани со поими од црковната сфера. На пример: „сфекој му на’оџал ма’ани (*извиненија*)“ (пр. 58, с. 98) (Се даваат двете форми карактеристични за различни стилови), „канон (епитимион) (духовно *наказание*)“ (пр. 83, с. 135), „Честити цару: имаш многу *поздравление* ето от кој цар“ (пр. 87, с. 144), „Божјето *привидение*“ (пр. 108, с. 217), „немаш никакво *прошчение*, никакво *спасение*“ (пр. 35, с. 65), „за да им покажит со тоа големото си *благодарение*“ (пр. 147, II, с. 324), „*Трпение*, *спасение*, ама и *трпението* си има граница“ (пр. 61, с. 103), „изел нафората (лебот на *приношението*)“ (пр. 38, с. 66).

Примери со *-ачка*, *-ба*: „расскажувачката вели: до река Дунаф“ (пр. 100, с. 194), „от голема жалба за тебе“ (пр. 101, с. 198), „нар’чниците нар’чували малката момичка... от страх, да не се исп’лни таја нар’чба“ (пр. 194, с. 401). Ваквите примери кај Шапкарева се ограничени.

3.3. Заклучок

И кај Цепенкова и кај Шапкарева предоминантни се образувањата на ГИ со суфиксот *-ње* од несвршени глаголи. Наставката *-ние* се употребува и во двата корпуса во посебен функционален стил, или во врска со црковната сфера, или во случаи на важност, свеченост или кога конситуацијата упатува на луѓе што стојат високо на општествената хиерархиска скала.

Кај Цепенкова наставката *-ње* почесто отколку кај Шапкарева се додава и на свршени глаголи. Кај Цепенкова среќаваме ГИ образувани со наставката *-нија*, додека кај Шапкарева такви примери нема. Во текстовите на Цепенков наоѓаме повеќе двојства на ГИ со наставките *-ње* и *-ние*. Во извесен број примери што кај Цепенкова се јавуваат (и) со наставката *-ние*, кај Шапкарева наоѓаме само форми на *-ње* (На пример: *учење*, *поучвење*, *имање*, *кричајне*, *виждање*, *виѓање*, *умирајње* кај Шапкарева, а кај Цепенкова: *учење-учение*, *поучение*, *имање-имание*, *критење-критение*, *видение*, *видување*, *умирање — скончание*). Стилската маркираност на образувањата со настав-

ката *-ние* повеќе доаѓа до израз во текстовите на Цепенков. Кај Цепенкова имаме поголема актуелизација на наставките *-ачка* и *-ба* (со значења на ГИ на *-ње*, и конкурентни со нив), претежно при т.н. „супстантивизација“.

Состојбата во овие текстови од народната проза укажува на тоа дека уште во XIX век (а порано, со оглед на спецификите на пројавата на народното творештво) ГИ на *-ње* се доминантни како посебна зборовна категорија која е интегрирана во глаголската парадигма и како суштествена инфинитна глаголска форма, додека образувањата на *-ние*, застапени во многу помала мерка, стилски јасно маркирани и подложни на „супстантивизирање“ (било по пат на апстрахирање или по пат на конкретизација) стануваат чисто лексичка, збооробразувачка категорија на маргините на јазичниот систем. Ова покажува дека сите толкувања дека во современиот македонски литературен јазик на вештачки начин се „прогонуваат“ образувањата на *-ние* се лишени од секаква научна заснованост. Се работи имено за спротивното, за доследно афирмирање на народната основа на литературниот јазик по однос на овие образувања.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ТЕКСТОВИ

Цепенков, Марко, *Македонски народни умотворби* (томови: II, III, IV, V, VI и VII, *Македонска книга*, Скопје, 1972).
Шалкарев, Кузман, *Избрани дела* (Том V, *Приказни*), Мисла, Скопје, 1976.

ПОСОЧЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- (1971)
Димитровски, Тодор, „Лексемите на *-ие* и *-ние* во македонскиот писмен јазик во XIX столетје“, *Македонски јазик*, Год. XXII, стр. 5—51, Скопје.
Конески, Блаже (1967), *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Дел I и II, *Култура*, Скопје.
Корубин, Благоја (1950), „Нешто за образувањето на глаголските именки во нашиот јазик“, *Македонски јазик*, Год. I, бр. 6, стр. 117—124, Скопје.
Корубин, Благоја (1980), *Јазикот наш денешен*, кн. 3, *Студентски збор*, Скопје.
Марков, Борис (1971), „Именки со значењето дејство во современиот македонски јазик“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје*, кн. 23, Скопје, стр. 497—555.
Чашуле, Илија (1982) *Глаголската именка во прозните текстови на Марко Цепенков и Кузман Шалкарев*, (магистерска дисертација), Филолошки факултет, Скопје.
Чашуле, Илија (1986) *Глаголската именка во современиот македонски литературен јазик*, (докторска дисертација), Филолошки факултет, Скопје.
Slovník (1977), *Slovník Slovanské Lingvistické Terminologie*, Academia Praha.

Ilija ČASULE

SUBSTANTIVIZATION AND FORMATION OF THE VERBAL
NOUN IN THE PROSE TEXTS OF MARKO CEPENKOV
AND KUZMAN ŠAPKAREV

S u m m a r y

The author analyses two aspects of the verbal noun (VN) in a specific type of discourse (the prose texts of Marko Cepenkov and Kuzman Šapkarev — two eminent collectors of the Macedonian oral literary tradition in the XIX century): 1. the process of the „substantivization“ of the VN, i.e. its transposition from secondary noun phrase (product of nominalization) to primary noun phrase when the VN refers to objects of the world, and 2. the formation of the VN, the occurrence of the suffixes -nje, -nie, -nija, especially with respect to the aspect of the verbal base; the functioning of the different formations in the text and their markedness.

The author concludes that whereas the formations with the suffix -nje (overwhelmingly more frequent and more productive) function as the cardinal infinite form of the Macedonian verb (especially due to the fact of the loss of the infinitive in Macedonian) and belong to the paradigm of the verb — the formations with -nie, -nija are lexicalized, idiosyncratic, stylistically marked. Thus a distinction between *verbal noun* (-nje) and *deverbative noun* (in the sense of *nomina actionis* (-nie, -nija, acka, -ba), as the material shows is entirely justified and necessary.

Relating the conclusions concerning these XIX century Macedonian texts with the situation in Modern Macedonian, the author stresses the continuity of the processes active in the functioning of the verbal noun.

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИК

УДК 886.6(091):273,232

КОСТА РАЦИН И БОГОМИЛСКОТО ДВИЖЕЊЕ

Интересот на Коста Рацин кон историските прашања потекнувал одамна, уште кога го изучувал грнчарскиот занает. Иако доста рано го напуштил училиштето, неговото самообразование продолжило, упорно, континуирано и пасионирано. И не само кон историската проблематика било насочено неговото внимание, туку паралелно го интегрирале: филозофијата, книжевноста, уметноста. Посебниот интерес кон историјата не бил случаен, особено интересот кон македонската историја. Суштинското восприемање и применување на дијалектичките методи го довеле до позитивниот резултат и во однос на историската наука.

Не бил случаен неговиот интерес кон светските јазици. Познато е дека Рацин ги изучувал следниве јазици: рускиот, францускиот и германскиот.¹ За да навлезе во сите современи и научни текови во светот Рацин сфатил дека треба да ги знае соодветните јазици. Неговиот интерес кон германските класици бил голем и во 1930 година го приучувал дијалектичкиот материјализам: „Лудвиг Фоербах и крајот на германската класична филозофија“, „Анти Дириџ“.² Во 1934 година бил осуден за комунистичка дејност, контактирал и ги проучувал современиците: О. Кершовани, М. Пијаде, О. Прица, Д. Недељковиќ, Колендиќ, и други.³ Постепено Рацин го усвоил научниот социјализам и израснал во вистински толкувач и следбеник на најнапредните комунисти во НОБ. Рацин добро ги проанализирал делата од рангот на: „Бедата на филозофијата“, „Потеклото на семејството, приватната сопственост и државата“, „Државата и револуцијата“, „Комунистичкиот манифест“, итн. Со право забележува Христо Андонов Полјански: „Марксистичкиот пристап кон историјата му помогнал мошне многу на Рацин да се ориентира кон историјата на македонското минато и со тоа да внесе нови толкувања и нова аргументирана

светлина во развојните процеси од историјата на Македонија и на македонскиот народ. Сфаќањето на правилниот историски метод, определбата да ѝ служи на вистината, на самобитниот и самостојниот развој на народите, не можело понатаму да ги димензионира Рациновите погледи кон македонското минато“.⁴

По ваков пат Рацин дошол до вонредно напредните сфаќања за националната припадност на народите, особено на македонскиот народ. Особено е маркантно неговото толкување како и зошто токму Македонците го зеле за себе називот Македонци.⁵ Рацин ја согледувал Македонија во контекстот на балканската состојба, а не изолирано.

Рацин пројавил неверојатен интерес кон минатото на македонскиот народ, кон средновековната историја. Неговиот интерес се ширел и до антиката и до раниот среден век. Во оваа сфера познат е посебно неговиот интерес кон богомилското движење, бидејќи посебно ги проучувал селските движења во средниот век и притоа вршел компарации со познатите истории во Европа, особено на Балканот. Позната е на пример неговата статија „Селачки покрет богомила у Средњем веку“.⁶

Богомилското движење посебно го привлечно и откако добро го проучил го напишал текстот „Драговитските богомили“, што ја објавиле: Б. Конески,⁷ А. Спасов,⁸ и Ѓ Шоптрајанов.⁹ Покрај споменатите научници проблематиката што ја апострофира Рацин во наведената студија била предмет на внимание на: А. Соловјев,¹⁰ Х. Андонов Полјански,¹¹ В. С. Антиќ,¹² и други. Споменатите студии констатираат дека Рацин многу детално и прецизно се задржал на корените, појавата и распространетоста на богомилското движење. Посебно внимание треба да му се оддаде што тој воочил дека драговитската богомилска општина има посебно значење за појавеното богомилство во Македонија. Посебно високо ги вреднува рационалистичките богомилски поставки и сфаќања за црквите, светителите, чудата. Во нивните напредни сфаќања Рацин ја согледувал и пораката на предците за иднината на македонскиот народ.

Дека Коста Рацин не им приоѓал на прашањата од историјата, особено на богомилската проблематика, случајно и попатно, е целта што е поставена во оваа статија. Во Архивот на МАНУ се наоѓа фондот на Кочо Рацин (1908—1943).¹³ Материјалите и белешките што се зачувани во него, а кои се однесуваат на богомилското прашање, даваат доста прецизна слика за неговиот интерес, познавања, белешки, литература, кои довеле до целовитоста на неговата историска студија. За овие автографи прв соопштил и објавил А. Спасов.¹⁴

И во оваа студија за богомилството присутен е поетот: „И одеа така — од село на село, од град на град, од место на место, носејќи го богомилскиот збор. Одеа низ светот низ

долгата темна тешка средновековна ноќ, носејќи факели. Светлина во ноќта.“ Стремежот да биде поетичен е присутен и во другите Рацинови прозни состави. Тој со исто таква старост приоѓа и кон главните постулати на богомилската идеологија и што честопати не наведува на мислата дека со преголема доза на романтизам приоѓа кон историските прашања од значење за македонскиот народ. И ваквиот однос не треба да зачудува. Побитен е фактот што Рацин умее да ги издели битните прашања од нашата историја. И кога ги изделува, тој ги обработува пасионирано и навистина со доза на голема љубов и однос кон обработуваниот предмет. Колку бил на здрави основи најилустративно го покажува неговиот категоричен став во однос на царот Самоил и богомилите, што во модерната историографија е потврдено: „Самоил навистина ги искористи богомилите за своите политички цели и веројатно ги ублажил прогоните против нив, но тој никогаш не бил богомил, како што тоа некои му го припишуваат“.

Уште поголемо значење носат зборовите на Рацин искажани во врска со корените на богомилството: „Богомилството длабоко продре во духовниот живот на балканските Славјани и при такви услови, невозможно е да не влијаело силно и на нашиот живот, да не оставило подлабоки траги во нашите народни обичаи, преданија, во нашиот богат народен бит. Нашата народна култура, нашиот богат народен фолклор, неисцрпната духовна ризница на нашиот народ низ многу мрачни векови на искушение повеќе се дело од влијанието на богомилството одошто на православјето. Повеќе се во нив изразени немирот и трезвеноста на богомилите, одошто слепата вера и укоченост на православјето.“¹⁵

Коста Рацин ја согледал длабоката вкоренетост на богомилската идеологија во духовниот живот на македонскиот народ. Тој бил свесен дека само длабоките траги оставаат толку долготрајни впечатоци. Рацин го согледал тоа во самото зачувано народно творештво. И не случајно тој сакал да оствари и една друга акција. Во 1978 година проф. Душан Неделковик долго време, сигурно 7—8 часови, ми говореше за своите впечатоци во врска со средбите и познатството со Рацин. Неделковик говореше со голема почит кон македонскиот поет и уба-во се секавам, во неговиот дом, беше веќе доцна ноќ, кога дефинитивно морав да го прекинам и да заминам, значајно заврши: „Рацин беше голем, човек достоин за почит, ... сигурно најголем меѓу вашите луѓе што јас ги познавав ... Беше човек вреден, достоинствен и навистина голем.“ Во разговорот дознав дека смртта го спречила Рацин да ја изврши големата обиколка на местата околу Велес, Бабуна, Пелагонија, со цел да ги испита и истражи остатоците од богомилскиот материја-

лен и духовен живот. За таа цел му се обратил и на проф. Недељковиќ и се договориле за наредната заедничка акција, која не се остварила.

Ваквата замисла на Рацин имав можност да ја проверам со акцијата и проектот што го презеде Катедрата за историја на книжевноста на народите на СФРЈ, под раководството на проф. Кирил Пенушлиски, со цел монографски да се истражи мариовскиот фолклор. Во односниот регион забележавме големо богатство на зачувани траги од богомилската идеологија во современите поетски и прозни состави. Истата ситуација имав можност подоцна да ја констатирам и во пелагонискиот и велешкиот региони. Не е безначајно да се одбележи дека Коста Рацин имал ваков план уште пред четириесетина години, што е уште актуелен и претстои како предмет на истражување пред нас и понатаму.

Во врска со трудот на Рацин за богомилите значајна е неговата поврзаност со Георги Шоптрајанов, кој беше одлично верзиран со богомилското прашање, бидејќи му бил асистент на одличниот познавач и истражувач на богомилското движење — проф. Евгениј Аничков. Евгениј објавил импозантен број студии за богомилството. Милош Константинов, кој подготви и размножи на шапилограф обемен труд со наслов „Георги Шоптрајанов — прилог кон животниот пат (1907—1944), истакнува дека Шоптрајанов констатирал и разговарал токму на предметот за богомилството со Рацин во Велес и во Скопје. Појавата на трудот на Рацин за богомилите се објаснува со потребата да им се одговори на предавањата што се одржува во „Српскиот културен клуб“ во Скопје, и „Културната лига на Јужна Србија.“¹⁶ За да се размножи материјалот Шоптрајанов набавил посебна преса за размножување од Франција. Брошурата била размножена во стотина примероци и растурена низ Македонија. И тогаш во насловот се апострофира македонската историја. „Кратка расправа от историата Македонска“. Во оваа смисла е посебно силен делот на Рацин во кој зборува за попот Богомил: „Ние Македонците, по патот на дедо Богомил, по мислата на неговата вечна баба, по трагот на неговата силна вера — ќе си ја дочекаме и нашата зора.“

Другарувањето на Рацин со Шоптрајанов е многу значајно и преку овие контакти може да се сфати и Рациновиот труд за богомилството, посебно подготовката на Рацин за да пријде темелно кон оваа проблематика, и особено споменатите погоре архивски автографи на Рацин, кои се однесуваат на богомилството.

Во своите сеќавања Шоптрајанов апострофира: „Другарството со Кочо ми претставува еден од периодите за кои секогаш може да се раскажува со пријатни чувства. А тие чувства се

темелеа врз и со постојана соработка. Така, покрај другото, го запознав со знаењата што ги добив од проф. Аничков за манихејството и движењето во врска со него (богомилството, патаренството, албигијството, и др.). Сето тоа му го пренесував со задоволство, за да, потем дискутираме за овие „еретици“, всушност — нововерци. Дискутиравме со албигијците кои се појавија во Франција кон крајот на XI век, а кои по наредба папата Инокентиј III, Симон де Монфор сурово ги уништи во крстоносната војна што траеше од 1209 до 1229. Овие и слични настани придонесоа да се зароди идејата од која произлезе расправата за богомилството...“¹⁷ Константинов истакнува дека и Шоптрајанов посебно вршел теренски и други научни истражувања за еретичките движења и притоа му давал литература и материјали и на Рацин. Во личните контакти со Шоптрајанов дознав дека професорот со понос чува еден голем необјавен ракопис со граѓа на богомилство. М. Константинов во монографијата појаснува дека станува збор за труд на еден српски патријарх, целосно посветен на богомилството.¹⁸ Шоптрајанов го снабдувал Рацина и со француска литература. Во неговите бележници, од архивскиот материјал во МАНУ, ги наоѓаме следниве белешки на француски јазик, испишани со Рациновиот ракопис: „Pour nous servir de l'image employée par l'écrivain qui vient d'être cité M. Franzos, cette ceste „apparut comme un incendie, dirigea ces flammes vers l'Occident et alluma dans toute l'Europe meridionale un feu qui ne put être éteint dans des flammes de sang.“ (69) Bogomil „se posa, vers le milieu du X siècle comme le réformateur des doctrines pavliciennes. Tout en eissant subsister les point essentiels, il s'attacha a en donner une forme à la fois étique et populaire.“

Во истиот бележник следат две страници за пролетеријатот во средниот век. Всушност белешките претставуваат скици и размислувања, како и потсетници, за материјалот што го подготвувал. Некои од нив се испишани на српскохрватски јазик. Барајќи ги дијалектичките причини за појавата на богомилството, Рацин си прибележил: „Ни те масе због културно-историјског нивоа развита нѝхове друштвене свести, нису могле да саме организују своје социјално незадоволство и идеолошки настуе као целина. Уосталом, у општим културно-историским приликама средњег века о развиту неке нарочите групне друштвене свести, у модреном смислу речи није могло бити ни говора. Уколико је до тога и долазило, таква свест одржавала се у верско-опозиционим јересима владајуће религије. И тако видимо да као идејни организатор народносељачког незадоволства у Повардарју наступају људи јеретичко религиозна секта средњег века, које имају за базу идеал средњевијековног проле-

теријата — „насилно? прекорачане границе модерног граѓанског друштва“ со антиципацијом? ... како и за аналогни случај у н.с.р. 16 века каже Енгелс.“¹⁹

Понатаму следат белешките: „Дуализам је вера у два боштва, у два принципа који су створили и који владају светом: принцип добра и принцип зла. Домовина дуализма је древни Иран. Посматрањем природе и своје околине људи су лако могли да уоче супротност којима се меѓутим дали мистифициран вид.“

Рацин посебно го користел Рачки и неговата книга за богомилството.²⁰ Во белешките Рацин дословно пишува: „На стр. 23 и 24 Рачки изричито наводи како је „бугарска црква“ уствари Драговитска.“ Понатаму следи: „Према тому се црква бугарска и драговићска имају збиља држати за најстарије опшине, за мајку и колијевку богомилске вјере.“ (24) „Одмах у почетку секте основане су двије цркве, једна у Бугарској, а друга у Македонији и крајини Драговићској.“²¹

На друг лист, пак на српскохрватски, но латиница, Рацин запишал: „Већ самим посматрањем природе људи су уочили присуство супростављених стихија и на основу тога су изводили закључак да је природа несавршена и да је створена од другог принципа. Истина, различите дуалистичке секте различито су ...“²²

Во еден друг концепт Рацин нафрлал повеќе заклучоци и сфаќања за богомилството воопшто: „Центар богомилства је била Македонија. Ту је било његово идејно средиште, ту се оно највише задржало и ту је оставило највише трага по свом духовном утицају. Поп Богомил је Македонац. Енохова књига и Тивериадско море. Богомили су били први словенски народни књижевници. Њихова литература је била сва прожета народним схватањем и они су мистично верским канонима први покушали да даду реалистички смисао. Карактеристичан је у томе спис о Детињству Исусовом. Њихова литература није била сва оригинална. Она је добрим делом превод и прерада многих дуалистичких легенди са Истока. Богомили су се нарочито трудили да у њима и у другим делима културне прошлости на у елементе дуализма и прераде их на свој начин. Ти елементи су сачињавали срж њиховог учења.“²³

На другата страна додава: „Македонија је била колевка богомилства, и из ње су, како зракови из свијетла, размилело ово учење по целом свијету.“ Потоа додава објаснување за личноста на Рајнер Сакони, кој го опишал учењето на катарите.

Рацин во архивските материјали оставил достатно податоци во врска со користената литература за богомилството. Во посебниот бележник ги нотира следниве автори и дела: М. И. Соколов, книга Енохова! Радченко, Киев, Ин. изв. 1908; Лексин, Соч. К. Порфир; Ю. Трифонов, Сп. на БАН, 1, XXIX 1923; 36.

на нар. ум. 27.007/8, св. I, II; Б. Прокић, Постанак једне...; Макушев В. Бон. конце XII в.; Ист. сл. лит А. Пѣпина; Шафарик, Сл. древности. т. I, 12, II, 1—3; Н. М. Соколов, Материали, VII; Д. Пандов; П. Ј. Шафарик, Разц. слов. писм. в Болг; Анг. и Арнаудов, И. на бл. литер.; Б. Ј. Киселиновић, 0 бр. лира.²⁴ Во други листови од архивската граѓа се: Е. Голубинскиј, Краткиј очерк истории православних црквеј; Иванов Јордан, Блгарски старини из Македонија; Ј. Ј. Блгарите и Македонија; Благоев Н. П. Беседата на пресвитер Козма против богом.; Попруженко М. Г., Памјатники древнеј писмености и искуства; Архив за повјесницу југословенских; Флорински, Сакони;²⁵ К. Радченко, Малоузвесное сочинене Ев. Зигабина;²⁶ Прокић, Постанак једне словенске царевине у Македонији у X в. Глас LXXVI.²⁷

Одделни автори Рацин посебно цитира во белешките или дава коментари. Посебно го простудирал делото на Н. Благоев и студијата за богомилството ја анализира во едно резиме. Добро ги проучил Ј. Иванов и Н. Благоев и дава своевидни оригинални коменатри, кои и денес се вклопуваат во најсовремените сфаќања за богомилите и нивното наследство. Ова посебно се однесува на погоре цитираниот дел за богомилството во Македонија и за интервенцијата на богомилите во книжевното наследство од другите постари источни народи. Во случајов Рацин е претпазлив и заклучува: „Богомили су се нарочито трудили да у њима и у другим делима културне прошлости нађу елементе дуализма и прераде их на свој начин. Ти елементи су сачињавали срж њиховог учења.“ Благоев сметал дека богомилството е најобична мистификација и се потрудил тоа да го докаже. Меѓутоа, Рацин заклучува дека собраните богомилски легенди не би се прошириле толку силно меѓу луѓето ако ова движење не постоело. „Јасно је, да је тих учења било, да су она била слична манихејским и да је Козма искористио спис свога предходника противу одиста постојејих домаћих јеретика.“²⁸

Разгледувајќи го опстојно богомилското движење Рацин се запознал со апокрифната книжевност. На Рацин му бил познат Индексот на забранетите книги, за што постои посебна белешка во неговиот нотес. Во него го прибележил и трудот на Е. Голубинскиј за православните цркви.²⁹ На друго место резимирано си забележал: „Сви апокрифи нису богомилски“, за што денес постојат и критички издиференцирани мислења, кои Рацин толку убаво одамна ги прифатил. Добро ги знаел сите богомилски легенди.³⁰ Исто така, си прибележил сигнатура за: Апокрифске приче 25682, Апокрифски зборник 25683, Откровење Варухово 25689, Хвалов рукопис 21650/8.

Рацин посебно го проучил и Презвитер Козма и резимирано ги забележал неговите карактеристики. Истото се однесува

за Попруженко.³¹ Колку умеел да ги извлече суштинските поставки, убаво го документаира следниов прибележен цитат од А. Пипин: „Пропаганда по па Богомила одбацила је све раније покушаје манихејства и дала је секти свој особени, словенски и народни колорит“. Ова го извлекол од книгата на Пипин: *Обзор стории славјанских литератур*, Спб. 1865.³²

Рацин ги сфатил мошне содржински и суштински ондосите меѓу богомилите и Самоил, за што сведочат неговите зачувани белешки.³³ Ваквот став го потврдиле и модерната историографија. Своите познавања ги проширувал со консултирањето на: „Успенскиј, Клиничаров, Јагић, Нидерле, Новаковић, Иречек, Златарски, Ѓоровић,“ итн.³⁴

Рацин сакал широко да биде верзиран за предметот што го обработувал. Навистина зачудува неговиот сестран интерес. За да го сфати богомилското движење, потоа современиот поглед и приод кон историските прашања, Рацин ја проучувал историјата на донесувањето на Словените и контактите со затекнатото население. Го читал К. Порфириогенит. Оставил посебни белешки за населувањето на солунската област. за воинствено-то српско племе и царот Ираклиј.³⁵

Во нотесите Рацин прибележал и моменти од активноста на браќата Кирил и Методиј: „Књижевна делатност оба солунска брата уско је повезана се нивовим мисијом меѓу Јуже Словене. Испочетка они преводат са грчког најнеопходније књиге као што су: Изборно јеванђеље, поједина места Апостола, Службеник и Требник.“³⁶ На друг лист запишал: „Отац св. Кирила бил војвода Дарданскиј или Вардарскиј.“³⁷

Во преостанатите листови од нотесите Рацин им посветил внимание на старите повелби и препорачува да се разгледуваат критички, бидејќи се сомнева во целосното нивно автентично пишување. Понатаму прави забелешки за печатарот Јаков, за Кирил Пејчиновиќ, за војводата Димитар поп Георгиев од Берово.³⁸

Зачуваните белешки и нотеси во врска со богомилството даваат цврста основа за изградувањето на претствата за Рациновата солидна подготовка при приодот и разработката на посочениот труд за богомилите. Широката верзираност, студиозниот приод кон обемната литература за богомилите, го откриваат младиот Коста Рацин како историчар не само со осет и чувство кон историскиот предмет, туку како вонредно студиозен истражувач, кој доаѓа од суштинските поставки преку солидна подготовка, која навистина обезбедува и солидни резултати. Покрај тоа, самиот избор на темата за богомилите укажува и на вонредниот осет и познавање на фундаменталните македонски историски прашања.

¹ Н. Видачиќ, Пет дена во затворска ќелија со Кочо Рацин, Кочо Рацин во спомените на современиците, уредил Перо Коробар, Скопје 1972, 26.

² Данчо Зографски, Рацин како партиски работник-агитатор и издавач на „Искра“, Книга за Рацин, Скопје 1968, 118.

³ Страхил Гигов, Рациновото револуционерно достоинство, Кочо Рацин во спомените на современиците, 40.

⁴ Христо Андонов — Полјански, Коста Рацин како историограф, Гласник ИНИ, Скопје 1973, бр. 3, 68.

⁵ Иван Катарџиев, Одбрана на самобитноста, Комунист, 29. XII. 1972, 5. I. 1973.

⁶ Народна читанка, 7, 1938, 20—24.

⁷ Блаже Конески, Коста Рацин: Драговитските богомили, Скопје 1948.

⁸ Александар Спасов, Кочо Рацин, Стихови и проза, Скопје 1962 (II издание), 131—169, 305—308, (I изд. 1954, III изд. 1966).

⁹ Горѓи Шоптрајанов, Македонскиот текст на „Богомилите“ од Рацина, Македонски јазик, Скопје 1950, 8, 9—10, 182—190, 228—231.

¹⁰ Autour des Bogomiles, Byzantion, XXII, 1952, 88.

¹¹ Христо Андонов — Полјански, За „Драговитските богомили“, Книга за Рацин, Скопје 1968, 109—115.

¹² Вера Стојчевска — Антиќ, Интересот на Коста Рацин кон богомилското движење. Седумнаесетти Рацинови средби, Титов Велес 1980. 77—78.

¹³ Архив МАНУ, фонд: Кочо Рацин, арх. ед. (Ibid. арх. ед.)

¹⁴ А. Спасов, 306.

¹⁵ Б. Конески, 10.

¹⁶ Д-р Милош Константинов, Георги Шоптрајанов, Архив на Скопје, 1979, 255—269.

¹⁷ Милош Константинов, 186—187.

¹⁸ Милош Константинов, 187.

¹⁹ Арх. ед. XLI/1, 2.

²⁰ Франьо Рачки, Богомили и патарени, Београд 1931.

²¹ Арх. ед. XLIV/23.

²² Арх. ед. XLIII.

²³ Арх. ед. XL.

²⁴ Арх. ед. XXXII/I—VIII.

²⁵ Арх. ед. XXXIII.

²⁶ Арх. ед. XXXIII.

²⁷ Арх. ед. XXXIII/10.

²⁸ Арх. ед. XXXIII/7.

²⁹ Арх. ед. XXXIII/18, 19.

³⁰ Арх. ед. XXXIV.

³¹ Арх. ед. XXXIII.

³² Арх. ед. XXXIII/18.

³³ Арх. ед. XXXIII/18.

³⁴ Арх. ед. XXXIV.

³⁵ Арх. ед. XXXIII.

³⁶ Арх. ед. XXXIII.

³⁷ Арх. ед. XL.

³⁸ Арх. ед. XXXIII/16, 17.

Vera STOJČEVSKA-ANTIĆ

KOSTA RACIN AND THE BOGOMIL MOVEMENT

Summary

There are many bibliographical units in Macedonian literary history related to Kosta Racin's article on the Bogomil Movement. The most important ones are by Blaže Koneski, Aleksandar Spasov, Gjorgji Šoptrajanov and Hristo Andonov-Poljanski.

The aim of this paper is to widen the knowledge about the methodology Kosta Racin used when he was writing the mentioned article. The author of the paper uses the materials from the »Kočo Racin« fund (1908—1943) kept in the Archive of the Macedonian Academy of Sciences and Arts.

ОД ПОЕТСКОТО ТВОРЕШТВО НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Во македонската литературна наука, а и во славистиката воопшто не им е посветувано доволно внимание на поетските дела на најзначајниот наш средновековен писател Климент Охридски. Интересот на истражувачите на Климентовото литературно дело бил насочен, пред сè, кон проучување на неговите слова, од кои е зачуван голем број преписи од руско и јужнословенско потекло. Тие како да не ги забележувале зборовите на Климентовиот биограф Теофилакт, кој во Опширното житие на Климент кажува дека тој (Климент) „богато ја снабдил црквата со псалмоподобни песнопенија, при што едни од нив напишал за многу од светиите, а други пак, молитвени и благодарствени, тој ги составил во чест на всенепорочната божја мајка“¹. Во последниве години, меѓутоа, ситуацијата битно се промени и тоа не само во однос на Климентовото поетско творештво, туку и во однос на најстарата оригинална словенска поезија воопшто. Откриени се документирани поетски творби од Климент Охридски, Наум Охридски и Константин Презвитер, како и повеќе анонимни химнографски дела кои, исто така, се поврзуваат со најстариот период на словенската писменост.

Долго време со литературното дело на Климент Охридски се поврзуваа само некои анонимни химнографски творби какви што се Службата на Кирил, Општиот канон на Кирил и Методиј, Канонот на Климент Римски и Претпразничните трипеснеци за Богојавление. Притоа, атрибуцијата на овие текстови кон Климентовото литературно дело се прави врз основа на стилските особености на овие творби при што се имаат предвид и некои културно-историски податоци со помала докажувачка сила. Денес, меѓутоа веќе располагаме со документирани поетски творби на Климент во кои фигурира неговиот

¹ Климент Охридски, Събрани съчинения, том първи, София 1970, стр. 6.

авторски потпис. Во досегашните истражувања се идентификувани три такви дела на Климента: Претпразнични трипеснеци за Раѓањето Христово, Општа служба за светители и Канон посветен на празникот „Полагање ризата и појасот на Богородица“.

Трипеснеците за претпразненство на Раѓањето Христово се напишани по редот на осмогласниот систем (првиот трипеснец е напишан за први глас, вториот за втори итн.), а се откриени во некои староизводни минеи, кои настанале пред XVI в. Досега се идентификувани шест трипеснеци од ова химнографско дело на Климент — за први, втори, трети, четврти, петти и шести глас. Тие се поместени во службите од 19 до 24 декември, меѓу песните на други канони², а нивните тропари формираат нецелосен фразов акростих со следнава содржина: **КЛИМЕНТА ПИШНИ. ПРЪД(Ъ) ПРАЗД(Ъ)НА ХР(Ъ)СТОВОУ РОЗ(Ъ)СТВОУ ТРИПИСН(Ъ)НА ОСМОГЛАС...**³. Со евентуалното идно пронаоѓање на трипеснеците за седми и осми глас, секако, ќе се дооформи и акростихот во оваа Климентова творба.

Во досегашните истражувања се регистрирани шест преписи од овие трипеснеци. Три од нив се целосни, додека во другите три се зачувани само фрагменти од творбата на Климент. Целосниот текст на трипеснеците (со мали исклучоци) за првите шест гласа го наоѓаме во Скопскиот празничен минеј, празничниот минеј бр. 23 од збирката на Бугарската академија на науките и празничниот минеј бр. 166 од Хлудовата збирка во Москва, додека фрагменти од него наоѓаме во празничниот минеј бр. 25 од Синајскиот манастир, празничниот минеј бр. 523 од збирката на Народната библиотека во Софија и во службениот минеј бр. 75 од збирката на Ундолски.

За разлика од Трипеснеците за Раѓањето Христово, од Климентовата Општа служба за светители засега ни е познат само еден препис. Преписот е зачуван во општиот минеј бр. 122 (1435 год.) од збирката на Софиската народна библиотека во кој се наоѓа и единствениот препис на Климентовата служба, составена од негов ученик во X в. Притоа, во овој општ минеј се поместени и други општи служби — за пророци, за апостоли и за преподобни, за кои Б. Ангелов претпоставува дека, исто така, би можеле да бидат дело на Кл. Охридски⁴. Во

² Георги Попов, Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски и Константин Преславски. — Български език, год. XXXII (1982), кн. 1, стр. 8—9.

³ Георги Попов, Триодни произведения на Константин Преславски. — Кирило-Методијевски студии, кн. 2, София 1985, стр. 44—45.

⁴ Божю Ст. Ангелов, Климент Охридски — автор на општи служби. — Во кн. му: Из старата българска, руска и сръбска литература, книга III, София 1978, стр. 21.

нив, меѓутоа, не наоѓаме акростих со Климентовото име, каков што е случајот со спомнатата Општа служба за светители. Иницијалните букви од тропарите на последните две песни од канонот на оваа служба формираат акростих во кој е вградено името на овој најзначаен македонски средновековен писател. Б. Ангелов, кој прв ја објавува Климентовата општа служба на светители, не го забележува акростихот со името на Климент⁵. Освен тоа, во текстот што тој го објавува недостасува третиот тропар од деветтата песна, чиј прв збор би требало да започнува со буквата *Т*. Поради оштетување на ракописот, Ангелов успеал да прочита само првите три збора од овој тропар: „Аѣгѣ творца безѣмене...“, што значи дека последниот тропар на деветтата песна започнува со буквата *А*, а не со буквата *Т* (последната буква од Климентовото име). Нам ни се чини дека во овој случај, поради многувековното препишување на ова химнографско дело, дошло до меѓусебна замена на првите два збора од тропарот. Првобитниот текст на овој тропар, најверојатно, го имал следниот редослед на зборовите: „Творца аѣгѣ безѣмене...“. На таков начин акростихот ја добива и последната буква од Климентовото име.

Сличен е случајот и со третата документирана творба на Климент Охридски. Климентовото име и тука го наоѓаме вградено во акростих кој ги опфаќа тропарите од осмата и деветтата песна. Станува збор, како што веќе рековме погоре, за Канон посветен на празникот „Полагање на ризата и појасот на св. Богородица“. Мошне стар препис од овој Богородичен канон наоѓаме во еден македонски минеј од XIII в., кој сега се чува во Софиската народна библиотека под бр. 113⁶. Климентовиот канон е поместен во службата за 2 јули, по друг канон посветен на Богородица, чиј автор е познатиот византиски химнограф Јосиф Химнописец. Канонот содржи 30 тропари, кои се поделени во осум песни. Секоја песна има три или четири тропари.

Ракописот во којшто е поместен Климентовиот канон посветен на Богородица, сè уште, не е добро проучен, иако тој е од непроценлива вредност како за историјата на македонскиот јазик, така и за нашата стара литература. Судејќи според неговите јазични особености, може да се заклучи дека е пишувачан некаде во Источна Македонија. На таков заклучок упатува честата замена на *ѣ* со *а* по *ц* и *з* и сосем ретката вокализација на големиот ер. Притоа, замената *ѣ* > *а* по спомнатите консонанти се среќава во сите можни позиции, на пр.

⁵ Акростихот во оваа служба и во Богородичниот канон прв ги уочува Г. Попов (в. Румјана Златанова, Четврти колоквиум по старобългаристика. — Старобългаристика X (1986), 1, стр. 100.

⁶ Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, София 1910, стр. 83—85.

„частите 2, цалени 2⁶, притецамы 3⁶, в недѣзяхъ 4, рѣца 5 (асс du.), на ѿблацѣ легца 5, исцали 5, цалѣбнице 9⁶, многоцанное 10, цаловавшѣ 88⁶ итн.

Со оглед на тоа дека во овој македонски минеј е зачуван најстариот препис од службата на Јоаким Осоговски, не е исклучено тој да е пишуван во Осоговскиот манастир или пак во друг скрипторски центар во тој дел на Македонија, но за потребите на овој наш манастир. Двата записа (на л. 4 и л. 80⁶) се од поново време и не содржат никакви податоци за тоа каде и кога е пишуван минејот. Записите се направени, најверојатно, од лица кои се служеле со оваа богослужбена книга и тоа значително подоцна од времето кога настанал ракописот (можеби во XV—XVI в.). Записот на л. 80⁶ го оставил некојси монах Давид врз долната маргина од страницата и гласи: [Пом]ни Г^и раба б^иа чрѣнца Дв^а. Рѣцѣте Б^и да прѣти ѿтѣ грѣ его“. Со слична содржина е и другиот запис, оставен од анонимен пишувач: „Помози ми Г^и б^ие мои и помилоуи ме и ѿ[си ме]“.

Овде го прилагаме целосниот текст на Климентовиот канон посветен на празникот Полагање ризата и појасот на Богородица, надевајќи се дека на тој начин ќе го поттикнеме натамошното проучување на Климентовата поетска реч која, навистина, заслужува поголемо внимание.

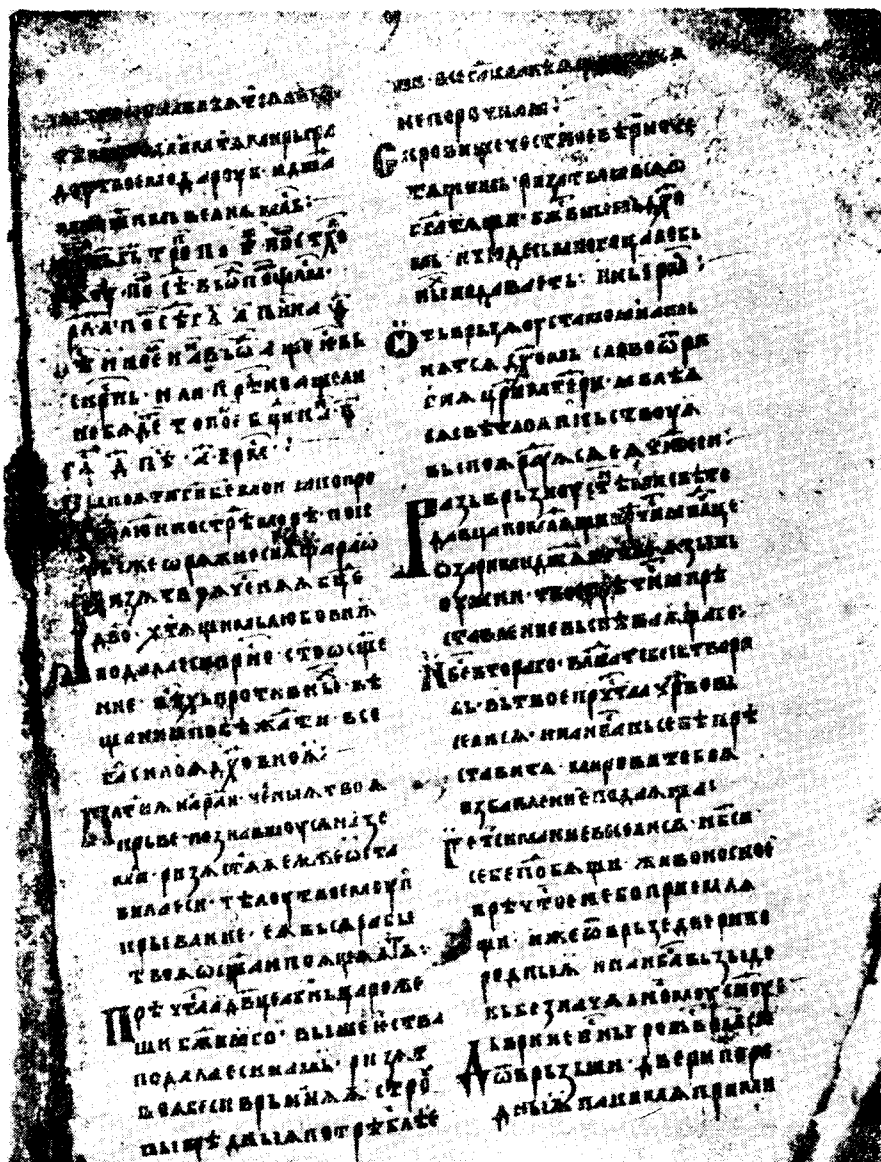
Горѓи ПОП-АТАНАСОВ

ИЗ ПОЕТИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА КЛИМЕНТА ОХРИДСКОГО

р е з ю м е

Долгое время интерес исследователей литературной деятельности Климента Охридского был направлен прежде всего на его прозу, в то время как поэтические произведения нашего самого крупного писателя средневековья оставались на заднем плане.

За последние десять лет, однако, ситуация существенно изменилась, причем не только в отношении поэтического творчества Климента, но и в отношении древнейшей оригинальной славянской поэзии вообще. Найдены документальные поэтические произведения Климента Охридского, Наума Охридского и Константина Превритера, как и большое число анонимных гимнографических произведений также относимых к древнейшему периоду славянской письменности. В статье рассмотрены три гимнографических произведения Климента Охридского, в которых фигурирует его авторская подпись: Предпраздничные трипеснецы о рождении Христовом, Общая служба о святителях и Канон, посвященный празднику „Возложение ризы и пояса св. Богородице“.

КАНОН ПОСВЕТЕН НА ПРАЗНИКОТ
 "ПОЛАГАЊЕ РИЗАТА И ПОЈАСОТ НА ПРЕСВЕТА
 БОГОРОДИЦА"

ПРВА ПЕСНА

I тропар:

Разъврѣзи оу^{сѣ}ми свѣтодавца помѣши
 прѣу^{сѣ}на вѣце • озари ми а^ша и тѣло • азыи^н
 оу^{сѣ}мени • твоє прѣу^{сѣ}на прѣставление въспѣ-
 вающаго: —

II тропар:

Нѣе втораго • вѣда тебе сътворишь • въ
 твоє прѣу^{сѣ}та у^{сѣ}во въсели сѧ • и на нѣа
 нъ себѣ прѣстави тѧ • мирови тобож изъав-
 ление подажди: —

III тропар:

Гетсиманне весели сѧ • нѣси себе побѣди •
 живоносное прѣу^{сѣ}тое небо приемиши • иже
 шѣрѣзе двери породныхъ • и на нѣа възъиде
 нъ безначалномуу с^ноу: —

IV тропар:

дѣри нѣны • рождом си шѣрѣзши • двери
 породныхъ пакы ма прими съблзанив сѧ и
 г^рди потрѣльш • ризѣ и погасѣ у^{сѣ}но
 поклонни^и сѧ: —

ТРЕТА ПЕСНАI тропар:

Беселат сѧ нѣа и всѣ тварь съ землеа .
 ѿжасно у^агомь : въ гробъ нѣѣ приникнѣше .
 и не шерѣтше тѣлесе . нѧ ризѣ и погасѣ
 а^соино поклони^{сѧ} : —

II тропар:

Неб^снаа воинства тем на възраста подвиг-
 нѣте . на поклонение а^сне ризѣ и погасѣ
 у^сено . ежже шкрилаши ма . про^тивнаго ми
 сважи : —

III тропар:

Тебе славать хероу^свими . научаа и власти
 всѧ . рано въ тебѣ в^аи^а вестѣенно пѣть
 приемь . и тобож шендѣлѣеть рода земна .
 прѣ^стаа влѣ^аце : —

IV тропар:

Съ Гаврилом ти гже похвално въпиемь
 а^сне . а^ани сѧ граде ашевныи . въ немже
 пожить хѣ . и не шстави тебе на земли .
 нѧ на нѣное житие прѣ^стаа оустрои та : —

ЧЕТВРТА ПЕСНА

I_тропар:

У^А ѿ въ зрѣти нѣ^С ашевна прѣставленне из
 гроба . нъ непристѣпноу и животномоу
 тѣлоу мѣи прѣвѣхунааго въ бесконечнх
 жинь прѣстѣп^{ши}ахъ : —

II_тропар:

Изрцы бже нѣ^А лиуе стѣхъ . събраемъ на
 шела^Цхъ . уродесы оудикивъ ѿ конецъ вселенна .
 на прѣставленне тежаше мѣ^Атерь г^Ана . въ сѣ^Тхъ
 прѣстѣп^{ше}ахъ : —

III_тропар:

Вѣлитъ сѧ днѣ неко и зема^Цхъ . швѣщаема свѣтло .
 прѣставленне^Ахъ при^Цмаши мѣ^Атерь г^Ана . раже .
 шстави стѣина . ризъ и погасъ земнымъ : —

IV_тропар:

Та по^Снодѣхъ . истинна вѣ^Ахъ славимъ вси .
 раже шбразова сѧ б^Говнацоу Моисею . нешпално
 прѣхутаа к^Сппна шгни при^Цмѣвши сѧ : —

ПЕТТА ПЕСНА

I_тропар:

Прими прѣх^Ауна гже . м^Алечнхъ похвалъ . и
 подажъ^А разом си шущени^Ахъ грѣховъ . та во

имашъ ^и н) а помощь земни ризѣ ти и, по-
расоу поклонѣ^ѡма:—

11 тропар:

НѢВЬ^АЗѢЛАННА НИВА КЛАСА РОЖЕШИ ЖИВОТНАГО
И НЬ ЖИВОТОУ ПРѢСТАВИ СЯ. РИЗЖ И ПОГАСЬ
ОСТАВЛЬШИ НА СТЬІНА ЗЕМНЫМЬ. ЕЖЖЕ ШКРИЛИ
НЫ І ѿ ВРАЖИНА НАПАДАНІЯ: —

III тропар:

ШЕЛАУѢА НЕВЕСА ШЕЛАКИ . ПЛТНА СЕБЕ ВЪ
ТЕБѢ ШЕЛѢУЕ . Ѡ ѠЦА ПРОВѢУНА РОЖЕСТВО
НЕТЛѢННО ИМЫИ . И НЕТЛѢННА ТА ШЕЛАКА
СЪТВОРИВЪ ИСПРА . ВЪЗНЕСЕ ВЪ НЕБѢНЖ
ШЕНТЕЛЬ : —

ШЕСТА ПЕСНА

1. тропар:

Несанга жезла та видѣвъ . прозавша ис ко-
рене Несешва прѣуйга . из негоже , цѣкъ бес-
тла процѣте . и мира си шенови: —

11 тропар:

ШЕРАЗНО ТЕБЕ ПОРЦЫ ПРОУРЬТАШЪ . РАЗЛИЧНО
ИМЕНОВАЩЕ ПРѢУТАА ГЖЕ . ВЪ ДВОРЫ НЕБНЫХъ .
ЕЖЕ ПРОИДЕ СЛОВО . ВЪПЛЫШЬ СЯ ВЪЗНЕСЕ : —

111 тропар:

Възвигни ма събастни злѣ шарьжима

по^млаши вѣ^сѣм^ннаго с^на и в^ѣ . вса у^лѣ^ки
прѣ^су^иѣ^а . тобож шенавлѣ^жша: —

IV тропар:

Прими н^шж м^лб^ы о^умиленны^х . и ш^по^усти
наша в^еч^нсл^нны^х събл^аз^ни г^де . повѣ^дж
на враги подава^хши ра^бом си . тебе
хва^ла^шимъ: —

СЕДМА ПЕСНА

I тропар:

Раз^дрѣ^ши ма у^тѣ^а г^да св^ѣз^анна ст^рѣ^ти . раз^дрѣ^ше —
ш^ител^ь поро^жеши п^лти^а . иже прѣ^су^иѣ^а тѣ^ло
прѣ^стави^вь вѣ^чн^нж^ж жи^знь.: —

II тропар:

Трапезо д^хов^на г^да . жив^оносна хлѣ^ба понес^ьши
въ у^рѣ^вѣ . и ро^жеши г^да прѣ^су^иѣ^а п^лти^а .
иже прѣ^ст^ѣж^ж ти п^лть прѣ^стави . въ
не^ба^а села : —

III тропар:

Страшно див^ѣт с^ѧ не^бн^ны^х си^лы . из гр^оба
п^лти^а в^ъз^нос^ѧще т^ѧ в^ъис^пр^ь . по^же прѣ^су^иѣ^а
в^лу^це . е^жже риз^ѣ и ѿ^пас^ѧ клан^ѣем с^ѧ: —

IV тропар:

Въ сла^вѣ прѣ^сто^жа не^нз^рен^нѣ . при^уж^е —
т^ни^ки с^ѣтвори по^жж^ж ти вѣ^рно . с^тое .
прѣ^ставл^ѣн^не . г^рѣ^хов^ны^х мо^ак^ь ра^жен^нши: —

ОСМА ПЕСНАI тропар:

Кто зрещи может тайны твоѣ и похва-
 лити . ꙗже въ тѣ всели сѧ дѣо прѣуѣа ,
 егоже хвалать хероуѣмнѣи . и силы бесплѣтныѣ .
 тобож же своводѣ приждомъ . ѿ грѣховнаго
 ига . тѣмже въпием ти вѣвѣннаѣ спѣ
 ашѣ ншѣ : —

II тропар:

Лицы бесплѣтнѣи трепетно въ прѣставле-
 ние твое прѣуѣа съ аглы страшно дива-
 ще сѧ . слова вѣнчаго рожешѣ плѣнѣ бе-
 сѣмене и ашѣ твоѣ приемиащюу . бес-
 тла тѣло твое събл҃гоудьшоу . тѣмже радѣ
 въпиѣ вѣвѣите : —

III тропар:

И҃аков тѣ древелѣствницѣ провнѣѣ
 стѣж . еже слово шѣе . плѣть ис теке
 приатъ . и раиснѣи дѣвѣи ѿверзѣ . и҃з
 гроза же пакнѣ на небо нѣ себѣ възводитъ .
 тѣмже въпиемъ вѣвѣннаѣ мѣи
 сѧ спѣти сѧ намъ : —

IV тропар:

Мѣне мѣи безнаучнаго вѣ . рода земна
 поминан . мѣвами си ѿ грѣхѣ шунѣташи .

Љубица ЈАНЕШЛИЕВА

УДК 820(73)-31.09

БАЛАДАТА ЗА ТАЖНАТА КАФЕАНА НА КАРСОН МАКАЛЕРЗ

Баладата за тажната кафеана, за која е речено дека е „еден од најдобрите романи напишан од Американец“¹ всушност е новела. Макалерз ја напишала во 1943 година, за шест месеци привремено прекинувајќи ја работата врз четвртиот роман *Член на венчавката*.

Темата на *Баладата* е блиска и се надоврзува на онаа од претходните романи. Во неа се зборува за осаменоста но и за љубовта, односно за осаменоста во љубовта. Таа го содржи гледањето на Макалерз врз овој сложен психолошки феномен или она што критиката го нарекува нејзина „теорија на љубовта“. Љубовта романсиерката не ја сфаќа ниту во тесно сексуална ниту во платонистичка смисла, туку психолошка како опфатеност и занесеност на човековото битие со друго човечко суштество, кое често е сосема спротивно на идеалното во секоја смисла, што му овозможува низ болка и среќа себе да се изнајде, да се очовечи и да го осмисли својот живот. Макалерз верува дека љубовта е необична, ирационална, нерационална, егоистична, дека нејзината вредност и квалитет се одредени единствено од оној што љуби, дека луѓето повеќе сакаат да љубат отколку да се љубени, зашто таа ја загрозува нивната личност, има врз нив творечка но и разурнувачка моќ, имплицирајќи конечно дека љубовта, иако е еден сложен комплекс на противречности, е врвно искуство што човек може да го доживее.

Ваквите свои гледања за љубовта Макалерз не само што ги оживува и претставува низ приказната за животот и судбината на необичната Амилија Еванз, која се очовечува и фактички започнува да живее наоѓајќи во грбавецот Лајмон — предмет на својата љубов, туку и вметнува во романот еден интегрален текст — свој трактат за љубовта² — во кој недвосмислено ги искажува своите гледања.

Структура на романот

Во своите релативно импресионистички написи за *Баладата* неколкумина критичари се искажаа дека структурата на романот прилега на Бахова фуга. Значи, слично на таа на *Срце*³.

Освен воведниот дел, во кој преку дескрипција на локацијата се навестува основната тема на осаменост и изолација и каденцата во која се сугерира решение за нејзиното премавнување, структурата на *Баладата* е триделна. Првиот дел е експозиција, каде што преку заемниот однос на Амилија и Лајмон се зародува и оформува тематското јадро за љубовта; вториот дел е навраќање на истата тема во минатото, т.е. ретроспектива на љубовниот однос меѓу Мејси и Амилија, кој всушност е вметнат во експозицијата формално прекинувајќи ја, но фактички надоврзувајќи се и збогатувајќи го ткивото на основната тематска нишка-мелодија; и третиот — односот меѓу Мејси и Лајмон. Ако се земе сторијата за судбината на кафеаната како основна, структурата е иста. Прво, го имаме нејзиниот почеток и размав, потем секавањето за продавницата на Амилија и на крајот растурот на кафеаната.

Парафразирајќи ја дефиницијата за фугата може да се каже дека основниот тематски материјал на *Баладата* — човековата осаменост и потребата да сака не само што се поставени теориски, туку тие низ испреплетување на гласовите, т.е. на соодносите: Амилија — Лајмон, Мејси — Амилија и Лајмон — Мејси како река со притоците ја изградуваат авторовата визија за вечниот човеков проблем на осаменост и љубов. Во оркестрацијата на романот не се испреплетуваат и претопуваат во еден цикличен континуитет само гласовите на трите главни лика што наизменично сакаат и се сакани, туку и описите на периодите на денот и годишните времиња како и на одредени симболи и слики. На тој начин Макалерз постигнува жив и целосен израз на својата визија за љубовта и нејзините противречности. Поради многуте повторувања на мотивите, сликите и симболите проучувачот е заинтригиран да ја одгатне развиената структура на делото, обидувајќи се да ја смири и ограничи во одредена шема. Во тој однос како мошне корисна се покажува структуралната анализа што можеме да ја примениме како една од можните толкувања на романот.⁴ Корелациите што се формираат кога се шематизираат соодносите меѓу ликовите во неа, ја покажуваат неговата двојна структура која е едновременно синхрониска и дијахрониска. Тоа ни овозможува *Баладата* да ја сфатиме како приказна за одредени настани што се случиле во едно одредено време или пак, изземена од времето, како една „трајна структура“ што се одне-

сува исто така и на минатото и сегашноста и иднината, како една општочовечка универзална приказна што постојано ги оживува своите неразрешливи противречности.

Слој на значење

Приказната е едноставна со елементи на сказна и мит, бидејќи се однесува на необични луѓе и нивните големи човечки страсти. Таа зборува за тажната животна судбина на необичната жена Амилија Еванз преку отварањето, растежот и затворањето на нејзината кафеана во едно мало, пусто, осамено и отуѓено место на Америка.

Амилија — висока, сува, црномурна, машкуданка, кривогледа, со сите свои физички и психички особини претставува пример на поединечност или субјективност што ја издвојува од општото, универзалното, од колективното. До својата триесетта година живее себедоволен осаменички живот. Вешта во мануелните рабти, сè работи сама и произведува нешта што може да ги продаде. Држи продавница што ја наследила од татка си и која сè до доаѓањето на Лајмон, претставува негова персонификација. Издвоеноста и поединечноста на Амилија е нагласена поради скржавоста, алчноста за пари, страста за сè и сепшто да оди на суд, нејзиниот чуден и „опасен“ десетдневен брак со Мејси, но и поради способноста да прави добар виски и да лекува.

Со доаѓањето на човечето со грпка во градот, Амилија доживува промена. Таа покажува мајчинска љубов, грижа и дарежливост кон него; не е веќе толку алчна и страсна во желбата да се суди, дури и ликот ѝ се облагородува. Погледот ѝ станува „отсутен поглед на вљубен“⁵. Нејзината притаена љубов е страсна, бидејќи таа љубоморно блее над Лајмона, спремна да задоволи секоја негова желба и да му го даде најмилото и најскапоценото. Спонтано и продавницата прераснува во кафеана, бидејќи во неа, во атмосфера на пријатност, заедништво и задоволство, болникавиот, меланхоличен и мрзелив, но дружељубив кепец може да дојде до израз и да биде центар на вниманието. Иако грбавкото, правејќи мали гаолштини, ја злоупотребува љубовта на Амилија, таа во шестгодишниот заеднички живот доживува среќа, повлекувајќи се во себе и зафаќајќи се за работа така што кафеаната работи многу успешно, а пијалокот и лековите ѝ се подобри од било кога порано. Аспект што Макалерз го истакнува е дека љубовта, без оглед на тоа дали е реципрочна или не, го облагородува вљубениот и ги зголемува неговите креативни моќи. Среќата трае до доаѓањето на Мејси, со кого Амилија била во краток брак, во кој не дошло до полов однос но се омажила само

да го измами и да му го присвои имотот. Тој пак, вљубувајќи се во неа, минал низ трансформација слична на нејзината со Лајмон. Од никаквец и престапник се менил во добра и благородна личност. Амилија, сега и самата вљубена, знае, а и сите надворешни знаци укажуваат дека тој доаѓа да ѝ се одмазди и дека нешто лошо ќе се случи. Така тројцата — Амилија, Лајмон и Мејси — стануваат актери на големата драма на човечките страсти: љубов и омраза.

Трагедијата на Амилија е во тоа што нејзиниот сакан грбавко, кон кого таа негува мајчинска, но посесивна љубов, (иако во раманот има навестувања за инцестуозност), се „вљубува“, односно станува фасциниран од Мејси, кого започнува постојано и насекаде да го следи. Амилија се плаши да не го загуби и затоа се обидува да се ослободи од својот поранешен маж, поставувајќи му стапица, ставајќи му отров во храната, но не успева во тоа бидејќи сè излегува наопаку. Постепено, но едновременно, нејзината нетрпеливост кон Мејси и Лајмоновата кон неа прераснуваат во омраза. И кога Мејси, заедно со Лајмон, се сместува во нејзините одан, таа не го брка плашејќи се да не остане сама. Како низ страдање и болка да осознала дека „штом еднаш си живеел со друг, големо мачење е ако мора да се живее сам... подобро е човек да го прибере смртниот непријател отколку да се соочи со ужасот да живее сам“. Мејси не го сака Лајмона, го омаловажува и малтретира, но сепак го користи како средство против Амилија. Затоа и конфликтот меѓу нив единствено може да се разреши во физичката борба до која мора да дојде и која ја навестуваат натприродни знаци. Во таа борба Амилија фактички е поразена од Лајмона, бидејќи тој, кога увидува дека таа ќе победи, како сокол се нафрла врз неа заривајќи ѝ ги ноктите во вратот. Мејси и Лајмон ја демолираат кафеаната, ставаат отров во храната, земаат што е вредно и заминуваат во непознат правец. „Така Амилија остана сама во градот“.⁶

Луѓето сакаат да ѝ помогнат, но таа „само гледаше во нив со изгубени кривогледи очи и одречуваше со главата“. Болното искуство, губењето на саканото суштество ја враќа Амилија во уште полоша состојба на осаменост и изолација од онаа во која се наоѓала пред доаѓањето на грбавкото. Губењето на љубовта ја расчовечува и физички и психички. Слаба е „како старите девојки кога полудуваат“⁷, очите ѝ се уште покривогледи, гласот слаб. Порано способна да направи секаков лек од тревки и да излечи речиси секого, сега таа на дел од своите пациенти отворено им кажува дека бргу ќе умрат, а на другите им дава такви напитки што тие воопшто не можат да ги пијат.

Амилија три години по ред седи на портата, загледана во патот, чекајќи го Лајмона да ѝ се врати. На четвртата зема човек да ги закове со штици сите прозорци на куќата. Останува отворен само оној на кој ретките минувачи можат да го видат нејзиното испиено и изгубено лице.

Со тоа сторијата прави цел круг, завршувајќи ја приказната за тажната кафеана и нејзината сопственичка со истата слика на трошната, накривена и замандалена зграда.

Митски елементи во Баладата

Атмосфера на таинственост

Во креирањето на митската атмосфера, на таинственост и волшебност Макалерз во романот се служи со невообичаени литературни средства. Посебна функција му дава на раскажувачот. Групата луѓе во романот има слично значење како хорот во грчките трагедии. Таа преку опис на локалитетот и временските промени постигнува универзалност на местото и времето.

Раскажувач

Создавањето впечаток, дека настаните и ликовите во романот читателот ги перцепира под еден митски превез, се должи на посебната функција на *раскажувачот* во него.

Уште со првите страници како да слушаме приказна за настан што се случил во минатото, кој некој го кажува од *секавање* или од *слушање*, за да го оживее и пресоздаде повторно, преку својата имажинација и вештина на кажување, со цел слушателот да дојде до некое универзално сознание или поука.

Раскажувачот вешто не води од епизода во епизода, почитувајќи ја не хронологијата туку логичката поврзаност на настаните во временскиот простор и снабдувајќи нè со оној градежен материјал на сторијата што во моментот е потребен за нашето разбирање. Тој, како и кажуваачот на митови, зафатен со она што е важно и значајно, не го објаснува необичното и неверојатното создавајќи така чувство за натприродност и мистериозност. Волшебната моќ на неговата приказна се изградува и лежи во дејствијата, во кажувањето на настаните и чувствата што тие настани кај ликовите ги предизвикуваат, а не во размислувањата и описите што се ретки во текстот. Со својот начин на кажување личноста на раскажувачот останува најчесто незабележана за читателот, што му овозмо-

жува да се занесе во необичностите на приказната. Меѓутоа како народниот баладист, тој повремено нè потсетува на своето присуство со своите упатства и забелешки, враќајќи нè во сегашноста и не дозволувајќи ни да си создадеме илузија дека не слушаме приказна.

Раскажувачот посочува детали што се важни и што треба да се запомнат. „Вискито што та вечер го пиеја (две големи шишиња) е важно. Инаку би било тешко да се објасни она што следеше“. Понатаму, тој нè наведува на заклучоци: „Така сега засега мисли на нив како на една целина“; „Па, ова беше почетокот на кафеаната. Толку едноставно“. Раскажувачот нè потсетува: „Припомни си дека ноќта беше мрачна како в зима“; „Порано беше споменато дека госпоѓица Амилија еднаш беше мажена“. Исто така нè упатува: „Така засега сфати ги овие години... Гледај како грбавкото оди по стапките на Амилија; „Затоа не го заборавај овој Марвин Мејси, бидејќи тој ќе одигра страшна улога во она што допрва ќе се случи“.⁸

Така настаните кажани со точноста на мит и восприемени со патината на дамнешност се чинат како да „доаѓаат од светот на народната имажинација“.⁹

Групата луѓе

Освен трите главни лика, сите други ликови во романот дејствуваат слично на хорот во грчката трагедија, бидејќи се претставени како една целина, без индивидуализирани особености. Нивната улога е особено значајна во развивањето на дејствието и креирањето на мистериозната атмосфера. Тие како група која секогаш заеднички и инстинктивно реагира, се сведоци на главните збиднувања што ги исчекуваат, гледаат и коментираат.

Присуствувајќи на чинот на гостопримство на Амилија, што е спротивно на нејзината вообичаена практика, како и на нивните сопствени очекувања, „луѓето на терасата чувствуваа дека нешто не е в ред“. Кога по доаѓањето на грбавкото Амилија заклучена внатре со него два дена не го отвора дуќанот и никого не прима, озборувањата во градот дека го отепала од користољубие не стивнуваат.

Тоа беше страшна и грозна приказна што градот ја испреде тој ден. Таа ги содржеше сите нешта што чинат срцето да ти затрепери — грбавко, полноќен закоп во мочуриштето, влечење на Амилија низ улиците на пат кон затворот, претпоставки за тоа што ќе биде со имотот — кажувани во шепот и повторувани со додавање некој нов необичен детал.¹⁰

Раскажувачот не само што го бележи присуството на групата, туку и самиот ја користи во функција на двигател на дејствието, придавајќи ѝ ги особеностите на „хор“. Во атмосферата на морничави сомневања предизвикани од лошото време и страшните приказни што кружат низ градот, тој за луѓето што се собираат и чекаат пред дуќанот на Амилија вели:

Тие и самите не знаеја што чекаат, но работата беше во ова: во напнати ситуации, кога некој голем настан се надвива, луѓето се собираат и чекаат вака. Потем ќе дојде часот кога сите заеднички ќе дејствуваат, не по свое сознание или волја или пак по волја на било кој друг, туку како нивните инстинкти да се слеале во едно, така што одлуката не му припаѓа ни на еден поединец одделно, туку на групата како целина. Во таков момент, ни еден поединец не се двоуми. И дали работата ќе се среди мирно или заедничката акција ќе резултира во ограбување, насилство и злочин, зависи од судбината.¹¹

Универзалност на времето и местото

Уште во самиот почеток на *Баладата* се дава опис на местото во кое е лоцирана приказната. Од неколкуте реченици се дознава дека се работи за пусто, осамено, здодевно место како во сказните и баладите. Иако описот е оскуден, може да се рече дека романсиерката всушност точно го утврдува местото, иако не го дава неговото име, кое некои проучувачи на Макалерз го утврдуваат како Коламбас, во Џорџија. Меѓутоа, покрај името на автобуската компанија што сообраќа до таму и името на патот кои се на англиски јазик, во романот нема ни еден друг знак, кој местото каде што се случуваат настаните би ги утврдил освен како џорџијанско или американско.

Во својата намера да ја изрази релативноста на местото и времето, Макалерз оди дотаму што читателот одвај по некои поплатни детали (машината за пишување и автомобилот на Амилија, автобуската линија) прави усылби да ја лоцира приказната во заодениот дваесетти век.

Локацијата и времето во кое се случуваат настаните во романот се релативни. Она што е важно е дека гратчето се наоѓа во некој јужен крај со жешки лета, каде што растат праски и каде што има мочуришта, а во него ткаечница, крчма, куќи за работници и црква.

Сторијата опфаќа десетогодишен временски период од отворањето на кафеаната, нејзиниот процут, затворањето и тричетири години потоа, како и ретроспектива на предходниот временски период.

Начинот на кој романсиерката ја создава свеста за времетраењето не се постигнува преку податоци и кажување факти, дати, години, туку преку сугерирање на циклични промени во годишните времиња. Постои циклична поврзаност на годишните времиња со важните збиднувања. Секоја нова епизода во историјата, секој пресврт започнува со краток, лаконски опис на годишното време, кое симболично го навестува она што ќе се случи.

Временската шема е кружна. Дејствието на романот започнува едно лето (во месец август); потоа следува ретроспектива десетина години наназад за доаѓањето на Лајмон и почетокот на кафеаната (во некојси април), а потоа уште некоја година порано (во некојси зимски ден), за да дознаеме за мажачката на Амилија со Мејси. Додека овој дел на шемата има кружна линија и се оддалечува од почетната точка враќајќи не длабоко во минатото, таа оттука ѝ се приближува пренесувајќи не шест години подоцна до доаѓањето на Лајмон (пак во август), та преку бавната есен и трагичниот зимски ден, кога се случува тепачката и Амилија останува сама, за да конечно не врати во истото августовско попладне, кога раскажувачот стоејќи пред трошната зграда започна да ја кажува приказната.

Грубото групирање покажува дека во романот постојат главно (освен доаѓањето на Лајмон во април) две годишни времиња, и тоа сосема спротивни, во кои се случуваат пресудните настани во приказната: лето и зима.

Описите на атмосферското време содржат исти или слични елементи: квалитет на светлина, односно нејзината спротивност — темнина; боја и топлина, и се однесуваат на светлината и бојата на денот или ноќта, сонцето или небото ноќе, бојата и формата на блиската вегетација и топлотниот ефект врз човекот. Во романот има седум такви кратки описи.

Описите на времето немаат функција да го одредат и ограничат временскиот простор, туку ги надминуваат и прошируваат своите ограничувачки значења, стопувајќи се во универзалното добро или лошо време. Така атмосферското време функционира како натприроден или природен надворешен знак, кој со својата симболична носивост го прејудиира настанот што следува.

Секој настан, кој во однос на Амилија носи нешто пријатно, е навестен со убаво време, топли бои и светлина, додека пак описите на атмосферското време што им предходат на доаѓањето на Мејси и тепачката навестуваат нешто лошо и непријатно и во душата внесуваат трепет и студ.

Првиот опис во *Баладата*, оној што го навестува доаѓањето на Лајмон, кој за Амилија ќе значи љубов, облагородување и очовечување, гласи:

Беше блага тивка ноќ во април, некаде кон полноќ. Небото имаше боја на сина перуника од мочуриштето, месечината јасна и светла. Приносите таа пролет ветуваа добра жетва... Долу кај потокот четвртестата фабрика се жолтееше од светлина... Месечината правеше нејасни, искривени сенки од расцутените праски крај патот. Во воздухот се мешаше миризбата на цветовите и слатката пролетна трева со топлиот, киселкав мирис на блиската легуна.¹²

Враќањето на Мејси во гратчето е навестено со лошо време, ладни бои и светлина:

На крајот дојде првиот ладен период. Кога едно утро Амилија стана, на прозорците имаше фатено цвеќе од мраз, а сињакот ги беше посребрил брзјета трева во дворот... Воздухот беше ладен и остар, небото бледозелено и без облак...

Тепачката меѓу Амилија и Мејси, во која шансите за победа меѓу противниците се неизвесни и подеднакви, е најавена со неутрално атмосферско време;

Тепачката беше на Ground Hog Day кој паѓа на втори февруари. Времето беше повољно, ни дождливо ни сончево и со неутрална температура.¹³

Натприродни ликови — божественото и демонското во нив

Трите главни лика во *Баладата* ѝ припаѓаат на категоријата необични, исклучителни индивидуалности поради нивната карактеристична поединечност или субјектвност, која се претопува во натчовечко, нечовечко, или од „онаа страна“, во божествено или демонско. Секој од нив е бележан со некој знак што го издвојува од општото и од останатите обични нормални луѓе и го сместува во свет што е туѓ и што со страв се претчувствува.

Грифит во својот есеј¹⁴ укажува дека на ликовите во *Баладата* Макалерз им придава физички особености, моќ на богови и место во општеството што ги издвојуваат од простосмртните. Според него, Амилија по својот физикус, моќ, авторитет, афинитети и способноста да лекува, прилега на божиците од грчката и тевтонската митологија. Забележува посебно дека таа ја има улогата на Веста. Иако ваквите асоцијации се можни, тие во секој случај се претерани. Она што Амилија всушност ја издвојува од останатите луѓе и ѝ при-

дава натчовечки особености, она што е митско кај неа и по кое таа е блиска со божиците, се нејзината андрогиност, кривогледост, способноста да лекува и да прави напиток со волшебна моќ.

Амилија — Андрогина фигура

Како и повеќето ликови во делата на Макалерз, и Амилија е андрогина фигура. Таа е „црномуреста висока жена, со коски и мускули на маж“.¹⁵ Косата ѝ е кусо пострижана и исчезлана назад, лицето ѝ е исончано и испиено; облечена е во панталони и чизми. Вешта е, има силни, цврсти раце и свикната е на тешка физичка работа: ја обработува земјата, коле свињи, пече ракија. Живее сама и е себедоволна. Така претставена во амазонски контури, Амилија всушност потсетува на цин од народните приказни или на киклоп од грчките легенди. Нејзиното однесување при вечерата со Лајмон создава атмосфера на мистериозност, необичност и страв. Сите нејзини реакции (ставањето резе, обилното јадење, расчекореното седење и други), го манифестираат нејзиниот еротизам во ограничениот его — простор.

Андрогиноста на Амилија одразена во физикусот, наклонетоста кон мануелната работа и себедоволниот начин на живеење, имплицира потполност и целовитост на битието што им е својствено (според митологијата и аналитичката психологија), на боговите и децата.

Необичните односи на Амилија кон луѓето го нагласуваат повторно нејзиниот посебен статус, но наедно укажуваат и на неспособноста да општи со други. Таа никогаш не живеела со други освен со татка си, кому му била галениче; била мажена само десет дена, многу е богата, но исто така алчна и скржава, и поседува страст со луѓето да се суди за секоја ситница — особини од кои некои асоцираат на хировите на боговите, а некои укажуваат на нејзиниот задоцнет инфантилен стадиум.

Кривогледост

Кривогледоста според традиционалните верувања е знак на неприродност. Се верува дека кривогледите носат смрт и несреќа и народните предрасуди се доведуваат во врска со „лошото око“, верување кое постои и кај нашите народи.¹⁶

Меѓутоа, кривогледите очи на Амилија како митска слика, Макалерз отпрвин не ги употребува со такво значење, туку како погоден симбол за изразување на нејзината претпоставена натприродност и божественост, како и за психолошките тензии и состојби на ликот.

По првото споменување дека Амилија има малку шашливи очи, тие се здобиваат, слично како кај Сингер, со значење на окото на бога кое гледа и знае сè. Пред да ги исполни молбите на Лајмон да го прими, таа замислена „има израз што често се гледа кај луѓето со малку шашливи очи што длабоко мислат, поглед што се чини и многу мудар и многу луд“. Меѓутоа, вљубувајќи се, Амилија покажува дека е како обичните смртници. Ореолот на натприродност и божественост исчезнува. Нејзините очи стануваат сè пообични, почовечки. Кривогледоста ѝ се намалува. Гледајќи го кепецот со љубов, „некаква благост играше околу нејзините чудни очи и таа благо се насмевнуваше“¹⁷.

Постигнатата психичка рамнотежа се губи, кога Амилија останува сама. Откако го загубува предметот на својата љубов, очите ѝ стануваат уште пошашливи од порано. Страдањето ги трансформира нејзините добри, божествени очи во зли.

Макалерз, додавајќи им на кривогледите очи на Амилија импликации на натприродност и неприродност (божественост и хтоничност), ги усложнува митските значења.

Способност за лекување — Амилија шаман

Амилија е прочуена по способноста да ги лекува луѓето. Во опишувањето на таа нејзина необична способност во сето богатство на реалистичниот детал, Макалерз ѝ придава особености на шаман — волшебник, свештеник и врач од верувањата на многу примитивни народи (најчесто во Сибир, Северна и Централна Азија, Гренланд, Југозападна Африка итн.), а меѓу нив и кај Северноамериканските Индијанци, за кои, претполагаме, имала поблиски познавања.¹⁸

Амилија има развиена имагинација и од разни тревки на начин кој само нејзе ѝ е познат, може да направи стотици различни лековити напитки. Таа може да излечи најопасни и најнепознати болести, освен женските, бидејќи не е во можност да го репродуцира животот. Со изгорена игла зашивува рана без да ја загади. Прави лекови за стомачни болести. За децата прави поблаг и попитки лекови. Иако рацете ѝ се груби и големи, таа со болните ракува нежно и особено е чувствителна кон децата. Многумина од неа бараат помош, но за своите лекувања и лекарства таа не зема пари или друг надоместок иако по природа е алчна.

Дејството на секој свој лек Амилија првин го испробува врз себе. Силните лекарства ја фрлаат во еден вид транс во кој сета е напната, згрчена и занесена. Нејзините трансови асоци-

раат на паѓањето на шаманите во екстатички состојби, преку кои тие се поврзуваат и општат со духовите или демонските сили, дознавајќи ги од нив разните тајни, причините за болестите и она што ќе се случи.

Волшебен напиток

Пијалокот, односно вискито што го прави Амилија „има свој посебен квалитет“.

Чист е и остер за јазикот, но штом еднаш човек ќе го испие, тој свети внатре во него долго потоа. Тоа не е сè. Познато е дека, ако на чисто парче хартија се напише порак со сок од лимон, на него нема да остане никаква трага. Замисли дека вискито е оган и дека пораката е она што е познато само на душата човекова — тогаш вредноста на пијалокот на г-ца Амилија може да се разбере. Нештата што минале незабележани, мислите што биле уковени длабоко во темната душа, наеднаш се препознаваат и разбираат. Ткајачот што мисли само на разбојот, на грнето со ручек, креветот и пак на разбојот — овој ткајач може да се напие малку в недела и да забележи крин од мочуриштето. И на својата рака тој може да го држи овој цвет, испитувајќи ја неговата златеста убава чашка, и во него наеднаш може да се јави благост силна како болка... Такви нешта како овие се случуваат кога човек пие од пијалокот на г-ца Амилија. Тој може да страда, или да полуди од среќа — но доживувањето му ја покажало вистината; тој си ја стоплил душата и ја видел пораката скриена во неа¹⁹.

Во својата ода за пијалокот, величајќи ја неговата божествена моќ, Макалерз ја велича натприродната моќ на Амилија. Таа во неа ги соединува сфаќањата за алкохолот како „вода што гори“, „пламен на духот што гори и пече“²⁰, што ја осветлува душата разгорувајќи и подмладувајќи ја нејзината животна сила со дејството што врз Индијците ги има цваќањето на некој вид кактус (кастанеда).

Вискито на Амилија има волшебна моќ. Тоа делува врз луѓето како волшебен напиток, кој им овозможува да го видат најскриеното, најинтимното и најубавото во својата душа која во еден миг станува просирна, читлива, јасна и најинтензивно да го почувствуваат животот во себе.

Лајмон — кепец — хтонично суштество

Во Лајмон, Грифит наоѓа сличности со деформираниите богови и чудовиштата од грчката митологија, но сепак смета дека тој е поблизок на тевтонскиот пакосник Локи и кепеците и самовилјациите од Северот.

Според народните верувања, кепеците²¹ се подземни натприродни суштества што живеат на осамени места, имаат лице на маж, збрчкана кожа, широки усти, големи глави. Особено необичен е нивниот од, бидејќи се верува дека имаат рамни стапала или како на шатка, или пак свртени назад. Затоа одењето им е несигурно, гегаво. Облеката им е обично сива или зелена. Во германските приказни кепеците се грди, влакнести или грбави. Сакаат гозби и танци, обично при полна месечина и весела и лесна музика. Кај Американските Индијанци кепеците се опишани како пакосници што ги плашат луѓето, но ретко прават вистинска штета. Верувањата во постоењето на цуџиња, кепеци и други мали духови се сретнуваат кај сите народи и по потекло се анимистички. Се верува дека приказните за постоењето на мали луѓе, популарни меѓу шпанските освојувачи, во извесен дел потекнуваат од митолошките приказни слушнати од Индијанците.

Многу особини на Лајмон во физичкиот изглед, се во склад со визијата за кепецот од народните верувања и митологија. Тој е со мал раст, возраста тешко може да му определи, има голема глава и грпка. Покрај тоа, нозете му се слаби и криви, а рацете како канци.

Елемент што Макалерз особено го нагласува и врз база на кој ефектно ја гради сликата на Лајмон како хтонично суштество е одот. Лајмон оди, јаде и зборува како птица. Зборовите: „се перчи“, „граба“, „чепка“ и „канци“ постојано се повторуваат во текстот што се однесува на него и така постепено ја изградуваат сликата на Лајмон како птица.²²

Како и во верувањата на Американските Индијанци, Лајмон е малициозен, напрген и секогаш спремен да направи некое зло. Меѓутоа, сè до доаѓањето на Мејси, Амилија ужива во неговите гаолштини, бидејќи тој ѝ е галениче што постојано ја следи и кому таа му дава еден голем зелен шал. Тој е дружељубив, ужива во врева и музика (успева да ја натера да купи механичко пијано), дури понекогаш подигрува. Со доаѓањето на Мејси во гратчето, латентниот лошотилак на Лајмон станува евидентен. Фасциран од него, тој го менува односот кон Амилија, ја имитира и исмејува. На Мејси му се додворува со мрдане на ушите, вртење на очите и танцување. Низ суптилната употреба на сликата и на зборот *птица*. Макалерз ја доловува промената на овој архетипски лик, кој од птиче галениче се

трансформира во птица грабливка, потенцирајќи ја на тој начин својата пакост и хтоничност.

Грбавецот летна напред и пролета низ воздухот како да му пораснаа соколови крилја. Се спушти врз широките јаки плешки на Амилија и ѝ ги зари во вратот своите канцести прсти.²³

Со постојана употреба на визуелни слики на птица во однос на Лајмон, Макалерз ја надградува и трансформира митската слика на зол кепец во човек — птица. Така преку асоцијација со божествата Лајмон израснува во хтонично суштество.

Мејси — ѓавол љубовник — хтонично суштество

Според Грифит, и Мејси (како Амилија) прилега на најголемите грчки богови и херои со своите „зумбулести кадрици и златната амајлија“, но наедно е и неприроден дух полн со демонска деградираност.

Првата констатација на Грифит доста е импресионистичка и асоцијативна. Иако Мејси нема никаков виден белег т.е. физички недостаток, туку напротив е убав, висок мускулест маж, со сиви очи и кадрава коса, тој е инкарнација на злото. Иако секогаш успева да добие сè што ќе посака, тој е човек кого уште од дете го бие лош глас на злосторник: на верверичките в шума им ги кинел опашките, обесчестувал моми. В деб носи исушено уво од човек што го заклал со брич. Секогаш со себе има маријуана за да ги измамјува слабите.

Сликата на Мејси како хтонично суштество, што Макалерз во романот ја изградува, е директен препис на старите народни верувања во натприродни љубовници²⁴, кои уште во дамнешни времиња постоеле кај Грците, Келтите, Индијанците, Арапите (Епиалтес и сатири, дусии), преточени подоцна во средноевропските верувања во ѓаволот—љубовник или incubus — зол дух со лик на човек, кој ноќе ги посетува жените. Убавината и недостатоците на Мејси наполно се совпаѓаат со концепцијата на народното верување за ѓаволот — љубовник, кој е убав, но наместо стапало има копитце и лоша реа.

Сликата на хтоничноста на Мејси се гради експлицитно и имплицитно. Раскажувачот ни кажува: „Марвин Мејси стана дрзок, бестрашен и суров. Срцето му стана тврдо како роговите на Сатана“. А Амилија изјавува: „Тој нема никогаш да цапне со своето копитце во мојата кука“²⁵. Податокот дека Мејси никогаш не се поти ниту во најголемите горештини, се совпаѓа со народното верување за лошата реа на ѓаволот, нагласувајќи ја неговата неприродност. Макалерз го збогатува ар-

хетипот со нови елементи. На пример Мејси свира гитара, а тој детал го оживува верувањето за постоење на врска меѓу гитарата, вештерите и ѓаволите. Постојано е обвинен со атмосфера на таинственост и зло. Гласот му е лигав, мокар, тоновите како јагули. Луѓето сметаат дека е опасен и дека знае да прави магии, а тој самиот се фали дека неочекуваниот снег е негово дело.

Градејќи ги архетипските фигури на натчовечност и нечовечност, Маклерз ја универсализира темата на осаменост и љубов, поставувајќи ја во контекст на инсконскиот конфликт меѓу доброто и злото.

Обреди

Во склопот на митската атмосфера и структура, на *Баладата* се вклопуваат неколку епизоди што содржат препознатливи елементи на *обреди* како што е гостопримството на Амилија кон Лајмон, нејзината свадба со Мејси, како и навестувањата и подготовката на борбата со Мејси.

Венчавката на Мејси и Амилија

Венчавката претставува обред на иницијација, односно преминување од една животна состојба или стадиум во животот во друг. Тој е совршена унија на две човечки суштества од спротивен пол — единство на спротивностите меѓу машкиот и женскиот принцип, во кое тие се здобиваат со целост и потполност. Како што вели Хендерсон, во тој спој се „поправува еден вид изворна спротивност меѓу нив“.²⁶ Макалерз го употребува овој архетип за да ја нагласи андрогиноста на Амилија и нејзината неспремност да излезе од детството.

Бракот меѓу Амилија и Мејси трае само десет дена и во него не доаѓа до полов однос. И за време на обредот на венчавањето и подоцна во краткиот заеднички живот со Мејси, однесувањето на Амилија е со нагласени машки особености. Таа под венчалниот фустан од мајка ѝ носи панталони, чекори со големи чекори, за време на церемонијата си ја трие десната дланка и брка по цевите. Подоцна продолжува со своите вообичаени активности, облечена во панталони, и дури пуши луле.

Иако минува низ церемонијата на венчавањето, Амилија не е спремна и не може да го напушти животниот стадиум во кој се наоѓа. Триењето на десната рака за време на венчавката е јунговска слика за неприфаќање на новата состојба. Удвојувајќи ја сликата за нејзината андрогиност со состојбата на детството што ја карактеризира изворна целовитост

и потполност, Макалерз го употребува архетипот на венчавањето (бракот) за да ги изрази и митските и психолошки импликации на ликот.

Теофанија

За теофанијата воопшто и кај Србите подробно зборува Чајкановиќ, во својата студија „Гостопримство и теофанија“.²⁷

Според него, „обичајот на гостопримство бил познат, како организирана установа уште во многу далечното минато на индо-европските народи и насекаде е практикуван“.²⁸ За објаснување како дошло до идејата за гостопримство тој ја прифаќа теоријата на Вестермарк дека странецот (или патникот што доаѓа) има „квази натприроден карактер“,²⁹ дека може да биде носител на добро или зло и дека однесувањето кон него го диктирало празноверие. Посочува дека гостинот е табуиран — неповредлив (*sacrosantus*) и дека има утврдени прописи за неговото дочекување (мислење нозе, задолжително заедничко јадење и друго) и дека гостопримството треба да се посматра како религиски феномен за кој објаснувањата треба да се бараат во религиските сфаќања на примитивниот човек — во теофанијата што постоела и сè уште постои кај сите народи на светот.

Чајкановиќ објаснува дека првата причина што примитивниот човек станал гостољубив потекнува од интересот патникот (кој може да биде божество или демон и најчесто се јавува како неугледен човек, патник или питач), што подобро да се пречека. Обичаите што се вршат при доаѓањето на гостинот имаат за цел да го врзат за куќата, т.е. „со него да склопат извесен ритуален сојуз“.³⁰ прво, му се изуваат обувките и му се мијат нозете (обичај што го има кај Србите, а им бил познат и на класичните и ориенталните народи); второ, веднаш му се принесува јадење и трето, на располагање му се става жена (домаќинката или ќерката).

Првиот чин има симболично — ритуален карактер, со кој гостинот се врзува за куќата; вториот има магична цел да ја зацврсти врската меѓу домаќинот и гостинот и третиот — да го исползува, со што на куќата ѝ се донесува среќа. Кај старите Словени божеството најчесто се јавува во лицето на питач и затоа постои верување дека на секој питач треба нешто да му се даде. Чајкановиќ укажува дека во гостинот Србите гледале и евентуална епифанија на својот покоен деифициран предок.

Макалерз ја употребува теофанијата во својот роман. Начинот на кој Амилија го прифаќа Лајмона, според неколку елементи одговара на моделот на гостопримство што е прастар и универзален. Прво Лајмон доаѓа пеш како патник, во мистичен час — ноќе и сиот е опаднат, нечист и изгладнет, наедно тврдејќи дека ѝ е роднина на Амилија и барајќи таа да го прими. Всушност, тој е непознат неугледен патник — речиси питач; второ, Амилија, која со никого не одржува никакви врски и само гледа луѓето да ги искористи, наспроти очекувањата на присутните дека ќе го избрка патникот од својата порта, од необјасниви причини го прифаќа. Таа првин му подава да се напије од нејзиното шише виски, од кое порано никому не му дала ни капка на вересија а камоли без пари; трето, го поканува да влезе внатре и му дава да јаде. И тоа таа порано не го правела, освен ако не планирала некого да насамари или искористи. Тие заедно обилно вечераат; и четврто одат во горните одаи на спиење.

Чинот на миене во ритуалот на гостопримството во романот не е изоставен, туку само хронолошки е поместен. Неколку дена по доаѓањето, Лајмон е сосема изменет во однос на чистотата и облеката. „Не може да се опише колку беше чист“.³¹

Моделот на теофанија, што Макалерз го употребува како средство на својот уметнички израз, во романот има двојна функција. Тој, заедно со сликата на кепец и птица, го нагласува нечовечниот, демонскиот карактер на Лајмон и ги доведува во прашање импликациите на андрогиниот и натчовечкиот статус на Амилија.

Кафеаната — инкарнација на Амилија

Преку отворањето, растежот и затворањето на кафеаната е прикажана судбината на нејзината сопственичка Амилија. Така кафеаната не е само персонификација туку наедно и екстернизација и објективизација на нејзината личност. Очевидно е дека во градењето на својата концепција за кафеаната Макалерз ги вградува и соединува митските и психоаналитичарските значења на куќата како симбол на човековото битие — неговата душа и тело.

Освен тоа што во многу култури (кинеската, арапската, монголската) куќата³² е слика на космосот, таа кај будистите е идентификација на човековото тело, а кај Ирците го симболизира ставот и положбата на човекот наспроти надмоќните сили на останатиот свет.

Куќата го означува внатрешното бите... нејзините катови, визбата и таванот ги симболизираат различните состојби на душата. Визбата одговара на потсвесното, таванот на издигањето на духот. Исто така куќата е женски

симбол со значење на мајка, на заштита, на пазувите на мајка.³³

Така психоаналитичарите на соништата за куќата им придаваат различни значења, согласно со различните нејзини делови присутни во сонот кои одговараат на различните нивоа на психата.

Надворешноста на куќата е маска или изглед на човекот, кровот е главата и духот, контрола на свеста, долните катови го означуваат нивото на несвесното и инстинктите, кујната го симболизира местото на алхемиска трансмутација или психичка трансформација...³⁴

Движењата по куќата означуваат различни фази од развојот на психата.

Пред доаѓањето на Лајмон, куќата на Амилија, која фактички е недостапна за никого, ја преставува првичната целосност и интегритет на нејзината личност, која ја карактеризира субјективност, натчовечност, „оностраност“. Отварајќи ја кафеаната, главно поради Лајмона, Амилија се сообразува на „идеалот-вонсубјективност“³⁵ да се стопи со колективното и општото, човечкото. Отварајќи се кон надворешниот свет, станувајќи пристапна за влијанијата од другите врз неа, таа ја прифаќа судбината на објект и жртва. Лајмон, слободно движејќи се насекаде низ нејзината куќа, станува интегрален дел на нејзината психа, инстинкт, потсвест и свест. Наметнувајќи ѝ се на нејзината субјективност, со што промените кај неа се очигледни и на физички и психички план, тој ја деперсонализира. Затоа може дури и да се рече дека Амилија станува двојник на Лајмона.³⁶

Боењето на надворешноста на кафеаната (на терасата и дел од фасадата), и тоа со зелена боја — боја на кепеците, е симболичен израз на објективизацијата и деперсонализацијата на Амилија извршена од страна на Лајмона. Демолирањето на кафеаната, особено на нејзината внатрешност е краен чин на уништувањето на првичната целосност, психичката рамнотежа и интегритет на нејзината личност. Сликата на трошната, стара, навалена зграда во центарот на градот, која секој момент може да се урне, ја преставува Амилија во крајниот стадиум од животот, кога таа, соочена со својата осаменост и смрт, фактички со „оностраното“, всушност највитално живее како човек, преку страдање и болка, осознавајќи го човечкото.

Амулети — амајлиии

Амулетите се предмети што траат долго и што човекот ги носи со себе, на себе, ги чува дома или меѓу своите работи, со цел да го заштитат од разни опасности, да му донесат среќа

и успех. Тие се првенствено превентивни. Најраспространетите амuleти се растенијата или нивни делови како семки, бобинки, делчиња дрво и лисја. Во Египет тоа се предмети од бронза, разни камења, керамика.³⁷

Талисманите се всушност волшебни предмети што прават чуда, поседуваат или пренесуваат извесни квалитети или особини. И тие како амuleтите се мали предмети и се носат на себе. Иако во обичната терминологија амuleтот и талисманот се мешаат, основната разлика меѓу нив е во тоа што талисманот поседува активен принцип, а амuleтот е пасивен.³⁸

Со својства на амuleти и талисмани во *Баладата* Макалерз употребува неколку предмети што ги поседуваат трите главни лика. Тоа се желадот и камчињата извадени од бубрегот на Амилија што таа ги чува; сувото уво на човекот што некогаш го убил, Мејси постојано го носи во џеб; кутијата за бурмут, во која Лајмон чува благи работи и ја влечка со себе,

На големиот желад од воден даб што Амилија го зела од земја дента кога татко ѝ починал и на двете камчиња извадени од нејзиниот бугрег, што таа ги чува меѓу своите драгоцености, Филипс смета, дека Макалерз им придава Фројдовска симболика.³⁹

Дејствувајќи, првенствено како амuleт, желадот има функција да ја сочува бесмртноста на таткото на Амилија и наедно да го заштити нејзиниот личен интегритет од разни опасности. Камчињата од бубрегот што имаат иста улога во однос на неа, од амuleти стануваат талисмани, бидејќи Амилија ги вградува во часовник што му го подарува на Лајмона, така всушност симболизирајќи ја својата желба да се спои со него и него да го врзе за себе.

Сувото уво што Мејси го носи ги симболизира врските меѓу Мејси и силите на покојникот, што тој со актот на убивање ги презел за себе. Кутијата за бурмут на Лајмон, во која тој чува шеќерчиња, всушност е пародија на амuleт.

Со употребата на овие предмети со митско значење, се нагласува — егоизмот и постоењето на едиповиот комплекс кај Амилија, садизмот кај Мејси и хедонизмот кај Лајмон.

Црвена боја

Можеби наједноставен начин да се покаже како Макалерз од живата фактологија и реалистичкиот детал изградува симболи што имплицираат митски значења е црвената боја на облеката на Амилија и Мејси. Макалерз епитетот го употребува во еден многу секојдневен реалистичен контекст, меѓутоа повторувањето на овој реалистичен детал низ текстот покажува дека тој го надминува своето буквално значење и станува знак, симбол со метафорично значење.

Црвената боја, бојата на крвта во народните верувања е симбол на љубов и кралска власт.

Во романот Макалерз не само што го потенцира таквото нејзино значење, туку и го надградува, имплицирајќи го спротивното и искажувајќи ги на тој начин блиските граници меѓу големата љубов и големата омраза.

Амилија и Мејси, обајцата страсни љубовници, чија љубов е незадоволена — нејзината кон Лајмон, неговата кон неа, речиси постојано носат дел од облеката во црвена боја.

Вечерта кога Лајмон доаѓа во гратчето Амилија си го брише лицето со „црвено марамче“. Кога кафеаната започнува да заживува, „таа го заврзала црвеното марамче околу вратот“.⁴⁰ Црвеното марамче станува надворешен знак на нејзиното одлучно зачекорување во нов живот, во живот со љубов. Додека во шесте среќно поминати години со Лајмон таа само во неделите го облекува својот „темноцрвен фустан“, „таа поради некоја причина, од денот на доаѓањето на Марвин Мејси, ги прибира своите панталони и постојано го носи својот црвен фустан што пред тоа го резервирала за неделите, погребите и судските расправи“.⁴¹ Црвениот фустан на Амилија не е само симбол на нејзината љубов, (либидо) туку наедно и знак на нејзината женственост, на прифаќање на женскиот принцип и отфрлање на андрогиноста преку прифаќање и признавање на љубовта.

И Мејси, кога се враќа во гратчето, носи „црвена кошула“. Тој е „човекот со црвената кошула“.⁴² Како Амилија порано, и тој во неделите ја облекува таа своја кошула.

Симболизмот на црвената боја Макалерз го продлабочува. Мејси сега не сака никого, тој всушност длабоко ја мрази Амилија. Но црвената боја на нивната облека станува надворешен знак и симбол на големата спротивна страст — љубовта и омразата.

Магични чинови

Кружење

Кружењето околу еден предмет, место или лице е широко распространет обичај што различно функционира и се одржува во различни цивилизации. Во народното творештво служи за расплетување клетви, трансформација или пак за здобивање волшебна моќ.⁴³

Пред денот на нивната вистинска борба Амилија и Мејси неколку пати го изведуваат чинот на кружење еден околу друг со стиснати тупаници. Иако тој чин е инстинктивна реакција на Амилија, кога гледа како Мејси постапува со Лајмона, тој

асоцира на магичниот чин во кој противниците се обидуваат да се здобијат со волшебна моќ, односно да ја преземат силата еден од друг.

Цртање круг

Цртањето круг е магичен чин, со кој во митологијата и фолклорот може да се изведе магијата, односно да се заштити човекот од моќта и дејството на лошите сили.

Амилија, која седум пати го повикува Лајмона со неа да дојде во град, а тој занесен по Мејси одбива, на крајот црта круг на земјата околу него забранувајќи му да го пречекори. На тој начин, употребувајќи магија, се обидува да го заштити Лајмона од демонските сили на Мејси, и со тоа да го задржи за себе.

Допирање

Во примитивните општества деформитетите на телото како краставост, сакатост, грбавост, кепештво и маани во видот се доведуваат во врска со лошите натприродни сили. Меѓутоа, во фолклорот, покрај стравот од абнормалното, постои и обичај на почитување на грбавците. Во многу краишта на светот се почитува верувањето дека чинот на допирање на грпката носи среќа.⁴⁴ Амилија, пред да се реши да го прими Лајмона кај себе кога тој пред нејзината порта плаче, со својот долг показалец ја допира неговата грпка.

Со овој мал детал присутен во романот Макалерз постигнува две нешта: таа ненаметливо и многу природно го оживува народното суеверие и наедно ја имплицира човечноста и обичниот статус на Амилија и со тоа ја покажува нејзината амбивалентност.

Натприродни знаци

Во романот се употребени и натприродни знаци како навестувачи на зло и несреќа. Такви се првиот есенски ден со мраз, паѓањето снег и летот на соколот со крвави гради.

Првиот есенски ден со мраз Амилија го одредува за колење свињи. Земајќи пример од неа, и другите жители на гратчето го прават истото. На тој ден доаѓа и Мејси. Но веднаш се покажува дека тој носи несреќа, бидејќи следниот ден е многу топол, па свинското месо се расипува и дури едно цело семејство умира од труење. „Тоа беше време на штети и бркотија“.⁴⁵

Снегот, кој никогаш не паѓал во гратчето на Југот, е „чудо“ чии мистериозни значења се наслутуваат. Тој, како и летот на соколот со крвави гради, кој два пати кружи над куќата на Амилија, дента пред тепачката, навестуваат што ќе се случи.

Со употребата на натприродните знаци се нагласува истонската борба меѓу доброто и злото во човекот и природата.

Разврзување и врзување јазли

Амилија разврзува и врзува јазли. Пред доаѓањето на Лајмон си игра разврзувајќи јазли на едно јаже што го нашла; вљубувајќи се во Лајмона, започнува да носи црвено марамче заврзано околу вратот; подготвувајќи се за борбата со Мејси во дворот, на едно дрво врзува јаже и на него беси вреќа со песок за да вежба удари. Сите овие дејствија имаат митски импликации.

Симболизмот на јазелот е прастар, важен и распространет во верувањата и практиката на многу народи, почнувајќи од Будистите, Браманците, Русите, Римјаните, Кинезите, Асирците, Европејците и Црните. Тој денес особено е присутен во религиозните церемонии, магијата и народните лекувања. „Да се врзе јазел значи да се направи нешто цврсто, да се врзе, да се држи, но исто така да се спречи или да се сопре. Да се одврзе јазел значи да се олабави, да се ослободи“. Особено познат е симболот на врзување и разврзување јазли во врска со свадбените церемонии во Индија, Русија, Европа и кај нас.⁴⁶

На разврзувањето и врзувањето јазли што Амилија го прави Макалерз им придава значења во склоп на митскиот симболизам. Разврзувањето на јазли пред доаѓањето на Лајмон може да се толкува како „разврзување“ на Амилија од бракот со Мејси, нејзино ослободување. Заврзувањето црвено марамче може да ја има улогата на знак на унија, заедништво, воспоставување врска, спој, врзување, па дури и венчавање со Лајмон, но наедно и вид магичен чин што треба да ја зацврсти, сочува љубовта и да ги сопре лошите сили. Обесувањето јаже во дворот е магичен чин со повеќе импликации. Тој треба да го сопре злото на Мејси, на Амилија да ѝ даде моќ врз него и да го сопре нејзиниот егоизам.

Со употребата на комплексен инструментариум на литературни изразни средства за создавање на митска атмосфера (посебната функција на раскажувачот, групата луѓе и описите на атмосферското време) и митските фигури, слики, симболи и ритуали (андрогина фигура, кривогледство, шаманизам, волшебен напиток, кепец, ѓавол — љубовник, венчавање, теофанија, амулети, црвена боја, магични чинови — кружење, црта-

ње круг, допирање, натприродни знаци, врзување јазли), Макалтерз ја пренесува основната идеја на *Баладата за тажната кафеана*. Таа го оживува митскиот начин на мислење, дополнувајќи го со сознанијата на аналитичката психологија за да ги изрази согледувањата дека љубовта е егоистична и нерационална, врвно искуство на човекот во кое тој преку доживувањите страдања и радости се обидува да ја разреши суштествената амбивалентност во својата бит — универзалната борба меѓу доброто и злото.

ФУСНОТИ

¹ Howe, Irving. *New York Times Book Review*, Sept. 17, 1961, p. 7 „one of the finest novels ever written by an American“.

² Carson McCullers, *The Ballad of the Sad Café*, Bantam Books, New York, 1964.

„Преди сè љубовта е заемно доживување меѓу две лица — но тоа не значи дека тоа е исто за обајцата. Постојат оној што љуби и љубениот но тие доаѓаат од различни страни. Често љубениот претставува само стимул за сета натрупана љубов што дотогаш тивко тлеела во оној што љуби. На некој начин секој што е вљубен го знае тоа. Во душата чувствува дека неговата љубов е нешто осамено...“

Потем, љубениот може да биде од најразличен вид. И најнеобичните луѓе можат да бидат стимул за љубов... Затоа квалитетот и вредноста на секоја љубов се одредува единствено од вљубениот. Поради сето тоа повеќето од нас повеќе сакаат да љубат отколку да бидат љубени. Скоро секој сака тој да е оној што љуби. И груба вистина е дека на некаков длабок и таен начин состојбата на љубен на многумина им е неподнослива. Љубениот се плаши и го мрзи оној што него го љуби, и тоа со право, бидејќи тој секогаш се обидува да го разголи. Вљубениот се стреми кон каква и да е можна врска со љубениот, дури и ако тоа може да му причини и само болка“.

³ Види Brown, John. *Panorama de La Litterature Contemporaine aux Etas-Unis*, Gallinard, Paris, 1954, 227.

⁴ Види Stros, Klod Levi, „Struktura mitova“ *Mit, tradicija, savremenost*, Delo, Beograd, 241—256.

Структуралната анализа на Леви Строс на митот за Едип и неговиот логички модел нуди можности за аналогија.

Трагајќи по составните единици на *Баладата*, добиваме релации кои, на изненадување, како во митот што го анализира Строс, прераснуваат во пакет релации на речиси идентични теми.

I	II	III	IV
Лајмон ја бара Амилија	Лајмон ја мрази Амилија	Лајмон симболично ја убива Амилија	Лајмон — грбав кепец кој оди како птица
Амилија го сака Лајмона	Амилија го мрази Мејси	Амилија го прождерува Мејси	Амилија прави големи чекори

Мејси ја сака Амилија	Мејси го мрази Лајмона (и Амилија)	Мејси ја уништува Амилија преземајќи го Лајмона	Мејси копитце- стопало на ѓавол
Лајмон го сака Мејси	Лајмон ја мрази Амилија	Лајмон симбо- лично ја убива Амилија зами- нувајќи со Мејси	

Предметот на митот, според Строс, е да дава логички модел за разрешување на извесна противречност. Противречноста што Макалерз ја изнесува во *Баладата* и која преку нејзиното митско структурирање се обидува да ја разреши, се однесува на феноменот на љубовта. Романот има цврста внатрешна структура што го приближува до митот, чија битна карактеристика, според Строс е „со помош на здруживање на суштества и предмети да воспостави зачеток на некаков ред во светот“.

Структуралната анализа на *Баладата* покажува дека Макалерз митскиот модел го следи и употребува како израз на својот артизам.

Основната релација меѓу две човечки суштества, т.е. меѓу оној што љуби и љубениот е искажана во колоните I и II, однос повторен на симболично-метафоричен начин во колоните III и IV. Спротивностите меѓу колоните I и II се неразрешливи, бидејќи љубовта е нереси-прочна: оној што го сакаш тебе те мрази. Разурнувачката и уништувачка сила на љубовта изразена е во третата колона, каде што секој што љубел е уништен поради незадоволената љубов, „прождран“, од оној што го љубел.

Доследно на методот на Строс, читањето на шемата може да се изврши хоризонтално или вертикално, т.е. по редови или по колонии, без односите да се изменат, што зборува за двојниот карактер на *Баладата*.

Оваа шема ги одразува основните релации на односите меѓу љубениот и љубениот и противречностите за уништувачката и творечката моќ на љубовта. Меѓутоа, она што таа не го одразува и не може да го одрази е слојениот латентен, имплицитен, психички процес, доживувањето на бол и среќа, себеосознавање, очовечување и облагодарување, низ кој минува човекот кога љуби — што всушност е суштественото согледување и пораката на Макалерз во ова интересно дело.

⁵ *The Ballad*, 23, „The lonesome look of the lover“.

⁶ *Ibid.*, 60, „once you have lived with another, it is a great torture to have to live alone... it is better to take in your mortal enemy than face the terror of living alone“; 69, „That was how Miss Amelia was left alone in the town.“

⁷ *Ibid.*, „only looked at them with lost crossed eyes and shook her head“; 70, „thin as old maids are thin when they go crazy.“

⁸ *Ibid.*, 10, „The whisky they drank that evening (two big bottles of it) is important. Otherwise, it would be hard to account for what followed“; 20, „So, for the present, think of them as a whole“; 22, Now, this was the beginning of the café. It was as simple as that. Recall that the night was gloomy as in wintertime...“; 27, It has been mentioned before that Miss Amelia was once married.; 24, „So for the moment regard these years... See the hunchback marching in Miss Amelia's footsteps“; 34, „So do not forget this Marvin Macy, as he is to act a terrible part in the story which is yet to come“.

⁹ Griffith Albert J., »Carson McCullers' Myth of the Sad Cafe«, *Georgia Review*, vol. 21, 1967, pp. 45—57.

¹⁰ *The Ballad*, 6, »the men on the porch felt there was something wrong.«; 14, »It was a fierce and sickly tale the town built up that day. In it were all the things which cause the heart to shiver—a hunchback, a midnight burial in the swamp, the dragging of Miss Amelia through the streets of the town on the way to prison, the squabbles over what would happen to her property—all told in hushed voices and repeated with some ferish and weird detail.«

¹¹ *Ibid.*, 15—16, »They themselves did not know what they were waiting for, but it was this: in times of tension, when some great action is impending, men gather and wait in this way. And after a time there will come a moment when all together will act in unision, not from thought or from the will of any one man, but as though their instincts had merged together so that decision belongs to no single one of them but to the group as a whole. At such a time, no individual hesitates. And whether the matter will be settled peaceably, or whether the joint action will result in ransacking, violence, and crime, depends on desteny.«

¹² *Ibid.*, 5, 6, »It was toward midnight on a soft quiet evening in April. The sky was the color of a blue swamp iris, the moon clear and bright, The crops that spring promised well... Down by the creek the square brick factory was yellow with light... The moon made dim, twisted shaddows of the blossoming peach trees along the side of the road. In the air the odor of blossoms and sweet spring grass mingled with the warm, sour smell of the near by lagoon.«

¹³ *Ibid.*, 45,6 »The first cold spell came at last. When Miss Amelia awoke one morning there were frost flowers on the window panes, and rime had silvered the patches of grass in the yard... The air was cold and sharp, the sky pale green and cloudless.«

p. 63 »The fight took place on Ground Hog Day, which is the second of February. The weather was favorable, being neither rainy nor sunny, and with a neutral temperature.«

¹⁴ Griffith, op. cit.

¹⁵ *The Ballad*, 4 »a dark, tall, woman with bones and muscles like a man«.

¹⁶ Види Кулушић, Петровић, Пантелић. *Српски митолошки речник* Нолит, Београд, 1970, 142.

¹⁷ *The Ballad*, 11, »had the expression often seen in slightly cross-eyed persons who ARE thinking deeply, a look that appears to be both very wise and very crazy.«;

41, »There was a softness about her gray, queer eyes and she was smiling gently to herself«.

¹⁸ Види *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 1964, tom 7, str. 283 (šamanizam).

¹⁹ *The Ballad*, 10, »has a special quality... It is clean and sharp on the tongue, but once down a man it glows inside him for a long time afterward. And that is not all. It is known that if a message is written with lemon juice on a clean sheet of paper there will be no sign of it. But if the paper is held for a moment to the fire then the letters turn brown and the meaning becomes clear. Imagine that the whisky is the fire and that the message is that which is known only in the soul of a man—then the worth of Miss Amelia's liquor can be understood. Things that have gone unnoticed, thoughts that have been harbored far back in the dark mind, are suddenly recognized and compehended. A Spinner who has thought only of the loom, the bed, and then the loom again this spinner might drink some on a Sunday and come across a marsh lily. And in his palm he might hold this flower, exemining the golden dainty cup, and in him suddenly might come a sweetness keen as pain... Such things as these, then,

happen when a man has drunk Miss Amelia's liquor. He may suffer, or he may be spent with joy-but the experience has shown the truth; he has warmed his soul and seen the message hidden there.»

²⁰ *Dictionnaire des Symboles* (Jean Chevalier), Robert Laffont, 19—20 »l'eau qui flambe«, »flamme d'esprit qui brule«.

²¹ Види *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend* (Maria Leach and Jerome Fried), Funk and Wagnalls, New York, 1972, pp. 331 — dwarfs, 634 — little people.

²² Види *The Ballad*, 18, »his stiff little strut«; 43, »had been goose — stepping about the cafe...«; 8, »His hands were like dirty sparrow claws... scrambled among these belongings«; 19, »his cstrambly little fingers«; 25, »scramble on her back... settled on her shoulders«; 36, »would interrupt her suddenly to pick up, magpipe fashion, some detail«; »perch himself on the banister... much as a sick bird huddles on a telephone wire...«;

²³ Ibid., »The hunchbach sprang orward and sailed through the air as though he had grown hawk wings. He landed on the broad strong back of Miss Amelia and cluched at her neck with his clawed little fingers.« (p. 68).

²⁴ Види *Standard*, op. cit., p. 515 — incubus.

²⁵ *The Ballad*, 29, »Marvin Macy... grew to be bold and fearless and cruel. His heart turned tough as the horns of Satan...«; 44, »he will never set his split hoof on my premisis«.

²⁶ Henderson Joseph. »Drevni mitovi i suvremeni čovek«, vo *Covjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1973, str. 134.

²⁷ Види Чајкановић, Веселин. *Мит и религија у Срба*. СКЗ, Београд, 1973, 128—153.

²⁸ Ibid., 129.

²⁹ Ibid., 137.

³⁰ Ibid., 142.

³¹ *The Ballad*, 18, »... he was clean beyond words«.

³² Види *Dictionnaire*, op. cit., 485—6, — maison.

³³ Ibid., 486, »La maison signifie l' être intérieur... ses étages, sa cave et son grenier symbolisent divers états d l'âme. La cave correspond à l'inconscient, la grenier à l'élévation spirituelle.

La maison est aussi un symbole féminin, avec le sens de refuge, de mère, de protection, de sein maternal.«

³⁴ Ibid., »L' extérieur de la maison, c'est le masque ou l'apparance de l'homme; le toit, c'est la tête et l' esprit, le contrôle de la conscience; les étages inférieurs marquent le niveau de l' inconscient et des instincts; la cuisine symboliserait le lieu des transmutations alchemiques, ou des transformations psychiques.«

³⁵ Крагујевић, Тања. *Митско у Настасијевићем делу*, Вук Караџић, Београд, 1976, 50.

³⁶ Johnson, Thomas Slayton, »The Horror in the Mansion: Gothic Fiction in the Works of Truman Capote and C. McCullers«, the University of Texas, Austen, Ph. D. 1973.

³⁷ ³⁸ Види *Standard*, op. cit., 50 — amulet; 1101 — talisman.

³⁹ Robert Phillips, »Painful Love. Carson McCullers' Parable«, *South West Review*, vol. II, Winter, 1966, pp. 80—86.

⁴⁰ *The Ballad*, 17 »red handkerchief«; 21 »she had knotted the red handkerchief about her neck«.

⁴¹ Ibid., 53, »For some reason, after the dav of Marvin Macy's arrival, she put aside her overalls and wore allways the red dress she before this time reserved for Sundays, funerals, and sessions at the court.«.

⁴² Ibid., 47, »red shirt«; »the man in the red shirt«.

⁴³ Види, *Standard* op. cit., p. 234 — circummambulation.

⁴⁴ Ibid., 373 fear of the abnormal.

⁴⁵ *The Ballad*, 52, »It was a time of waste and confusion«.

⁴⁶ *Standard*, op. cit., 586.

Ljubica JANEŠLIEVA

CARSON McCULLERS'S NOVEL
The Ballad of the Sad Café

Summary

This paper aims at presenting the theory of love and the mythical way of thinking and expression in McCullers's finest novel, *The Ballad of the Sad Café*.

In *The Ballad* McCullers's deals with the theme of loneliness in love and treats love as a complex and ambivalent psychological phenomenon. According to her, love is irrational, egoistical, reciprocal but, at the same time, the greatest need and most unique experience of human beings. Experiencing love and its joys and sorrows, mankind tries to solve the essential discrepancy in human nature — the universal conflict between good and evil. McCullers presents these ideas in the story about her strange heroines's life and fate.

The author of the paper considers *The Ballad* the best example of McCullers's mythical way of thinking and expression. The story of Miss Amelia Evans's life, although a simple one, has a permanent and universal structure and contains fairy-tale and mythical elements. The paper shows that a complex mechanism of literary expressions is employed in order to create a mythical atmosphere through a number of mythological elements, such as images, symbols and rituals, and to reanimate the mythical way of thinking. These are analysed in detail and show that the narrator's function in the novel is that of a myth-teller, the group of minor characters functions as a whole, the descriptions of place and weather changes universalize place and time and the three major characters in the novel are archetypal characters. Through the major characters the themes of loneliness and love are treated within the context of the premordial conflict of good and evil and are universalized. Amelia shares certain qualities of goddesses from mythology, while Lymon and Macy are chthonic beings. Within the mythical and psychological meanings of the house as a symbol, such as theophany, the archetype of marriage and fighting, the mythical and psychological meanings of the house as a symbol of the human soul, amulets and talismans, magical acts and supernatural signs and omens.

Ружица ЈАНЧУЛЕВА

СМРТТА КАКО НАЈВИСОК КРИТЕРИУМ НА МОРАЛНАТА ВРЕДНОСТ НА ЛИЧНОСТА

(Некои размислувања врз расказите на Л. Н. Толстој)

Највисок критериум на кој Толстој му останува доследен до крајот на животот е вистината, со која големиот уметник ги вреднува сите појави во животот. Со истата уметничка сила тој го управува микроскопот на „дијалектиката на душата“¹ и во првото свое дело, трилогијата „Детство. Момчештво. Младост“ каде што истражува и во расказот од преломните години („Смртта на И. Илич“) каде што докажува.

Основниот закон на дијалектиката — движењето, Толстој го прифати за закон на својата уметност. По длабоко убедување на Толстој, карактерот на човекот е материја што постојано се движи и тече. Тоа убедување ги определува не само контурите на ликовите, туку и темите, сижеото, жанрот на делата на Толстој. Пред сè, се избираат ситуации каде што тоа движење може да се открие и реално потврди. Тоа е смена на епохите на животот во трилогијата „Детство-Момчештво. Младост“, или искушенијата на војната во „Севастополските раскази“, или крупните историски промени во животот на народот во „Војна и мир“.

Определувајќи го патосот на првите повести и раскази на Л. Н. Толстој, најстроумниот критичар на тие години, Н. Г. Чернышевски, го нарече „чистота на моралното чувство“.²

Во самиот почеток на својот литературен пат Толстој навистина ги сметаше за најглавни моралните задачи.

Во своите статии за Толстој, Ленин ги подвлекувал противречностите во погледите на Толстој — мислител, Толстој —

¹ Н. Г. Чернышевский. Статьи о литературе. Москва, „Советская Россия, 1980, стр. 9.

² Исто таму, стр. II.

проповедник, Толстој — филозоф и зборувал за големото значење на Толстој како писател.³

Додека Толстој како мислител — филозоф и проповедник е заплеткан во противречности, Толстој како уметник низ целото свое творештво секогаш останува доследен на мислата за моралното предимство на природните норми и на лажноста на наметнатите норми. Она што е извештачено и пресметливо тој го презира, а природното и инстинктивното го сака. Тој судир на природните и наметнатите норми го проследуваме и во неговото прво дело, во трилогијата „Детство. Момчештво. Младост“ и во расказот од преломните години „Смртта на Иван Илич“. И покрај тоа што во првото дело авторот го прикажува главниот јунак во барањето на моралната вистина, а во периодот на преломните години (1880-те) тој преку делото ја илустрира својата мисла, сепак останува заедничка и иста мислата на авторот за системот на етичките норми.

Истражувајќи го системот на етичките норми, дадените закони од природата и законите што ги создава човекот во вид на норми, Толстој секогаш му дава предност на природното, инстинктивното, а ја разоткрива лажноста и извештаченоста на законите наметнати од човекот. Тие две линии, природното и извештаченото, се провлекуваат низ целото негово творештво, па паралелата продолжува и во однос на умирањето. Оној што живее неизвештачен начин на живот раководен од емоциите, не чувствува страв од смртта, бидејќи сè што е природно не е страшно. Луѓето што ги прифатиле наметнатите норми и живеат живот спротивен на својата природа, ја чувствуваат отуѓеноста на својот дух и на телото и затоа ја посакуваат бесмртноста. Стравот од смртта кај нив се јавува како резултат од сознанието за промашеноста во животот, како резултат на отуѓувањето на духот и на телото. Истите етички норми што владееле во животот, владеат и при умирањето на човекот.

Толстој како филозоф истакнува дека во однос на единствените критериуми, т.е. кон вечните вистини: животот, љубовта и смртта — сите луѓе се еднакви, тие се браќа и должни се меѓусебно да се сакаат. Според него, служењето на доброто без очекување награда за тоа претставува служење на бога. Животот и смртта се дадени од бога и сите луѓе се еднакви пред лицето на смртта. Меѓутоа, Толстој како уметник ја вградува во секој лик саканата мисла за моралното предимство на селанецот над дворјанинот, т.е. едниот смирено ја прима смртта, а другиот со страв.

³ Ленин В. И. П. С. С., ОГИЗ Гос. изд., политической литературы, 1948, „Лев Толстой как зеркало русской революции“, т. 17, стр. 210.

Тоа се забележува уште во првите раскази на Толстој. На пример во расказот „Три смрти“, смртта на господарката која се плаши и од самата помисла на умирањето, се споредува со смртта на селанецот, кој умира спокојно и смирено, онака како што живее по законите на природата.⁴

Смирено умираат и безимените руски војници на бојното поле во Севастопол. Во „Севастополските раскази“ Толстој продолжува да ја потврдува мислата за моралната големина на обичниот војник кој умира без афектирање и поза. Рускиот војник носи во себе некое спокојство на душата, несвесност за својата сопствена сила во услови на војна, кога душевните и физичките сили на човекот се покажуваат во вистинска светлина.

Смртта како дел од големиот круг на непрекинатото движење, како краен критериум во пројавувањето на најскриените човечки тајни е присутна и во поевста „Козаци“. Козакот Ерошка не се плаши од смртта, бидејќи сè има свој почеток и свој крај и затоа „радувај му се на животот зашто кога ќе умреш, трева ќе израсне на гробот“ (III, 195).

Во главата „Несреќа“ од трилогијата „Детство. Момчештво. Младост“, Николенка се сеќава на погребот на мајка си и се самоанализира: „Кога сега ќе се сетам на своите впечатоци, јас наоѓам дека само таа една минута на самозаборавање беше вистинска тага. Пред и по погребот јас не престанував да плачам и бев тажен, но мене ми е срам да се сетам на таа тага, затоа што во неа секогаш се вмешуваше некое самоубиво чувство: или желбата да се покаже дека јас повеќе од сите сум ожалостен, или грижата за ефектот кој јас го произведувам на другите... Јас се презирав затоа што не чувствувам само тага и се трудев да ги скријам другите чувства; заради тоа, мојата тага беше неискрена и неприродна“. (I, 98) Неискрена и неприродна е и тагата на неговиот татко кој премногу ефектно жали; гувернантката Мими со шамичето го крие лажното плачење. Единствено добрата Наталија Савишна не лицемери, таа искрено жали. „Ете кој навистина ја сакаше неа!“ (I, 99) — признава младиот Иртењев.

Како Наталија Савишна од трилогијата „Детство. Момчештво. Младост“, така и слугата Герасим од расказот „Смртта на Иван Илич“ не знае да лаже, тој искрено сочувствува со страдањата на господарот.

⁴ Л. Н. Толстой. Собрание сочинений в двадцати двух томах. Москва. „Художеств. литература“. 1978. Том III, стр. 59.

Сите натамошни повикувања на ова издание ќе бидат давани во текстот на трудот, при што арапската цифра ќе ја означува страницата од изданието.

Во овие два расказа, едниот од кои напишан во почетокот на книжевното творештво на Толстој, а другиот на крајот од него, провејува истото разоткривање на длабоките етички принципи, на судирот меѓу наметнатите и природните норми. Смртта се јавува како мерило на вистинитоста на постоењето не само на тој што умрел, туку и на тие што се покажани на нејзиниот фон.

Во времето кога го пишува расказот „Смртта на Иван Илич“, Толстој преминува на позициите на патријархалното селанство со утописко-религиозно-филозофската теорија за „непротивење на злото со насилство“ и за барање начин за внатрешно самоусовршување на човекот. Творештвото на Толстој станува тенденциозно, потчинето на мислата за моралното совршенство. Неговата авторска тенденција е насочена кон тоа јасно да кажува што е добро, а што лошо. Толстој сакал да даде нова метафизика на верата, нова религија, нов систем на однесување што би го довело човека до среќата. Големiot писател длабоко верувал во можноста за морално „воскреснување“ на привилегираните слоеви со помош на моралното самоусовршување на личноста. Но сепак, не треба целата смисла на неговите дела да се сведува на општопознатите поставки на неговата филозофија за љубовта кон блискиот и за „непротивење на злото со насилство“. Толстој како уметник секогаш се возвишува над Толстој — филозоф и проповедник.

Додека ја пишува „Ана Каренина“ во 1870-те години, Толстој смета дека авторската позиција треба повеќе да се назира, отколку да се гледа. Но, во периодот по 1880-те години големiot писател е на мислење дека секое уметничко дело е должно да укажува што е добро, а што лошо во животот и затоа авторот треба отворено да ја искаже својата позиција. Литературниот јунак на Толстој веќе не ја бара вистината, таа е најдена и останува само да се следи, да му се служи на доброто и на љубовта кон ближниот.

„Смртта на Иван Илич“ е прво дело напишано по идејниот прелом кај Толстој. Универзалноста на идејната содржина на повеста ќе го заинтересира и европскиот читател. Интересно е што Толстој станува познат надвор од границите на Русија, имено со повестите и расказите од 1880-те години, т.е. со „Смртта на Иван Илич“, „Кројцерова соната“, „Холстомер“. По овие раскази европскиот читател ќе го открие блескавиот талент на писателот на „Војна и мир“ и „Ана Каренина“.

Расказот „Смртта на Иван Илич“ е замислен во 1881 година, обработен во 1884-тата, а завршен во 1886 година. Во годината на замислата на расказот умира Тургенев кој му пишува на Толстој претсмртно писмо. Толстој размислува за

смислата на животот и на смртта. Тој често ги повторувал зборовите за тоа, дека човекот е осуденик на смрт, чија казна постојано се одложува.

Толстој и овде го користи ретроспективниот начин на излагање. Ставајќи ја сижејната занимливост на втор план, авторот на расказот веднаш на почетокот нè информира дека главниот јунак умира, а потоа следи расказот за неговите претсмртни физички и душевни страдања.

Иван Илич умира во 45-тата година од животот, како судија на Касациониот суд. Тој бил „гордост на семејството“, за своја должност го сметал сето она што го сметале и луѓето од повисоките општествени места. Се оженил за да го направи она што почитуваните луѓе го сметале за правилно. Тој живее не замислувајќи се над тоа кој е и зошто живее, го прима фактот на своето постоење како нешто што се подразбира, заборавајќи во секојдневието на доброто и на другите луѓе. И тогаш, со мислата за смртта тој ја осознава сопствената душа. „Да, постоеше живот и еве си оди, си оди, а јас не можам да го задржам... Имаше светлина, а сега е мрак. Јас бев овде, а сега ќе бидам таму. Каде? Го обзедоа морници, го запре движењето“. (XII,⁸⁵) Иван Илич, кој ги почитувал сите наметнати норми, кој живеел во таа лага, сега е ужасно исплашен од помислата дека ја губи бесмртноста на телото. Природниот закон за смртноста на човекот тој не го разбира и очаен си спомнува за силогизмот: „Гај е човек, луѓето се смртни, значи и Гај е смртен“⁸⁶, кој би требало да се однесува само на Гај, а не и на него. Страшната агонија на Иван Илич ја засилува лагата со која е обиколен: „Кога посетителите излегоа, на Иван Илич му се стори дека му е полесно, немаше лага — таа исчезна со нив, но остана физичката болка. Само слугата Герасим не лицемери: „Божја волја. Сите сме за таму“ (XII,⁶¹). Затоа на Иван Илич му е добро само со слугата. Тој не ја бара вистината, туку ја создава како резултат на исклучителен настан како што е смртта, кој не зависи од волјата на човекот.

Пред лицето на смртта стануваат бесмислени сите норми и правила, останува човекот соголен и сам пред вечното прашање за бесмртноста на душата и на телото.

Речиси во сите дела на Л. Н. Толстој проверува истата сатирична обоеност во сликањето на однесувањето на најблиските што тагуваат по починатиот, кога разумот брзо ги надвладува емоциите и тие комбинираат кој ќе го заземе упразнетото место. Самиот факт за смртта на блискиот познат предизвикува кај присутните колеги и пријатели чувство на радост што „умрел тој, а не јас“ (XII,⁵⁷).

Внатрешните монолози, дијалогот со бога и со „гласот на душата“ кај Иван Илич, ја откриваат лагата во која дотогаш

живеел. Тој живеел управувајќи се според наметнатите општествени норми и со тоа сè повеќе се оддалечувал од природните законитости, ја загубил основната нишка што ги сврзува духот и телото и затоа чувствува голем страв од смртта.

Низ целото творештво на Толстој останува силна и постојана мислата за предноста на природното, а за лажноста на вештачки наметнатите норми. Природните закони човекот ги носи во себе, а тие ја исклучуваат бесмртноста на телото. Христијанската мисла за бесмртноста на душата им е далечна на овие луѓе што живееле во лага и што умираат без да ја изнајдат потребната рамнотежа меѓу духот и телото.

Ружица ЈАНЧУЛЕВА

О СМЕРТИ КАК О ВЫСШЕМ КРИТЕРИИ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА

(Некоторые размышления над рассказами Л. Н. Толстого)

Резюме

Исследуя систему этических норм, законы данные природой и законы, которые создает человек в виде норм, Л. Толстой всегда предпочитает естественное и инстинктивное, и раскрывает обманчивость человеческих законов. Эти две линии — естественное и искусственное проходят через все творчество великого писателя, а параллель продолжает усматриваться и в отношении смерти. Смерть является мерой бытия не только того, кто умер, но и тех, которые показаны на ее фоне.

КОН ПРАШАЊЕТО ЗА ЕСТЕТСКИТЕ ПОГЛЕДИ НА Н.В. ГОГОЉ

Книжевен круг кој непосредно влијаел врз формирањето на естетските погледи на младиот Гогољ била средината на руските романтичари од 20-те години на XIX век, со забележливите кон тоа време наведени од германскиот романтизам. Новите романтичарски струења со кои биле проникнати тогашните книжевни списанија и зборници, како и делата на поетите и писателите од новата книжевна генерација што ги читал Гогољ уште во гимназиските години, им давале белег на неговите естетски доживувања.

Посебно значење за формирањето на естетските погледи на Гогољ имаат неговите контакти и беседи со луѓето припадници или блиски на таа средина (Веневитинов, кн. Одоевски, Шевирјов и др.), како и со некои други руски писатели, критичари и уметници на времето (Жуковски, Пушкин, Данилевски, Иванов) со кои Гогољ имал можност да се среќава или во Русија или за време на неговите престои на Запад.

Така во Гоголеовото восприемање на убавото ќе најдеме многу заедничко со романтичарските естетски идеи. За тоа сведочат веќе раните естетски размислувања на Гогољ што наоѓаат израз во неговата прва печатена статија — „Жена“ (1831 г.), која во тонот на одушевена песна ја има за предмет божественоста на женската убавина. Овде преку прекрасниот лик на Алкиноја машката душа го наоѓа „својот татко — вечниот бог“, како и оние чувства што „дотогаш не можела да ги изрази земјата“. Што се случува тогаш со душата? „Тогаш таа ги повторува во себе поранешните звуци; поранешниот рајски живот во градите на бога, развивајќи го до бескрајност...“¹

¹ Н. В. Гогољ. Полное собрание сочинений. Т. VIII. АН СССР, М., 1952, стр. 146. — Во натамошното илагање сите повикувања на ова издание ќе бидат давани во текстот (римската цифра ќе го означува томот, арапската — страницата).

Пред изгледот на Алкиноја и душата на мудрецот Платон и душата на неговиот ученик — младичот Телеклес прекрасниот стремеж на љубовта ги понесува во божествената татковина.

Кај Гогољ убавината е изразена романтичарски, во нејзините крајни граници, зашто убавината на земното тој ја восприема како одраз на убавината на небесното, на неизменливото. Оттука и во творечката постапка на писателот сликањето на убавото го карактеризира една „завршеност“, тоа е дадено надвор од секакво движење, од секаква промена — како еднаш за секогаш достигнато.

Па сепак, иако во Гоголеовото доживување на убавото и во неговите теоретски размислувања за уметностите наоѓаме многу допирно со естетиката на московските романтичари, целосноста на уметничкиот систем на писателот покажува дека неговата естетска мисла, и во теоријата и во творечката практика, се движела во многу пошироки граници од оние што се достигнува на раниот германски романтизам и на руските романтичари од 20-те години.

Така, карактеристично е што веќе во една друга рана статија на Гогољ, која претставува еден од неговите први обиди во критиката и воедно химна на убавината на едно книжевно дело — статијата „Борис Годунов“ (1831 г.), за образец на совршенството во книжевното творештво се зема „Борис Годунов“, дело кое има посебно значење во историјата на руската драма со Пушкиновиот нов приод кон развивањето на карактерите во нивната широчина, со силата на уметничкиот израз и со верноста кон животот. „Како прикован, отфрлајќи сè околу мене, не слушајќи, не одзивајќи се, не секавајќи се на ништо, ги голтам јас страниците твои, поету дивен!... над ова вечно создание твое се колнам!...“ (VIII, 151, 152), извикува одушевениот читател на „Борис Годунов“.

Во својата статија „Вајарството, сликарството и музиката“ (1831 г.) Гогољ ги определува особеностите на формите и специфичните изразни можности на секоја од овие три уметности, формулирајќи ги притоа и своите естетски критериуми. Во вајарството, според Гогољ, сè е стопено со убавината и со чувственоста. Со пластичноста и со убавината на своите форми тоа најживо го изразило светлиот дух и животот на оној „грчки свет“, кој се сокрил од нас во маглата на далечното минато и „до кој допира сега само мислата на поетот“. „Тоа никогаш не изразуваало долготрајни и длабоки чувства, тоа создавало само брзи движења: свиреп гнев, моментен крик на страдање, ужас, страв при неочекуваното, гордост и презир и најпосле убавина потопена во себе. Тоа ги претвора сите чувства на гледачот во спокојна наслада... Во него ги нема оние тајни, безгранични чувства кои повлекуваат по себе бескрајни мечтаења. Во него не ќе го прочиташ долгиот, исполнет со потреси и

пресврти живот. Тоа е прекрасно, мигновено, како убавица која погледнува во огледалото, се насмевнува видувајќи ја својата слика и бргу побегнува, триумфално повлекувајќи по себе цела толпа горди младици... Напразно сакале со него да ги претстават високите пориви на христијанството; тоа се одделувало од него како самата паганска вера. Никогаш возвишените, устремени мисли не можеле да се наталожат врз неговата мермерна сладострасна надворешност" (VIII, 10).

Напротив, другите две уметности — сликарството и музиката, објаснува Гогољ, „ги развил поривот на христијанството“, „од ништожното тоа ги издигнало до исполинското“. Тие ја изразуваат неговата универзалност, неговата сеопфатност, па оттука и разновидноста и широките можности на нивните форми. „Возвишено, прекрасно како есента во својата богата облека, ... смирено и широко како вселената“ е сликарството во определбата на Гогољ. „Никогаш вајарството не смеело да ги изрази твоите небесни откровенија. Никогаш не биле разлиени по него оние тенки, оние таинствено-земски црти, загледувајќи се во кои чувствуваш како небото ја исполнува душата, го чувствуваш неизразимото“ (VIII, 10—11), ќе напише Гогољ сопоставувајќи ги вајарството и сликарството како две уметности што будат различни естетски доживувања. Според него сликарството „не доловува само еден краткотраен миг каков што изразува мермерот; тоа го одолжува тој миг, го продолжува животот зад границите на чувственото, од друг безграничен свет тоа граби појави за чијшто назив не постојат зборови“ (VIII, 11).

Понатаму Гоголевата мисла објаснува како сето она „неопределено“ што не е во состојба да го изрази мермерот, го изразува вдохновената палета на сликарот. Таа исто така изразува страсти, но чувственоста веќе не господари во нив; духовното неволно проникнува во сè. Страдањето поживо е изразено во сликарството и предизвикува сочувство, и тоа сето бара сочувство, а не наслада. Сликаството „го спојува чувственото со духовното“.

Карактеристично е што во размислувањата на писателот овие три уметности — вајарството, сликарството и музиката се проникнуваат една од друга. Така на пример, според Гогољ сликарството во достигнувањето на Брјулов отишло толку високо што тој го збогатил со елементите на вајарството и на музиката („вајарството поминало најпосле во сликарство и освен тоа се наполнило со некаква тајна музика“ (VIII, 111). Кај Брјулов него го освојуваат и одушевуваат имено необично широките можности на сликата, пластичната страна на неговата уметност, моќниот зафат на палетата на живописецот која успева да фрли еднакво светлина врз сите

предмети и појави што се објект на сликањето. Во ститијата „Последниот ден на Помпеја“ (1834 г.) истоимената слика на Брјулов Гогољ ја разгледува како „полно, сесветско создание“. Според него погрешно мислат некои дека во XIX век не е можно да се појави „сесветски гениј“ кој ќе го опфати во себе сиот живот на тој век. Напротив, Гогољ смета дека полетот на генијот никогаш не ќе биде така блескав како во современиот век, кој ги „подготвил“ сите услови за неговиот широк размав. Во оцената на Гогољ сликата на Брјулов тоа јасно го покажува: „Нејзината мисла исцело му припаѓа на вкусот на нашиот век, кој воопшто како самиот да ја чувствува својата страшна раздробеност, се стреми да ги обединува сите појави во општи групи и ги избира силните кризи чувствуваани од целата маса“ (VIII, 109). Таа мисла Брјулов ја изразил на необичен и смел начин: „ја фатил молнијата и ја разлил по целата слика“, така што ни еден предмет, ни едно движење да не остане неосветлено. На тој начин неговиот гениј со еден моќен зафат ги собрал расфрланите по платното одделни елементи и ги обединил во едно цело кое фасцинира со својата хармоничност: одделните движења кај Брјулов се сливаат во еден општ моќен ритам во кој Гогољ ја гледа убавината.

Тоа што во сликата на Брјулов отсуствува одвлечената идеализација Гогољ го смета за едно од првите нејзини достоинства. Кога во неа би се појавил белегот на идеализацијата, тогаш таа не би го имала оној израз, не би го предизвикувала оној впечаток кој го буди чувството на „страсен трепет“ во душата на гледачот, а нејзината прекрасна мисла, исполнета со „уметност и со права вистина“, сосем би исчезнала. Страстите и чувствата кај Брјулов се пламени, вистински, тоа се движења на душата на живиот човек; жената кај него е прекрасна, но не со своите „ангелски црти“: таа е полна со живот, со страсност, со блескава моќ на својата природа. Дури и сенките кај Брјулов се „како во природата — незабележливи“; тие се „остри, силни, но во општата маса се стопуваат и исчезнуваат во светлината“ (VIII, 112).

Но она што е според Гогољ главно кај Брјулов, тоа е „необичната многустраност и широчина на неговиот гениј“. Тој не одминува ништо, кај него е сè живо и свежо, сè, до последната ситница е облиено од онаа светлина која „на сите наши созданија им придава сила и единство“; „за него сите предмети, од големите до малите, се драгоцени“ (VIII, 108, 113), ја завршува Гогољ својата мисла за најсуштественото обележје на уметноста на Брјулов, мисла која во многу нешто може да биде коментар и за Гоголевите творечки концепции.

Во Гоголевата статија за трите уметности *музиката* зазема посебно место. Таа е способна да го претвори сиот човек во „еден трепет“. Музиката е повосторжена, поустремана од другите уметности. „Таа сета е порив; таа одеднаш го откинува човекот од неговата земја, го заглушува со татнежот на моќните звуци и наеднаш го потопува во својот свет“ (VIII, 11). Карактеристичен е повикот со кој Гогољ ги завршува своите размислувања за естетските можности на музичката уметност: „О, биди наш хранител, наш спасител, музико! .. буди ги почесто нашите меркантилни души! удирај поостро со своите звуци по нашите задремани чувства! .. истерај го макар за миг оној студено-ужасен егоизам кој се сили да завладее со нашиот свет. Нека при моќниот удар на гудалото твое збунетата душа на грабачот почувствува макар за момент грижа на совеста ...“ (VIII, 12).

Веќе овде, во Гоголевите теоретски размислувања за уметностите се назираат првите знаци на неговите надежи во естетското воздејство на уметничкото врз буђењето на светлите пориви на човековата душа. Подоцна тие надежи писателот ќе ги поврзува со конкретни книжевни дела („Ревизор“, „Мртви души“), за да завршат со неговите моралистички илузии на етапата од „Избрани места од преписката со пријателите“.

Статијата „За архитектурата на денешното време“ (1831 г.), која исто така ги одразува Гоголевите естетски погледи, започнува вака: „Поминаа оние времиња кога верата, пламената вера ги управувала сите мисли, сите умови, сите дејствија кон едно, кога уметникот се стремел своето создание да го издигне што повисоко до небото, ...“ кога „неговото здание летало кон небото, тесните прозорци, столбовите, сводовите, се протегале во бескрајна височина ... и величествениот храм бил дувал толку голем пред обичните живеалишта на луѓето, како што се големи барањата на душата наша пред барањата на телото“ (VIII, 56—57). Овие редови ја одразуваат тагата на Гогољ за готиката која како христијанска архитектура е спротивставена кај него на сите други архитектури, а потцртани се и нејзините естетски предимства: „Во неа се споени заедно: онаа стројна и високо издигната над главата шума од сводови ... со прилепените кон ужасувачката колосалност на масата најситни, шарени украси; ... големината заедно со убавината, раскошноста со простотата, тежеста и лесноста — и тоа се такви достоинства какви што никогаш, освен во тоа време, не обединувала во себе архитектурата“ (VIII, 57).

Она што му остава силен впечаток на Гогољ при погледот на готското здание, тоа е — устременоста на неговите шилести форми кон недогледните височини. Во тој устрем во височините, кој на најтешката маса ѝ придава лесност, е претставен полетот на човековиот дух кон возвишеното и прекрасното, кон божественото. Во поривот кон возвишеното и прекрасното Гогољ својот поглед исто така го управувал кон далечините и височините, зашто околу себе не гледал ни признак на она што би можело да се усогласи со неговиот естетски идеал.

Па сепак Гоголевата душа во доживувањето на готиката е пленета пред сè од богатата фантазија на уметникот вградена во чудните форми на тоа здание, во необичните споеви од диспаратни елементи кои често поминуваат во гротеска. „Јас уште затоа ја претпочитам готската архитектура, што таа му овозможува повеќе размав на уметникот“ (VIII, 65), нагласува Гогољ.

Зборувајќи за архитектурата на современите европски градови Гогољ констатира дека тие „немаат никаков изглед: тие се така правилни, така глатки, така монотони што откако ќе поминеш една улица веќе чувствуваш досада и се откажуваш од желбата да погледнеш во друга. Тоа е низа од сидови и ништо повеќе“ (VIII, 61—62). Тој бара макар еден од бескрајната низа сидови да израсне во воздухот со смело прекршен свод, да се извиши со својата „кула-гигант“, за да може да го запре погледот на човекот и да предизвика впечаток.

За приврзаниците на идејата за готската права линија и на враќањето кон готиката античкиот круг означувал нарушена усогласеност со „материјалниот свет“. И Гогољ е опфатен од размислувања за односот на правата линија и кругот, но тој оди понатаму од современата нему идеја за реставрација на готиката. Наспоредно со готската уметност Гогољ е одушевен и од чувствените архитектурни стилови. Тој се восхитува од куполата — „сладогласна, нежно-испучена, која ја опфаќа целата постројка и раскошно одмара врз сета нејзина маса со својата бела, облачна поврвнина... Ослепителната белина ѝ придава необјаслива прелест и полнота на нејзината лесно испучена форма...“ (VIII, 59, 60). Се одушевува и од источната архитектура „создадена само од фантазијата, фантазијата источна, пламена, чудесна“ (VIII, 67), архитектура чие создание е чаробно како „источна убавица со црни, сјајни како молнија очи, во својата шарена облека и драгоцените накити“ (VIII, 69).

Карактеристично е што статијата „За архитектурата на денешното време“ завршува не со повик кон преродба на готиката, туку кон обединување на постоечките и создавање на

нови архитектурни форми што ќе го изразуваат колосалното, сеопфатното во својата полнота: „Архитектот-творец треба длабоко да ги познава сите родови архитектура. Тој најмалку треба да го потценува вкусот на оние народи кои ние во однос на уметноста не ги сакаме. Тој треба да биде сеопфатен, да ги изучи и да ги внесат во себе сите нивни безбројни форми“ (VIII, 71).

Во статијата со наслов „Во што е најпосле сушноста на руската поезија и во што е нејзината особеност“ (1846 г.) Гогољ, анализирајќи ги уметничките особености на творештвото на низа руски писатели (Ломоносов, Державин, Крилов, Жуковски, Батјушков, Пушкин, Јазиков, кн. Вјаземски, Фонвизин, Грибоедов и др.) и задржувајќи се врз нивната творечка индивидуалност, ги изложува своите погледи за книжевноста како една од уметностите.

Својата книжевна дејност Гогољ ја започнува во времето на расцутот на романтизмот. Кај Жуковски како поет него посебно го привлекува силно изразениот стремеж кон „невидливото“, „таинственото“, без кое, како што е познато, не можела да помине романтиката. Душата на Гогољ исто така била опфатена од таквиот стремеж, но неговиот поглед проникнувал понатаму, во длабочините на таинственото, непознатото... Според Гогољ, во оваа смисла и кај Жуковски на подоцнежните етапи од неговиот творечки развој „почнал да се забележува прелом во поетскиот правец. Кога започнал почесто да се пројаснува пред него оној невидливо-светол простор што го гледал дотогаш во една нејасно-поетска далнина, зеле да се губат и страста и вкусот кон призраците и привиденијата од германските балади. Занесеноста ѝ отстапила место на душевната светлина. Плод на тоа е Ундина, творба која исцело му припаѓа на Жуковски. Германскиот раскажувач на истото ова предание во проза не можел да му послужи нему за образец“ (VIII, 378).

За разлика од Жуковски Батјушков сиот е во овдешното, видливото и опипливото. „Во времето кога Жуковски бил уште на првата етапа од својот поетски развој, одделувајќи ја нашата поезија од земјата и од стварноста и оддалечувајќи ја во областа на бестелесните виденија, еден друг поет, Батјушков, како намерно спротивно од него почнал да ја прицврстува кон земјата и кон телото, покажувајќи ја сета чудесна прелест

на опишаната стварност. Како што оној сиот се губел во идеалното, уште нејасно за самиот него, така овој сиот бил потонат во раскошната прелест на видливото, кое така јасно и така силно го чувствувал... Тој ја чувствувал, да се искажеме со неговиот сопствен израз, сладострасноста на стиховите и на мислите“ (VIII, 379).

Од „двете начела“ што ги внесуваат во руската книжевност двајцата поети-романтичари — Жуковски и Батјушков, ја развива понатаму својата мисла Гогољ, се јавува трето — Пушкин. Тој е некаква средина. Кај него ја нема ни „одвлечената идеалност“ на едниот ни „преизобилството од сладострасна раскош“ на другиот. Кај него „е сè урамнотежено, згустено, сосредоточено...“ Гогољ е одушевен од извонредното Пушкиново чувство за мера при употребата на секој збор: „Никој од нашите поети уште не бил така скржав на зборови и изрази како Пушкин, така не внимавал да не каже нешто неумерено и излишно, плашејќи се од невкусноста и на едно-то и на другото“ (VIII, 380). Размислувајќи врз прашањето за тоа — што сè било предмет на Пушкиновата поезија, Гогољ е вчудовиден од многувидноста на темите и проблемите присутни во неа: „Занемува мислата пред безбројноста на предметите кај него. Од што не се зачутил и пред што не се запрел тој?... на модниот бал, во колибата, во стената, во патничката кола — сè тоа бидува негов објект. На сè она што е во внатрешниот човек, почнувајќи од неговата возвишена особина па до најситната пројава на неговата слабост и ништожната црта, што го возбудиле него, тој се одзвал исто така како што се одзвал на сè она што е во видливата и надворешната природа“ (VIII, 380—381).

Според Гогољ, општеството го примило Пушкина „само на почетокот од неговото книжевно поприште, кога тој со своите први млади стихови потсетувал на Бајроновата лира; кога пак се осозна и стана најпосле не Бајрон, а Пушкин, општеството се одврати од него“ (VIII, 385).

Меѓу поетите од времето на Пушкин по пламенот и по силината на поетскиот темперамент, по бујноста на јазикот и нездржливоста на изразот Гогољ го изделува Јазиков. Сè она што ја изразува „моќната, полна со иднината сила на младоста“ е предмет на неговите стихови. Гогољ е импресиониран од „неприродната сила“ со која младиот поет го изразува она што предизвикува кај него пламени чувства, храброст — „морето, брановите, бурата, пировите и кренатите чаши, братскиот сојуз за дело, тврдата како кремен вера во иднината, готовноста да се бори за татковината“ (VIII, 387).

Но Гогољ јасно ја сознава и квалификува и слабата страна на тие необични „по совршеноста“ на јазикот и „бујноста“ на изразот, но „празнозвучни“ стихови во кои „нема мисла“. На тие стихови тој им го спротивставува отсуството на дотераност на формата, но „изобилство на мислите“ во стихотворбите на Вјаземски: „Во кнезот Вјаземски имаме — противположност на Јазиков: колку зачудува кај оној бедноста на мислите, толку на овој нивната обилност. Стихот кај него е употребен како прво орудије на кое наишол: никаква негова надворешна обработка, исто така никакво сосредоточување и заоблување на мислата за тоа за да му ја претстави на читателот како драгоценост. Тој не е уметник и не се грижи за сето тоа. Неговите стихотворби се — импровизации, макаршто за такви импровизации треба да се имаат мошне многу секакви дарби и мошне подготвена глава. Во него се собрале необично изобилство од секакви качества: ум, остроумност, јасност, моќ за опсервација, неочекуваност на заклучоците, чувство, веселост и дури тага; секоја негова стихотворба е — шарен фараон од сè заедно“ (VIII, 390).

Поминувајќи на разгледувањето на драмското творештво од времето што непосредно му претходи и од современото нему книжевно раздобје, Гогољ, откако најпрвин констатира дека „во комедијата имаме — лесни насмешки над смешните страни на општеството, без поглед во душата на човекот“, одбележува оти имињата на таквите драмски писатели како Озеров, Књажнин, кнез Хаховској, Хмељницки, Загоскин, А. Писарев, „се помнат со почит“, но дека „сето тоа бледнее... пред комедиите на Фонвизин Малолетник и на Грибоедов „Неволја од ум“ (VIII, 396). Изделувајќи ги во таа драмска продукција овие две дела Гогољ се задржува во прв ред на обработката на карактерите во нив. Силен впечаток оставаат на него Простакова, Скотинин, Митрофан од „Малолетник“ како типови на неверојатното огрубување на човекот, со нивната карикатурност и речиси чудовишност, но воедно и вистинитост и уверливост со која се насликани; личностите од „Неволја од ум“ исто така длабоко го импресионираат Гогоља со верно доловените и пластично изразените типични црти на нивните карактери.

Но Гогољ им забележува на авторите на споменатите комедии за „лошо исполнети сценски услови“ и во врска со тоа објаснува: „...ако тие би ги исполнувале и овие неопходни за секое драмско дело услови и би натерале секое од лицата, така точно доловени и разбрани, да се покаже пред гледачот во живо дејствие, а не во разговор — тоа би биле две високи созданија на нашиот гениј“ (VIII, 400). Излегувајќи од таквото свое толкување Гогољ заклучува: „Обете комедии ни најмалку не се уметнички созданија и не припаѓаат на фантазијата на

творецот... Ете зошто во нашата книжевност по нивни пример не се појавуваше ништо слично и веројатно долго не ќе се појави" (VIII, 400—401).

Завршувајќи ја статијата „Во што е најпосле сушноста на руската поезија и во што е нејзината особеност“, статија од составот на „Избрани места од преписката со пријателите“, Гогољ најнапред ќе го расчлени главното прашање од насловот на статијата — прашање за „сушноста на руската поезија“: „што претставува воопшто нашата поезија, за што постоела таа, на што служела и што направила за сета наша руска земја? Имала ли таа влијание на духот на современото нејзе општество, воспитувајќи и облагородувајќи секого сообразно со неговото место?... Или пак таа била просто верна слика на нашето општество, — слика потполна и подробна, јасно огледало на сиот наш бит?“, а потоа „во заклучок“ ќе го формулира и одговорот на тоа прашање: „Таа не била ни тоа ни она; ни едното ни другото не го сторила таа... со еден збор — нашата поезија ниту го поучувала општеството, ниту го изразувала него... таа се носела за сето време над општеството... Чудна работа: предмет на нашата поезија сепак сме биле ние, но ние во неа не ќе се препознаеме себе" (VIII, 403). И од тој одговор вее убиствената Гоголева скепса, типична за етапата од „Избрани места од преписката со пријателите“, во него е содржано страшно сознание за ништожноста на она што го сторила руската книжевност за човекот, за општеството, за промената на животот од лошото кон доброто. А тоа сознание ќе биде определувачко и за карактеристичната во тие години тенденција кај Гогољ кон преминување на естетиката во морализам.

Па сепак завршните редови од оваа Гоголева статија се пропиени со вербата на нејзиниот автор во иднината на руската поезија, или можеби, уште повеќе со желбата за нејзина благотворна моќ „да ја внесе во најогрубените души светињата на она што никакви сили и орудја не можат да го зацврстат во човекот..." (VIII, 409).

Она што е посебно карактеристично за естетските идеи на Гогољ воопшто, тоа е нивната необична широчина и воедно извесната нивна неопределеност, што ќе се изрази и во уметничкото мислење на писателот и во богатата разновидност на формите во кои тој го одразува животот.

Така на пример, Гогољ никогаш не ќе се определи целосно и недвосмислено за романтичарската естетика. За тоа зборува и фактот што сликарството на Брјулов го освојува Гогоља имено со сеопфатноста на творечкиот гениј, со имиресивната за него верност кон природата. Освен тоа веќе во 30-те години Гогољ сосем сознателно се однесува кон проблематиката на романтизмот. Своите сфаќања за сушноста на роман-

тичарскиот метод Гогољ ќе ги формулира во статијата „За поезијата на Козлов“ (1833 г.) во која, оценувајќи го поетското творештво на Козлов, дава воедно и обопштувачка карактеристика на поезијата на индивидуалистичкиот романтизам. „Душата на нашиот поет“, пишува Гогољ, „посакала да се привие околу таа гордо-осамена душа (на Бајрон — Е. К.), која се носела од гигантската замисла да го смести во себе, како замена за отфрлениот, — сопствениот, од самата неа создаден ... чуден свет ... Тој (Козлов — Е. К.) сиот е во себе. Сиот свој неделив свет го носи во својата душа и е бессилен да се откине од него. Ако се задржува долго врз некаков надворешен предмет, тој го лишува од индивидуалноста, во него се изразува самиот себе, го гледа и во него го развива светот на сопствената душа ... А лицата и јунаците кај него се само ликови, условни знаци во кои тој ги облекува пројавите на својата душа“ (VIII, 153, 154).

Во својата статија „Неколку зборови за Пушкин“ (1834 г.) Гогољ како да му го спротивставува на поетот Козлов оној уметник кој од обичното и секојдневното ја извлекува вистината за животот“ „... Колку пообичен е предметот, толку поголем треба да биде поетот за да го извлече од него необичното и тоа необично, меѓу другото, да биде совршена вистина“ (VIII, 54). Зборувајќи понатаму за стилските достоинства на некои помали и непознати Пушкинови дела, што според него не се доволно оценети и кои претставуваат „пробен камен на кој може да се испитува вкусот и естетското чувство на критичарот што ги анализира“, Гогољ забележува: „Зборови малку, но тие се така точни, што можат да означат сè. Во секој збор бескраен простор; секој збор е голем како поетот. Оттука доаѓа до тоа тие мали творби да ги препрочитуваш неколку пати, додека ова достоинство го немаат делата во кои премногу е провидна главната идеја“ (VIII, 55).

Воопшто на естетските погледи на Гогољ им даваат белег оние размислувања и барања низ кои писателот ги согледува и открива најсоодветните форми од одделните уметнички стилови што кријат во себе и најбогати и најрелефни изразни можности.

Ефтим КАФЕДЖИСКИ

К ВОПРОСУ ОБ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ Н. В. ГОГОЛЯ

Резюме

Предлагаемый труд представляет собой исследование, целью которого является утверждение теоретических и эстетических параметров поэтики Н. В. Гоголя. В этом смысле автор данного труда анализирует статьи: „Женщина“, „Борис Годунов“, „Скульптура, живопись и музыка“, „Последний день Помпеи“, „Об архитектуре нынешнего времени“, „Несколько слов о Пушкине“, а также известную статью „В чем же наконец существо русской поэзии и в чем ее особенность“, написанные Гоголем в различные периоды его жизни.

Анализируя вышеупомянутые статьи, автор труда „К вопросу об эстетических взглядах Н. В. Гоголя“ отмечает самые существенные для предмета исследования места, причем приходит к выводу что, несмотря на несомненное влияние романтической эстетики его времени, теоретические и эстетические взгляды Гоголя выходят за пределы одной какой-либо строго определенной стилистической системы.

Марко КИТЕВСКИ

УДК 398.8 (497.17) (049.3)

ПОТУРЧУВАЊЕТО ВО МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ УМОТВОРБИ

Во поголем број македонски народни умотворби нашло одраз потурчувањето на македонското население, групно или поединечно. Верата била таа што македонскиот народ го одржувала низ долгите векови на ропството па секое нејзино менување не можело да остане без поширок одглас. А народното творештво како регистратор на сите поважни моменти од животот на еден народ не можело да остане скраја од оваа појава. Со други зборови, потурчувањето на македонското население не можело да не најде одглас во македонските народни умотворби.

Од македонските народни умотворби на оваа тема, секако, на прво место доаѓаат народните песни, како по својата бројност така и по својата разновидност. Во македонските народни песни се пее за грабењето на македонските жени од страна на Турците и обидите за нивно потурчување, потоа се пее за отпорот што тие го давале, за саможртвата како еден вид отпор и сл. Но народната песна пее и за доброволното потурчување, за љубовта меѓу припадници на разни вери зашто и тоа било реалност што песната не можела да ја заобиколи.

Сепак најмногубројни биле примерите кога турските силиници користејќи ја својата општествена положба насилно грабале македонски девојки за своите хареми. Тоа било овозможено од официјалната поставеност на Отоманската империја што е забележано и во следниве два стиха:

Дојде време турско време,
турско време за грабење.¹

Тоа, пак, создавало отпор кај македонското население и не ретко било причина некои луѓе да станат ајдуци за да се осветат за нанесениот срам и неправда.

Дај ми, Боже, верни другари
 Да излезам јунак војвода,
 Во таја гора зелена,
 При таја вода студена,
 Да отепам моите душмани
 Кој ми отепаа татка ми
 Татка ми и брат ми
 Да влезам натре Дебарско
 Да грабнам млади анамки
 Да ги фатам и прекрстам
 Како ми потурчија сестра ми.²

Во повеќе зборници и оние од постар и оние од понов датум сретнавме повеќе песни во кои се пее за намерата на тројцата турци да ја грабнат убавата мома Македонка. Во зборникот на Кузман Шапкарев ја среќаваме песната „Неда и Турци Дебрани“ која опева токму една таква намера:

... на врбата шарен одор;
 на одорот три постели;
 на постели три перници;
 три перници копринени;
 на постели до три Турци;
 Турци турски си зборвеет ...
 — Хајде Неда да грабиме
 да носиме во онаа Дебра ...
 ка сечиме руса коса,
 ка сечиме црн' цулофи,
 ка праиме бела була! —³

Во оваа песна како и во многу други кога ќе разбере за намерата на Турците девојката ќе се скрие:

... меѓу татка, меѓу мајка,
 меѓу нејзини девет браќа.⁴

Во друга песна мајката ќе го слушне разговорот меѓу тројцата Турци и ќе ја предупреди ќерка си:

Криј се, Недо, криј се ќерко,
 меѓу мајка меѓу татко,
 меѓу девет мили браќа,
 меѓу девет млади снахи
 и внучиња неброени.
 Они ќе те носат ќерко
 во нивното село турско
 име ќе ти сменат ќерко
 бело лице ќе покријат,
 нокти, ќерко, ќе обојат.⁵

Во некои од другите варијанти од оваа песна Турците имаат намера да ја грабат Бојка и да ја носат в планина, како што е во една друга песна од истиот зборник на Шапкарев,⁶ а во еден понов запис нивната намера е да ја грабат и да ја носат „Долни Дебар кај Мевмеда“.⁷

Онаа, пак, девојка што не ќе го сфати сериозно предупредувањето и ќе остане сама да спие во дворот:

си лежала угул сама,
угул сама на сред двори.⁸

ќе биде грабната и однесена во планината и дури таму ќе се разбуди. Тогаш саможртвата е последниот чин и единствен излез од ситуацијата:

— Бре Турци, клети Турци,
подајте ми рушко ноже,
да пресечам лубеница;
не пресече лубеница,
тук се убоде во срцето.⁹

Впечатливо дејствува баладата од зборникот на Иван Јастребов во која се пее за грабнатата девојка „скоро робена непотурчена“ која го моли брата и да ја откупи за „две чаши злато, треката бисер“. А кога тој ќе ја одбие велејќи дека кога би го имал тоа злато и бисер „би си нанижал, би си нанижал / жене на грло / жене на грло дете на капа, / дете на капа коњу на грива.“, таа ќе го проколне:

— Да ај ти тебе, да ај ти тебе
млад челебија.
Твоја невеста, твоја невеста
робинка била!
Мошко ти дете, мошко ти дете
робче одело!
Брза ти коња, брза ти коња,
Турци плениле!¹⁰

Но не биле сите браќа така егоистични кон сестрите па и сите песни не пејат за вакви егоистични односи меѓу браќата и сестрите. Во една песна забележана и во Егејска и во Пиринска Македонија се пее за најсвирепи мачења кои ги издржува братот Никола затоа што не им ја кажува на Турците сестра си Јана.

— Море даваш, Никола,
хубава Јана на турска вера?
— Море, глава си давам, војвода,
Јана не давам на турска вера. —¹¹

И кога ќе му ги пресечат и двете раце и двете нозе и ќе му ги извадат и двете очи тој ќе ја испрати со зборовите:

— Ајде сос здравје, хубава Јано!
Ногe си немам, да те испрата,
р'ке си немам, да те пригрна,
очи си немам, јас да те вида.¹²

Во македонските народни песни познат е мотивот „од сон мома украдена“. Истиот тој мотив го среќаваме и во овие песни.

Даљ се чуло и видело
од сон мома да се грабит,
и от мајка и от татка,
и от девет мили браќа,
и от седум мили сестри
и от осум мили снахи.¹³

И кога девојката ќе се разбуди кај Војводата Орушечки ќе писне да плаче, а тој ќе ја теши:

„О ти моме малко моме,
Не прилегаш за каурка,
тук прилегаш за к'дина,
на диван горе да седиш,
и бурунцук да си предиш“.¹⁴

И во песната запишана во наше време Гена е украдена од сон и однесена во турско село. Неа ќе ја разбуди пеењето на пауните и гукањето на гулабите. И кога ќе ги побара татко ѝ и мајка ѝ ќе ги чуе Турците:

— Трај си, трај си, ластар Гено,
не ти требе стари татко,
не ти требе стара мајка.
Тебе мајка бела була,
тебе момче младо Турче,
потурчиле млада Гена.¹⁵

И во други песни често ги среќаваме стиховите:

Не ти личи за каурка
тук те личи за кадана.¹⁶

како што е случај и во популарната песна за Калеш Анѓа:

тамбурата свери, бре Анѓо, анама да бидиш,
анама да бидиш, бре Анѓо, на диван да седиш,
на диван да седиш, бре Анѓо, жолтици да броиш.

Се разбира грабнатите давале отпор како што тоа е искажано низ зборовите на Калеш Анѓа „главата ја давам вера не менувам“ но од тоа малку имало корист зашто како што вели и една народна пословица „Кај сила нема правина“. И бидејќи навредата била голема грабната девојка не ретко се решавала на саможртвен чекор. И токму затоа тој чекор добива димензии на подвиг зашто честа и достоинството ги става пред животот.

Што им останувало друго на многуте девојки што ја имале судбината на грабната Цветанка освен да си го одземат животот. Цветанка е пленета од „Али бег Турчин душманин“, Петкана скока од пенцере за да не падне во рацете на Селим-беговите сејмени, Иванка бркана од Амет беј во реката ќе го заврши бегството, а ваквата судбина ќе ја доживеат и многу други македонски девојки што со сопствениот живот ќе бидат инспирација и за народниот пеач.

Поробувачот ги имал сите права над поробената раја. Без каква било одговорност можел да ограбува, да обесчестува, да убива. И во такви услови бегството во смртта била единствената можност за одбрана на честа и достоинството. Скокот од пенцерето или во реката, сеедно, или пак посегнувањето по остроно жезе било поприматливо решение отколку доживотниот срам.

Јанка од убавата малешевска песна токму од тие побуди и се решава на ваквиот чекор:

Јанка на гора думаше:
— Горо ле, горо зелена,
имаш ли дрво високо
да си се Јанка обеси,
да си ја Турци не грабат? —¹⁷

Но гората нема да и даде дрво да се обеси зашто:

гората ќе ми исане
пилците ќе ми испомрат! —¹⁸

поради тоа што е многу убава. Од истите причини и полето нема да ѝ даде „билје отова“:

полето ќе ми исане,
овците ќе ми испомрат.¹⁹

а и водата нема да ѝ дозволи да се удави:

ногу си мари убава
водата ќе ми пресане,
рибите ќе ми испомрат.²⁰

Истата судбина ќе ја доживее и една друга Јана опеана во зборникот на Панчо Михајлов. Таа откако ќе биде предадена од снаите и фатена од Турците, врзана и потерана ќе побара најпрвин да и ја пуштат левата рака за да си ја измие русата коса, а потоа и десната за да си ја сплете. А откако ќе си ја сплете косата ќе побегне кон Дунав зборувајќи:

— Шири, вири бели Дунав,
кердосај ми рамна става,
Турчин да ја не кердоса,
Турчин тафра да не чине! —
Па урипи бела Јана,
удави се в бели Дунав,
там кердоса рамна става.²¹

И во песната од Горноцумајско што е всушност варијанта на претходната песна Јана на ист начин ќе го заврши бегството. Ќе побара од балтаџиите што ја водат да ѝ ја ослободат десната рака за да си го измие лицето:

бело лице од праове,
црни очи од с'зове.

и кога тие тоа ќе го направат таа нема да си го мие лицето

но се фрли, та в Дунава,
а ту викна колку може:
— Кердосај ме бел Дунаве,
да ме Турчин не кердоса.²²

Заслужува внимание песната „Кај се чуло и видело“ од зборникот на Тахов во која мајката ја убедува ќерка си да се потурчи полакомена од богатството што ѝ го нуди бегот.

— Мори мајко вешчица,
вешчица и предавница!
Кај се чуло и видело
мајка ќерка да потурчи? —
— Молчи, ќерко, не плачи,
јас ти мислам доброто.
Зашто да не се потурчиш,
богата анамка да бидиш,
богат ќерка да земиш,
богат со десет чифлици.

Но Петкана е решена да не го земе Селим бег и да не се потурчи:

Турчин маж јас не земам
верата не си ја менувам.

А кога тој ќе дојде со своите сејмени да ја земе со сила таа спасот ќе го најде во скокот од пенцерето:

Едно Петкана ѝ виде
от пенцере се фрли.²³

Не биле ретки и оние жени што ја доживеале судбината на невестата на Ѓуро златарче. Многумина како него биле измамени и убиени, а потоа нивните жени одведени и потурчени. Во песната од зборникот на браќата Миладиновци се пее како охридскиот паша со измама го фатил Ѓуро златарче и го погубил.

Ете го фтаса Охридски паша
и ми го фати Ѓуро златарче,
ми го исеко залак по залак,
па останала Ѓурова мајка
Ѓурова мајка стара робинка
А невеста му млада кад'на.²⁴

Посебна група песни интересни по својата содржина се оние во кои се опева инцестот. На необичен начин најчесто преку песната на пилето ќе се открие тајната дека грабнатата или купена жена е сестра на тој што ја граба или купува, кој пак порано ја имал истата судбина да биде грабнат и потурчен.

Јанинка е предадена од зет и Никола и грабната од Али бег. Но тогаш ќе се случи нешто необично:

Кога ја Јана водеха,
крвава роса росеше;
кога ја Јана турчиха,
жешки камења врнеха.

Тоа ќе биле знак дека се случува нешто необично и предупредување дека тоа, исто така, е недозволено. Тогаш дүри Али бег ќе ја праша:

— Јанинко дилбер хубава,
дали си имаш некого,
или брата или братучед?

И кога ќе се распрашаат по нишанот ќе се познаат дека се брат и сестра, дека тој е нејзиниот брат кој некогаш бил однесен и потурчен во „клета земја анадолска“. И тогаш ќе се случи она што редовно се случува во ваквите случаи:

Двата ми се загрнаха,
живи ми се загрнаха,
мртви ми ги разгрнаха.²⁵

Таков им бил крајот и на убавото Кате и царевото азнатарче кое ја купило за скапа цена:

равна става за илјадо,
бело лице две илјади,
црни очи три илјади.

Тие живееле заедно токму три години, а кога „едно пиле со-коленце“ ќе застане на чадорот и ќе испушти една „бела книга црно писмо“ ќе се открие тајната дека биле брат и сестра по што убавото Кате ќе може само да испушти:

— Широк гроба ископајте,
под чад'р не закопајте,
да се знае да сме били,
да сме били брат и сестра.²⁶

Во некои песни е опејано како мажот ја продава жената на Турци поради тоа што не може да го плати данокот,²⁷ во други за да земе пари за изградба на воденица²⁸ и сл. Но секогаш крајот е ист. Купената жена и купувачот се брат и сестра, а кога тоа ќе се открие живи се прегрнуваат, мртви ги разгрнуваат. Во некои песни, пак, каде што мажот ја продава жената за да плати борчови, по патот додека купувачот ја води ќе се разбере дека се брат и сестра и тој ќе му ја врати на мажот и ќе му даде уште повеќе пари. Таква е песната „Стојан и Турче потурјанче“ од зборникот на Миладиновци.²⁹

Колку верата му значела на нашиот човек во тие години на ропство и што сè тој бил решен за неа да жртвува може да се види од некои песни во кои директно се спротивставуваат како што се пее во песните турската и рисјанската вера. И се разбира во овие песни секогаш рисјанската вера е поарната зашто како што се пее во една песна од зборникот на Шап-карев:

А Турчино има еден пусти бајрам,
и тој не го знае на што ден паднува,
кајурина има девет панаири,
девет панаири, со Велигден десет.³⁰

Затоа и онаа мома Дона од Берово опејана во зборникот на П. Д. Драганов е решена и животот да го даде за верата:

глава давам вера не менувам.³¹

Менувањето на верата се сметало не само за голем срам туку и за голем грев. Затоа во една песна од зборникот на Цепенков мајката ја советува ќерка си:

Немој ќерко не турчи се
оти је многу греота.³²

Тие спротивставувања на двете вери често оделе до подлабоки конфликти и навреди. Затоа кога пашата ќе ѝ потфрли на Румена:

ти не приличаш за конче
да вјаваш конче младо ти
туку ти личиш каданка.

таа ќе му одговори:

Пашу ле море пашу ле,
ти не приличаш на паша,
туку приличаш пашу ле,
да бидеш младо свињарче.³³

Во тие спротивставувања и размена на навредливи зборови ќе бидат испејани и следниве стихови забележани во Егејска Македонија:

Милкано моме Милкано,
шчуј шчо ти вели сам бего:
„Чифлико ќе си продада,
Милкана в р'ци ќе клада!“
„О море куче краставо,
о море Турчин без вера,
колку ти струва чифлико
двојно ми струва верата.
Славјанска вера најдобра,
турската вера кучешка“.
Агата вели говори:
„Јас треба да се убија,
ак Милка р'ци не клада!“³⁴

Во тој тон се испејани и стиховите за деветте були што турците ги давале за едно врашко девојче, зашто:

Турцката душа, ле, Маро,
еј, мерише, и!
На тригодишно, ле, Маро,
еј, бониште, и!
Каурска душа, ле, Маро,
еј мерише, и!
на ситно китно, ле, Маро,
еј босилче и!³⁵

И во друга песна, варијанта на оваа, пак се пее за девет були што Турците ги давале „за една бела рисјанка“, пак напомувајќи дека:

На були душа мериша,
на старо сено спалено;
рисјанска душа мериша,
на бел ми ран босилок.³⁶

И во онаа песна што се пее за Анка кадана грабната од немската потера, и покрстена во црква, исто така, се напомува дека каурската вера е поарна. И кога од брата ѝ добила писмо во кое ѝ порачува да не си ја менува верата:

„Ка знаеш Анко, ка знаеш,
верата да си не мениш,
турска е вера поарна“.
Ка дочу Анка, ка разбра,
ка му е писмо добила,
назад му писмо врнала:
„Да траеш брату да траеш,
каурска вера поарна.
Девет ме попа крстија,
лично ми име турија —
убава Јанка рисјанка.“³⁷

И во една друга песна грабнатата туркиња ќе му порача на брата ѝ да не ја откупува.

Не си продавај чифликот, брату,
каурската вера убава;
сека сабота глава се мијам,
сека недела Велигден.³⁸

Во тие спротивставувања на верите и уште повеќе во фактот што секој си ја сака својата вера се испејани и оние стихови за Марко Крале и царевата девојка. Кога таа ќе го покани да се потурчи:

Ај, потурчи се љуба да ти бидам,
Ај, ќе те носам шарена цамија,
Ај, ќе ти викнам девет агалари,
Ај, ќе ти турам име најголемо,
Сакаш Асан, сакаш Асан ага“.

тој во ист стил ќе и врати:

Ај, ејди тебе царева девојко,
Ај, покрсти се либе да ти бидам,
Ај, ќе те носам у црква шарена,

Ај, ќе ти викнам до девет попови,
 Ај, девет попа девет калуѓера,
 Ај, ќе ти турат име најголемо,
 Сакаш Севдо, сакаш Севделино.“³⁹

Но, би било погрешно да се изведуваат заклучоци дека во народните песни сите овие односи меѓу македонското и турското население се сведени само на спротивставување меѓу двете вери. Сигурно имало и меѓусебни почитувања и разбирања, добри односи и помагања меѓу припадниците на двата народа. Народниот пејач со посебни чувства ги опеал љубовните односи меѓу припадниците на двете вери и народи зашто и таквите односи постоеле. За песните со ваква содржина досега сосема малку е пишувано во нашата наука за фолклорот.

Покрај оние македонски девојки што биле готови и животот да го дадат за да не ја менат верата имало и такви што сакале да станат турски невести за да не ги работат тешките работи во полето и гората.

Што ми е мило (мајко) ем драго
 турцка невеста да бидам,
 турцка невеста да бидам,
 на шарен синдујќ да седам;
 на шарен синдујќ да седам,
 сус црвен превец на лице,
 сус црвен превец на лице,
 сус ж'лти фоли на чело,
 сус ж'лти фоли на чело,
 сус р'це к'носани.⁴⁰

Македонската народна песна пее и за тоа дека некои Турци имале посестрими меѓу македонските девојки.

Море, ќе те фанам посестрима,
 посестрима за година;
 од година за кадна!⁴¹

Девојката некогаш не сакала да го слуша предупредувањето на мајка си да не фаќа Турчин побратим зашто тој е без вера.

— Бисеро, моме, Бисеро,
 не фаќај Турчин побратим;
 не фаќај Турчин побратим,
 турска е вера најлоша.
 Турчин си в црква не впази,
 Турчин си свеќа не пали.

Но за девојката тие предупредувања немаат никакво значење. Таа е заслепена од она што и се нуди.

— Ако је, мајко, речено,
 турска невеста да станам;
 турска невеста да станам
 сос дванаесет чивта тупани;
 сос дванаесет чивта тупани
 и седум зурни сребрени;
 и седум зурни сребрени
 црвен ми бајрак пред мене;
 црвен ми бајрак пред мене,
 и сто тупана зад мене,
 на висок чардак да седам,
 турски алтани да бројам.⁴²

И во друга песна кога ќе сака мајката да ја предупреди ќерка си дека ќе дојдат земски сејмени и ќе ја поучи „на сите измет да сториш“ само „Алију измет, пиле, не чини“ зашто „тој ти е неверен побратим“ и уште тој ѝ го убил брата ѝ, а ќе ја убие и неа, таа како за инает ќе одговори:

— Пукнала мајко треснала, мајко,
 на сите измет, мори, не чинам,
 Алију мајко, Алију, цанам,
 Алију измет, леле, ќе сторам;
 тој ми је, леле, тој ми је, мајко,
 тој ми је најверен побратим.⁴³

Некогаш љубовта меѓу припадници на овие два народа зема-ла размери поголеми од обично па и со тоа станала инспи-рација за народниот пеач. Така на пример кога Асан ќе раз-бере дека неговата посестрима Неда од Бешишта умрела вед-наш ќе тргне на пат.

Од софра стана, Асан, на коњ јавна,
 и на коњче, Асан, вели говори:
 — Ој ти конче, аман, брзо конче,
 пат имаме конче, дванаес сати,
 ние да појме конче за шес сати,
 ако не појме конче, да ми пукнеш,
 да ми пукнеш конче во нозите. —

А кога ќе пристигне кај умрената посестрима:

до неја, легна, Асан и си умре.⁴⁴

Секако била тоа љубов достојна за почит и внимание па затоа и народниот пејач не пропуштил да ја овековечи во овие сти-хови.

Во зборникот на С. Верковиќ заслужува внимание една песна во која се пее за едно „лудо Турче“ кое што свери низ

аргатите. А кога мајка му ќе го предупреди да не свири, „приз аргатите, приз каурките“ зашто таа не му зема каурска мома туку ќе му ја земе хацовата ќерка која што ќе му донесе многу прикија тој ќе ѝ одговори:

— Бре мале, мале, бре мила мале,
 Јаз не си зевам кадџна мома,
 сичкото лето врз хамбар седи,
 врз хамбар седи коприна суче,
 коприна суче, на гергев везе,
 та пак е ж'лта, ж'лта зелена.
 Јаз ќе си зевам хубава Јана,
 хубава Јана сичкото лето
 жние и копа, сл'нце го пече,
 та пак е бела бела румена.⁴⁵

Заслужуваат внимание и повеќето песни во кои се пее за девојката што доброволно се омажила за Турчин, а потоа се покајала.

Еј бегала Велика, по Турче калимерче.
 Еј по Турче калимерче, по младо Бекирче.
 Еј ка је бегала и се је пукајала.
 „Боже мили боже, златната ни вера,
 Секоја Недеља, Недеља се славе!
 Еј два дни е Лазаро оро играјеме.
 Еј оро играјеме песни мо пејеме.
 Три дни е Велигден еден ден Ѓурѓовден.
 Еј еден ден Ѓурѓовден, четврток Спасовден!
 Еј златната ни вера, вера ли православна,
 Еј, ја тија пусти Турци еден ден си имат,
 Еј еден ден си имат и негу не го знајат.
 Еј и негу не го знајат на месец го гледат.
 На месец гу гледат на месец — Месечина.
 Еј на месец — Месечина, с'с пушки му фрљат,
 Еј сос пушки му фрљат, тугај си Бајрам слават,
 Еј боже ле мили боже какво си чудо сторих?
 Еј какво си чудо сторих, та си се потурчих?!
 Еј златната ни вера, вера православна!
 Златната и презлатна, лична ли и прелична!“⁴⁶

И во друга песна потурчената девојка се покајува затоа што:

Турчинот празник не знае,
 Турчинот в црква нејоди.⁴⁷

Потурчената Јануда од една песна од зборникот на Верковиќ ќе се разочара веќе „на првиот ден Велигден“ кога сите ќе одат во црква:

Јанула га јад паднало,
јад паднало жал добило,
че на црква не отива,
че Христоса не ке чуе . . .

Поради тоа таа ќе ги колне булите околу неа:

Натема ви, пүсте буле,
што ми мене излажахте,
од вера ме одверите,
та ми мене потүрчите.

А кога тие ќе и речат дека и тие си имаат празници и цамија таа пак ќе им одговори:

Вие с Турци не се бркате,
вие с христијани не се бркате,
дома седиш кукавица.⁴⁸

Но ако народниот пеач и имал разбирање во случаите кога некоја девојка поради љубов ќе ја сменела верата тоа никако не можел да го разбере кога маж ќе ја менел верата:

Дека се чуло видело,
владика Турчин да стане;
владика Турчин да стане.
за едно младо ан'мче!⁴⁹

Што се однесува, пак, до македонските прозни народни умотворби со овој мотив треба да се каже дека тоа се македонските народни преданија и во нив најчесто преданијата за места кои објаснуваат како некои топоними го добиле името. Најчесто тоа се некои карпи или провалии каде што македонските девојки поединечно или групно се саможртвувале за да не паднат во рацете на Турците, или пак откако биле фатени, а за да не бидат потүрчени.

Така областа Мариово го добила името по некоја девојка Мара од селото Вепрчани која предлогот од еден паша да се потүрчи го прифатила под услов тој да ѝ даде самостојност на целата област. „Сакам, му рекла таа, од местото Полошки манастир, Селечка Планина до селото Брод Битолско, планината Нице, Козјак до кај што држи, тој предел да остане рајатско место, да не идат Турци тука“.⁵⁰ И кога пашата направил ваков документ „девојката морала да тргне за пашата“. Тогаш таа се самоубила за да не биде потүрчена. А по нејзиното име и целата област се вика Мариово.

Така името го добило и селото Маргарита⁵¹ по девојката која скокнала од карпата за да не ја фатат и потүрчат Турците. Така името го добиле и селата Бистренци и Дубљани по имињата на двете сестри Бисера и Дубља кои што еден лош Тур-

чин сакал да ги потурчи. „И ногу биле убави, лични тиа момите. И фануе он силум ги зема да ги потурчуе. Ги воде у џамијата. Турската власт ги терат у џамијата каде оцата. Ги однесуе таму у оцата. Ги затворот таму у џамијата и сака оцата да му пее по турски, како да бидат да а земат турската вера, да бидат кадани и да и потурчат да и покриат, таму да и забулат. Арно ама тие не сакале. А натре у тоа џамијата не можеле како да онадат, пуштени прибидејќи биле фануат од џамијата и минарето горе шо се качуе оцата и она флеват у натрем на нагоре по лесвиците и се качуат горе на минарето. Они од што нејќеле да бидат кадани да се потурчат Дубљана се манала, Дубља се манала на долниот крај од минарето, а па Бисера шо била на горниот крај се манала на горниот крај на минарето и се истепале јобете сестри и не се потурчиле...⁵²

Така имињата ги добиле и местата Поповец,⁵³ Невестински дол,⁵⁴ ридот Китка,⁵⁵ местото Вишешница,⁵⁶ Црвени Стени,⁵⁷ Момина Чука,⁵⁸ Смилкин камен,⁵⁹ Фиданин гроб,⁶⁰ Божанин гроб,⁶¹ Бабајанин дол⁶² и др. И скоро секогаш тоа е трагичен настан во кој некоја македонска девојка била убиена од Турците или се самоубила за да не биде потурчена.

Преданието „Невестински Дол“ раскажува како местото Невестински дол над селото Гарван Штипско го добило ова име. Имено во селото Пиперово живеел некој лош бег. „Тој, раскажува преданието, особено останал во секавањето на овдешните луѓе, по големите насилства што ги вршел над невиното население. Особено бил истакнат како голем љубовник, па затоа која мома Македонка ќе му се допаднала, веднаш ја земал во својата беговска куќа и ја потурчувал“. Еднаш кога во селото Гарван имало некоја свадба бегот решил да ја грабне невестата. И го направил тоа. „Лели нагоре е високо на надолу е тврдо невестата намало што друго да работе, освен да тргне со бегот таму каде што тој ќе нареди. Ја качиле на коњот и сејмените на чело со бегот, ја повеле во тесните патеки во планината. Кога поворката минувала на работ од еден длабок дол, таа дошла до идеја да не му падне во рацете на Турчинот и да не стане потурченица, решила да се фрли во долот чие дно не се ни гледало во длабочината. Во еден момент скокнала од коњот и се струполила во стрмните страни на долот на чие дно по долго тркалање нашла смрт. По нејзиното име, мислам, за тоа што била невеста во моментот кога ја грабнале, луѓето од овој дел на планината, долот го нарекле Невестински Дол.“⁶³

И каменестата клисура Црвени Стени во близината на селото Радња Кавадаречко името го добила на сличен начин. Кога Турците од селото Горна Бошава грабнале дванаесет убави моми и ги потерале кон Мегленијата да ги потурчат заста-нале на тоа место да се одморат. Тогаш почнале и да пијат

и да се веселат. „По некое време раскажува преданието, започнале да ги силуваат некој од нив. Тогаш танчарката, она што го водела орот, со шепот им предложила на другарките да не идат живи таму каде сакаат да ги носат и да не им се предадат во рацете на Турците. Предложила да се фрлат сите заедно од стените долу во реката Дошница. Се фатиле сите заедно и се фрлиле во длабочината на провалијата. Паѓајќи на доле сите до една се истепале. Од крвта што им течела кога се удирале на стените, стените окрвавеле и добиле црвена боја, па од тоа и тие го добиле името Црвени Стени“.⁶⁴

Но за разлика од народните песни во кои се опеваат индивидуалните потурчувања, во преданијата се раскажува како се потурчени и поедини девојки но и цели села. Такво е и преданието за запустувањето на Главино село⁶⁵ како и преданието за местото Елен скок во кое се раскажува за потурчувањето на селото Могорче. „Могорче се вели во ова предание, е едно најмладо село кое е помуслимането. Како што ошле по Горна Река, па и веќе земено и Долна Река, кога беснеела турската империја, кога ги потурчуеле тие луѓе, го имаат потурчено, исто, и Могорче. Немат ништо еленов со потурчуењето. Тоа била насилја и тие насилја се сторени, напраени стварно. Било и Могорче како и другите села православно, јер и ден денеска могорчани, тие календар немаја, тие знајат: од Гурѓовден до Велигден, од Тодоровица до Богородица, и таке на таке. По тоа се обележува да тие биле православни луѓе. Тоа е потурчено најмало пред двесте години.“⁶⁶

Според едно предание пак забележано од Марко Цепенков селото Могорче доживеало таква судбина бидејќи било проколнато од еден елен кој го бркале ловците. Имено еленот откако немало каде да бега скокнал преку реката и си ги скршил четирите нозе по што ги проколнал вака селаните: од седумдесет куќи православни уште седум да останат. И навистина така станало.⁶⁷

ФУСНОТИ

¹ Александар Линин, Тиквешки народни песни, Скопје 1978, 144.

² Наум Тахов, Сборник от македонски български народни песни. София 1895, 61; Александар Маткоски, Отпорот во Македонија во времето на турското владеење, том III, Скопје 1983, 34.

³ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, Песни, приредил д-р Томе Саздов Скопје 1976, 251.

⁴ На истото место.

⁵ Македонски музички фолклор II, музички редактори Живко Фирфов и Методија Симоновски, редактор на текстовите Ристо Ст. Проданов, Скопје 1959, 208.

⁶ Кузман А. Шапкарев, во истиот зборник, с. 150.

⁷ Блаже Тренески, Под сенка седат златари, (лирски народни песни од Охридско), Скопје 1984, 69.

⁸ Александар Линин, во истиот зборник, с. 175.

⁹ На истото место.

- ¹⁰ С. И. Ястребов, Обичаи и песни турецких Сербов, С. Петербург, 1886; Кирил Пенушлиски, Македонски народни балади, Скопје 1983, 230.
- ¹¹ Стефан И. Верковиќ, Македонски народни песни, Женски песни, подготвил и редактирал Кирил Пенушлиски, Скопје 1985, 259.
- ¹² На истото место.
- ¹³ Миладиновци, Зборник 1861—1961, Скопје 1962, 377.
- ¹⁴ На истото место.
- ¹⁵ Илија Хр. Алушевски, Залуде лудо полуде, Македонски народни песни, Битола 1982, 139.
- ¹⁶ Миладиновци, Во истиот зборник.
- ¹⁷ Обредни и митолошки песни, избор и редакција д-р Кирил Пенушлиски, Скопје 1968, 160.
- ¹⁸ На истото место.
- ¹⁹ На истото место.
- ²⁰ На истото место.
- ²¹ Панчо Михајлов, Български народни песни от Македония, София 1924, п. 221; Обредни и митолошки песни... 165.
- ²² На тенка срма нижани, Народни умотворби од Пиринска Македонија, приредил: Проф. д-р Томе Саздов, Скопје 1982, 125.
- ²³ Тахов, во Споменатиот зборник, 141.
- ²⁴ Миладиновци... 250.
- ²⁵ Верковиќ... 343.
- ²⁶ Обредни и митолошки песни... 178.
- ²⁷ Блаже Тренески, Под горум село соборно, Битола 1975, 46.
- ²⁸ Народни песни од село Блатец, собрани од Михаил Јанушев, Скопје 1982, 97.
- ²⁹ Миладиновци... 177.
- ³⁰ Кузман А. Шапкарев, во споменатиот зборник, 285.
- ³¹ Македонско-славјански и сборник с приложением словарь составил П. Драганов В пуск I. С. — Петербург 1894.
- ³² Марко К. Цепенков, Народни песни, книга прва, редактирал Д-р Кирил Пенушлиски, Скопје 1972.
- ³³ Народни песни од Егејска Македонија, собрал Паскал Паскалевски Скопје 1959, 74.
- ³⁴ На истото место, 76.
- ³⁵ Иван Котев, Черешница род родила, библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 15, Скопје 1984, 299.
- ³⁶ Народни песни од село Блатец... 47.
- ³⁷ На истото место, 55.
- ³⁸ Александар Линин, ... 117.
- ³⁹ Македонски народни песни, Моми тиквешанки, собрал и уредил Васил Хациманов, Скопје 1986, 100.
- ⁴⁰ Македонските мелографи од крајот на XIX век, редактирале Ж. Фирфов и М. Симоновски, Скопје 1962, 216.
- ⁴¹ Кузман А. Шапкарев, во истиот зборник, 303.
- ⁴² Македонски музички фолклор II, ... 221.
- ⁴³ Македонски мелографи, ... 226.
- ⁴⁴ Александар Линин, ... 46.
- ⁴⁵ Стефан И. Верковиќ, ... 323.
- ⁴⁶ Иван Котев, ... 287.
- ⁴⁷ Александар Линин, ... 116.
- ⁴⁸ Стефан И. Верковиќ, ... 109.
- ⁴⁹ Александар Линин, ... 185; Илија Алушевски, ... 68.
- ⁵⁰ Македонски народни преданија, подготвил Танас Вражиновски, Скопје 1986, 137.
- ⁵¹ На истото место, ... 138.
- ⁵² На истото место, ... 139.
- ⁵³ На истото место, ... 132.

- ⁵⁴ На истото место, ... 140.
⁵⁵ На истото место, ... 142.
⁵⁶ На истото место, ... 141.
⁵⁷ На истото место, ... 144.
⁵⁸ На истото место, ... 145.
⁵⁹ На истото место, ... 147.
⁶⁰ На истото место, ... 148.
⁶¹ На истото место, ... 149.
⁶² На истото место, ... 148.
⁶³ На истото место, ... 140.
⁶⁴ На истото место, ... 144.
⁶⁵ Танас Вражиновски, Македонските преданија за места, библиотека на списанието „Македонски фолклор“, Скопје 1979, 244.
⁶⁶ На истото место, ... 252.
⁶⁷ Марко К. Цепенков, Преданија, книга седма, редактирал д-р Кирил Пенушлиски, Скопје 1972, 185.

Marko KITEVSKI

THE MOTIF OF ISLAMISATION IN MACEDONIAN FOLK LITERATURE

S u m m a r y

The motives of islamisation take a central place in numerous poetry and prose works in Macedonian folk literature. The cases when a person or a group is converted to the Islamic faith have a forceful impact upon the folk poetry and the legends. The rape of Macedonian women by the Turks, their resistance, the self-sacrifice as a kind of protest are the most frequent motives in many Macedonian folk poems. At the same time one may, though rarely, come across the motif of love between members of different religious faith. In the article, the author deals with all aspects of the presence of these motives in Macedonian folk literature.

УДК 830—4:908.497.17 (049.3)

Dr. sc. Ursula MASURCZAK
Berlin, zur Zeit Skopje

ZUM BILD MAKEDONIENS BEI EVA STRITTMATTER

Man findet von Eva Strittmatter an mehreren Stellen Erinnerungen an Makedonienreisen, die in ein Bekenntnis zu diesem Land und seinen Menschen münden. Hier soll nur auf einen künstlerisch-philosophisch gestalteten Text zu diesem Gegenstand eingegangen werden.

In ihrem Sammelband essayistischer Prosa »Poesie und andere Nebendinge«¹ schreibt die Autorin über Menschen in Vergangenheit und Gegenwart, denen sie sich verbunden fühlt durch Poesie als »Lebenshaltung« (»Seit zwanzig Jahren ist Poesie meine Lebenshaltung«²). Unmittelbar auf die »Rundbrief« betitelten einleitenden Bemerkungen der Verfasserin folgt als erster Text der »Rundbrief zum Tode von Dušan Tomovski«³. Das hier in Lyrik und Prosa formulierte ergreifende Gedenken auf den Tod ihres am 18. Oktober 1979 während einer Vortragsreise in Chicago verstorbenen makedonischen Freundes nimmt in dem genannten Sammelband in mehrfacher Hinsicht eine besondere Stellung ein. Das wird schon auf den ersten Blick von der Gestaltungsweise her auffällig. Die Autorin, als Lyrikerin bekannt, hat hier Prosaarbeiten gesammelt, und der Text über Tomovski ist der einzige unter diesen, der durch jeweils ein Gedicht eingeleitet und abgeschlossen wird. Beide Teile des Erinnerns, der lyrische wie der Prosatext, heben sich auch sprachlich-stilistisch aus der Reihe der anderen Porträts wie im Vergleich zu bisher gewohnten Stileigenheiten Eva Strittmatters ab. In sehr leisen Tönen spricht sie meist, Enthusiastisches, Preisgesang mag man bei ihr sonst vergeblich suchen. Die Totenklage um Dušan Tomovski, zunächst in Versen Südslawisches assoziierend, (»Um ihn Brot des Grames esse / und ihm eine Kerze brenne«⁴) steigert sich emotional sehr rasch, mündend in »jenem scharfen Gefühl der Unwiederbringlichkeit... Verlust, Verlust«⁵ wird zweimal hervorgehoben. Dann schildert sie mit ergreifenden Worten den scharfen Schmerz beim Empfang der Nachricht vom Verlust des Freundes: »Schlecht war mir vor

Jammer, physisch übel vor Trauer. Wie Tschechows Fuhrmann allen erzählen will: 'Mir ist, mein Lieber, der Sohn gestorben', so hätte ich jemandem sagen mögen: 'Mir ist, verstehst du, mein Freund gestorben...'⁶. Auch braucht Eva Strittmatters Lyrik und Prosa sonst kein »Gegenüber«⁷, hier aber wird der dialogische Aspekt hervorgehoben, als inneres Gespräch mit dem gestorbenen Freund («Dušan, höre! / Wie ich dir Gedächtnis schwöre!»⁸) und als äußeres Gespräch mit dem Leser («Ich will Euch von Dušan Tomovski erzählen, ...»⁹).

Der zu Beginn emotional stark gesteigerte Sprachstil, die Eröffnung des Dialogs mit dem Leser, spricht diesen direkt an und läßt ihn, nachdem solcherart Interesse geweckt wurde, staunen daß ihm im Kontext dieses Bandchens als erstes ein Germanist nahegebracht wird. Eva Strittmatter untersucht in den sehr unterschiedlichen anderen Porträts, wie aus Leben Poesie wird wie sich Erlebtes zu Poesie verdichtet. Darüber befragt werden Puschkin, Tschechow, Róževicz, Below, der Musiker Franz Schubert, Maler, verschiedene andere Künstler. Tomovski aber war Wissenschaftler, Lehrstuhlleiter an der Universität Skopje. Wie man von Eva Strittmatter häufig vernahm, zeigt sie sich ihrem ehemaligen Metier, der »wissenschaftlichen« Beschäftigung mit Literatur, nicht sehr geneigt¹⁰. Das bringt sie auch an einigen Stellen des vorliegenden Bandes zum Ausdruck, z. B. wenn sie aus einem ihrer Gedichte in ihrer Selbstdarstellung am Ende zitiert: »Die Wissenschaft wird nie erraten, wie Wortkristall zusammenschießt.«¹¹

Ihr Band ist Künstlern des Wortes, der Töne, der Farben gewidmet. »Mich berauscht Poesie, und einen Dichter zu entdecken, gleich von wo und von wann, ist für mich das Größte im Leben. Das Wundern bleibt unausgesetzt.«¹² Nahe stehen ihr Menschen, die das Leben phantasievoll, poetisch aufnehmen, reflektieren. Aber dann erfahren wir: Gerade so ein poetischer Mensch war Dušan Tomovski. »Er hat den 'Faust II' und das 'Nibelungenlied' ins Makedonische übertragen,«¹³ »hat all die Jahre... im August — die deutschen und die skandinavischen Dichter«¹⁴ zu den Strugaer Abenden betreut... Aber nicht nur um Fakten geht es in dieser ungezwungen reflektierenden Erinnerung an eine Freundschaft, an eigene Erlebnisse in Makedonien, es geht um Übereinstimmung und Harmonie im Wesentlichen, es geht um Erkenntnisse und Lebenslehren, die im Zusammenhang mit dieser Freundschaft und dieser Landschaft aus dem Unterbewußten aufzutauchen vermochten.

Auf der Suche nach Bezugspunkten des Erinnerns wirkt Eva Strittmatter bewußt subjektiv, nur über den ganzen Text verstreut gibt sie konkrete Informationen zur Biographie: Zweimal eine Woche zusammen in Struga, 1971 und 1975, gelegentliche Treffen während der Internationalen Germanistentage in Weimar, eine Korrespondenz, — als Sechzehnjähriger war er Partisan, »zusammen

mit Vater und Bruder, die beide gefallen sind«¹⁵, er lag mit Lungentuberkulose in Sanatorien, lernte Sprachen, »sprach perfekt Deutsch, Englisch, Französisch, Italienisch«¹⁶, war Lektor in England, hatte die Deutschkenntnisse in Halle vervollkommenet, »Er liebte Emilia, die Tochter«.¹⁷

An der Stelle, wo die Autorin schreibt »das war ein nobler Mensch«¹⁸, spürt man, daß es hier nicht um Biographisches vordergründig geht, sondern um In-Beziehungsetzen, um Bekenntnis. Das Wort »nobel« scheint dem Sprachgebrauch im Deutschen schon entschwunden. Dies auch fühlend, gibt Eva Strittmatter zunächst die Duden-Erklärung: »edel, vornehm, freigebig«¹⁹, aber auch das kann so Verständnis allein nicht befördern. Bis man zu verstehen beginnt, daß ihr durch diesen einmaligen Menschen sein Land lieb und verständlich wird: »Das Land Makedonien, das sich aufgemacht hatte, die Dichter der Welt zu versammeln, war in Dušan vollkommen dargestellt. Gewiß gibt es typischere Makedonier, als er einer war, er hatte viel es sublimiert..., aber ist es nicht oft so, daß die Besten einer Nation die Abweichenden sind?«²⁰ Der Gedanke, ein Land stelvertretend in seinen Besten zu suchen, findet sich bei Eva Strittmatter auch im Zusammenhang mit Tschschow, der ihr ermöglichte, »Land und Leute, den Nationalcharakter, genau«²¹ kennenzulernen, Von dem Satz an, da die subjektiv empfundene Identität Tomovskis mit seinem Land preisgegeben ist, tritt dieses Land hinter dem Gesicht des Einzelnen stärker hervor. Wie stets bei Eva Strittmatter steht bei der Schilderung des äußeren Bildes das Naturerlebnis im Vordergrund: »Alles in diesem südlichen Land war gemacht, den Rausch zu begünstigen: Farben, Früchte, Wärme, Wein, das lichte Gewässer des Ohridsees, ein Meer fast, archaisch rein, es schwamm sich darin, wie es sich nur in Träumen sonst schwimmt, wenn man nicht weiß, ist es Licht, ist es Luft, ist es Wasser...«²²

Poetisch beschrieben werden ein Spaziergang durch die alte Stadt Ohrid, eine Fahrt von Struga über die Marmorberge nach Skopje (»Nichts als den Menschen verneinendes Land, Ödnis aus Steinen und Himmel und Staub, weiße Sonne, stauende Hitze in den Kesseln der Täler...«²³), ein Besuch des Basars in Skopje und die »Wüstung im Zentrum der Stadt, vom Beben der Erde verworfenes Gebiet«²⁴. Landschaft wird verknüpft mit Gesprächen über Gesellschaftliches, »von den Schwierigkeiten eines Landes, in dem erst alles begann«²⁵; und Dušan sagt ihr »das makedonische Wort für die im Ausland Arbeitenden, für die 'in Bitternis'«²⁶ Lebenden.

Das sehr genau materialisierte Bild des Landes voller charakteristischer Details aus dem Leben der Menschen verschränkt sich mit einem inneren Bild der Autorin, mit der Schilderung des-

sen, was sie beim Erlebnis von Land und Leuten an Lebensgefühl und Erkenntnissen gewann, die sie ohne ihre Makedonienreisen nicht erlangt hätte. Stimmungsbilder vom Fest der Poesie lassen Makedonien ihr zum Land der Sehnsucht werden, in dem sie die völkerverbindende Kraft der Kunst erleben durfte, ein »Brüderlichkeitsgebühl, das, bei günstigsten Bedingungen entstehen konnte«²⁷; »Der Liebesantrag der Dichter an die Menschheit, ihre Zuwendung an das stellvertretende makedonische Volk,«²⁸ Natürlich weiß die Autorin um die Gefährdung einer solchen geistigen Einheit: »Struga bot den Dichtern den Rausch, die Illusion der Brüderlichkeit, der Aufhebung von Grenzen und Sprachgrenzen, es konnte scheinen, es gäbe nur die eine Sprache der Poesie.«²⁹ Dennoch das Erlebnis ist nicht auszulöschen: »Dušan macht mich durch seine Sprache für diese Menschen zum Menschen, der zu ihnen spricht.«³⁰

Makedonien wird in der Erinnerung der Autorin zum Land, da ihre innere Sehnsucht nach Schönheit und Leidenschaft, nach Harmonie Erfüllung fand. In den autobiographischen Auskünften am Ende des Sammelbandes³¹ bekennt sie: »Wer Gedichte schreibt, hat wohl ein besonders ausgeprägtes Narmoniebedür-nis.«³² Beim Kolo, dem Rundtanz, dem »Tanz der Brüderlichkeit«³³, vergißt sie »das Deutsche, das Steife, mein Rückgrat aus Scheu«³⁴ und nimmt wie Dušan, »Makedonier auch er, mehr als Intellektueller«³⁵ teil »am bewußtlosen Glück...«³⁶ Sie gelangt zur Erkenntnis: »Nein, wir leben nicht nur aus Bewußtsein, von Bewußtsein, mit Bewußtsein.«³⁷

Die Überwindung des »Deutschen« für kurze Zeit taucht als Motiv später noch einmal auf: In Makedonien gelang es ihr, sich von drückenden Pflichten und Bindungen zu lösen, und Dušan versteht, was ihr »der Ausbruch... in die Freiheit von Pflicht und Bestimmung bedeutete die (sie) in Struga und Ohrid fand«³⁸, deshalb beruhigt er sie, wenn sie »Anfechtungen des Gewissens« erleidet mit diesem »Seien Sie nicht so deutsch...«³⁹

Sie findet in Makedonien Bestätigung eigener Sorgen und Sehnsüchte. Auch Dušan fühlt den Widerspruch zwischen Anspruch und schon Erreichtem, teilt ihre Lebens- und Kunstauffassung, die Untrennbarkeit von Leben und Arbeit: »Er war nicht glücklich, hat aber mit dem Mut des Matadors den schwarzen Stier der Verzweiflung niederzuzwingen versucht... er hat es mit Arbeit getan...«⁴⁰

Vieles, was an hochgespanntem Empfinden mit den südlichen Erlebnissen verbunden war, erwies sich beim »Denken nördlich unter Linden«⁴¹ als Illusion, nicht nur die »Illusion der Brüderlichkeit«⁴². Die inneren Landschaftsbilder durchzieht der Gedanke der Vergänglichkeit. Er ist freilich an das Thema der Klage um einen Toten gebunden, wird aber später auch mit den verschiedensten Makedonien - Eindrücken verknüpft.

In Ohrid entstand noch »die Augenblicks-Illusion..., Leben und Glück könnten dauern, wir werden nicht altern, nicht sterben...«⁴³ Angesichts der Erdbebenschäden in Skopje sagte Dušan: »Die Stadt... wird nie mehr werden, was, wie sie war...«⁴⁴; und nach dem Abschiedsempfang beim makedonischen PEN-Club stehen die Schlußverse: »Und beim Abschied sagte: 'Auf nächstes Jahr!' (Und nicht wußte, daß dieser bald sterben muß,) Und Auf nächstes Jahr!' war von allem der Schluß...«⁴⁵

Auch wenn sich die Fiktion eines Lebens in Brüderlichkeit, Harmonie, Poesie, Schönheit, Bindungslosigkeit mit ein wenig Abstand verflüchtigt, es bleibt etwas von den Erlebnissen in Makedonien: Im Winter, wenn in der märkischen Heimat der Himmel über dem Schnee so intensiv blau und die Luft überm Schnee »so rein ist, so voll Ozon wie in Ohrid am See«⁴⁶ tauchen Erinnerungsbilder an Struga und Ohrid auf. Aber auch von dem »Spiel Freiheit«, vom »Spiel Ich«⁴⁷ ist etwas geblieben:

»Das vergeht, wir kehren allemal zurück in Bindung, Beschränkung, zur Pflicht... Aber nur durch die Erfahrung der Distanz, des Verlustes von Bindung, der Leugnung von Pflicht ist die Fähigkeit zum Flug, ist die Schubkraft zu gewinnen, die uns hinaufreißt zu jener kosmischen Bahn, auf der Poesie die uns hinaufreißt zu jener kosmischen Bahn, auf der Poesie term Himmel Makedoniens...«⁴⁸

Das alles also umfaßt für sie der Begriff »ein nobler Mensch«!

ANMERKUNGEN:

¹ E. Strittmatter. Poesie und andere Nebendinge. Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar 1983; die folgenden Zitate wurden der 2. Auflage 1985 entnommen.

² E. Strittmatter. Poesie und andere Nebendinge. Auskünfte für einen Film (1980/82). in: s. l.!, S. 98.

³ Erschienen zunächst in: »Neue Deutsche Literatur«, Berlin 1980.

⁴ Amm. 1, S. 10, von nun an beziehen sich alle Anm. auf diese Ausgabe).

⁵ Ebenda, S. 11.

⁶ Ebenda.

⁷ S. 115.

⁸ S. 10.

⁹ S. 11.

¹⁰ S. 97.

¹¹ S. 144.

¹² Ebenda.

¹³ S. 11.

¹⁴ S. 12.

¹⁵ S. 13.

¹⁶ Ebenda.

¹⁷ S. 14.

¹⁸ S. 13.

- ¹⁹ Ebenda.
- ²⁰ Ebenda.
- ²¹ S. 121.
- ²² S. 13.
- ²³ S. 16.
- ²⁴ S. 17.
- ²⁵ Ebenda.
- ²⁶ S. 18.
- ²⁷ S. 12.
- ²⁸ S. 16.
- ²⁹ S. 13.
- ³⁰ S. 16.
- ³¹ s.: Anm. 2! Hier bearbeitete E. Strittmatter Tonband — aufzeichnungen für ihren Dokumentarfilm »Ich sehe was ich seh«.
- ³² Ebenda, S. 97.
- ³³ S. 16.
- ³⁴ Ebenda.
- ³⁵ Ebenda.
- ³⁶ S. 16.
- ³⁷ Ebenda.
- ³⁸ S. 15.
- ³⁹ Ebenda.
- ⁴⁰ Ebenda.
- ⁴¹ S. 10.
- ⁴² S. 13.
- ⁴³ S. 14.
- ⁴⁴ S. 17.
- ⁴⁵ S. 18.
- ⁴⁶ S. 14.
- ⁴⁷ S. 16.
- ⁴⁸ S. 17.

Урзула МАЗУРЧАК

ЗА СЛИКАТА НА МАКЕДОНИЈА КАЈ ЕВА ШТРИТМАТЕР

Резиме

Во „Циркуларното писмо за смртта на Душан Томовски“ барајќи потпорни точки за секавањето на својот пријател од Македонија, Ева Штритматер опишува слика на Македонија. Таа поврзува моменти од еден лирски опис на патувањето со субјективни вредносни впечатоци. Во надворешната слика во преден план се дејството на природата и доживувањето на градовите Охрид и Скопје. Субјективно ја потсетуваат „братското чувство“ на Струшките вечери на поезијата, доживеаната хармонија, убавина и страст на една голема свеченост и на оротото, како и ослободувањето од усиленото творештво, што за неа се обистини во Македонија.

Таа ги рефлектира овие слики на копнеж од аспект на скорешното враќање во обврските, при што се наговестува еден лирско-елегичен тон за минливоста на сè убаво, кој се прекинува со реченици на сознанието дека доживеаното во Македонија е извор за ново поетско создавање.

Dr. sc. Ursula MASURCZAK
zur Zeit Skopje

NEUE ASPEKTE DER KÜNSTLERISCHEN AUSEINANDERSETZUNG MIT DEM FASCHISMUS DURCH AUTOREN DER DDR IN DEN SEIBZIGER JAHREN

Faschismus und Zweiter Weltkrieg sind Themen, die die Literatur der Deutschen Demokratischen Republik von Anfang an in ihrer Gesamtheit prägten. Die Beschäftigung mit diesem dunkelsten Kapitel in der deutschen Geschichte erfolgte bei aller Kontinuität im Wesentlichen in voneinander abhebbaren Etappen, in denen jeweils neue Akzente gesetzt wurden.

Bis Ende der fünfziger Jahre ging es vielen Schriftstellern zunächst einmal darum, die Untaten des Faschismus ins Bewußtsein zu rufen, vom tapferen Widerstand deutscher Antifaschisten zu künden. Zu den bleibenden literarischen Leistungen dieser Jahre gehören u. a. Stephan Hermlins Erzählungen des Bandes »Die erste Reihe« 1951, Franz Fühmanns Novelle »Kameraden« 1955, Bruno Apitz' Roman »Nackt unter Wölfen« 1958.

Zu Beginn der sechziger Jahre verlagerte sich der Schwerpunkt: In einer Reihe von Romanen, so in Dieter Nolls »Die Abenteuer des Werner Holt« 1960, Max Walter Schulz' »Wir sind nicht Staub im Wind« 1962 u. a., wurden exemplarische Lebensläufe zumeist junger Menschen dargestellt, anfangs willenslose Werkzeuge des Faschismus, die durch ihre Erlebnisse während des Krieges und durch den Einfluß von Antifaschisten zu Bewußtseinswandlung, Erkenntnis der eigenen Verantwortung, Verweigerung, Protest gelangten.

Wenn sich viele Schriftsteller der DDR, ältere und jüngere, in den siebziger Jahren erneut mit dem Phänomen des Faschismus auseinandersetzten, hatten sie zu berücksichtigen, daß eine neue Generation herangewachsen war, die die Zeit vor 1945 nur aus dem Schulunterricht, aus Geschichtsbüchern, aus der Literatur und den Medien kannte. Für diese jungen Menschen war es schwer zu verstehen, wie ihre Großeltern gelebt hatten, wenn sie weder

Faschisten noch direkte Opfer, aber auch nicht Widerstandskämpfer waren, wie sie damals im einzelnen dachten, fühlten und handelten. Gerhard Holtz-Baumert schrieb eine für diese Situation charakteristische Erzählung¹: Ein Elfjähriger, umsorgt und behütet aufgewachsen, ist erschüttert, als er erfährt, daß der Großvater seines Freundes im Krieg als Soldat gegen die Sowjetunion gekämpft hat, daß dieser nette alte Mann also ein Faschist gewesen sein müsse. Damit kann ein kleiner Junge, der aus dieser Zeit nur von Verbrechen oder Widerstandskämpfen weiß, schwer fertigwerden.

In den seit Anfang der siebziger Jahre erschienenen Werken die sich auf veränderte Weise mit deutscher Geschichte vor 1945 auseinandersetzen, ist zwar das Spektrum literarischer Erkundung sehr breit, in jedem Falle aber wird die Produktivität der neuerlichen Beschäftigung mit diesem Gegenstand in der Verklammerung von Gegenwart und Vergangenheit gesehen. Die Frage heißt: Woher kommen, wohin gehen wir?

Das Interesse der Autoren ist auf alltägliche Massenerscheinungen konzentriert, auf das Erborschen von Denk- und Verhaltensmustern. Hermann Kant stellt in einer ersten Reaktion auf Christa Wolfs Roman »Kindheitsmuster« fest, »wie wenig entlegen von der Weltgeschichte auch das scheinbar Privateste ist«².

Dabei richtet sich neueste Literatur nicht selten polemisch gegen früher Erschienenes, z. B. gegen einige Entwicklungsromane der sechziger Jahre, deren Helden allzu schnell und problemlos zu Bewußtseinswandlungen gelangt wären. Tatsächlich aber fußen die neuen Romane auf den davor geschriebenen, indem sie beim Leser ein bestimmtes System von Fakten und Beziehungen durchaus als bekannt voraussetzen, sich so neue Fragestellungen ermöglichend.

In Hermann Kants Roman »Der Aufenthalt« 1976 geht es um die Frage der Schuld, weitergefaßt aber werden die Beziehungen zwischen den Völkern vom heutigen Standpunkt aus betrachtet.

Wie in Kants beiden vorangegangenen Romanen »Die Aula« und »Das Impressum« steht auch im »Aufenthalt« die Hauptfigur dem Autor nach Alter, Herkunft und Lebenshaltung nahe: Beide sind Jahrgang 1926, auch Kapt war noch in den letzten Kriegstagen Soldat geworden, war Kriegsgefangener von 1945 bis 1949, aber natürlich gehen Autor und literarische Figur nicht ineinander auf.

Kants Mark Niebuhr, ein achtzehnjähriger Buchdruckergeselle aus Norddeutschland, entstammt einer Proletarierfamilie (wenn auch mit kleinbürgerlichem Einschlag), bei ihm zu Hause stand man dem Faschismus immer reserviert gegenüber. So ist der Held kein Verführter wie Nolls Werner Holt. Da Vater und Bruder schon gefallen sind, geht Niebuhr keineswegs voll Begeisterung

in den Krieg, er hegt keinerlei heroische Illusionen, wenn er ausgerechnet vierzehn Tage vor Weihnachten seiner Einberufung in Richtung Osten folgen muß.

Von Anfang an erfolgt im »Aufenthalt« der Abbau einer Heldenvorstellung, wie sie in den fünfziger und sechziger Jahren noch dominierte. Niebuhr entscheidet sich nicht, über ihn wird entschieden. Obwohl er immer im Mittelpunkt des Geschehens steht, spielt er nie eine glänzende Rolle.

Er gerät in die Turbulenz des Rückzugs. Von seinem Truppenteil abgesprengt, rennt er tagelang hintereinander auf der Flucht vor der sowjetischen Offensive, bis er sich mit erfrorenen Füßen in Gefangenschaft wiederfindet. Mit diesem Fluchtweg, von dem der Leser erst später Genaueres erfährt, wird die Grundsituation des Romans eröffnet: Sie besteht im Versuch, sich zu orientieren. Orientierung in dem Wirrwarr, zunächst räumlich, später geistig, das ist es, was der Held am allerschwersten zu bewältigen vermag.

Die grotesk-einprägsame Episode der Gefangennahme Niebuhrs nimmt von Konzeption und Ideengehalt her eine Schlüsselstellung im ersten Teil des Romans ein, was auch durch die Tatsache unterstrichen wird, daß diese komische Geschichte 1975 als eigenständige Erzählung Kants erschienen war.³

Unter absonderlichen Umständen, in einem Bauernhaus unter dem Bett liegend, sieht Niebuhr seiner Gefangennahme entgegen. Diese Momentaufnahme hat zugleich Symbolbedeutung: Seine Welt hat sich in der Perspektive verschoben. — Die da zu herrschen gekommen waren, liegen auf dem Boden; die von ihnen Bedrohten, die sie doch ausrotten wollten, erheben sich zu überdimensionaler Größe über ihnen. Ein Weltbild hat sich von einem Augenblick auf den anderen umgekehrt. Die Komik ergibt sich aber auch durch das völlig unangemessene Verhalten des großen Jungen in dieser Situation, der erst, um seine Haut zu retten, alles Würdevolle vergessend, unter das Bett kriecht, dann in naivem Glauben, daß Ehrlichkeit die halbe Strafe sei, seine Taten eig hervorsprudelnd berichtet, es gleich darauf aber in innerer Aufgeblasenheit der Ehre eines deutschen Soldaten widersprechend empfindet, »auf den Dielen einer Dorfschreibstube zu hocken und von der Gemeinde betrachtet zu werden wie ein endlich gefangener Hühnerräuber, ...«⁴ »Es hätte etwas geschehen sollen, dem ich aufrecht hätte begegnen können, mannhaft und soldatisch ...«⁵ reflektiert der Ich-Erzähler. Jedes Wort der Schilderung des grotesken Geschehens bei der Gefangennahme Niebuhrs dient dem Zweck, den Blick zu schärfen für die äußere und innere Situation, in der sich dieser junge deutsche Soldat zu dieser Zeit befand, für den kläglichen Zusammenbruch einer Weltsicht und das Übrigbleiben von Trümmern des alten Weltbildes im Bewußtsein des einzelnen.

Die Gefangennahme ergibt am Ende so etwas wie eine komische Verbrüderungsszene: Bäuerinnen, die zusammengelaufen waren, um den ersten gefangenen Faschisten zu sehen, finden bei ihm die wunden Füße, salben sie mit ihrem letzten Schmalz, ver-Schauspielerinnen Marika Rökk, Zarah Leander... Sie waschen ihm die wunden Füße, sablen sie mit ihrem letzten Schmalz, verbinden seine Wunden... Alles, was nun an weiteren Abenteuern folgt, hebt das Illusionäre einer solchen Verbrüderung auf.

Während der ersten Monate der Gefangenschaft macht auf Niebuhr eine junge sowjetische Ärztin Eindruck, die ihn in anstrengende Gespräche verwickelt, ihn aufmerksam macht auf die Nuancen, das Wort »Deutscher« auszusprechen: »... Deutscher wie Buchdruck und Nürnberger Gesetz und Heinrich der Vogeler und Heinrich Himmler... und Robert Koch und Euthanasie und Heiligabend und Sonntag, der zweiundzwanzigste Juni 1941...«⁶

Niebuhr beginnt, für möglich zu halten, daß die eigene Weise der Weltbetrachtung nicht immer mit der Welt und schon gar nicht immer mit dem Denken anderer Menschen übereinstimmen muß, »Und schwindelnmachender Gipfel von Kühnheit, daß der anderen Weise vielleicht doch stimmen könnte.«⁷ Die Bereitschaft zu entwickeln, das Denken und Fühlen anderer mit einzukalkulieren, das bisher Gedachte an neuen Erfahrungen zu überprüfen, das betrachtet der Erzähler aus der Sicht von heute als bleibenden Sinn aus der Zeit seiner Gefangenschaft: »Es liegt seither in mir etwas bereit, das, knurrend manchmal, aber doch verlässlich, aufsteht und mich zwingt, ein Urteil, welches ich schon niederlegte, noch einmal aufzunehmen, zu mustern und zu prüfen, und siehe, gar sehr oft erfahre ich, daß dort, wo ich mit meinem Denken abgeschlossen hatte, noch weiterer Gesichtspunkt möglich ist und Korrektur des Urteils also auch.«⁸ Zwischen dem Ich-Erzähler und dem Helden liegt der zeitliche Abstand von über dreißig Jahren; die Figur verkörpert ein früheres Stadium des Erzählers, dieser berichtet zugleich und gibt zu bedenken, er ist ein Mark Niebuhr mit heutiger Bewußtseinslage. Durch Nutzung dieses Identitätsproblems ergibt sich der ständige Bezug der vergangenen Geschichte auf die Gegenwart. Der Held muß die Augen für die Eigenheiten anderer Völker öffnen, es fällt ihm schwer, sich von Begriffen, wie die Eigenen, die Unseren, die Feinde zu trennen. Er muß es lernen, seine Standpunkte der Wirklichkeit gegenüber offenzuhalten, an Erfahrenem immer wieder neu zu zweifeln, einzukalkulieren, daß er sich auch getäuscht haben könne. Aber fällt es nicht auch heute manchmal schwer, fremde Traditionen und Bräuche zu akzeptieren, Achtung zu haben vor den spezifischen Lebensbedingungen ind-gewohnheiten in einem anderen Land?

Wie viele Autoren seit den siebziger Jahren verhält sich auch Kant im »Aufenthalt« skeptisch gegenüber geradlinig, rasch und

problemlos verlaufenden Entwicklungsprozessen. Lehrte uns doch die Gegenwart, daß sich Bewußtsein nur langsam verändert. So verläßt Niebuhr die in den Gesprächen mit der Ärztin errungenen Erkenntnishöhen bald wieder. Ihm scheint es sogar etwas peinlich, von einer Frau so beeindruckt gewesen zu sein, auf die alles paßte, was man ihn hassen lehrte, »eine russisch-jüdische Bolschewistin«.⁹ Im Grunde hat der Held an dieser Stelle noch nichts begriffen, in seiner charakterlichen Struktur hat sich nicht viel geändert. An das erste Lager erinnert sich der Ich-Erzähler aus heutiger Sicht: »Sehr vereinfacht gesagt, wir waren alle bemüht, so zu tun, als hätte es uns aus einem friedlichen und anständigen Leben direkt hinter diesen Zaun verschlagen.«¹⁰ Niebuhr läßt in sich den durch den Militärdienst vorübergehend abgetöteten Individualisten wiederauferstehen, lernt, sich durch Grobheit durchzusetzen, begeht Streiche und Dummheiten wie ein achtzehnjähriger Junge anderswo auch. Als Rätselmacher wertet er seine Persönlichkeit auf. Doch schnell schlagen die komischen Situationen ins Groteske, sogar Tragische um, und das große Lager-Rätselmatch endet mit Mord an einem, der nicht nur das Spiel stört, sondern auch das geheime Abkommen verletzt, von nichts gewußt zu haben.

Zwar hat Kants Held später ausreichend Gelegenheit, Folgen faschistischer Verbrechen in Polen zu sehen, doch zu seinem eigenen Hiersein kann er das alles nicht in Beziehung setzen: Er hat nur zwei Menschen getötet, und das in Notwehr. Der Zorn der Wachsoldaten und vieler ihrem Trupp begegnender Menschen bleibt ihm unverständlich: »Ja, wir wußten schon, wir waren mit dem Krieg hierhergekommen, und wer Schärfe wollte, konnte auch sagen: der Krieg mit uns, aber das war doch längst vorbei, das war schon fünf Monate vorbei..., da mußte man uns doch nicht den alten Krieg noch einmal neu erklären.«¹¹

Um zu begreifen, daß er durch seine Art der Rechtfertigung den noch nicht überwundenen Einfluß faschistischer Parolen verriet, um darüber nachzudenken, was aus ihm hätte werden können, wenn der Krieg ein paar Wochen länger gedauert hätte, muß Niebuhr nach dem Willen seines Autors ganz nach unten, in Hunger und Kälte, Dreck und Krankheiten, dorthin, wo Angst um die nackte Existenz die letzten Hemmungen zerstört, die Menschen bis zur Unkenntlichkeit verrohen läßt.

Eine polnische Frau glaubt, in Niebuhr den Mörder ihrer Tochter erkannt zu haben. Es folgen für ihn dreizehn Monate Untersuchungshaft, in deren Verlauf er nur allmählich versteht, wessen man ihn bezichtigt. Erst in Einzelhaft, dann in einer Gemeinschaftszelle mit polnischen Kriminellen, später mit faschistischen Kriegsverbrechern wird die Lage des Helden immer finsterer. Es scheinen literarische Motive durch: die Grube, in die Joseph von seinen Brüdern gestoßen wurde, das biblische Motiv Daniels

bei den Löwen. Die gegebene Grundsituation erinnert an Kafkas »Prozeß«: Einer kann keinen Beweis für seine Unschuld bringen. Bei Kant aber wird die Unschuld anfechtbar, die Situation ist nur für den Helden undurchsichtig, und die Grube wird zur Stätte harter Prüfung, der Reinigung und Reife.

Als Motto des Romans stehen Verse eines Brecht-Gedichtes: »So bildet sich der Mensch / Indem er ja sagt, indem er nein sagt / Indem er schlägt, indem er geschlagen wird / indem er sich hier gesellt, indem er sich dort gesellt ...«¹²

Da Niebuhr den ihm zur Last gelegten Mord nicht begangen hat, juristisch also unschuldig ist, kann Erkenntnis vom eigenen Schuldanteil nur ganz allmählich reifen.

Der erste Denkanstoß erfolgt in schwindelnder Höhe, auf einer Ruinenwand, die der Held erklimmt, um sie abzutragen. Die Trümmerlandschaft des zerstörten Warschau unter sich. Iroh, an der grauenvollen Zerstörung dieser Stadt nicht beteiligt gewesen zu sein, wird ihm klar: »Etwas früher, und ich hätte auch eingereist sein, können, um Warschau niederzumachen. Es war eine Sache von Geburtsdaten und Mobilisierungsplänen.«¹³

Hier oben findet er den Deckel eines Griffelkastens, denkt sich als Besitzerin ein kleines jüdisches Mägdchen, bevölkert das Haus mit deren Eltern, Großeltern und Nachbarn, vergleicht das vorgestellte Leben mit seinen Kindheitsjahren und gelangt erschüttert zur Erkenntnis, daß das Leben in seinen Grundsituationen in verschiedenen Ländern ähnlich verlaufen müsse, »... das Vermögen, aus dem Ghettestaub eine Stadt zurückzubauen«,¹⁴ die erwachende Fähigkeit, sich Schicksale in einem anderen Volk vorstellen zu können, sich in die Lage der Menschen zu versetzen, deren Land sie überfielen, — oder wie es der Ich-Erzähler sagt —, die Bereitschaft, »mit polnischen Augen auf mich zu sehen«,¹⁵ das sind Anfänge humanistischer Minimalregungen.

In einer Zelle mit faschistischen Massenmördern, die ihre »schönsten Erlebnisse« zum besten geben. Erinnerungen »zum Totlachen« erzählen, von Kameradschaft reden und Niebuhr wie ihresgleichen behandeln, gelangt der Held durch bittere Lektionen zum tieferen Verständnis seiner Situation. Hier wird seine Identität nicht mehr nur durch andere in Frage gestellt, hier wird er sich selbst in seiner Haltung fragwürdig. Nicht Verdienst, sondern Zufall war es daß er nicht mehr in Untaten verwickelt wurde. Auf Befehl hätte er womöglich das Verbrechen, dessen man ihn jetzt zu Unrecht beschuldigt, sogar getan? Und ohne Leute wie ihn, die alles tun, was man ihnen befiehlt, wäre dieser Krieg nicht zu führen gewesen. Ein SS-Hauptsturmführer rechnet Niebuhr vor, daß er mit der Tötung von zwei Menschen in der kurzen Zeit seines Soldatenseins statistisch seinen Anteil am Krieg durchaus erfüllt habe.

Wie wir es aus den beiden vorangegangenen Romanen Kants gewöhnt sind, ist auch »Der Aufenthalt« durch relativ selbständige Episoden, durch Geschichten in der Geschichte aufgelockert. Beim Sonnenbad auf einer LKW-Plane fällt der Held vom an-fahrenden Fahrzeug und bricht sich den Arm; ein auswendig ge-lernes Gedicht vortragend, gibt er sich vor polnischen Arbeite-rinnen als Dichter aus... Durch solche Art des Erzählens, die ästhetischen Genuß vermittelt, wird zügiges Lesen befördert. Doch Kants Humor, der in der »Aula« noch einer leicht ironischen Erzählhaltung entsprang, ist im »Aufenthalt« oft bitter zugespitzt, wird schnell ins Groteske, Gefährliche überdreht, enthält für den Helden meist lebensbedrohliche Aspekte.

In der Episode, da Niebuhr zum Krautstampfen beordert wird, fürchtet der von der faschistischen Propaganda Verhetzte in dem engen Kelleroch um Erstickungstod und als Fleischeinlage zu Kapusta bestimmt zu sein. Das Komische entspringt nicht nur der Abnormität der Lage, sondern signalisiert in grotesker Weise ein unangemessenes Verhalten, Entwicklungsprobleme der zentralen Figur, die bewußt exzentrisch angelegt ist.

Eine überaus derbe Groteske, die in der Literatur ihresgleichen sucht, stellt eine Episode in der Kriegsverbrecherzelle dar. Niebuhr, als Jüngster und Rangniedrigster zum Zellenältesten ernannt, nimmt in Unterschätzung der barbarischen Gewohnheiten dieser ehemaligen Wehrmachtsgeneräle, Gestapo- und SS-Offiziere seine Funktion ernst und muß das beinahe mit dem Leben bezahlen. Seinen Kopf ins Klosettbecken drückend, lassen sie ihn durch das herabstürzende Spülwasser fast ersticken; und ein niederländischer SS-Mann, der behauptet hatte, er sei in Auschwitz nur zur Pflege der Tulpen gewesen, versichert ihm, daß er ihn in »Frijheit« nicht hätte wieder auftauchen lassen. Das Absurde breitet sich hier gespenstisch aus und kann seine Wirkung auch auf den Leser nicht verfehlen, dessen Vorstellungskraft beim Hören der Zahl der Kriegstoten vielleicht nicht einmal in Gang gekommen war.

Weitaus differenzierter als in Romanen der fünfziger, sechziger Jahre ist im »Aufenthalt« die Sicht auf Vertreter des anderen Volkes. Der Held macht im Gefängnis die Erfahrung, daß die Bezeichnung der Nationalität wenig über einen Menschen aussagt. Während der polnische Gefängnisarzt, dessen Frau und Tochter von deutschen Faschisten getötet worden waren, mit sich selbstverständlich gebender Menschlichkeit alles tut, um den gebrochenen Arm des deutschen Kriegsgefangenen völlig wiederherzustellen, gelangen auch Gewaltakte reaktionärer nationalistischer Gruppen ins Bild, denen in tragischer Weise gerade dieser humanistisch gesinnte Arzt zum Opfer fällt. Antisemitische Ausfälle unter den polnischen Kriminellen zeigen, daß Nationalismus und Antisemi-

tismus nicht deutsche Erfindungen, sondern Persionen der Ausbeutergesellschaft sind. Zu verantworten hat sich Niebuhr nicht, weil er Deutscher ist, sondern weil er am Überfall auf andere Völker beteiligt war.

Von großer Menschlichkeit zeugt das aufwendige Bemühen eines polnischen Leutnants, den Wahrheitsgehalt der Angaben des zu Unrecht Beschuldigten zu überprüfen. Dadurch kann der Held am Ende in ein Lager für Kriegsgefangene zurückkehren. Daß er den Mühen dieses Leutnants so wenig Dank weiß, zeugt u.a. von dem geringen Entwicklungsweg den Niebuhr bis zum Ende des Romans bewältigen konnte. Ein wenig Bereitschaft, seine Lage auch einmal mit den Augen der anderen Seite zu betrachten, Betroffenheit von den Möglichkeiten seiner Schuld. Ahnung, daß er nicht der ist, als den er sich so gern gesehen hätte — viel mehr an Entwicklung wird hier nicht gegeben. Kant stellt sich offensichtlich einen Leser vor, der über die historischen Zusammenhänge informiert ist einen Leser mit kritischem Verstand, der raschen Charakterumbrüchen keinen Glauben schenken kann, der nicht belehrt werden und sich nichts vormachen lassen möchte. Andererseits sind Niebuhrs Erfahrungen von einem Leser der heute jungen Generation nicht so leicht nachzuvollziehen. Soll doch der Held Mitverantwortung tragen für etwas, woran er nicht direkt beteiligt war, soll er doch bereit sein, sich mit den Augen anderer zu betrachten, werden doch jugendlich-naive Vorstellungen von Gerechtigkeit einer Überprüfung unterzogen. Auf diese Weise wird in der Literatur der DDR seit den siebziger Jahren der Rezipient als Gesprächspartner gedacht, als Ebenbürtiger, eigene Erfahrungen Einbringender.

Kants »Aufenthalt« steht in enger Verwandtschaft zu Christa Wolfs im gleichen Jahr 1976 erschienenem Roman »Kindheitsmuster«, so unterschiedlich der Individualstil dieser beiden Autoren auch sein mag. Das Motiv der »Kindheitsmuster«, die Erkenntnis, daß frühe Erfahrungen die spätere Haltung eines Menschen bestimmen, taucht auch bei Kant auf: »Die Muster, nach denen wir leben, gelten schon früh und verlieren nur selten ganz von ihrer Kraft... Jeder Mensch hat seine Formel; er ist nicht gefesselt an sie, aber gebunden an sie ist er wohl doch.«¹⁶

C. Wolf distanzierte sich entschiedener als Kant von Erziehungs- und Wandlungsromanen vergangener Jahre. In »Kindheitsmuster« verweist darauf schon die offen gehaltene Form: Der Roman ist nicht wie der Kants durch eine Fabel strukturiert, sondern durch drei, nur durch die Gestalt der Erzählerin verknüpfte, ineinander verschachtelte Sujetkomplexe.

Auf der ersten Erzählebene, die die Jahre von 1933 bis 1947 umfaßt, wird die Geschichte des Mädchens Nussy verfolgt, das ist die Ich-Erzählerin als Kind, die wie die Autorin 1929 geboren

ist. Von der Form her findet ein »Dialog der Erzählerin mit einem stummen Du«¹⁷ statt. Erst am Ende wagt sie, »ich« zu sagen. Sie begründete ihr Verfahren mit der Absicht, »dem Riß, der durch die Zeiten geht, die Achtung zu zollen, die er verdient.«¹⁸

Einen historisch gebildeten Leser voraussetzend, verzichtet die Autorin auf soziale, politische oder ökonomische Kennzeichnung des Faschismus. Dafür gibt sie genaueste Analysen individuellen Verhaltens, psychischer Entwicklungen, — Selbstanalyse. Zentrale Frage ist, wie es möglich war, daß ein junger Mensch den Faschismus als die gegebene Umwelt einfach hinnahm und zu welchen charakterlichen Beschädigungen solche Anpassung führen mußte.

Ein gefährlich wirkender Mechanismus wird aufgedeckt, die unterschwellige Beeinflussung über das Unbewußte. Das Mädchen Nelly erlebt den »gewöhnlichen« Faschismus über die Lebensgewohnheiten, durch Verhaltensmuster in Familie, Schule, Umwelt als etwas Selbstverständliches, zu dem sie keine Alternative kennenlernte. Sie wächst auf in einer kleinbürgerlichen Lebenssphäre, in der Familie eines Lebensmittelkaufmanns. In den erinnerten Einzelszenen aus dem Familienleben zeigen sich sowohl Mitläufertum als auch liebenswerte menschliche Eigenschaften. Die Eltern sind bei oberflächlicher Betrachtung in keiner Weise schuldig geworden, aber durch gedankenloses Leben und Zurückziehen ins Private, durch Respektieren der Obrigkeit und Dulden von Unrecht haben sie sich angepaßt; zu Festtagen heißt Großvater die Hakenkreuzfahne, denn alles dreht sich um das kleine Geschäft. Da dürfen sie nicht auffallen, da ist es vorteilhaft, mit einem faschistischen Buchhändler gesellschaftlich zu verkehren. Und wenn der Standartenführer Vater Bruno droht, ist der, eingeschüchtert, sofort bereit, Lebensmittel für ein Kreistreffen der SA zu liefern. Andererseits unterstützt die Mutter eine ukrainische Arbeiterin die ein Kind erwartet.

In der faschistischen Jugendorganisation werden Gemeinschaftserlebnisse geschaffen, die das Mädchen trotz ihrer Vorbehalte stark prägen. Nelly steht in allen geschilderten Szenen wie eine Fremde am Rande; ihre unbewußte Außenseiterhaltung basiert auf zu Hause anerzogenen humanen Denkweisen. Doch das Verlangen nach Harmonie mit ihrer Umwelt und das Streben nach Anerkennung durch Lehrer und Mitschüler läßt sie emotionale Anwandlungen in sich unterdrücken. Zu sehr hat man ihr Antisemitismus anezogen. Zu tief sitzt das Überheblichkeitsgefühl gegenüber den auf dem Feld arbeitenden ukrainischen Mädchen...

Das System unausgesetzter negativer Beeinflussung, dem das Kind unterliegt, führt zu inneren Beschädigungen, und wenn Nelly nach dem Krieg Goethes »Iphigenie« liest, bewegt sich in ihr gar nichts.

Die von C. Wolf gestaltete Beeinflußbarkeit steht entgegen dem in Anna Seghers' Roman »Das siebte Kreuz« (1924/46) verkündeten großen Vertrauen in die unzerstörbare Menschlichkeit, in das vom Faschismus Unerreichbare, Unverletzliche im Innern des Menschen, das Seghers in der Solidarität des antifaschistischen Kampfes fand. Im Kleinbürgermilieu des Romans »Kindheitsmuster« sind Verführbarkeit, Deformation, Enthumanisierung (wie später auch im mythologischen Sujet der »Kassandra — Erzählung« 1983 nachgewiesen), sehr wohl möglich.

Wenn die Jordans 1945 als Flüchtlinge die Heimatstadt verlassen, schwinden mit den Kindheitsräumen nicht auch sofort die Kindheitsmuster, und nur ganz allmählich setzt die Überwindung eingeeimpfter Vorurteile ein.

Eigentliche Hauptfigur des Romans ist die Erzählerin. Ziele des Erzählens sind, sich endlich zur eigenen Kindheit bekennen, ich sagen zu können zu dem damaligen Mädchen Nelly, den heute Jungen zu erklären, was alltäglicher Faschismus debeatete.

Haupt Handlungszeit ist die Gegenwart der siebziger Jahre. Auf der zweiten Ebene wird von einer Reise der Erzählerin zusammen mit ihrem Mann, ihrem Bruder Lutz und ihrer Tochter Lenka an zwei Julitagen des Jahres 1971 in die Stadt ihrer Kindheit erzählt. Benka ist angelegt als Kontrastfigur zu Nelly, sechzehnjährig heute — wie jene zu Kriegsende. Welche Kindheitsmuster prägten Lenka? Sie ist sensibel erzogen, interessiert sich für Vorgänge in ihrem Lande und in der Welt, wertet kritisch und engagiert, ausgehend von idealen Lebensvorstellungen. An ihr werden Veränderungen in der heute lebenden jungen Generation deutlich. Aber auch in den Lenka prägenden Mustern sieht die Autorin Gefahren: Zu sehr orientieren sich diese Jungen an hochgespannten Forderungen, leiden unter den »lebenslangen Folgen des Kindheitsglaubens: Einmal werde die Welt vollkommen sein.«¹⁹

Der Leser versteht, daß Kindheitsmuster generationsspezifisch sind, daß die konkrete Wahrheit der Jugend heute anders sein muß als die ihrer Eltern und Großeltern und daß jede Generation das Anderssein der anderen respektieren muß, daß es aber auch humanistische Grundforderungen gibt. Dazu gehören für Wolf Mitempfinden mit anderen Menschen, Engagement, wenn Menschlichkeit verletzt wird.

Auf einer dritten Erzählebene, die zeitlich von 1972 bis 1975 angesetzt ist, wird der Vorgang des Schreibens mit ins Buch genommen. Auf dieser Ebene ist das ideelle Zentrum des Romans zu suchen. Reflexionen und eingearbeitete Dokumente setzen die Vergangenheitsgeschichte und die Reise in Bezug zur Bedrohtheit des Friedens in unserer Gegenwart. Angesichts des Vietnam-Krieges und des Schreckensregimes Pinochets in Chile, der Er-

eignisse auf Cypren, in Israel und Agypten wird die Frage, ob Faschismus überwunden ist, entschieden verneint. Es geht der Appell an den Leser, sich mit anderen über solche Ereignisse zu verständigen, nicht noch einmal alles unbesehen hinzunehmen.

Aber nicht nur weltweite Ereignisse lösen Beunruhigung aus. Die Erzählerin reflektiert auch über tief verwurzelte Vorurteile in Alltäglichem, z. B. gegenüber Dunkelhäutigen, was sie am Bedeutungsfeld des englischen Wortes »fair« untersucht, die Kompliziertheit und Vielfalt der Gefährdungen andeutend.

Die drei Ebenen in »Kindheitsmuster« sind nach dem Assoziationsstrom der Erzählerin angeordnet; erforscht wird nicht Vergangenheit, sondern Vergangenheitsbewältigung in der Gegenwart.

Trotz spürbarer Verwandtschaft in den poetischen Haltungen ist wie im allgemeinen, so auch bei der Auseinandersetzung mit der Vergangenheit eine weitgehende Differenzierung innerhalb der Literatur der DDR feststellbar.

Auch in Stephan Hermlins »Abendlicht« 1979 stehen im Mittelpunkt des Erinnerns an Ereignisse, die den Autor prägten, seine Erfahrungen mit dem Faschismus. Doch dieses Werk, bei dessen näherer Bestimmung alle überkommenen Genrebezeichnungen versagen müssen, schöpft seine starke Ausstrahlungskraft aus einer subjektiv-emotionalen, völlig unkonventionellen Darstellungsweise. Die siebenundzwanzig in diesem Bändchen vereinten, relativ selbständigen und ästhetisch sehr unterschiedlichen Prosastücke, stellenweise wie Lyrik anmutend,²⁰ geben bruchstückhaft Impressionen, Erinnerungsfetzen wieder, die poetische Deutungen von Erlebtem darstellen, meist ohne Verwendung des Lebensstoffes selbst. Schritte auf seinem Lebensweg macht der Autor kenntlich, indem er Bewußtes und Unbewußtes in dessen gegenseitiger Verkettung fast psychoanalytisch erschließt. Die Zeit des Faschismus wird bei Hermlin vor allem zum Prüffeld für Menschen; Motive des Sich-Anpassens und des Sich-Treubleibens werden vielfältig variiert. Auch der Autor, der aktiv, Widerstand leistend durch diese Zeiten ging, kannte den »Wunsch, sich treiben zu lassen«,²¹ empfand zeitweilige Isolierung durch die Illegalität als Qual. Ermutigung kommt aus Träumen, Musik, Kunst. Visionen von Flug und Absturz des Ikarus beschwören Gedenken an den als englischen Flieger ums Leben gekommenen Bruder. Neben phantastischen Motiven stehen oft unvermittelt reale Alltagsimpressionen: So geben zwei Bierkutscher, die sich demonstrativ auf eine für Juden bestimmte Bank setzen, sich auf diese Weise mit den Verfeimten solidarisiert, dem sie beobachtenden jungen illegal arbeitenden Intellektuellen innere Festigkeit wieder. Bei aller Subjektivität verbindet dieses sehr anspruchsvolle, schwer rezipierbare Werk mit der Prosa der siebziger Jahre insgesamt die Einheit von Selbstanalyse und Erforschung der Geschichte, der Schmerz um Ver-

luste durch innere Beschädigungen einer Individualfigur, das Bemühen, zu einem unseres Zeit gemäßen Benußtsein von den Problemen der damaligen Zeit zu gelangen.

In den wenigen Dramen, die in den siebziger Jahren um das Thema Krieg und Faschismus kreisen, ist der Einfluß Bertolt Brechts deutlicher spürbar als in Gegenwartsstücken der gleichen Jahre. Manfred Karge (»Jacke wie Hose«), Peter Gosse (»Leben lassen«), Heiner Müller (»Fatzter«) verwenden nicht nur durch Brecht vorgestaltete Stoffe, sondern folgen auch seinem dramatischen Modell.

Heiner Müllers »Die Schlacht/Traktor« (Volksbühne Berlin 1975) enthält Szenen, die der Autor z. T. bereits in den fünfziger Jahren konzipiert hatte.²² In den fünf Episoden bewegen sich auf der Bühne in etwa die gleichen Figuren wie in Brechts »Furcht und Elend des Dritten Reiches«. Müller aber führt die szenischen Grundsituationen polemisch ins Extreme. Fünfmal bringen Menschen einander um. Der proletarische Revolutionär tötet seinen Bruder, auch auf dessen Bitte, weil der unter der Gestapofolter zum Verräter und Spitzel geworden war. — Zu den Klängen des Liedes »Ich hatt' einen Kameraden« verspeisen vier vom Hungertod bedrohte Soldaten den Schwächsten unter ihnen. — Ein fanatischer Familienvater will nach dem Zusammenbruch des Faschismus mit seiner Familie sterben, erweist sich aber, nachdem er Frau und Tochter bereits getötet hat, als zu feige, selbst den letzten Schritt zu gehen. — Eine Fleischersfrau läßt ihren Mann, der mit ihrer Billigung zum Schlächter an Menschen geworden war, willentlich ertrinken, um selbst der Strafe zu entgehen. — Die in einem Bombenkeller aufs Kriegsende Wartenden machen sich schuldig am Tod eines Deserteurs, um sich gleich darauf, beim Erscheinen eines Rotarmisten, zu dem Umgekommenen zu bekennen.

Die bizarren Schreckensbilder fungieren als Warnungen vor den **extremen Möglichkeiten** entfesselter Barbarei. Die historischen Bewegungen finden in ihren Grundvorgängen in Innern der Figuren statt, werden einsichtig am Extremfall aus dem privaten Bereich. Der deutsche Kleinbürger zeigt sich als unentwirrbar in die Machenschaften der Faschisten verwickelt, in Zwangssituationen gedrängt, unter denen das Töten aus Selbsterhaltungstrieb geschieht. Durch den Faschismus freigesetzte Brutalität hat sich im einzelnen als Normverhalten verfestigt.

Im abschließenden Bild »Traktor« sind die inhumanen Bedingungen beseitigt; grundlegend neue soziale Verhältnisse ermöglichen es, die Gesetze des Tötens aus Sorge um eigene Existenz abzuschaffen. Doch die barbarische Vergangenheit wirkt weiter sowohl über äußere Umstände wie auch als Vergeschichte der Menschen. Die Äcker sind noch vermint, und der Traktorist

war am allgemeinen Töten beteiligt. Er gelangt zwar über die Sorge um das eigene Wohl hinaus, muß aber das Pflügen des verminteten Ackers mit dem Verlust eines Beines bezahlen. Man muß also eine Methode erfinden, die Äcker zu pflügen, ohne daß Heldentaten und Menschenopfer nötig sind. Müller stellt am Modell soziale und historische Wirkungsmechanismen dar. Wie andere Autoren der siebziger Jahre interessiert auch ihn der individuelle Anteil am Phänomen Faschismus. Der Zuschauer wird mit Schreckensbildern überschwemmt, in denen die grausamen Erfahrungen der Vergangenheit potenziert erscheinen. Der Schock soll innere Betroffenheit auslösen, Verdrängungen der Vergangenheit abwehren.

Im Zusammenhang mit der Frage nach Faschismusbewältigung durch Literatur müßte man noch viele Autoren und Titel nennen: Klaus Schlesinger »Michael« 1971, Kurt David »Die Überlebende« 1972, Benito Wogatzki »Romanze für Amelie« 1977, Max-Walter Schulz »Der Soldat und die Frau« 1978, Stephan Hermlin »Ein Mord in Salzburg« 1983, Ursula Höntsch-Harendt »Wir Flüchtlingskinder« 1985 u.a.

Insgesamt kann man wohl sagen, daß der Leser in der DDR überzeugt ist, daß in dieser Literatur nicht etwa ein längst bewältigtes Thema behandelt wurde, sondern daß es hier um ein bis heute anhaltendes Bemühen geht, Vergessen und Verfälschen schwerer zu machen, gegenwärtige Fragen im Rückblick auf Vergangenes neu zu durchdenken und heutige Jugend wissender aufwachsen zu lassen.

ANMERKUNGEN:

¹ Holtz-Baumert, Gerhard, David — ein glückliches Kind, in: Erscheinen Pflicht, Berlin 1981.

² Kant, Hermann, Kindheitsmuster, in: »Sonntag«, Nr. 7, 1977.

³ ders.: Lebenslauf, zweiter Absatz, in: Eine Übertretung, Berlin 1975.

⁴ ders.: Der Aufenthalt, Leipzig 1986, S. 23.

⁵ Ebenda.

⁶ Ebenda, S. 82.

⁷ Ebendt, S. 83.

⁸ Ebenda, S. 93.

⁹ Ebenda, S. 86.

¹⁰ Ebenda, S. 112.

¹¹ Ebenda, S. 133 f.

¹² Ebenda, S. 5.

¹³ Ebenda, S. 243.

¹⁴ Ebenda, S. 414.

¹⁵ Ebenda.

¹⁶ Ebenda, S. 101.

¹⁷ Kant, Hermann, Zu den Unterlagen, Berlin und Weimar 1981, S. 133.

¹⁸ zitiert nach Anm. 17.

¹⁹ Gespräch mit Christa Wolf, in: Weimarer Beiträge 1976, Nr. 6.

²⁰ Werner, Hans-Georg: Stephan Hermlins »Abendlicht«, in: Weimarer Beiträge 1981, Heft 3, S. 132—148 — Der Autor sieht Hermlins Werk als eine komponierte Dichtung.

²¹ Hermlin, Stephan, Abendlicht, Berlin 1979, S. 93.

²² Fiebach, Joachim, Nachwort zu: Heiner Müller, Die Schlacht/Traktor Leben Grundlings Friedrich von Preußen Lessings Schlaf Traum Schrei, Berlin 1977, S. 112.

Урзула МАЗУРЧАК

НОВИ АСПЕКТИ ВО УМЕТНИЧКАТА ОБРАБОТКА НА ФАШИЗМОТ КАЈ АВТОРИ ОД ГДР ВО 70-ТИТЕ ГОДИНИ

Резиме

Авторите од ГДР кои континуирано го обработуваат фашизмот, во делата од 70-тите години ставија некои нови акценти. Ова ќе го проучиме кај три прозни дела и една драма.

Преку многубројни гротескни ситуации за време на своето воено заточеништво херојот од „Престој“ на Херман Кант од 1976 доаѓа до првото сознание дека е неопходно да ги почитува гледиштата на другите луѓе и интересите на другите народи, и да сноси одговорност за сопственото однесување.

На три меѓусебно испреплетени временски нивоа раскажувачката во „Типичното детство“ на Криста Волф од 1976 опишува едно детство во времето на фашизмот и бди загриженост поради алармантни настани во 70-тите години во светски рамки и поради длабоко вкоренетите предрасуди.

Поврзаните минијатури во „Вечерното светло“ на Штефан Хармлин од 1979 придобиваат голема движечка сила од поетското прикажување на една доживотна борба да се остане верен и покрај бројните надворешни и внатрешни предизвици.

Водејќи ги во крајност сценските основни ситуации од „Стравот и бедата на Третиот Рајх“ од Брехт, Хајнер Милер во својата пиеса „Битка/Трактор“ преку шокантни слики што предупредуваат сите не трогнува.

Новото во овие дела се гледа во грижата за комплицираноста на процесите на свеста, во проучувањето секојдневни масовни појави и раширени мостри на однесување, во единството од самоанализа и толкување на историјата, во тесното сврзување на сегашноста и минатото.

Добрила МИЛОВСКА

УДК 881.01 (091)

ЈУЖНОСЛОВЕНСКА ВЕРЗИЈА НА ПРЕПИСИТЕ НА ЖИТИЕТО ЗА ГОРГИ КРАТОВСКИ

Житието на Горѓи Кратовски¹ предизвикува голем интерес во јужнословенската наука. Со појавата на таквите „маченија“ обновен е ранохристијанскиот жанр „мртириум“. Житието, впрочем како и мртириумот проникнато е со полемика, и ѝ служи на полемиката. Некогашните мртириуми полимизирале со паганството, а овие со исламот. Оттаму, ваквите „маченија“ играле важна улога за христијанската вера-во нејзината одбрана од муслиманскиот прозелитизам.

Житието на Горѓи Кратовски првпат го открил Г. Даничиќ во 1862 година, и укажал на неговото постоење во еден ракопис од XVII век од Народната библиотека во Белград:

„Тако за светог Бурѓа Новог, којег 1515 спалише Турци у Софији за што се није хтео потурчити којему је спомен 11. Фебр., може се сасвим поуздано извести из живота и службе његове што има у једном рукопису у Народној библиотеци у Београду, да му је и службу и живот написао човек који га је за живот заклањао од Турака, а то беше, као што се у канони сам именује „поп Пеџа.“²

По првата вест за Житието на Горѓи Кратовски, А. Гилфердинг го објавил целосниот текст на Житието³ спрема ра-

¹ Познат уште како: Горѓи Кратовец, Горѓи Нови (Софиски).

² Г. Даничиќ, Ситнији списи Б. Даничића, I, критика, полемика и историја књижевности, Сремски Карловци, српско-манастирска штампарија 1925, Стр. 315.

³ А. Гилфердинг, Болгарское житие Георгия Нового Софийского, Летопись занятий археографической комиссий, 1862—1863, ВЫП. II, Спб. 1864, Приложения, стр. 1—24.

копис од 1714 година, а потоа следат истражувањата на Ст. Новаковиќ⁴ В. Јагиќ⁵ и Д. Руварац.⁶

По првите написи во кои поопширно се проговорува на оваа тема се јавува М. Динеков⁷ со монографијата за попот Пејо. За ова прашање во руската наука пишувале: А. И. Јацимирски,⁸ И. Калиганов⁹ и др., а во македонската — Вера Антиќ.¹⁰

Житието на Ѓорѓи Нови од Кратово досега е познато по следните преписи:

1. СРБЉАК, XV и XVI век-манастир Хилендар бр. 479. Во науката е познат по името „Зборник“,¹¹ но под истиот број 479, како што се гледа од научниот извештај на Ѓорѓе Сп. Радојичиќ за работата во Хилендар.

Ракописот е на хартија, 218 листа, 210X45 мм, а содржи повеќе делови пишувани во различно време и од разни раце. Истиот ракопис е опишан и кај Сава Хилендарец под број 327 (Sava Chilandarec, rukopisu, a starotisky, Chilendarské, vestník Královské české společnosti nauk. Trida filosoficko-historicko-jazykozputná, Praha 1897, 72. Ракописот од манастирот Хилендар означен со број 479 и Савиниот број 327 се истоветни и претставуваат еден и ист ракопис што ќе биде означуван со број 479. Во таа смисла треба да се исправи грешката кај Боню Ст. Ангелов, Два преписа на житието на Георги Софински, Из старата българска, руска и сръбска литература. II, София 1967, 268—269, кадешто стои: препис на житието и на службата во Хилендарскиот манастир со број 479 од втората половина на XVI век и препис од друг ракопис на Хилендарскиот манастир со број 327 од XVII век по дефиницијата на Сава Хилендарец. Иако преписот со број 479 и преписот со број 327 се истоветни, за истиот ракопис станува збор и кај В. Григорович, Очерк

⁴ Ст. Новаковиќ, Служба и живот светого Бурѓа Кратовца, Гласник СУД, књ. IV, св. XXI, Београд 1867, стр. 121—131.

⁵ В. Јагиќ, Још нешто о живота светого Бурѓа Кратовца, Гласник СУД, књ. XI, Београд 1874, стр. 121—131.

⁶ Д. Руварац, И још нешто о животу св. Бурѓа Кратовца, Годишњица Николе Чупића, књ. XIII, Београд 1893, стр. 289—308.

⁷ П. Динеков, Софийски книжовници през XVI, век. I. Поп Пойо, София 1939, стр. 43—112.

⁸ А. И. Яцимирский, Мелкие тексты заметки по старинной славянско и русской лит. Извест. Оряс, XJJJ, 1909, кн. 2, стр. 168—171.

⁹ И. Калиганов, Житие Георгия Нового в русской литературе XVI век, Старобългарска литература, кн. 6, София 1980, стр. 11—24; И. Калиганов, Повесть о Георгии Новом в русской рукописной традиции XVI—XVIII в., Советское славяноведение, 1975, бр. 5, стр. 29.

¹⁰ Д-р Вера Антиќ, Хагиографијата на св. Ѓорѓи Кратовски. Локални хагиографии во Македонија, „Просветно дело“, Скопје 1977, стр. 74—81.

¹¹ Ѓорѓе Сп. Радојичиќ, Старе српске повеље и рукописне књиге у Хилендару, Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба, Матица српска 1967, стр. 334.

путешествия по Европейской Турции, Москва 1877, стр.30 и кај А. Леонид, Словено-српска књижица на св. Гори Атонској и св. Павлу, Гласник СУД 44 (1877), стр. 248—250, каде што стои:

„Зборник пишуван во XVII век: а) на 30 октомври служба и на св. отец наш Стефан“ скифтри правилаша кралства српскаго (Милутина), б) Ноември 11 служба на Стефана, иже въ деѣанѣ ; в) тога истог месеца и датума св. мученика Георгија Новог, иже в Сардакин; месеца јунија 29, памет. препор. и богоносног оца нашег Петра Коришког, који се постои у Коришким брдима „зде памѣть его творимъ...“

Службата на Ѓорѓи Кратовски се наоѓа на л. 49—72, а Житието од л. 142—179. Богдановиќ¹² спрема водните знаци ги датира во третата четвртина на XVI век, со што е добиен најстариот препис на Житието на Ѓорѓи Кратовски.

Записи нема, освен потписот со молив на л. 95 „Н. Порфири“ 1859. Во студијата на Д. Богдановиќ одбележено е со сиглата Аа.

2. МИНЕЈ ЗА ФЕБРУАР, XVI век-манастир Рила бр. 2/13. Во литературата е познат како Рилски препис, и го бележиме со сиглата R. Преписот на кратката (пролошка) редакција на житието се наоѓа во додатокот на минејот од XVI век. Опишан е од Е. Спространов, Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир, София 1902, стр. 37.

Преписот е означен со Рк. 2/13(13) Миней службен за м. февруари-служба и житие на св. Ѓорѓи Нови.

Текстот на Житието е издаден од С. Станимиров¹³. Кај П. Динеков е датиран со XVII век,¹⁴ веројатно заради тоа што авторот пронашол сличности со Белградскиот препис од XVII век. По филигранолошката анализа овој пропуст ќе го исправи Д. Богдановиќ.¹⁵

3. ЗБОРНИК, ПРЕД 1676 ГОД., БИВ. НАРОДНА БИБЛИОТЕКА, БР. 23.

¹² Д. Богдановиќ, Житије Георгија Кратовца, Зборник историје књижевности, књ. 10, Београд 1976, стр. 207.

Одбележувањата на преписите ќе ги преземеме од цитираната студија на Д. Богдановиќ кој се раководи според начелата за критички издања на српските писатели на САНУ: Правила за критичка издања старих писаца. Зборник матице српске за књижевности и језик 21/1, Нови Сад 1974, стр. 98—103.

¹³ С. Станимиров, Едно малко познато житие на свети Георгија Нови Софийски от Кратова, Известия на Историческо друштво 11—12 (1931—1932), 288—293.

¹⁴ Л. Динековъ, Софийски ..., стр. 78.

¹⁵ Д. Богдановиќ, Зборник ..., стр. 209.

Во нашата студија ќе го означуваме како Белградски препис и ќе го бележиме со сиглата В. Овој препис на Житието на Горѓи Кратовски е изгорен при бомбардирањето на Белград 1941 година. Ракописот го прикажал Ѓуро Даничиќ¹⁶ и С. Новаковиќ,¹⁷ а опишан е кај Љ. Стојановиќ.¹⁸ Преписот го пронашол Јордан Хаџи—Константинов—Џинот во манастирот Св. Петар Коришки во Призрен, од кадешто во 1858 година го донел во Белград. Кај В. Мошин¹⁹ е опишан Даничиќевиот автограф на Службата и Житието на Горѓи Кратовски, којшто во JAZU се чува по сигнатура IV d 120.

4. ЖИТИЕ НА ГЕОРГИ НОВИ, од 1714. Податоци за овој ракопис се наоѓаат во статијата на А. Гилфардинг: Болгарское житие Георгия Нового Софийского.²⁰

Спрема записот ракописот е пишуван во Сараево 1714 година, од каде бил пренесен во Кремиковскиот манастир крај Сараево. Во нашата студија ќе го означуваме со сиглата Г, а ќе го викаме Гилфардинговски препис.

5. ЗБОРНИК НА ЖИТИЈА, СЛОВА И ДР. XVII—XVIII ВЕК. Ракописот е опишан кај Х. Кодов,²¹ а за него ќе стане збор кај Б. Ангелов,²² М. Москов,²³ Д. Христосков—М. Младенов.²⁴ Во прашање е значи т.н. „Еленски препис“, којшто во нашата статија ќе го бележиме со сиглата Е.

6. СЛУЖБИ И ЖИТИЈА НА ГЕОРГИ НОВИ И ПЕТАР КОРИШКИ, 1769 — МАНАСТИР ХИЛЕНДАР, БР. 799.

Преписот го пронашол Д. Богдановиќ²⁵ во Хилендар 1974 год. Според записот писарот е јеромонахот Теодосие.

7. СЛУЖБА И ЖИТИЕ НА СВЕТИ ГЕОРГИ СОФИСКИ, 1798.

¹⁶ Ѓ. Daničić, Sv. Đurađ Kratovac mučenik XVI vijeka, »Književnik« 3 (1866), str. 302—309.

¹⁷ С. Новаковиќ, Служба и живот..., стр. 121—131.

¹⁸ Љ. Стојановиќ Каталог Народне библиотеке у Београду. IV Рукписи и старе штампане књиге, Београд 1903, бр. 484 (23), стр. 344—345.

¹⁹ V. Mošin, Cirilski rukopisi JA. I: Opis rukopisa, Zagreb 1955, b. 108, str. 156.

²⁰ А. Гилфардинг, Болгарское житие Георгия Нового Софийского, Летопись занятий Археографической комиссий 1862—1863. II, Санкт Петербург 1964, Приложения, 1—24.

²¹ Х. Кодов, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на БАН, София 1969, стр. 210—217, бр. 86.

²² Б. Ангелов, Два преписа на житието на Георги Софиски, Из старата българска, руска и сръбска литература. II, София 1967, стр. 276—279.

²³ М. Москов, Един нов дамаскин, Българска сбирка 11, 1904, кн. 10, стр. 628—634.

²⁴ Д. Христосков — М. Младенов, Един новооткрит български ръкопис од XVII век, Български език 7 (1957), кн. 3, стр. 228—237.

Ракописот е опишан кај Х. Кодов,²⁶ а повеќе податоци за него се наоѓаат кај Б. Ангелов.²⁷ Писарот е посведочен на внатрешната страна од предната корица. Тоа е папата Стефан. Преписот понатаму ќе го означуваме со сиглата S1.

8. ЖИТИЕ И СЛУЖБА НА ГЕОРГИ КРАТОВЕЦ, КРАЈОТ НА XVIII ИЛИ ПОЧЕТОКОТ НА XIX ВЕК.

Податоци за него се наоѓаат кај Д. Богдановиќ,²⁸ кој истиот препис го пронашол во Хилендар. Записи нема. Преписот ќе го означуваме со сиглата СН 663.

9. ЖИТИЕ И СЛУЖБА НА ГЕОРГИ НОВИ, 1818 ГОДИНА.

Ракописот е опишан кај Б. Цонев,^{28а} а текстот на житието го публикувал П. Динеков.²⁹ Спрема записот писар и подврзувач на „книшката“ е протопопот Димитре 1818 година.

Во нашата расправа го означуваме со сиглата S2.

10. ЖИТИЕ НА ГЕОРГИ КРАТОВЕЦ, СРЕДИНА НА XIX ВЕК. Пронајдено е од Д. Богдановиќ,³⁰ 1971 година, во Хилендар. На внатрешната страна на корицата има наслов: 1780 марта 7, сеи сагастихъ мнѣ јхеромонаха Митрофана произгумена Хиландарца“.

Житието го бележиме со сиглата СН 715.

11. СЛУЖБА СА ЖИТИЈЕМ И СТРАДАНИЈЕМ СВЕТАГО ВЕЛИКОМУЧЕНИКА ГЕОРГИЈА НОВАГО, САМОКОВ 1855.

Фрагменти од него се наоѓаат кај П. Динеков³¹ и досега во науката не е идентификуван. Д. Богдановиќ³² кажува дека за изданието се служи со текст препишан од ракопис најден во „митрополитската библиотека“ во Софија, но за жал поконкретни податоци за тоа не дава. Текстот го наречуваме Самоковски препис и го означуваме со сиглата SK. Содржината на ракописот ја препишал и исправил Христо Димитиевиќ—Дупничанин.

Во севкупната ракописна традиција на Житието за Ѓорѓи Кратовец се izdelуваат две редакции: ОПШИРНА И КРАТКА. ОПШИРНА РЕДАКЦИЈА е претставена преку Атонскиот (А), Белградскиот (В) и Гилфердинговскиот (Г) препис од Сараево.

²⁵ Д. Богдановиќ, Зборник ..., стр. 269.

²⁶ Х. Кодов, Опис на славјанските ръкописи в библиотеката на БАН. София 1969, стр. 106—107. Ракописот се води под број 63.

²⁷ Б. Ангелов, Два преписа на житието на Ѓеорѓи Софийски. Из старата българска, руска и сръбска литература, II, София 1969, стр. 276—279.

²⁸ Д. Богдановиќ, Зборник ..., стр. 227.

^{28а} Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатените книги на НБ в София 1950, стр. 1837, бр. 281, стр. 183.

²⁹ П. Динеков, Софийски ..., стр. 58—74.

³⁰ Д. Богдановиќ, Зборник ..., ракопис бр. 715, стр. 239.

³¹ П. Динеков, Софийски ..., стр. 76.

³² Д. Богдановиќ, Зборник ..., стр. 215.

КРАТКАТА РЕДАКЦИЈА е запазена во два јужнословенски ракописи—Рилскиот (R) и тн Еленски (E) препис. Посредно оваа редакција е присутна во голем број ракописи на руското Житие оа Горѓи Нови, напишано од Илија Псковски во 1539 година. Но, тоа ќе биде предмет на наши истражувања подолу.

Ракописите со КРАТКА РЕДАКЦИЈА (R, E) во споредба со ОПШИРНАТА РЕДАКЦИЈА имаат многу заеднички нешта: го содржат истиот текст, а со скратувањето единствено постигнуваат поголема едноставност и поконкретна фактографија и документарност. Исто така во нив е намален личниот однос на авторот кон неговиот херој. Очигледно, станува збор за преработка, чиј автор и време на составување засега не се познати.

Варијантите на преписите со ОПШИРНА РЕДАКЦИЈА се јавуваат во потполн и скратен вид. Потполниот вид (хипархетипа) го содржи целосниот текст на Житието во уводот, та затоа се врзуваат за хиперхатипот на потполниот вид^а, когашто го претставуваат два преписи: Атонскиот (A) и Гилфердинговскиот (G). Скратен вид содржат: Белградскиот (B), Теодосиевиот (T), Софискиот прв(S₁), Софискиот втор(S₂) и Хилендарскиот препис бр. 715. Скратениот вид испушта некои делови на текстот на потполното Житие (во уводот, во примерите на светоста, во поученијата за воздржување и пост, на завршетокот на Житието). Испуштањето на преписите со скратен вид се разликуваат од препис до препис. Тоа ни говори дека скратениот вид не е единствен во генеалогска смисла, т.е. неговите преписи немаат единствен хипархетип. Софиската група преписи: S₁, S₂, Sk и B имаат еден вид скратувања со заеднички хиперхатип B₁, а хилендарската ТСН 663, СН 715—друг вид со одделен хипархетип B₂.

Уводот најмногу недостасува во Белградскиот (B) препис. Ако се спореди со Атонскиот препис (A) се забележува прилично голема лакунa. После реченицата: „И что се, нѣ стѣ симѣ виновнѣ създателѣ нашѣ и творцѣ“ (л. 143) недостасува целиот пасус до л. 148.

Во Белградскиот препис (B) недостасува Христовото поведување за двата пата: едниот тесен што води во живот и царство небеско и малкумина се кои одат по него, и другиот широк што води во пропаст и темница (Мт. 7, 13—14). Во преписот недостасува исто така и целосното раскажување за деспотот Стефан, за Јован, за Ѓураѓ и за кнезот Лазар. Покрај нив недостасува и спомнувањето на исповедникот Антим, патријархот Нифон и презвитерот Стефан од Пенковци. Нешто помала лакунa може да се најде во Софискиот препис 281 (S₂). Овој прекинува со реченицата: Еже нѣ створи бгѣ во дни наши (22 б), што ќе рече на друго место за разлика од Белград-

скиот препис. Истата реченица во Атонскиот препис: се наоѓа на л. 145. Хилендарскиот препис (СН 715) прекинува нешто потаму: „Еже и ны ню сътвори богъ въ дъли аше иwt нелиже азъ грѣшні въ память прѣдwхъ (л. 10 V), што е истоветен со л. 145 кај Атонскиот (А) препис.

Хилендарскиот препис СН 715 и Софискиот препис 281 (S₂) го содржат раскажувањето за двата патишта на живот и малкумината одбрани и спасени во Стариот завет и христијанската црква, а го испуштаат спомнувањето на српските светци: Стефан, Ѓураѓ, и кнезот Лазар, грчките—Антим исповедникот и патријархот цариградски Нифен и бугарските—презвитерот Стефан (Софронија). Теодосиевиот препис број 799 и Хилендарскиот број 663 го содржат целосно уводниот текст како и Атонскиот препис 479. Бидејќи го содржат уводниот дел од текстот на Житието овие два преписи ги врзуваме за хипархетипот на потполниот вид α.

Нека го проследиме скратувањето на завршните делови од Житието на Ѓорѓи Кратовски, што ни е неопходно за да го одредиме другиот вид на скратување кому што му одредуваме и посебен хипархетип β. Софискиот препис (S₂) завршува со следниот пасус: „Сицеви подвизи и сицеви борби Гѡwргіа доблѡго храбреника. еже подвиза се и Христомъ ѡкреплаемъ въ сіа последніа дни страданіа пѣтъ добре скончавши, мѣніа венцемъ осудезе се прстаа егw д. со архангѡли со стими славно носими вни де во дворъ Хрста бѣа, ѣакw да ползчимъ млсть въ день сѣднии, томъ подобаетъ всѣа слава, честь и поклоненіе и присно и во веки вековъ. Аминъ, „на л. 42 а. Истата одломка во Атонскиот (А) препис се наоѓа на л. 172, но со тој исечок не се завршува преписот. Од л. 172V—л. 179 Житието продолжува со накнадно испишан епилог во кој се слави и велича Бог.

Завршетокот во Теодосиевиот препис (Т) бр. 799 и Хилендарскио бр. 663 изгледа вака: Сицеви подвизи и сицеви борби Гѡwргіа доблѡго, храбра еже подвиза се, христомъ оукрѣпѡлемъ въ сіе послѣдніе дѣни, и равно трѣпѣніе показа иже прѣжде въ дрѣвнѣе родїи пострадавшихъ“.

Епилогот е даден како во Атонскиот (А) препис бр. 479, а не како во Софискиот (S₂). Со ова забележуваме уште една битна разлика во скратувањето кај Софиската (S₁, S₂ и S_k) и Хилендарската (ТСН 663, СН 715) група преписи, којашто непосредно ја врзува Хилендарската група преписи за Атонскиот број 479.

Белградскиот препис (В) прекинува на л. 156 кај зборот: „иѣ е же и тѡмоу наслѣствоваше“. Истиот дел во Атонскиот препис (А) се наоѓа на л. 174 а. Крајот на текстот е неизвестен,

Добрила МИЛОВСКА

ЮЖНОСЛОВЯНСКАЯ ВЕРСИЯ ЖИТИЯ ГЕОРГИЯ
КРАТОВСКОГО

Резюме

Житие Георгия Кратовского впервые было найдено в 1862 г., когда Джуро Даничич указал на его существование в одной из рукописей XVII века. Данная рукопись находилась в народной библиотеке г. Белграда до 1864 года, когда А. Гильфердинг опубликовал полностью текст жития, согласно рукописи 1714 года. С того времени это литературное произведение становится предметом изучения и издательства.

В настоящее время житие Георгия Кратовского известно нам в 20-ти копиях, которые изучаются на основе классификации рукописей по редакциям и текстуальному сравнению.

При рассмотрении всей рукописной традиции южнославянского жития Георгия Кратовского можно выделить две редакции: обширную и краткую. Варианты копий обширной редакции являются в полном и сокращенном виде. Обширная редакция жития представлена нам через Атонскую (А), Белградскую (В) и Гильфердингскую (Г) копию из Сараева. Краткая редакция сохранилась в двух юнославянских рукописях: в Рильской (Р) и т.н. Еленской (Е) копиях. Данная редакция встречается в большей части рукописей русского жития Георгия Нового, написанного Ильей Псковским в 1539 году.

Но это является предметом наших исследований в другой статье.

Нада МОМИРОВСКА

УДК 398 (497.17) (091)

**ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИСКИОТ И ВРЕДНОСНИОТ
КОНТИНУИТЕТ ВО МАКЕДОНСКОТО
НАРОДНО ТВОРЕШТВО**

Во македонската културна традиција има повеќе специфичности. Разјаснувањето на некои битни, лесно ќе ги покажат одделните и вкупните вредности на долговековниот културен тек. Имено, две основни нешта лежат, досега недостатно или необјективно, ненаучно доразјаснети: прво, дисконтинуитетот и континуитетот; второ, парцијалност или тоталитет во народното и уметничкото творештво.

Народното творештво во целина и фолклорот како обемна, разновидна, функционална и творечка појава и практика, се составки на културната традиција. Наспроти тврдењето на Роман Јакобсон и Пјотр Богатирјов,¹ дека литературната традиција и фолклорот длабоко се разликуваат, во македонската историска ситуација таа врска не само што не се исклучува, туку постои длабоко проникнување и токму народната поезија е вредност и емпирска потврда за континуитетот на литературното творештво во Македонија.

Она што отпочна со Климентовата Охридска школа, со процесот на просветителството кај словенските народи, преку одделни зачувани книжевни споменици што во Македонија се создавани во рамките на Богумилското движење, преку „дамаскините“, тие мошне интересни зборници (пишувани спрема обрасците на една специфична грчка книжевност во кои е сочуван духот на македонскиот народен јазик), до појавата на уметничката литература со Преродбениците (почнувајќи од Кирил Пејчиновиќ), народното творештво со содржините, областите и уметничкиот еквивалент е вредносна творечка манифестација и практика, еден од двата битни фактори. Вториот фа-

¹ Роман Јакобсон и Пјотр Богатирјов, „Усмена књижевност“, 19 стр., „Школска књига“, Загреб, 1971 година.

ктор е мозаичноста, односно богатството на народното творештво, разновидноста и синтезата во која се слејуваат како потоците во голема плодносна река: народна литература (народна песна, бајки, приказни, легенди, преданија, пословици, гатанки, поговорки, прашанки, благослови, клетви и друго), игри, музика, живопис, иконопис, резбарство, архитектура (градска и селска), носии, вез, народни уметнички занаети и друго.

Првиот истражувачки труд, кодификација, методолошки издржана научна постапка и обемен проект, е **ЗБОРНИКОТ НА НАРОДНИ ПЕСНИ** на Димитрија и Константин Миладиновци.

Зборникот на Миладиновци содржи 688 фолклорни единици (песни, обичаи, верованија, игри, преданија, сопствени народни имиња, пословици, гатанки, слова и имиња на претплатници). Во овој состав преовладуваат народни песни (674) и тоа: самовилски, други стари, црковни, јуначки, овчарски, ајдутски, жаловни, смешни, љубовни, свадбени и жетварски. Таа тематска методологија во најголем дел соодветствува на научната класификација востановена за овој жанр.

Од овие двајца трудољубиви собирачи, а Константин згора и како родоначалник на уметничката поезија, дадоа два големи придонеси. Едниот се состои во тоа што ја прикажаа пред својата културна јавност (кој беше во услови на денационализација и без достатно услови за културна апсорпција и комуникација) и пред балканската и европската (со над двесте претплатници од редот на научни, просветни и културни работници), вредноста, творештвото и самобитноста на македонскиот народ. Второ, го потврдија, аргументирано, творечкиот континуитет на македонскиот народ. Прикажувајќи песни и други народни умотворби, тематски разновидни и создавани низ различни периоди, тие за прв пат на поширок план дадоа материјал за творечкиот и историски тек без прекини. „Народните песни се показалка за умственото развитие од народот и огледало на неговиот живот“, се вели во предговорот на Зборникот, „Народот в песни изливат чувствата си, в них находит душевна храна и развлечение; затоа в жалба и в радость, на свадьба и в хоро, на жетва и грозјебрање, на везење и предење, по поле и по гори, штедро изливат песните како од богат извор; затова можит да се речит че народот је секогаш и велик певец.“²

По Браќата Миладиновци со зборници, каде продолжително се потврдија нивните ставови за вредностите, обемот, разновидноста и долговековното создавање на народните песни, од анонимниот и колективен народен творец, се јавија Кузман Шапкарев, Марко Цепенков и други.

² Миладиновци, „Зборник на народни песни“, 10 стр., „Македонска книга“, Скопје, 1983 година.

Во слободна Македонија, прв со ваков обемен проект Зборник на народни песни, во 1945. година се јави Блаже Конески, денес врвен поет, лингвист (по многу што, од речникот до граматиката и историјата на македонскиот јазик — македонски Вук Караџиќ), професор и академик, издание кое нешто дополнето под наслов „Блажена гора зелена“, се појави летово 1986 година.

Во овој Зборник на Конески има тринаесет циклуси кои опфаќаат повеќе тематски кругови, од лирски до ајдутски и печалбарски, од борбени востанички до партизански, со метафорични наслови произлезени од народната поезија: Што ми грачиш гавране море, Арамија кука нема, Дојде време дојде коа да распути трендафилот, Лудост младост, Бисеро моме Бисеро, Е проклет да е кој љуби, Игралито срце јунаково, Откако ми се јунак ожени, Што е ова лудо големо, Туѓина пуста јабана, Турчин гора врвеше, Блажена гора зелена и Македонско име нема да загине.

Од проследувањето на овој рафиниран избор на Блаже Конески, на овие бисери на македонската народна поезија може да се согледа дека македонската народна песна е највисоката манифестација на народната душа. Во нив има барање за убаво, вистинито и добро. Искан е целиот човек, не само неговите локални белези: колорит, сензибилитет, карактер и други особености, туку многу нешто општочовечко и тоа во тешки услови на мракобесие, ропство и други видови ограничувања и посегаша. Сето тоа е изразено едноставно а длабоко, соодветно и спонтано. Тоа се големи, искрени и чесни чувства. Големо, смирено, спокојно и хармонично се редат нанизите на идеите, текот и ритмот на овие народни песни. Високото уметничко достоинство е внатре во нив и како што пишува Блаже Конески: „Сакав антологијава („Блажена гора зелена“) да се чита како книга од ЕДЕН ВЕЛИК ПОЕТ (подвлекла Н.М.)“.³

Помеѓу другото Блаже Конески јасно се искажува дека народната поезија е одраз на народот, на неговиот долговековен живот и преуспевање, со тоа што тврди дека „Народната поезија ГО КАЖУВА ЖИВОТОТ НА НАРОДОТ (подвлекла Н.М.)“.⁴

Ова тврдење Блаже Конески го поткрепува со етички и естетски составки и вредности на народната песна и на најбитното — на вредносната основа. „Едно друго основно чувство се има од нашите народни песни. Тоа човек и на нејќена го сетува во еден момент и тоа може да се нарече нивна ВИСТИНИТОСТ (подвлекла Н.М.) Не можеш да се отргнеш од мисла-

³ Блаже Конески, „Блажена гора зелена“, 7 стр., „Македонска книга“, Скопје, 1986 година.

⁴ Истата книга и истата страница.

та дека сè во животот било така како што е кажано во ПЕСНАТА. Тоа е верно, да, за секоја вистинска непосредна поезија, но фактот што од нашата народна лирика го среќаваме тоа со особена јасност, говори сам по себе за нејзината голема уметничка вредност. Вистинитоста на одделни слики е толку силна што неволно го восприемаме не само како поетски израз, туку како жива реалност.⁵

Народната поезија го изразува животот на народот од најстарите времиња до денес. Има песни што се сведоштва за најархаичните времиња, преку вековите до темничиштата на средниот век, на бунџи, востанија сè до револуцијата и денешниот современ живот. Па има ли поголема поткрепа на нашата теза дека, народното творештво има свој историски и вредностен континуитет.

Народната поезија живее и денес како самостојна област и како траен извор на современите македонски поети.

Песната и играта и другите фолклорни жанрови и денес во современiot живот се негуваат и се надоградуваат во градот и во селото, се истражуваат, се унапредуваат и се стимулираат.

Народната песна и игра денес се практикува во 750 културно-уметнички друштва, ансамбли и групи во градовите и во селата на Социјалистичка Република Македонија. И денес се создаваат песни од поединци и како колективна творба, како што се создавани во НОВ (има десетина песни за Јосип Броз Тито, меѓу кои најпопуларна е „Иде Тито од град Белград“. Меѓу популарните народни песни создадени по 1945 година се „Битола мој роден крај“, „Од Вардара па до Солуна“, „Македонско девојче“ и други.

Меѓу стимулативните и репрезентативни облици да ги споменеме, наместо поранешните народни собори и средби сред село-селски или за неколку села смотри и натпревари, општински, регионални и републички смотри и фестивали: „Илинденски денови“, во Битола, „Балкански фестивал на народни песни и игри“, „Староградски средби“ и симпозиумот за фолклорот на Балканот во Охрид, „Ривија на народни носии“ во Струга, „Тетовски хорски одсиви“ во Тетово, „Фестивал на народни инструменти“ во Долнени, Прилепско и други.

Игрите, ората во македонскиот фолклор, како и музиката, наедно со народната песна предметно и илустративно го одразуваат и целесообразно го прикажуваат животот, дејноста, работните процеси, отпорот и борбата за слобода низ сите вековни премрежиња сè до преуспевањето. Играта на мошне силен и впечатлив начин, низ специфичен такт и стапки прет-

⁵ Истата книга, 10 страница.

ставува ретко национално, творечко и фолклорно богатство препознатливо во целиот свет. Наоѓаме игри кои датираат од најстари пагански времиња (Русалии во Гевгелиско и Сурати во Струшко и Охридско, до денес сочинувани и практикувани како Василичари во Вевчани, Струшко, разни полски и планински, жетварски, комитски и партизански сè до современа, салонска градска женска и машка игра, што зборува за влијанието и проникнувањето со европската игра, а пак своевидна во најголем процент.

Врската на народната поезија и уметничката е повеќекратна: директно влијание, црпење на народни мотиви и надградба, и најпосле трајна асоцијативна инспирација од народната поезија. Кај Коста Рацин и Коле Неделковски имаме видлив премин од народната во уметничка поезија. Кај Блаже Конески, Славко Јаневски, Анте Поповски, Петар Андреевски, Гане Тодоровски и други има значајни тематски елементи и надградба на народната поезија, а кај мнозина македонски поети имаме родствена врска и трајна инспирација од народната традиција.

Фреско-сликарството и иконописот се јавуваат во XI. век во рамките на византиската ликовна школа. Околу 1045. година во црквата Света Софија во Охрид. Свети Горѓи во Курбиново, Преспа и други, имаме први примероци на монументално сидно сликарство. Катедралната црква Свети Софија има импозантен ансамбал на фреско-сликарство (фриз на ангелите) со драматични деталји кои се значајни и карактеристични за монументалното сликарство. Исто така, во тој период се јавуваат и првите икони кои се, се разбира, ликовно побогати и со порафинирана ликовност.

За разлика од монументалното сидно фреско сликарство на XI. век, во XII. век се јавува лирски, рафиниран облик, друго ателје. За ова се карактеристични фреските во манастирот Свети Пантелејмон кај селото Нерези, близу до Скопје, фреските „Оплакување на Христа“ и „Симнување на Христа од крст“ кои по својот драматизам, реализам, по внатрешниот дух на актерите карактеристични се за рафинираното сидно сликарство. Потоа во XIII и XIV век, имаме процут на фреско-сликарството и иконописот. Во периодот на Османлиското ропство, заедно со стопанската криза, настапува период на стагнација, за подоцна, во XIX. век, да се јави изградба на нови цркви и манастири, но со далеку помалку средства за целата декорација, па според тоа и за фреско-сликарството.

На почвата на Македонија резбата (даборезот) се јавува во XIV. век. Наедно со монументалното сидно сликарство и иконописот, резбата е составен дел на таа уметничка, народна творечка традиција. Најстари сочувани примероци се: релјефот на Свети Климент од Охрид, дверите на олтарот на црква-

та Свети Никола Болнички во Охрид, иконостасот на црквата Свети Спас во Скопје, иконостасот на манастирот Свети Јован Бигорски крај реката Радика близу Ростуше и други. За разлика од другите, дверите во Свети Никола Болнички се во камен сличен на барелјеф. Подоцна, во XV. век, во централна Македонија, во прилепскиот крај се развива друго даборезачко ателје, така наречено прилепско-слепченско, кое по некои карактеристики на даборезот, по својата релјефност главно е плетерен-познат по стилизирани флорални елементи. Потоа доаѓа третиот период во XVII. и XVIII. век. Како што се знае, Света Гора била центар кој силно го негувал даборезот. Македонските мајстори се инспирирале во таа даборезачка школа и создале вредности, пред сè од сакарлен карактер, подоцна изобилство од флорална декорација, дури и ажурна резба, елементи на реалистични ликови и мотиви. Тоа, пред сè, го развиле мијачките копаничари во XIX. век. Работеле како мајстори даборесци во околината на Солун, учејќи се од мајсторите во Атос, поточно од италијанско-млетачките. Тие го применија тој рафиниран даборез на целата почва на Балканот. Познати се нивните значајни трудови. Претставници на тоа се Петар Филиповиќ и неговиот брат Марко од селото Гари. Потоа, Макарије Кочоски од Галичник, Димитар Станишев од Крушево и уште плејада како нив. Потоа се развила дебарската школа која во XX. век се пренесува во Охрид. Таа традиција трае и до денес.

Освен фреско-сликарството и даборезот, од богатството, разновидноста и карактеристиките на носите (ги има во сите региони во Македонија, дури и во една општина има повеќе носии со битни особености), везот кој има прекрасни примероци низ векови, уметничките занаети и други видови народно творештво и творечка традиција, ќе се запреме уште малку на староградската и староселската архитектура.

Стара градска архитектура има со поголеми ансамбли во стариот дел на Охрид, Кратово, Крушево, Штип, Титов Велес, Тетово и други градови во Македонија. Тие се одликуваат со извонредна хармонија на трите битни компоненти: економичност, функционалност, градежен и естетски лик. Освен цивилизациските, економските, социолошките и хуманистичките специфичности во енетиериот и екстериериот, оваа архитектура има свои креативни составки со изразита функционалност: еркери, стрей, порти, своєвидни прозорци, тавани со даборез, други функционални елементи и украси, апликации и орнаменти, за кои со егзалтација и висока вредносна валоризација се искажува Корбизије 'Ла.

Стара селска архитектура со најсочувани карактеристични примероци и цели ансамбли има во мијачките села, најмногу во Галичник и во селата долж текот на реката Радика и

Гарска Река. Староседелската архитектура во Јанче и Гари е слична на староградската и ја сочинуваат главно дрво и керамика. Во Галичник е исклучиво од камен и претставува своевидна адаптација и примена на медитеранската архитектура.

На крајот на овој прилог, ќе истакнеме дека континуитетот на народното творештво, претставува битна творечка ризница на културната и на уметничката традиција во Македонија. Така, ако немаше услови да се печати литература, има континуитет на народната, усна литература. Ако во по нешто една културна и уметничка област потсекнувала, поради низа ограничувања и други надворешни причини, се богателе и разраснувале другите. Таа синтеза и слоевитост на народното творештво е историскиот и објективниот фактор, над сè критериум на високата вредност на творештвото во Македонија од дамнина до денес.

Nada MOMIROVSKA

DIE KONTINUITÄT IM MAKEDONISCHEN VOLKSSCHAFFEN
UND IM KÜNSTLERISCHEN SCHFFEN
(Zusammenfassung)

Die makedonische Kulturtradition verfügt über mehrere Besonderheiten. Die Erklärung einiger von ihnen, die wesentlich sind, werden leicht die besonderen und allgemeinen Werte einer langjährigen kulturellen Entwicklung zeigen. Und zwar sind zwei grundlegende Dinge bis heute noch nicht in ausreichendem Maße oder nicht objektiv bzw. unwissenschaftlich, erklärt worden: erstens, Diskontinuität und Kontinuität; zweitens, Besonderheit und Allgemeinheit im Volksschaffen und im künstlerischen Schaffen.

Das Volksschafeen insgesamt und die Folklore als umfassende, auf verschiedene Weise ausgeprägte, funktionale und schöpferische Erscheinung und Praxis, sind Bestandteile der kulturellen Tradition. Die Kontinuität des Volksschaffens bildet die wesentliche schöpferische Schatzkammer der Kultur- und Kunsttradition in Makedonien. Gab es zum Beispiel keine Voraussetzungen, um Literatur zu drucken, so besteht doch Kontinuität der mündlichen Volksliteratur. Wenn etwa ein kultureller und künstlerischer Bereich nicht zu Entfaltung kam auf Grund Beschränkungen und äußerlicher Ursachen, so entwickelten sich andere reicher und kamen voll zur Geltung. Diese Synthese und Schichtung des Volksschaffens ist ein historischer und objektiver Faktor, vor allem ein Kriterium des hohen Werts des Schaffens in Makedonien von alters her bis heute.

Јордан ПЛЕВНЕШ

УДК 398(497.17)(091):886:6(091)

МАРКО ЦЕПЕНКОВ ВО МАКЕДОНСКАТА ФОЛКЛОРИСТИКА И КНИЖЕВНА ИСТОРИЈА

Уводни напомени

Повеќе од три децении, поточно од првата објава во Македонија, (Марко Цепенков, Сказни и сторенија, Скопје 1954) на дел од големиот собирачки опус од народни умотворби на еден од „најлуцидните автодидакти“ на Балканот, Марко К. Цепенков претставува една од клучните теми на македонската фолклористика и книжевна историја.

Во предговорот кон оваа книга Блаже Конески¹ причините за „историската празнина“ во односот кон Цепенков ги поврза со „оние општи историски услови што не им даваа на Македонците континуирано да проникнуваат во своето културно наследство и да го преценуваат“. Објаснувајќи го исто така феноменот на отсуството на Марко Цепенков од полето на интересот на бугарската фолклористика и книжевна наука и забележувајќи дека „за него најмногу е кажано во еден краток некролог“ Конески ќе го лоцира името на Марко Цепенков во сега веќе воспоставениот континуитет на „нашиот деветнаестти век“ допирајќи се до прашањето на стилот во прозата на Цепенков, одредувајќи го со категоричкиот јазик на диференцирањето на неговиот творечки профил. „Тој не е човек што влегува во народното творештво некако отстрана, како патник намерник; тој самиот бил роден да прикажува (па дали некој ќе му ги бележел зборовите или не, сеедно) и уште, не помалку важно и заправо неразделно сврзано со тоа — во прикажувањето да создава“.²

Продуктивноста на историската дистанца веќе овозможува конституирање на илустративниот кодекс на тежиштето на

¹ Б. Конески, Марко К. Цепенков, предговор кон книгата Марко Цепенков: Сказни и сторенија, Скопје 1954; стр. 7—22.

² Б. Конески: оп. цит, стр. 11.

тој стил низ споредбите што Конески ги посочува меѓу Цепенков, Жинзифов, Шапкарев и Кирил Пејчиновиќ. Првиот приказ на Цепенков и неговото место во македонската фолклористика и книжевна историја беше одредено и од финалниот резон чиј предизвик јасно говори за духовната и творечка возбуда во доживувањето на чинот на средбата со неодминливото дело и неговата „полуграмотна блескава имажинација“ за која Конески во својата позната завршница ќе го отвори хоризонтот на неговото идно значење во тековите на македонската култура: „Не треба да го забораваме Марка Цепенкова. За што, ако воопшто штрковите го носат породот, ние сме пород на Силјана Штркот“!

Во следното, тротомно издание на народните умотворби собрани од Марко Цепенков³ кое ќе се појави 1958 година Кирил Пенушлиски во предговорот кон првата книга дава опис на целокупните фолклорни материјали собрани од Цепенков истакнувајќи дека „оваа прва книга народни приказни од досега необјавените фолклорни материјали на Марко К. Цепенков кои се чуваат во Архивниот институт на Бугарската академија на науките во Софија (материјалите во БАН не се заведени; несредени се чуваат во неколку папки. Исклучок чини автобиографијата на Цепенков Инв. № 9311. Од приказните само неколку се веќе објавени) се печати скоро четири децении по смртта на овој заслужен и намачен македонски син. И ова е првиот зборник на народни умотворби издаден скоро онака како што Цепенков го замислувал. За жалост иако повеќе од половина век се беше посветил скоро исклучиво на собирачката работа, на македонското народно творештво, тој не доживеа да ги види своите фолклорни метаријали објавени во посебни книги. А тоа му беше најголемата животна мечта“.⁴

Со силата на историското „провидение“ истата година македонската културна јавност се соочува со објавувањето на Автобиографијата на Цепенков⁵ која ќе биде чист показ за автентичната вертикала на македонската преродба. Кога Цепенков го наведува непосредниот повод да се зафати со собирачка дејност, односно доаѓањето на Димитар Миладинов во Прилеп во 1856 година и средбата со него која ќе го втурне животот на прилепскиот терзија во длабоката и докрај неизвесна одисеја на трагањето по народниот збор и дух на минатото на етносот кому му припаѓа и кој ќе го открие ре-

³ Марко К. Цепенков; Македонски народни приказни, I—III, Скопје 1958/59.

⁴ К. Пенушлиски, предговор кон првата книга Марко К. Цепенков, Македонски народни приказни, Скопје 1958, стр. 5.

⁵ Марко Цепенков, Автобиографија, „Македонски јазик“ г. IX, кн. 1—2, стр. 109—146, Скопје 1958.

чиси четири децении по неговата смрт, се чини беше воспоставено основното тежиште на еден културен феномен, во мигот на доцното откривање да биде присутен ретроактивниот историски ум кој го воспоставува континуитетот во „нашиот деветнаесетти век“.

Стожерните рамништа на тој чин ја добиваат својата потврда и со повеќето трудови кои по појавата на Автобиографијата веќе се вклучуваат во тој конституиран причинско-последичен сооднос што ќе ги изгради веќе пошироките рефлексии на пристап кон делото на Марко К. Цепенков пред сè низ објавите на Гане Тодоровски,⁶ Јован Бошковски,⁷ Томе Саздов⁸ и Воислав Илиќ.⁹

Со појавата на десеттомното издание на народните умотворби и други материјали на Марко К. Цепенков¹⁰ беше заокружен односот кон исклучителниот подвиг на Цепенков, беше заокружен процесот кој како што заклучува Гане Тодоровски започна веднаш „по ослободувањето на Македонија во 1944 кога се пристапи кон проучување на животот и делото на Цепенков, кога она што беше поттврдено на најспоредните колосеци на интересот од страна на бугарската историографија и литературна историја требаше да се корегира брзо и ефикасно. Македонската литературна наука во лицето на неколкумина свои претставници, пасионирано и системно се зафати да го изнесе на показ сето она што ни го завешта стариот народен бард од Македонија — дедо Марко Цепенков“.¹¹

Научниот поглед фрлен врз богатата одисеја на откривањето на делото на Марко К. Цепенков во македонската фолклористика и книжевна историја ги содржи во себе веќе координатите на тој „ретко комплексен опус од вонредно значење за македонската културна историја... нашиот јазик, фолклор и етнологија кои помогнаа правилно да се вообличи преродбенскиот портрет на Цепенков“.¹²

⁶ Г. Тодоровски — Марко Цепенков, Македонски народни приказни, *Трудови*, год. I бр. 1 стр. 127—129, Скопје 1960, Литературен збор, год. XV, бр. 5 стр. 9—16 и бр. 6 стр. 9—16, Скопје, 1968.

⁷ Јован Бошковски: Црне војвода — драмата на Марко Цепенков, *Разгледи*, год. II, бр. 2, стр. 8, Скопје 1955.

⁸ Томе Саздов — Марко Цепенков во нашата фолклористика, *Стремеж*, год. XIII, бр. 2, стр. 21—34, Прилеп 1967.

⁹ В. Илиќ — Книжевните амбиции и остварувања на македонскиот фолклорист Марко Цепенков, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, Кн. XI/1, 1968, стр. 279—296.

¹⁰ Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби I—X, редакција д-р Кирил Пенушлиски, Скопје 1972.

¹¹ Гане Тодоровски: Животот и делото на Марко Цепенков, предговор кон Марко Цепенков, Одбрани творби, Скопје 1974, стр. 10.

¹² Томе Саздов, Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби, Скопје 1974, стр. 21.

Во целокупниот ангажман на македонската литературна наука во врска со Цепенков, со неговата собирачка и творечка дејност посебно е акцентирано тоа дека „Цепенков ѝ припаѓа на онаа преродбенска генерација која суштински го решава прашањето со јазикот. Тоа е генерацијата на Димитар и Константин Миладиновци, Кузман Шапкарев, Рајко Жинзифов, Партенија Зографски, Георги Динката, Андреја и Константин Петковиќ, Георги Пулевски, Григор Прличев. Кај оваа генерација се манифестира фанатичната употреба на македонскиот јазик во писмената реч. Тој спонтан чин на употребата на македонскиот јазик во писмената реч кој за генерациите што потекнуваат од подрачјето на централните македонски дијалекти е речиси напишано правило има пресудна важност за доосмислувањето на идејата на македонската одделна национална одреденост. Пропаганди ли, режими ли, инерции ли на затечени предрасуди му доделуваат на Македонецот разни имиња, но прашањето за јазикот е најевидентен факт и не е конвенција од понов датум! Кај Македонците употребата на централните дијалекти во литературата или воопшто во пишуваната реч уште пред Крстета Мисирков претставува најмалку традиција. А посебноста на македонската националност посредно се изразува преку упорното воведување на тие дијалекти во литературата. Тој процес е евидентен од Данаиловиот „Четиријазичник“ (1794/1802) до историската објава на Крсте Мисирков (1903), но во поизјаснет вид прашањето за литературниот јазик на Македонците се поставува кон шеесеттите години на минатиот век. Значењето на Цепенков во воведувањето на централните македонски дијалекти во литературата е од пресудна важност за идното нормирање на македонскиот литературен јазик“.¹³

Чинот на Цепенковото враќање во народните низини од кои произлегува сега веќе во фолклористиката и литературната историја на народот на кого му припаѓа и тоа со посредство на „микрофилмираниот материјал“¹⁴ од архивот на Бугарската академија на науките во Софија ја заокружува таа исклучителна во исто време блескава и макабрична врвица на еден животен пат кој влегол во регистратурата на книжевната историја во поприштето на балканските парадокси и одречувања со својот јазик уште во 1889, сè до 1906 година во Сборникот за народни умотворенија, наука и книжнина на Иван Д. Шишманов каде ќе биде објавена „цела една грамада од македонски народни умотворби“ токму од неуморното перо на Цепенков, сега веќе приопштен во ризницата на македонската културна и духовна меморија „си обезбеди достој-

¹³ Гане Тодоровски, оп. цит. стр. 8.

¹⁴ Кирил Пенушлиски, предговор кон Цепенков, Матица македонска, Скопје, 1982, стр. 12.

но место во современата македонска култура и литература, чие многустрано значење, меѓутоа, допрва ќе се определува од идните поколенија на македонскиот народ“.¹⁵

Воспоставувањето на дијалогот меѓу Цепенков и духовната матица на националниот простор од кого произлегува беше еден од бележитите двигатели на самоосознавањето и во него беше подвлечена битната определба зошто толку доцна се случува тој чин и кои се причините што тој остана и до нашите денови, речиси на самиот праг на Дваесет и првиот век вон полето на интересот на бугарската фолклористика и книжевна историја која иако грижливо ги чува неговите материјали нема никаков интерес да ги објави зошто тие самите претставуваат потврда на веќе утврденото формирање на централните македонски дијалекти во македонски литературен јазик. И до нашите денови допираат самокритичките тажаленки на односот кон Цепенков во бугарската јавност¹⁶ во кои се тврди дека токму поради таквиот однос „името на Марко Цепенков е познато речиси само на специалистите. Тоа е толку потајно и неоправдано, кога се има предвид установениот факт дека тој, заедно со браќата Миладиновци и Кузман Шапкарев е меѓу најголемите бугарски собирачи на фолклорни материјали во текот на минатиот век...) за жал записите на Марко Цепенков (околу десет тома) сèуште не се издадени кај нас“!

Овој податок доволно речито зборува за подвигот на Марко Цепенков кој за среќа не можеше да остане скриен во недопирливите и повеќе од строго таинствени бугарски архиви наспроти природниот чин на неговото приопштување на јазикот на кој пишуваше низ поголемиот број изданија и низ повтореното издание на десетте тома на неговата заоставнина кај нас.

Тој процес на нашето откривање на овој непречекорлив лик на нашиот деветнаесетти век јасно е утврден токму низ определбата дека „поради познатите аномалии на нашиот национален, политички и државен развој, ние ја немавме таа среќа на Цепенков да му укажеме благовремено соодветно внимание и чест и почит. Тоа го чиниме дури сега стотина години по неговата разгорена актива, педесетина години по неговата глува смрт. Го чиниме тоа со најразлични по динамика и опфат интервали, со многувидни отежнувања за ползување на постоечката негова архивска заоставнина која не се наоѓа во нашата земја. Сепак, Цепенков израснува постепено но сигурно во централна фигура на литературниот и култур-

¹⁵ Д-р Блаже Ристовски, Кон творечкиот профил на Цепенков, предговор кон X том, Скопје 1972, стр. 13.

¹⁶ Иван Ст. Коларов, Хроника, документи, спомени, Пиринско дело, 25 јануари 1986, стр. 4.

ниот живот во Македонија во средината и во твората половина на XIX век и сите посмртни дебитирања пред македонската јавност ја носат возбудата на најпривлечните наши задоцнети самооткривања¹⁷.

Со овој фонд на бројните научни прилози во македонската фолклористика и книжевна историја, со изданијата на неговиот собирачки и творечки опус се формира веќе почетниот хоризонт на профилирањето на Марко Цепенков не само на ниво на феномен низ парадоксалните ветрометини на балканската историска сцена туку како духовна и етнографска стојност чии творечки рефлексии ќе се простираат далеку во писмената иднина на јазикот во чија ризница се вградени и зрачат со силата на својот предизвик.

Значењето на собирачкиот опус на Марко К. Цепенков

За чинот на определбата на Марко Цепенков да се вклучи во судбинските текови на македонското преродбенско искушение постои веќе еден значителен број на научни сознанија кои гледани низ резонот на компаративното историско поле низ реконструкцијата на врските меѓу истакнатите собирачи на македонското народно творештво од втората половина на деветнаесеттиот можат да дадат плодотворна почва за фолклористичките перспективи на овој проблем и неговата идна продуктивност.

Импозантиот број на фолклорните материјали запишани од Цепенков во кои доминира македонската народна приказна чија богата и оригинална творечка мисла била мудро и инспиративно „пресоздавана и обликувана“ од раскажувачкиот талент на овој „полуграмотен базриганец“ веќе цел век ја остваруваат својата рецепција низ различни форми на достапност и недостапност. Во познатите временски непредвидливост на „пробивот“ на неговиот собирачки опус до македонскиот читател и формите на неговото присуство во историските архиви на незаборавот, двете децении на неговите објави во Сборникот на народни умотворенија, наука и книжина од Шишманов и повеќе децениското истражување на македонската фолклористика и книжевна историја кои беа заокружени со двете изданија на десеттомникот „Македонско народно творештво“ со неговите материјали се доволен показ на нивната сегашна и особено идна животворност кога ќе се претворат во легитимен образец на присуство во свеста на новите генерации.

¹⁷ Гане Тодоровски, оп. цит. стр. 6.

Тргувајќи од драгоценiot извор на информациите во неговата Автобиографија и неговите погледи кон делото на браќата Миладиновци и нивниот отпечатен Зборник кого го нарекува „второ евангелие“ сеприсутноста на Цепенков низ македонските народни низини која треала речиси половина век можеме да ја разгледуваме од повеќе аспекти кои секогаш можат да ја потврдат единственоста на таа „темна авантура“ низ лавиринтите на народниот дух кој утре ќе претставува Музеј на имагинацијата на еден народ и неговиот духовен простор во интернационалната културна меморија. „Со ваквиот пасиониран однос на М. Цепенков — пишува Томе Саздов¹⁸, станува разбирлив ретко импозантниот фонд од фолклорен и етнолошки материјал запишан од овој наш истакнат културен работник; а тој фонд, попрецизно речено изнесува: 681 приказна, 170 песни, 5032 народни пословици и поговорки. 100 гатанки, 389 народни верувања, 201 сонети и нивни толкувања, 46 баења, 67 детски игри и залагалки и поголем број клетви, благослови, скоропоговорки, народни обичаи и обреди како и примери на тајни (условни) јазици, описи на занаети, музички инструменти и реквизити од секојдневниот домашен живот, лични (сопствени) имиња и презимиња, прекори, деминутиви и аргументативи од лични имиња и друг вид јазичен материјал поврзан со земјоделскиот живот на нашиот човек во минатото“.

Кога се има предвид одредувањето на местото на Цепенков во плејадата на собирачите на македонскиот фолклор и сите карактеристики со кои се izdelува неговиот лик, посебно поглавје претставува неговиот интерес кон народната приказна што „пред нас го поставува величествениот подвиг на Цепенков и наведува на размислување, особено затоа што со него не се можни никакви споредби и тоа не само во македонски и југословенски релации. Речиси ни еден европски собирач не успеал да собере толкав број народни приказни колку што достигнал Цепенков!“¹⁹

Во врска со периодизацијата на собирачката дејност на народните умотворби на Марко К. Цепенков за која е пишувано во различни наврати прифатливо е предупредувањето дека таа во никој случај не може да биде категорична „поради недостигот на сигурна документација, периодите не можат да се фиксираат со определени временски дистанци“. Кирил Пенушлиски предлага два периода²⁰ во неговата собирачка дејност кои со сета своја условеност, реконструирани според времен-

¹⁸ Томе Саздов, Студии за македонската народна книжевност, Скопје, 1980, стр. 125.

¹⁹ Кирил Пенушлиски, Кон народните приказни на Цепенков, Матица македонска, Скопје, 1982, стр. 523.

²⁰ Оп. цит. стр. 10.

ските назнаки на Автобиографијата, можат да послужат за изнаоѓање објективни временски параметри во односот на современата фолклористика кон ова важно прашање на време траењето на импозантниот собирачки опус и изворите со „матичното јазично поле“ во кое се пронајдени и овековечени.

Според оваа периодизација, „првиот собирачки период почнува во 1857 година и трае до 1888 година кога Цепенков го напуштил Прилеп и заминал за Софија носејќи го со себе целокупниот свој собран фолклорен материјал со надеж дека ќе успее да го отпечати во посебен зборник како оној на Миладиновци. Кон овој период се приклучува и привременото враќање во Прилеп (при крајот на 1888 или почетокот на 1889 година) за собирање на етнографски материјали по совет на Ив. Д. Шишманов. Вториот период го зафаќа времето на неговото живеење во Софија. И овде тој продолжил да собира народни умотворби главно од македонски преселници. Неговата последна ракописна збирка со приказни — легенди е датирана во 1911 година во Софија“.

Што се однесува до фолклористичкиот опис на собраните народни умотворби на Цепенков детален опис во врска со имињата на интерпретаторите на песните и приказните даден е во монографската студија на Томе Саздов, „Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби“²¹ каде се акцентира и евидентноста на социјалното потекло на интерпретаторите, „припадници на занаетчиските слоеви на нашето население, што како факт е мошне показателно и како одговор на прашањето кои слоеви од населението од минатиот век во најголема мера го одгледувале сопственото народно творештво. (...) Запишаните фолклорни материјали од М. К. Цепенков претежно се од Прилепско, потоа од Битолско, Охридско, Крушевско, Велешко, Кичевско, Тетовско и Тиквешко“.

Прашањето за класификацијата на собраните фолклорни материјали во досегашните изданија на Цепенков кај нас различно било третирано од неговите приредувачи. Во првото издание на дел од богатата цепенковска ризница која допрва требаше да биде откриена, Блаже Конески ги подели застапените приказни, верувања, соништа и баења на единасет циклуси кои немаат претензија на класификација а се во функција на композицијата на антологискиот избор: 1. Пафтен појас, 2. Соништа, 3. Сенки, 4. Кушачки, 5. Веков и староверците, 6. Стерна, 7. Смешки, 8. Село Кушкундалево, 9. Скажувања, 10. Табиети, 11. Сиљан Штркот.

²¹ Томе Саздов, *Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби*, Скопје 1974, стр. 83—107.

Тротомното издание од 1958 што го приреди Кирил Пенушлиски беше класифицирано според нормите на меѓународната класификација на Анти Арне при што „водејќи сметка за целината на книгите се оди кон некои отстапувања“. Во ова издание во првиот том се застапени басните и личните приказни, во вториот том се наоѓаат сказните и новелите додека третиот том ги содржи анегдотите, легендите и преданијата.

Во белешката на редакцијата на изданието во десет книги (Кирил Пенушлиски, Блаже Ристовски, Томе Саздов) кое се појави во 1972 година објавено како уводен збор во првата книга се вели дека тука е опфатен „скоро целокупниот опус на Марко Цепенков“. Распоредот на фолклорниот материјал е направен на овој начин: I — Народни песни, II до VII — Народни приказни, VIII — Пословици, поговорки — гатанки, клетви и благослови, IX — Народни верувања, кобења и обичаи, Толкување на сонинта и сонинта, Детски игри, X — Етнографско историски материјали, филолошки материјали, Тајни и пословечки говори како и неговите лични творечки материјали со Автобиографијата.

Класификацијата што ја нуди Томе Саздов во споменатата монографска студија²² посочува дека првото подредување на материјалот е „според класификацијата што се применува во софискиот Сборник за народни умотворенија и книжнина и тоа карактеризирајќи се со крајна воопштеност во поделбата оваа класификација ги подредува народните умотворби во две основни групи:

- Природата и нејзиното олицетворување во религијата
- Човекот од најпростите до најсложените појави во неговиот живот“

Укажувањата за тоа дека Цепенков на веќе постоечките зборници на народни умотворби се угледувал на сопствен оригинален начин произлегуваат и од неговите објаснувања во Автобиографијата што од друга страна е многу драгоцен податок за конституирањето на еден поглед кој ги проширува хоризонтите на самиот Цепенков во изнаоѓањето на „практични решенија“ кои се доближуваат или исцело ги задоволуваат научните потреби од стандардизација на фолклорниот материјал. Корективите што се извршени во поглед на „прередувањето“ на Цепенковиот собирачки опус тргнуваат пред сè од меѓународните норми на класификацијата како што е случајот со примената на Арневата класификација од страна на Пенушлиски или структурирање на „внатрешната поделба“ на жанрот што се применува кај Саздов. Во таа смисла од „лирските песни најмногу ги има обредните (тажачки и празнични), потоа

²² Оп. цит. стр. 86.

следуваат љубовните, трудово-професионалните, додека епските песни се јуначки и ајдутски. (...) Во приказните најмногу има сказни (фантастични приказни) потоа новели (реалистични приказни), преданија и легенди, анегдоти, а најмалку приказни за животни и басни. Особено е голем бројот на народните верувања и толкувања на соништа кон што се приклучуваат и баењата. Во рамките на кратките фолклорни жанри се класифицирани пословиците и поговорките како и гатанките и детскиот фолклор (детски игри, скоропоговорки и залагалки)²³.

Македонската фолклористика разгледува повеќе аспекти на собирачкото дело на Цепенков при што би можело да се означат повеќе тематски полиња на интересот сврзан за одредените жанри на класификацијата на целокупниот фолклорен материјал. Самиот факт што сите песни што Цепенков ги собрал за време на својата целокупна собирачка активна за првпат се најдоа заедно објавени во првата книга на неговото десеттомно издание беше убав фолклористички предизвик за целосен приод кон нивното значење. Со оглед на едногласните приоди дека „најплодниот и најталентиран собирач на фолклорните богатства на македонскиот народ Марко Цепенков немал подеднакво широк интерес кон сите видови народни умотворби“ насекаде се подвлекува особениот афинитет и „творечката предаденост“ на Цепенков, кон народната приказна наспроти народната песна.

Еднодушната оценка на сите приоди кон собраните песни дека од нив се изделуваат македонските тажалки односно дека тоа се „нашите најубави тажалки“²⁴ се сврзува и со самиот почеток на објавата на собраните фолклорни материјали со „посебниот интерес и афинитет кон народната тажачка“²⁵ и дека тие претставуваат „вистинско откритие во македонската народна поезија“.²⁶

Значенските параметри на македонските народни тажалки беа одредени во трудот на Радмила Поленаковиќ²⁷ „Македонските народни тажалки“ каде се истакнува дека тие „можат да бидат ползувани за реконструкција на животот на македонскиот човек во минатото, македонските тажачки можат на истражувачот да му пружат податоци за политичката, економската и културната ситуација во Македонија во односниот период. Тие говорат за тоа како македонскиот човек морал да оди на печалба; како немал речиси никаква сигурност, како секој час можел да загина од арамии по патиштата и насилни-

²³ Оп. цит. стр. 96.

²⁴ Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби, кн. I Скопје 1972.

²⁵ Гане Тодоровски, оп. цит. стр. 25.

²⁶ Томе Саздов, оп. цит. стр. 92.

²⁷ Радмила Поленаковиќ, Рад XI Конгреса фолклориста Југославије, Нови Винодолски, 1964, стр. 323—327.

ци по градовите; тие говорат за слабата здравствена ситуација во Македонија, за школувањето, за трговците и занаетчиите, со еден збор, за секојдневниот живот“.

Користејќи го уводниот коментар на самиот Цепенков кон неговите собрани тажачки песни²⁸ каде говори за „феноменот на тажењето на умрените во Македонија“, Загорка Тодоровска²⁹ во својот прилог „Тажачките песни во собирачкиот опус на Марко Цепенков“ ги анализира овие песни од позициите на естетиката на фолклорот „како чин на импровизација во духот на еден постоечки традиционален модел“ посебно подвлекувајќи дека во нив „посебен интерес претставуваат описите на народниот бит. Тие се давани паралелно со описот на болеста. Тие описи се многу живи и претставуваат емоционално наситени кажувања за тешката судба на луѓето што се борат со ред несреќи и зла. Композиционо, оплакувањата се изградени во монолошка форма, при што се даваат редовно случки и настани кои создаваат елементи на епичност. Посебно се интересни тажачките во кои умрениот го оплакуваат неколкумина. Овие развиени композиции првпат се среќаваат токму кај Цепенков. Потоа ги преземаат и други како образец“.

Во заокружениот поглед кон собраните песни на Цепенков сосема се оправдани тврдењата дека тие претставуваат „суштинска карактеристика на тематските основи и на поезијата што самиот ја создавал“ а истакнато е дека „епските песни — јуначките и ајдутските ги запишувал со посебна љубов заради нивната херојска тематика. Самиот соврсник на доцното ајдутско (на преминот во комитско) движење кај нас (во средината на минатиот век) Цепенков живо се интересирал за јуначките подвизи на народните заштитници, запишувајќи ги песните за нив. За тоа сведочат не само песните што тој ги запиша туку и многубројните белешки кон песните во кои дава повеќе интересни податоци за животот и борбената дејност на ајдутите.“³⁰

Прашањето за значењето на народните приказни запишани од Цепенков нуди два богати комплекси на фолклористичкото согледување од кое првиот би бил: *Изворите на собирачката активна а вториот: Придонесот на Цепенков во нивното обликување.*

Во врска со првиот фолклористички комплекс на прашања Кирил Пенушлиски во својот текст „Главните извори на приказните на Цепенков“³¹ ја третира неговата запишувачка постапка во поширок, би рекле европски контекст, со наведу-

²⁸ Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби I—X, том I, стр. 203, Скопје 1972.

²⁹ Загорка Тодоровска, Тажачките песни во собирачкиот опус на Цепенков, Симпозиум за Цепенков, Скопје 1981, стр. 253—261.

³⁰ Томе Саздов, оп. цит. стр. 95.

³¹ Цепенков, Матица македонска, Скопје 1982, стр. 531—540.

вање на примерите на Браќата Грим, Афанасјев или Вук Ст. Караџиќ кои по сличен пат ги запишувале народните умотворби односно дека „слушнатите творби прво ги запаметувал а потоа при запишувањето ги дотерувал и усовршувал до, последната обработка“. Овде се наведуваат и „три извори на приказните: првиот извор се непосредните раскажувачи, вториот литературата а како трет неговите лични творби“. Во врска со првиот извор се потенцира временската дистанца од мигот на слушувањето од раскажувачот до чинот на пренесувањето на хартија при што се вели „дека таа дистанца била понекогаш долга со години па дури и со децении“ при што се утврдува фактот што Цепенков ги користи книжните извори дури во вториот период на неговата собирачка дејност, од „разновидни популарни литературни дела, религиозни, историски и други на грчки, старословенски, српски или бугарски јазик, што во минатиот век се ширеле во Македонија по разни патишта, особено преку училиштата и црквите (учебници, вечни календари и др.).“ Третиот извор што се наведува кај Пенушлиски всушност е и допирање до вториот комплекс на прашања кои веќе имаат своја евидентна потврда низ досегашниот интерес на македонската фолклористика односно дилемата „дали личните творби на Цепенков можат да се сметаат за народни умотворби“.

Прилозите на Оливера Јашар — Настева во врска со книжните извори на Цепенков пружаат конкретни показатели на тој процес.³² Меѓу книжните извори на прво место би го изделе „книжето од Настрадаин оца и од Бертодола“ за кое Цепенков зборува во Автобиографијата. Нашата анализа на хумористичните приказни на Цепенков и на сказните за Бертолко од италијанскиот кантасторие Ѓулио Чезаре Кроче недвосмислено покажаа дека Цепенков во свои раце сигурно го имал едно од изданијата за Бертолко од кое позајмил повеќе епизоди што вешто ги вклопил во своите приказни. Кај него наоѓаме дури и цела приказна која е чиста адаптација на една приказна од Кроче. Што се однесува пак до Настрадаин оца, треба да се нагласи дека кај Цепенков има мошне малку посебни приказни и анегдоти за него. Меѓутоа забележавме дека Цепенков искористил повеќе мотиви од циклусот за Настрадаин оца само што се тие кај него врзани, како што впрочем бил обичај и во други средини, за други личности (за „еден Турчин“, „некој оца“, „еден селанец“ и дури за Итер Пејо), а не за Настрадаин оца“.

³² Оливера Јашар — Настева, Кој е „Бертодол“ на Цепенков, Год. Зборник на Филолошки факултет Скопје 1977, стр. 251—260.

— Прилог кон проучувањето на изворите и карактеристиката на хуморот кај Цепенков, Симпозиум, Скопје 1981, стр. 111—113.

— За хуморот кај Цепенков, Прилози МАНУ, IV/2, 1979, стр. 17—50.

Интересен е исто така научниот простор во кој се утврдува потеклото на Цепенковите приказни низ нивното јазичко а со тоа и етничко потекло. Кај Пенушлиски се истакнува дека „би била потребна посебна студија за да се утврдат и посочат не само на одделни видови приказни туку и на пооделни приказнични мотиви,“ при што се констатира дека „голем број од приказните на Цепенков се всушност позјамени приказни, некогаш речиси буквално преведени, пред сè турски а потем и влашко-грчки приказни. Докази за тоа има многу. Доволно е на пример да се срамнат турските приказни од збирките на Күнош со приказните од нашите изданија. Турскиот извор за многу волшебни приказни е очевиден од присуството на многубројни турски лични и географски имиња, од имињата на разни херои и натприродни суштества. (...) Сепак морам да одбележам дека ваквите позјамени приказни ја претрпувале творечката преработка на Цепенков, според неговите сваќања и погледи и во согласност со општите народни разбирања на третираните проблеми во нив. Ваквата адаптација, впрочем, претставува нормален процес во народното творештво. Слично позајмување не во помала мера имаме и со влашко-грчките приказни“.

Вториот комплекс на прашања кои го третираат придонесот на Цепенков во обликувањето на народните приказни сврзан е исто така со повеќе приоди кои недвојбено тргнуваат од констатацијата дека „тој запиша низа непознати примероци на овој фолклорен жанр со што значително ја збогати и украси ризницата на нашата раскажувачка народна проза“. Тој процес на откривање присутен уште во предговорот на Сказни и сторенија низ творечкиот критериумски сооднос што го предложи Блаже Конески добива веќе свој адекват кој низ анализите на текстовите од народните приказни се потврди во сите „примероци на раскажувачките жанрови каде што се забележува неговиот самобитен стил со кој ги вообличуваше текстовите што ги слушаше и запишуваше. Стилски унифицирајќи ги своите собрани фолклорни текстови Цепенков го извиши нивното уметничко ниво, претставувајќи се себе си како несомнен нивни креатор, како талентирана раскажувачка личност“.³³

Показателот на натамошните понирања на оваа тема веќе чекори кон еден релевантен новум во фолклористичкиот третман на Цепенковиот однос кон приказната бидејќи тој „пред сè ја збогатува внатрешната фактура на приказната ја доразвива, ја приближува до посовремените видови на прозото кажување“.³⁴

³³ Томе Саздов, Приказните на М. Цепенков, Цепенков, Матица Македонска, Скопје, 1982, стр. 548.

³⁴ Гане Тодоровски, оп. цит. стр. 12.

Во текстот „Вампирските раскази на Цепенков Влада Урошевиќ³⁵ заклучува, дека, всушност, читајќи ги Цепенковите записи на народните верувања во натприродните сили „ние присуствуваме на раѓањето на уметничката литература од фолклорот. Вампирот и сеништето, тие привремени жители на народните умотворби секогаш се спремни да се преселат од подрачјето на оралното предание во областа на книжевната фантастика. Токму низ тој мотив Цепенков станува самостоен раскажувач: тој веќе не ги повторува традиционалните форми кои се сврзани неразделно со соопштувањата на дамнешните облици на народната фантазија; со вампирите и сеништата овој запишувач се наоѓа среде своето секојдневие и неговото перо мора да пронаоѓа нови форми на соопштување, неговата реченица добива нов ритам, неговиот став кон раскажаното суштински се менува. Макар што интенцијата на Цепенков во моментот кога ги запишувал вампирските истории била сосема поинаква ние, во тие текстови денес, гледаме не бележење на народните верувања туку прво, сеуште невешто но јасно навестено раѓање на уметничкиот прозен израз“.

Структуралната анализа применета во студијата на Атанас Вангелов „Силјан Штркот на Цепенков — позицијата на нараторот“³⁶ веќе покажа конкретни резултати врз основа на научните становишта од најнов датум, кои дилемата меѓу запишувачкото и творечкото во собирачкиот процес на фолклорот ја разрешуваат на тој начин што „самото усно уметничко дело го третираат како уметнички факт“. Разгледувајќи ги двете наративни позиции во Силјан Штркот низ композиционата сложеност на „нетипичното“ сиже, доаѓајќи од согледувања кои имаат надградувачки карактер во смисла на покренатото прашање од страна на Конески во врска со „изневерувањето“ и во врска со „прозата на Цепенков“ Вангелов заклучува: „Цепенков има авторски удел во запишувањето народни умотворби не само според природата на таа работа која е неможна без тој удел, како што покажуваат најновите теоретски истражувања, не поради изразената и засведочена лична свест за таа работа, не само поради особеностите на неговиот стил кој истакнува очигледни индивидуални црти (врз основа на тоа веќе може да се говори за индивидуализацијата на една конвенција, тоест за нејзино оживотворување, во крајна линија укинување), ами и според еден вид интервенција која се распознава во конструкцијата на самото сиже на приказната, која по една линија отстапува од принципите на самиот жанр а по друга ги

³⁵ Влада Урошеваќ, Вампирските раскази на Цепенков, Цепенков — Матица македонска, Скопје 1982, стр. 603.

³⁶ Атанас Вангелов, Силјан штркот на Цепенков, Цепенков — Матица македонска, Скопје 1982, стр. 619—634.

еластичира тие принципи до тој степен што и самите стануваат конституенти на нови раскажувачки форми.“

Согледано низ призмата на ваквите воспоставени научни релации делото на Цепенков не само што се izdelува од целокупниот собирачки круг во македонската фолклористика туку, тоа добива сосема оригинално, специфично различно третирање во кого тешко можат да се одредат границите меѓу индивидуалното и колективното за што се говори и во посебниот прилог на оваа тема: „Кон прашањето за индивидуалното и колективното во делото на Марко К. Цепенков“ од Димче Најчески.³⁷

Низ афирмацијата на дилемата за „разделот меѓу Марко Цепенков, запишувач и фолклорен творец и Марко Цепенков како авторска индивидуалност односно меѓу фолклорното и литературното во делото на Марко Цепенков можеме да зборуваме за совпаѓање на фолклорното-колективното и индивидуалното-фолклорното, кога запишувачот Марко Цепенков едновременно се јавува и како интерпретатор односно како импровизатор на народните умотворби.“

Исто така низ согледувањето на Васил Иљоски³⁸ во врска со овој комплекс на прашања може да се пронајде позиција на уверување која е заснована на одредени споредбени видувања во кругот на македонските собирачи при што се истакнува дека „Марко Цепенков“ е еден од најнадарените создавачи на народни умотворби, посебно во раскажувачката проза во која тој внел таков голем личен удел што во неа закономерно дијалектички се укинува противречноста меѓу колективното и личното творештво и во такво не апстрактно и формално логичко туку конкретно дијалектичко мислење и гледање без апсолутизирувачко поларизирање на поимите, прозата на Цепенков може да се одреди и како негова лична проза“.

Научниот процес отворен во македонската фолклористика во врска со третманот на Цепенков по двојата улога на „талентиран раскажувач и најголем собирач на народни умотворби“ односно за него како за „автентичен писател“ веќе имаат свој научно објективизиран и фундиран пристап во кого подеднакво ќе може да се откриваат аргументите на едната определба во полза на другата и обратно, затоа што постоењето на неговото автентично творештво што беше објавено кај нас ја дополнува претставата за него како за „централна фигура на македонската литература од средината и втората половина на XIX век

³⁷ Димче Најчески, Кон прашањето за индивидуалното и колективното во делото на Цепенков, Цепенков — Матица македонска Скопје, 1982, стр. 635—649.

³⁸ Васил Иљоски, Прозата на Марко Цепенков, извор и инспирација, Цепенков, Матица македонска, Скопје 1982, 81—92.

³⁹ Гане Тодоровски, оп. цит. стр. 30.

кај нас“ како што го одредува Гане Тодоровски³⁹ подвлекувајќи дека познавањето на „неговата непристорена и своевидна литературна реч е императив за сегашниот миг од развојот на македонската литература, во името на континуитетот кој постоел и ќе постои помеѓу писателите од различни генерации во нашата литература“.

Во врска со значењето на собирачкиот опус посебно внимание во македонската фолклористика предизвикале легендите и преданијата за кои и поодделно е пишувано⁴⁰ со анализа и класификација според современите меѓународни критериуми во кои на соодветен начин влегува и овој дел на импозантната собирачка актива на Цепенков. Религиозните простори од кои потекнуваат легендите претставуваат можност за одреден вид на фолклористичка реконструкција на нивните фабуларни текови независно од тврдењата во врска со фактот дека тие „спаѓаат меѓу мотивски понеоригиналните приказни“. ⁴¹ Што се однесува до преданијата и обидот за нивната типолошка класификација⁴² може да се согледа научната и посебно апликативната полезност од таквиот тип на детерминирање на жанрот кој би бил вклучен во истражувачки процеси на разни научни области.

Значењето на кратките фолклорни жанри во собирачкиот опус на Цепенков низ собраните пословици, поговорки, клетви и благослови е определено како „верна слика на општествено-патријархалните и морално-етничките норми што ги фиксирало времето низ разните периоди“⁴³ додека нивните детални анализи го чекаат својот специјализиран истражувач,

Етнографските материјали што претставуваат уште еден оригинален придонес на Цепенков во широката мапа на нашата собирачка актива гледана токму од позициите на крајот на XIX век кои продуктивно го одредуваат денешното гледиште на фолклористиката, ентологијата, лингвистиката и историјата со право се нарекуваат „мал македонски етнографски лексикон“.⁴⁴ Илјадата единици на народни верувања, кобења, обичаи, толкување на соните и соните како и детските игри и по-

³⁹ К. Пенушлиски, Прилог кон проучувањето на собраните легенди Цепенков, Матица македонска, Скопје, 1982, стр. 558—573.

Т. Вражиновски, Преданијата собрани од М. Цепенков, Цепенков, Матица македонска, Скопје, 1982, стр. 574—585.

⁴¹ Томе Саздов, Марко Цепенков како собирач... Скопје 1974, стр. 101.

⁴² Танас Вражиновски, Типолошка класификација на преданијата собрани од М. Цепенков, Симпозиум за Цепенков, Скопје, 1981, стр. 37—45.

⁴³ Томе Саздов, Предговор кон VIII том од Македонски народни умотворби I—X, Скопје 1972, стр. 6.

⁴⁴ К. Пенушлиски, Кон етнографските материјали на Цепенков, Македонски народни умотворби I—X, том IX, стр. 417.

себно баењата влегуваат во фолклорната ризница на онаа неисцрпна од логичкиот кодекс на мислењето недостижна сфера во која се одредува транс-историската димензија на времето во човекот и неговиот никогаш докрај неразоткриен свет.

Согледувањето на овој комплекс на значења во македонската фолклористика и од позициите на фактот што тие се напишани на македонски јазик го утврдува идното поле на започнатите историски процеси за одредувањето на тој „чисто етнографски и филолошки материјал, историски и литературен пишувач или објавувач во текот на цели две историски пресудни децении како импресивен квантум со богата разновидност допрва ќе го привлекува вниманието на македонските филолози и историчари кои бездруго во него ќе ги бараат и основите на Мисирковите норми.“⁴⁵

Може слободно да се заклучи дека прашањата што ги покренала македонската фолклористика во врска со значењето на собирачкиот опус и самата вертикала на јазикот која бликнала од чинот на неговото откривање го формираа тој незаобиколив координатен систем низ чија точка на пресекување минувале сите „прави“ и „криви“ линии на македонската преродба.

Местото на Цепенков во тековите на македонската преродба

Евидентноста на фолклористиката и книжевната историја во случајот на определувањето на местото на Марко Цепенков во тековите на македонската преродба се должи на фактот што низ откривањето на неговиот собирачки опус се наметна и прашањето на неговото место како негов „вистински креатор“.

„Промовирањето“ на Цепенков во македонските книжевни простори ја имаше дражта на откривање во кое се вклучува и емотивниот и објективниот историски ум истовремено. Двете реализации на тоа дејствително поле на неговото одредување во континуитетот или дисконтинуитетот на контроверзните и докрај несогледливи процеси од втората половина на деветнаесеттиот век сè подеднакво важи за сегашната временска дистанца низ која треба да се реконструира чинот на континуирањето на книжвено историскиот третман на делото на Цепенков и неговото место во македонската преродба.

Книжевно-историскиот контекст во кого Блаже Конески ја одредува позицијата на Марко Цепенков наспроти Кирил Пејчиновиќ, наспроти Рајко Жинзифов или наспроти делото на Кузман Шапкарев уште во првата поцелосна објава на Цепенков во Македонија значеше патоказ кој брзо беше оправдан не само од вклучувањето на неговото дело во просторот на најви-

⁴⁵ Томе Саздов, Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби, Скопје 1974, стр. 62.

талните интереси на конституирањето во македонскиот книжевно-историски континуитет туку и на планот на автентичните рефлексии во современиот книжевен израз кој токму во нив се сретна со својата „доцна откриена“ традиција.

Времето на Марко Цепенков означено како „ек на народното будење“ и автентичните потреби од кои самиот тој поаѓа во одисејата на собирањето на народната мудрост непосредно сврзан со распламтената преродбена активна на Димитар Миладинов или со „покојнио мученик“ како што го нарекува Јордан Хаџи Константинов — Џинот, преку непосредните врски со Конне Самарџиев или со Шапкарев означуваат еден отворено дејствителен простор на неговата рационална определба да влезе во тоа искушение“ како што берат пчелите мед и восок по горите и го носат в кошарите“ израснувајќи и самиот во самостојна творечка личност низ објавените песни, белешките за македонските војводи како и драмата „Црне војвода“ кои заедно ќе бидат предмет на нашето разгледување во склопот на нивните досегашни критички толкувања и тоа одделно, во засебна целина.

Импозантното дело на Цепенков сега веќе гледано во рамките на „преродбенската генерација“ заедно со имињата на Димитар и Константин Миладинови, Кузман Шапкарев, Рајко Жинзифов, Партенија Зографски, Георги Динката, Андреја и Константин Петковиќ, Георги Цулевски, или Григор Прличев ја пополнува онаа празнина која зајеше пред употребуваниот јазик „без литературна норма“ и по чудните патишта на инстинктивната духовна самоодбрана, се движи право пропорционално во научните сознанија на македонската книжевна историја со сите оние Цепенкови „посмртни дебитирања пред македонската јавност“ како што луцидно ги одредува Гане Тодоровски.

По објавувањето на целокупните микрофилмувани материјали од страна на Кирил Пенушлиски во различните текстови посветени на неговото дело тој го означува Марка Цепенков како „најинтересна личност во нашата преродба“ воведувајќи го од фолклористичкиот пристап во книжевно-историскиот простор и на тој начин согледувајќи ја неговата димензија која претставува плодотворна апологија на двојството собирач-креатор.

Во монографската студија на Томе Создов „Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби“ се наведуваат корените на „развиорувањето на духовно-интелектуалните сили на нашиот поробен народ“ поврзани со црковната борба во втората половина на деветнаесеттиот век низ која „позасилено се пројавува македонската преродба. На црковната, се надоврза училишната борба која претставуваше несомнена потврда на преродбенскиот процес на македонскиот народ. Со побројното отворање на училиштата на нашиот терен беше еден од највита-

ните фактори на преродбата во Македонија. Хатихумајумот од 1856 година им даде право и на Македонците да си отворат училишта на мајчин јазик, кое беше обилно користено. Така веќе во 1857 година беа отворени училишта на мајчиниот македонски јазик во Битола, Охрид, Прилеп, Кукуш, Дојран, Струмица и во други места.^{45a}

Коинциденцијата на Хатихумајумот и доаѓањето на Димитар Миладинов во Прилеп како и појавата на првите учебници на македонски јазик из процесот на „возродувањето на словенската просвета во Македонија“⁴⁶ како што ќе биде означен почетниот тек на македонската преродба низ нејзиното дефинирање од страна на Блаже Конески, како да го антиципира и самиот иден духовен живот на Марко Цепенков во безграничните простори на народната мудрост и нејзиното пресознавање токму со македонскиот народен јазик кој во неговото дело ќе формира своевиден музеј на својата духовна, социјална, историска и национална традиција.

Во таа смисла во анализите на развојните фази на македонската преродба што ги среќаваме кај Димитар Митрев се подвлекуваат сè понатгласените „појави на македонски национално-културни струења со јасни пледирања и аргументации на македонската индивидуалност и култура.“⁴⁷ Името на Марко Цепенков, сега веќе независно од фактот на кој начин ја остварило својата рефлексција врз времето во кое го остварува своето собирачко и творечко дело со сигурност се вклучува на челните позиции на таа втора, повисока фаза на развојните текови на македонската преродба во која покрај прашањето на народноста се решава и прашањето на јазикот. Местото што современата македонска литература наука му го одредува на Цепенков секако треба да се поврзе со определбата на Димитар Митрев која може да се однесува и на самата позиција на Цепенков во преродбата и на празнината што настанала меѓу неговиот завршен творечки и животен круг наспроти научниот одглас на историската реконструкција која доаѓа многу подоцна. Во овие релации Митрев ги посочува и вредносно ги третира тие празнини во врска со преродбенската вертикала заклучувајќи дека „трајното, вистински перспективното во историските чинови не се одмерува само во одласот на времето во кое настануваат. Интересот на поколенијата и вниманието на идните судници не еднаш се покажале рамнодушни или крајно супопарни спрема збиднувањата што биле премногу шумни во нивното некогашно времетраење. А некои подруги некогашности макар што не добиле веднаш по појавата своја, автентично признание или

⁴⁵ Томе Саздов, Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби, Скопје, 1974, стр. 62.

⁴⁶ Блаже Конески, Кон македонската преродба, Скопје 1959, стр. 20.

⁴⁷ Димитар Митрев, Минало и литература, Скопје 1970, стр. 222—223.

суштинското во нив трпело одхотирадите на погрешно упатените словоогласувања, со особена сила и за долго го привлекуваат пиетотот на тие кои му припаѓаат на новото време. При која и да било средба со историското-првенствено е во однос на оценката прашањето за остварената проекција во пределот на иднината. Ќе ја натфрлат ли настаните на минатото епохата што ги создала станувајќи дел од битките на посложената и повисоката развојност, тие неизбежно прераснуваат во жива, одухотворена сопственост на низа генерации. И најопипливо е тоа кога историското — во видот на традицијата им се наложува на потомците што чекорат по друмот на историјата понесени од нејзините понови и посмели преобразувања. И тогаш, со право тврдиме, дека минатото не е само историја, дека со најразличното во себе знае и за своевидни делувања во светот на сегашното.⁴⁸

Токму во овој „свет на сегашното“ или во овој наш „предел на иднината“ се определува значењето на Марко Цепенков низ призмата на односот кон тој „високо издигнат култ на народната, традиционалната или усната книжевност, тој култ кон фолклорот како краен израз на целокупниот интелектуален, емоционален и материјален живот на народните маси“ што во истражувањата на Харалампие Поленаковиќ за преродбенскиот период се наведуваат како основни двигатели на тие процеси и историските мисли на нивните творци.⁴⁹

Научното поле кое ги следи тие паралелни континуитети на надополнување меѓу личностите на македонската преродба кои дејствувале во нередок број на примери и не знаејќи еден за друг, исто така вклучва таков тип на споредбено елаборирање на овој „долготраен и нерамномерен развоен процес“ во кое се огледува можноста временски и мисловно да се артикулира нивното мѓусебно влијание“. Богатиот и вонредно разновиден опус на Марко Цепенков — пишува Блаже Ристовски⁵⁰ во одредениот степен на нашиот развиток, даде веројатно најбогат фонд фактички материјал што беше користен како за различувањето и омеѓувањето на соседите, така и во изградувањето и афирмирањето на националната македонска свест и култура, дури и независно од именската детерминација што инаку не е без значење за општиот тек на македонскиот национално политички развиток“.

Обележјето што на втората фаза од македонската преродба ѝ го дава делото на Марко Цепенков низ рефлексите

⁴⁸ Димитар Митрев, оп. цит. стр. 135.

⁴⁹ Харалампие Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, стр. 7.

⁵⁰ Блаже Ристовски, Некои аспекти на улогата на фолклорот и фолклористиката во процесот на македонската национална афирмација во XIX век (Со оглед на делото на Цепенков), Симпозиум за Цепенков, Скопје 1981, стр. 425—434.

што на фолклористички, духовен и јазичен план ги остварува со оној природен оптек во кого историјата не бара посредници влегуваат во тогашниот „пресек на времето“ со сета своја тежина и неповторливост и затоа „не е случајно што и К. Мисирков и други македонски дејци толку усрдно ги проучуваат и умешно ги користат зборниците на Миладиновци, на Шапкарев и особено СБНУ, каде што можеше да се најдат умотворби од скоро сите краишта на етничка Македонија. Колку и да беа тие замешувани сред бугарските материјали, за стручното око тие беа достатно диференцирани и, што е најважно достапни за истражување. Записите на Марко Цепенков, токму на тој стадиум на нашиот развој ја одиграа најзначајната улога, зашто ја изразија вирулентноста на македонскиот народен збор во еден писмен израз па дури и со азбука и правопис што беа исползувани во „Лоза“ и се рефлектираа во „За македонските работи“ и „Вардар“ повлечувајќи ја линијата до Комисијата за македонскиот литературен јазик и правопис во 1944 и 1945 година“.³¹

Книжевно-историската реконструкција на настаните од двете последни децении на минатиот век во чиј почетен период ќе се појават песнарките на Ѓорѓија Пулевски како и дејноста на Петар Драганов, егзархиски професор во Солунската гимназија од чиј тротомен зборник ќе се појави само првиот том под наслов „Македонско-славјански сборник“ (1894) според истражувањата на Блаже Ристовски се надополнуваат и во контекстот на појавата на повеќето автобиографии на македонски дејци. „Првата автобиографија во Македонија од неговото време и на македонски јазик е напишана од Ѓурчин Кокалески. Потоа сличен обид направи К. Шапкарев, но завршената и мошне обемна верзија му е на бугарски. Од литературно гледиште најиздржаната автобиографија во XIX век беше онаа на Ѓ. Приличев, но и нејзиниот автор не го искористи мајчиниот збор. Во 1896 година, бездруго по углед на Ѓ. Приличев, во Софија беше напишан и автобиографски прозен текст на Марко К. Цепенков. Оваа прозна творба е најдолгиот прозен македонски состав до појавата на книгата на Мисирков. Автобиографијата на Цепенков е важна стапка и во историјата на македонскиот литературен јазик и во историјата на македонската литература“.

Заокружениот поглед на појавите и процесите во преродбенското движење во Македонија низ релациите што делото на Марко Цепенков ги остварува во својата комуникација со дејноста на поглемиот број на личности во македонскиот преродбенски круг претставува веќе еден нов научен простор во кого македонската книжевна историја и покрај сите отежнителни

³¹ Блаже Ристовски, оп. цит. стр. 431.

околноста во врска со недостапноста на архивите во соседните и во некои други земји во светот ќе го остварува својот продолжителен поход во конституирањето на книжевните континентети не со „задоцнетата“ туку со повратната историска логика. Таа логика во чиј систем на мислење се вклучува и поширокиот интернационален простор на рецепцијата на делото на Цепенков кој што се огледува и допрва ќе се огледува не само во југословенски туку и во европски рамки, претставува сигурен показател на чинот на едно *откровение* кое без предизвикот, мотивацијата и усилбите на македонската фолклорна и книжевно-историска наука ќе останеше во сенката на забравот на балканските контроверзи и меѓуетнички дисквалификации.

„Пределот на иднината“ што треба да биде исполнуван со новите сознанија за Марко К. Цепенков е отворен и во него сигурно ќе се остварат пророчките зборови од оној редок и чудесен миг на проблесок на свеста од крајот на Автобиографијата: „Еј боже мој, боже мој, си велеш сам во себе, вистина, зборовите твој сет вистински, што си кажал во Евангелието: барајте да најдете, клукајте да ви отворат и сакајте да ви даат“!

Jordan PLEVNEŠ

MARKO CEPENKOV IN DER MAKEDONISCHEN FOLKLORISTIK UND LITERATURGESCHICHTE

Zusammenfassung

Die Erscheinung Marko Cepenkovs im makedonischen geistigen Raum mit seinem sammlerischen Werk, das zum ersten Male nach der Übertragung der Mikrofilme aus der Sofijoter Archiven das Tageslicht als Einzelausgabe erblicken wird, transformiert sich in ein bedeutendes Kulturereignis mit nicht absehbaren positiven Rückstrahlungen in der Gründung des Bezugs makedonischer Literaturgeschichte und Folkloristik zu ihrer eigenen Tradition. Der Text sublimiert diese Anschauungen durch eine eigene Projektion in der er sie, durch einen ausgewählten Zugang, in Zusammenhang mit der geistigen Krone der makedonischen Aufklärung setzt. Das Werk Marko Cepenkovs ist eine Quelle unerschöpflicher Inspiration für das literaturgeschichtliche und folkloristische Versinken in seine reichen Strömungen.

Фанија ПОПОВА

УДК 398.87 (497.17) (049.3)

БАЛАДИТЕ ВО МАКЕДОНСКОТО НАРОДНО ТВОРЕШТВО

Започнувајќи некаде од шеесеттите години на овој век па сè до нашите дни, најразновидните проблеми сврзани со народните балади на многу конкретен начин претставуваат „тема на денот“ во науката за фолклорот. Тоа е тема што интригира без оглед на фактот што специфичностите на жанрот горе-долу, на некаков начин се определени уште во XIX век.

Терминот БАЛАДА потекнува од латинскиот збор *ballare*, односно провансалскиот *ballade*, што значи игра, песна што се игра. Се чини дека токму ваквото значење на зборот ја внело и сета конфузија во однос на разните песни кои се јавуваат под овој термин што се проширило и на прашањето за нивната историја. Во рамките на народната книжевност зборот има повеќе значења не само кај разни народи, туку и на подрачјето на една национална книжевност.

Во Енциклопедија Британика народната балада се објаснува како колективно, спонтано, анонимно творештво кое му припаѓа на епскиот, епско-лирскиот, односно чисто лирскиот род кое се пренесува по устен пат, а во француските енциклопедии терминот е синоним за народна песна воопшто.

Според Von Jakob, F. Marković, D. Subotić, W. Entwistle, A. B. Lord, под овој термин се подразбира епска песна, пред сè онаа што потекнува од српскохрватското подрачје.

Баладата е песна која во својот изворен облик се интерпретира на оро, при што зборот, музиката и движењето се соединуваат и создаваат почеток на драма (H. Seeman, M. Sertić). Баладата секојпат се интерпретира колективно (L. Varguas).

Според Д. М. Балашов, баладата е раскажувачка, наративна песна со драмски карактер. Потеклото ѝ е анонимно, се пренесува по устен пат, а во традицијата живее во низа варијанти. Таа е едноставна, со постојан метар и рима, концизна е во кажувањето, а воедно објективна и безлична. Тоа се не-

колку покарактеристични мислења за дефинирањето на народната балада кои би можеле донекаде да ги илустрираат дилемите и колебањата кои сè уште се присутни во науката.

Според податоците со кои располага историјата на литературата, првите збирки народни балади се појавиле во Данска и Шпанија, но вкусот за ваквата поезија се вообликува во Англија во XVI век. Во 1765 год. во Англија се појавуваат три книги (збирки) на „груби песни на старите барди кои пееле за народот“ на Томас Перси. На англиски јазик е и најстарата забележена балада во втората половина на 16 век. Тоа е песната за Јуда која на карактеристичен начин за баладата ја обработува познатата библиска приказна.

Томас Перси терминот го воведува по совет на Вилијам Шенстон кој сугерирал да се издвојат наративните песни исполнети со акција од оние во кои преовладуваат чувствата.

Кај нас овој термин започнува да се употребува дури кон крајот на 19 век. Вук Караџиќ сè уште зборува само за песните „на меѓа“ во Предговорот на првата книга во 1824 год. Запишувачите на овој вид песни од 16 век, не ги класификуваат по видови.

Од теоретски аспект, на прашањето посебно внимание му обрнале Ватрослав Јагиќ и Аугуст Шеноа, при што првиот ја подвлекува нивната куса форма, динамиката, наративниот и драмскиот карактер, а вториот нејзината емотивност, лиричност, романтичност и тенденцијата кон чудесното и волшебното. За нашата фолклористика секако дека е битно што првите записи на народните балади се многу постари од терминот за овој вид песни. Вакво мислење застапува Нада Милошевиќ — Горѓевиќ, илустрирајќи го ова свое искажување со записите на Петар Хекторовиќ во неговото дело „Рибање и рибарско приговарање“ во 1555 год.

Всушност, позабележителната теоретска расправа околу проблемот на баладата и романсата во нашата фолклористика започнува со Фрањо Марковиќ,¹ чие внимание ќе биде насочено кон нивните поетски вредности и кон воочувањето на разликите меѓу нив. Ваквиот пристап значи голем чекор напред во нашата фолклористика, бидејќи за прв пат поставува јасни жанровски граници меѓу баладата и романсата.

Од крајот на XIX век па сè до крајот на Првата светска војна, се одбележуваат повеќе текстови кои главно можат да се сметаат за теоретски прилози кон баладната проблематика. Во таа смисла би ги спомнале прилозите на Н. Андриќ, М. Огризовиќ и Д. Прохаска.² Меѓу двете светски војни се јавуваат повеќе автори чие внимание ќе биде насочено кон овој проблем: М. Гаваци, К. Георгиевиќ и др. Паралелно со нив ќе се јави и интересот на странските слависти во прв ред кон „Ха-

санагиница“, но веќе со попрецизен и посеопфатен приод во литературно-историската проблематика на народната балада — Г. Геземан, А. Вајан и др.³

Интересот кон проблемите и разните прашања што ги наметнува баладата продолжуваат и по Втората светска војна, а на некаков начин се наметнуваат и како современи, особено со бројните прилози по повод одбележувањето на двестегодишнината од објавувањето на „Хасанагиница“. Спомнатава балада ќе стане повод за многу трудови чие внимание ќе биде насочено кон теоретскиот аспект на јужнословенската балада и барањето соодветно место во контекстот на европските народни балади“.⁴

Од овој кус преглед се наметнува заклучок дека и прашањето на македонската народна балада не би можело да се набљудува и разгледува изолирано, туку тоа неопходно се поврзува со литературно-историските и литературно-теоретските расправи не само во југословенски, балкански, туку и во многу пошироки рамки.

Што се однесува до транспонирањето на терминот балада, во македонската фолклористика е прифатен според критериумите што важат во меѓународната терминологија, со нужниот респект кон специфичностите што таа ги содржи на нашиов терен.

Првите записи на македонските народни балади што до сега се познати, ги среќаваме во познатиот Ерлангенски ракопис, што секако не може да даде одговор на прашањето за времето на нивниот постанок. Притоа, овој проблем не се однесува само на баладите, туку и на другите родови и жанри во народното творештво. Кога на нашиов терен можел да биде создаден овој поетски облик — тешко би можело да се одговори, од проста причина што засега не се познати записи од постар датум. Тоа практично значи дека можеме да се движиме само во границите на претпоставки дека баладите на овој терен живееле многу порано од годините на нивното фиксирање. Потврда за ваквата претпоставка наоѓаме во нивната бројна застапеност. Во Зборниците на македонски народни умотворби и разните списанија од XIX век што зборува за голема традиција, утврдена и јасна профилација на овие песни. И во историските проследувања на европската балада фолклористиката не го кажала сè уште својот последен збор, а сè што се нуди како одговор не ги минува границите на претпоставки, иако некои национални литератури оперираат со записи од многу постар датум. Претпоставките за времето на постанокот на баладите се прават и од аспект на нивната тематика, односно кој е периодот и каква била општествено-економската условеност за да се изгради определена тематика.

Слојот балади со митолошки и пагански елементи секако го сметаме за најстар, но исти такви елементи, дури и со пресудно значење ќе сретнеме во контаминација со посовремени теми и проблеми. Изолирањето на тие елементи, во никој случај не може да биде пресудно за временската определба на народната балада. Од проследувањето на досега забележените примери може да се забележи дека баладите со митолошка, легендарна и слична тематика поставени во сооднос со баладите од семејниот живот се далеку помалубројни, односно претставуваат многу помал процент во однос на севкупната баладна продукција кај нас. Ваквите теми во македонските балади немаат толкав акцент за да можат да се доведат во врска со определено време на нивното раѓање.

За македонската народна балада не е карактеристична ниту јуначката тематика што се јавува во епските песни, како што е случајот со англиско-шкотските за Робин Худ и разните гранични конфликти, скандинавските за Сигурт (односно Зигфрид кај Германците), шпанските за војните со Маврите итн. итн. Тоа не значи дека во некои епски песни не се среќаваат и баладни елементи, а исто така има и појави на двојни тематски обработки — епски и баладни, но тие се толку исклучителни што не можат да доведат до било каков заклучок во смисла на временското поврзување на едните со другите. Дури, не би можеле да се доведат во врска ниту честите епски постапки во баладната концепција, но во таа смисла има голема логика да се прифати искажувањето дека на нашиот терен нема сигурна потврда дека баладите се производ од епските песни преку елиминирања и контрахирања.⁵

Можеби постои поголема можност за временското лоцирање на баладите чии конструкции се базираат врз историска тематика, иако и во тој случај се нужни извесни резерви. На пример, баладите градени врз база на инцест меѓу брат и сестра како последица од периодот на робувањето под Турците, можат ли со сигурност да се врзат исклучиво за определениот временски период? Што ако, условно кажано, еден вид данок во крв постоел со навлегувањата на разни диви, примитивни племиња за што зборуваат и конкретни примери во советското и бугарското народно творештво, а јаничарството претставувало само нов, згоден момент за обликувањето на стариот мотив!

Од друга страна, ако врз база на богат материјал сакаме да докажеме дека баладата е утврден и независен облик, тогаш ниту од теоретски аспект не би стасале далеку ако времето на нејзиниот постанок го врземе за некои други попримитивни, односно посложени облици.⁶

Од сев ова може да се насети зошто прашањето околу староста на баладите, односно приближно утврдување на времето на постанокот на нивниот праоблик е сложено и не нуди

голем простор за евентуално разрешување ниту од историски, ниту од теоретски аспект. Впрочем, колку е тој проблем непремостлив зборуваат и обидите околу разрешувањето на прашањата за генезата на некои мотиви. Тешкотиите се забележливи уште веднаш, на навидум наједноставни прашања — генезата на интернационалните мотиви. Најголемите заблуди, што всушност се далеку од научните толкувања, се прават кога многу национални литератури се обидуваат да докажат дека соодветниот мотив, односно прамотив им припаѓа токму ним. Ако ваквите толкувања можеле да најдат свое оправдување во XIX век и дури да бидат симпатични во своите романтичарски настојувања, тоа во никој случај не може и не смее да го толерира современата наука која нема потреба од национални обремености.⁷ Бројните примери веднаш го демантираат тоа. Мотивот на чудните раѓања — варијантите за создавање живо суштество од глина или земја, во современата фолклористика има свое толкување како мотив со голема древност, уште од периодот на тотемизмот. Советскиот научник В. Проп⁸ смета дека не сите случаи произлегуваат од тотемизмот. Создавање дете од глина е познат мотив во прозното народно творештво на Мексиканците. Овој мотив е познат уште во Вавилон, а траги од него се пронајдени напишани со клинесто писмо⁹ — Аруру, божицата — мајка ги создавала своите луѓе од земја или глина.¹⁰ На ова најверојатно се надоврзала и христијанската религија која проповеда дека господ го создал Адама од земја итн. Од сиве овие податоци станува јасно дека баладите со овој мотив не доближуваат до мотивите за создавањето на првите луѓе, при што прашањето за генезата на овој и низа други мотиви, станува навистина беспредметно. За низа други мотиви за кои се сметало дека во својот праоблик се среќавале во митологијата на старите Грци, Фрејзер дава примери за многу постари митологии со речиси исти системи како и олимпискиот пантеон.¹¹

Ако се ограничине на примерите од нашиов терен, веднаш се соочуваме со истите проблеми, Мотивот на жртвата при градба на некаков објект е познат кај сите балкански народи, а најпотполната варијанта секако ја имаат Романците. Македонските варијанти се исто така бројни, а интересни се отстапувањата во интерпретациите на различните јазични подрачја: додека во македонските варијанти несреќната жена, во моментот кога станува свесна за неминовноста на својата судбина го моли сопругот да ѝ помогне или да направи некаква последна услуга, во варијантите од албанското јазично подрачје забележливи се сосема поинакви детали. Свекрвата е столбот на куќата што определува која невеста ќе носи ручек на мајсторите. По добивањето на заповетта нес-

реќната жена молчешкум и покорно го прифаќа сопствениот животен крај. Во македонските варијанти советот за задолжителното вградување жртва се добива преку сонот на еден од мајсторите, или како советник се јавува самовила, во албанските варијанти советот се добива од некој светец. Прашањето се наметнува само по себе: која од овие варијанти, создадени на ист терен содржи поархаични елементи и кој бил праобликот на оваа балада од кој се развиле двете варијанти?

Секако дека е интересно и прашањето за средината во која се создавале и живееле македонските народни балади, кое не би можело да се набљудува изолирано од проблемот на живеењето на севкупната усна продукција. Секако дека овој жанр претставува само еден дел од тоа богатство (и според квантитет и според квалитет) народно творештво, а неговите интрепретатори низ вековите успеале да го сочуваат од заборавот, менувајќи и дополнувајќи го со нови елементи диктирани од соодветните општествено-економски и историски услови.

Баладната продукција во Македонија е неверојатно богата и разновидна, а како поткрепа на ова искажување се бројните веријанти чие фиксирање започнало уште во првата половина на XIX. век. и кое сè уште трае. Во настојувањата за што попрецизно утврдување на условите во кои функционираа народната балада како дел од народното творештво, се наметнува како неопходно да се расветли прашањето за облиците на живеење. Секако дека притоа неминовно би морало да се појде од семејството како основна општествена клетка. Најверојатно дека едно семејство, освен своето приватно живеење имало некаков облик на „јавно“ живеење со нужната резерва при прифаќањето на терминот што би се подразбирал под „јавно“ живеење. Старото патријархално семејство чии облици успеале долго да се одржат во нашава средина, во прв ред благодарейќи на познатите историски услови, било бројно со оглед на фактот дека сите машки членови со своите семејства останувале во рамките на големото семејство. Во секоја куќа постоело место, најчесто крај огништето, на кое се собирале сите членови на семејството на седенките што биле вообичаени, особено за време на зимските вечери и ноќи. Ваквите собири биле zgodни и за довршувањето на некои ситни домашни работи, но и за раскажување и пеење. Тоа бил единствениот начин да се забораваат грижите на секојдневието, но и да се сочува свеста за сопственото постоење: верата, јазикот и традицијата.

Најпримитивниот облик на јавното живеење на ова семејство секако бил кога на спомнативе седенки се вклучу-

вале и членовите на поширокото семејство-роднините или комшиите. Повод за ваквите собири можела да претставува работата, славите, разните празници, крштемки и свадби. Тоа биле местата на кои се раѓале и живееле разните облици на народното творештво, а секако и на баладата. Од податоците што ги нудат некои од постарите записи се знае дека како интерпретатори на народните балади се јавувале и мажите и жените, а баладата, со својата тематика која секојпат е исклучителна, секако дека била многу погодна да се привлече вниманието на присутните. Исклучителните личности за кои се пее во баладата, односно исклучителните животни состојби кои единствено и можат да создадат исклучителни личности, секојпат се слушаат со големо внимание и напрегнатост, но оставајќи длабок впечаток кај присутните тие едновременно го создаваат и нужниот предуслов за нивното прифаќање и натамошната усна трансмисија. Дури и во оние периоди од нашата историја кога јавното исполнување на народните песни било жестоко казнувано од најразновидни причини, баладата се покажала неверојатно витална секако како дел на севкупната народна традиција.

Неверојатно богатата народна продукција секојпат е пожива на пониските степени од развојот на едно општество, така што ваква продукција е карактеристична и забележена во раниот развој на многу цивилизации. Секој човек, освен потребата за самоодржување, чувствува внатрешна потреба да се изрази, да се покаже и докаже преку работата, но и преку креативен чин. Во таа смисла развитокот на усната традиција во сите нејзини видови и облици е поевидентна во културното живеење на оние средини во кои писменоста е на многу ниско ниво или наполно отсуствува. Ваквото делумно или потполно отсуство на писменоста го смалува или наполно го исклучува изразувањето преку напишаниот збор, но едновременно благотворно влијае врз развитокот на усната книжевност. За ваквата состојба на културен план во Македонија постоела и „погодна“ историска условеност: релативно раното губење на самостојноста и попаѓањето под петвековното турско ропство во почетокот на седмата деценија на XIV. век. Секако дека тоа е период во кој не може да се зборува за било какво образование, особено кога се знае дека сите оние области што попаднале под турското ропство, практично биле вратени во времето на најраниот, најпримитивниот облик на феудалното владеење. Народното творештво било единствениот начин и пат да се сочува националната самобитност. Патријархалното семејство уште повеќе се зат-

вора, љубоморно чувајќи ги сопствените традиции. Новонастанатите услови нуделе и нови теми за уметничко креирање. Данокот во крв, грабењето христијански моми и нивното потурчување, појавата на индивидуални, а подоцна и масовни отпори против ропството, се наполно нови теми кои ѝ се наметнувале и на баладата, но нудела можности и за преобликување на старите теми на кои им се втиснувал печат и изнесувал дух на новото време. Социјалните елементи во баладата ќе бидат потенцирани во уште поизразена форма. Издржувањето казни во турските зандани, видови репресалии што ги вршеле Турците над недоволното население, претставуваат омилен поетски сижети што анонимниот пејач ги оформувал во разни облици, а меѓу нив и баладата која особено „погодувала“ за опевање на вакви настани.

При проследувањето на проблемот за живеењето на македонската народна балада, несомнено не го губиме предвид и сложениот културно-историски контекст, во кој многу битен елемент е националната и верската разновидност. Секако дека за творечкиот, креативниот чин кај народот на нашево подрачје, несомнено битен фактор претставувало и мешањето на разните култури со кои овој народ доаѓал во посреден и непосреден допир. На теренот на Македонија, освен Македонци, живеело и друго население: Турци, Албанци, Грци, Власи. Заедничкото неминовно придонело за мешањето на разнородните духовни традиции или само елементи на тие традиции што биле дури и постари од монотеистичката религија. Вкрстувањата и прифаќањата на ваквите елементи (кои имале и реципрочен карактер), секако дека претставува нужна последица на заедничкото живеење. Ваквата појава се евидентира и во народното творештво, а според тоа и во баладите. Забележени се многу заеднички баладни мотиви кои натаму се развивале како наполно независни варијанти.¹² Таков е мотивот на вградувањето (жртва при градба на некаков објект), за мртвиот брат што ја посетува сестра си, за продадената невеста која во купувачот ќе го препознае родениот брат, мажот на свадбата на својата жена, грабење мома од змеј, две сестри создаваат брат од глина итн. Повеќето мотиви се наоѓаат во народната поезија на сите балкански народи, но се јавуваат и во пошироки, интернационални рамки. Паралелното егзистирање на еднаков баладен мотив кој натаму добил специфична обработка, освен по пат на заемки меѓу припадниците на разни националности кои живееле под еднакви културно-историски и економски услови,

може да се објасни и по пат на трансмисија која се вршела на разни начини: во прв ред тоа биле трговските врски, разните војни во кои заеднички учествувале, миграционите движења итн. Во недостиг на фиксирани податоци, секако дека е многу тешко со сигурност да се зборува за ваквите појави, а ретките пишани извори се толку штурни, што не можат да не доведат до некакви попрецизни заклучоци. Еден таков податок датира од првата четвртина на XIV. век, оставен од византискиот великодостојник Никифор Грегорас, кој патувал во државничка мисија од Цариград на српскиот двор, оставил податоци за пеење „жални песни“ на населението што живеело во околината на Струмица. Во случај да го прифатиме овој термин и да го поврземе со терминот што е вообичаен меѓу народот за баладите кои се нарекуваат „жаљовни“, „жалосни“ или „жални“ песни, во тој случај го добиваме и првото, најрано сведоштво за нивното егзистирање (и тоа активно) на теренот на Македонија. Како поткрепа на ова размислување нека послужи и класификацијата во „Зборникот“ на браќата Миладиновци која, иако е направена според народната терминологија, не исклучува и извесни фолклористички познавања.

Од сиве овие обиди да се расветли прашањето, едно е секако јасно: македонската народна балада своето живеење го започнала, најверојатно, многу векови порано од нејзиното конечно фиксирање. Со текот на времето таа тематски се збогатувала, се менувала, а секако дека во овој неминовен процес некои теми делумно или наполно се загубиле. Меѓутоа, интересен е податокот кој зборува дека на теренот на Македонија некаде повеќе, некаде помалку, народните балади го продолжуваат своето активно живеење и до нашиве дни.

Проблемот на класификација на баладите во фолклористиката воопшто е многу сложен, а тоа веднаш паѓа во очи штом се имаат предвид разновидните критериуми уште при определувањето на баладата како посебен жанр. Но и покрај разните начини на кои се пристапува кон решавањето на ова прашање, сепак е поизразена тенденцијата кон тематската поделба. Ваквиот потход го среќаваме при класификацијата на скандинавските, англиските и германските народни балади, но и во историјата и теоријата на фолклорот на словенските народи. Со сета своја сложеност овој проблем се поставува и во однос на македонските народни балади. Голем дел од материјалот пројавува видлива тенденција на колевливост меѓу лирскиот тон и епскиот начин на кажување. Овие елементи најчесто се јавуваат во меѓусебна диспропорција што

од една страна ја усложнува работата, но од друга ја олеснува во смисла на барање внатрешни, карактеристични потенцијали кои би овозможиле еден поиздржлив критериум.

На поширок, југословенски план, при класификацијата на народните балади најчесто се применува критериумот според мотивите. Мотивот е земен како појдовна точка, како еден од битните белези на баладата, така што според определен мотив можат да бидат групирани поголем број балади. Секако дека ваквата постапка, колку и да е условно спроведена, има некои свои неотпорности. Поделбата на баладите според мотивите пред сè е гломазна, бидејќи бројот на мотивите во македонските народни балади е прилично голем. Мотивската класификација може да биде прилично воопштена и да се однесува на било чие народно творештво, особено ако се има предвид фактот дека голем број од тие мотиви носат интернационални обележја. Наполно еднаков мотив, врз кој се гради баладниот сижет, може да се сретне и во другите облици на народното творештво. Значи, мотивот не се јавува само како карактеристика на баладите и аналогно на тоа штом не е суштинско обележје, не може да претставува ниту препознатлив признак на самиот жанр. Од друга страна, основниот мотив во македонските народни балади не е од непроменлив карактер, не е постојан. Во примерите забележени од понов датум ваквата појава може многу добро да се уочи, а промените можат да бидат толкави што постојат примери во кои може само да се насети основниот мотив. Исто така не би смеела да се превиди уште една карактеристична појава: се случува во еден пример наполно рамноправно да бидат развиени два, па и повеќе мотиви како основни единици на сижетот, така што дилемите околу определувањето на основниот мотив стануваат уште поприсутни и поизразени.

Југословенските теоретичари на фолклорот во основа исто така го прифаќаат тематскиот принцип при поделбата на баладите, а најчесто преку синтагми кои ја опфаќаат содржината што секако наоѓа своја поткрепа во материјалот. Но најголемата незгода при примената на ваквата постапка некои научници ја гледаат во тоа што епската традиција кај југословенските народи покрива многу тематски подрачја на народната балада, особено кога станува збор за митолошки, легендарни и историски тематски подрачја.

Во Македонија сè уште не располагаме со потполна библиографија на народните балади од која би можел да се добие поцелосен увид во сите можни типови во кои таа се

јавува. Поаѓајќи од оваа, а исто така и од причините за кои веќе стануваше збор, тематската поделба во овој момент и при вакви околности се чини најприфатлива. Имајќи ги сите резерви при понудувањето на класификацијата, а воедно имајќи го предвид до сега расположивиот материјал, народните балади ги класификуваме во четири големи групи и тоа: 1. балади со митолошки содржини; 2. балади со легендарни содржини; 3. балади со историски содржини и 4. балади за лични и семејни односи.

Ваквата поделба, со мали отстапувања, претставува практика според која веќе се работело и кај нас при класификацијата на јужнословенските балади. Уште веднаш да укажеме на фактот дека последната група чии рамки ги опфаќаат баладите со личните и семејните односи е најбројна, од проста причина што во основата на македонските народни балади се наоѓа човекот, еден дел од неговата судбина кој станува судбински, а се прекршува преку призмата на семејството. Во прв план секојпат, речиси без исклучок, се наоѓа определена конфликтна состојба, без оглед на причините што придонеле за таквата состојба. Во ваквите балади причините како да се потиснати на втор план, што во никој случај не значи и дека се небитни. Всушност, класификацијата која се нуди претставува внесување некаков ред токму според причините што се пресудни за конфликтната состојба во баладата. Иако овие причини секојпат се наоѓаат на втор план, тие се најопипливи, тие ја усмеруваат основната мотивација за раѓањето на конфликтната состојба чие натамошно разрешување најчесто веќе не се наоѓа во никаква зависност од нив.

При ваквата постапка во класифицирањето на материјалот се присутни и нужните резерви за веројатните пропуски во консултирањето на материјалот, но од друга страна и организираната собирачка дејност при Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје. Секако дека не би смеела да се отфрли и можноста за создавање и на нови содржини, особено со поизразена социјална обоеност. Деликатноста на проблемот исто така доаѓа до израз во примерите каде се случуваат контаминирање на идејни елементи, на пример митолошки елементи со некои од христијанскиот период. Според тоа, ваквиот период секако дека не би издржал еден построг критериум, но се обидовме да ги објасниме причините кои го наметнуваат ваквиот избор. Во случај да бидат познати сите можни типови во кои се јавува македонската на-

родна балада, можните пропусти за кои се изразија резерви би биле надминати, или во најмала рака, сведени на нужниот минимум.

Архитектониката и концепцијата на македонската народна балада подразбира и специфична поетска постапка. Како посебен фолклорен жанр кој се оформил и издвоил со свои специфични закономерности, кај неа се забележува една јасно изразена тенденција кон драмска концепција. Контаминацијата на лирското, епското и драмското во народните балади, било истакнувано од многу теоретичари на фолклорот, а идентична е појавата и во македонските народни балади, со тоа што во секоја тематска група овие елементи се различно застапени. Во нив се забележува една перманентна напрегнатост присутна како чувство, како специфична атмосфера. Таа напрегнатост во прв ред произлегува од определени спротивности изразени како состојби, мислења, реакции итн., кои добиваат сè повеќе во својот интензитет сè додека не дојдат до една, условно наречена невралгична точка, а дупри потоа следува разврската која може да биде колку очекувана, толку и непредвидлива. Всушност, драмската концепција на баладата е евидентна од нејзиниот почеток — „прологот“ кој најчесто носи конкретни претпоставки за развојот на дејството, преку средишниот дел (ако ги прифатиме драмските термини за заплет, кулминација, перипетија), во кој дејството со невообичаено брзо темпо се развива, па сè до расплетот, односно епилогот во кој текот на настаните добиваат логична завршница, или се наметнуваат како специфична логика. Кога зборуваме за поетска постапка од ваков вид, секојпат ги имаме предвид примерите во кои односот на релација тема-сизжет-фабула е совршен до своевидна перфекција, а такви примери се навистина бројни во македонското народно творештво. Присуството на овие замислени драмски етапи особено се евидентни во баладите со теми од личниот и семејниот живот.

Драмската напрегнатост во македонските народни балади се потсилува и со многу честиот специфичен однос меѓу фабулата и сизжетот-начинот на кој тој редослед е прикажан, се регистрира една специфична поетска постапка во обликувањето на секој пример поодделно. Ако прифатиме дека секој пример претставува специфична, индивидуална проекција на реален настан, ќе забележиме многу интересни поетски постапки. Најчест е случајот кога фабулата доследно се придржува кон хронолошкото прикажување на настаните, односно така како што тие можеле да се случат и во реалниот живот. Меѓутоа, поинтересни се оние случаи во кои редосле-

дот на настаните не е соодветен на настаните во реалноста. На пр. во баладите со мотивот на инцест меѓу брат и сестра кој се јавува како последица на робувањето под Турците; бракот е склучен — рожбата е тука. Тоа е затечена состојба, а експозицијата се јавува дури преку раскажувањето на робинката-мајка, односно временски дејството се враќа многу години наназад.

Во примерите за клетвите повеќепати се регистрира недоволна мотивираност, или потполно отсуство на мотивираност, што исто така претставува своевидна специфичност на сижетот во македонските народни балади, а тоа е редукцијата на дејството. Ваквата редукција оди во прилог на добивање специфична динамика во развојот на дејството, така што временскиот и просторниот распон од изречената клетва до нејзиното исполнување е сведено на минимум. Ваквата постапка во баладата претставува нужен предуслов, бидејќи интерпретаторот не смее да оди во епска широчина, туку е принуден да редуцира за да дојде до расплетот. Со ваквото инклинирање кон изразена драмска напрегнатост, фабулата нужно мора да се прилагоди кон најдинамичните етапи во развојот на дејството, а сè друго се јавува во подредена положба, но не е и небитно во спроведувањето на основната идејна линија како специфична конструкција.

И покрај недвосмислено изразената тенденција за драмско прикажување, неретко во македонските народни балади се јавува и елементот на наративноста кој ја доближува до епската концепција. Најчесто овој елемент се среќава во примерите кои на некаков начин „инсистираат“ на причините кои доведуваат до конфликтните моменти или состојби. Нарацијата се јавува и во случаи на внатрешни борби кај јунаците, а за ваквите психолошки превирања секако дека е потребен поголем простор да бидат прецизно изразени и тоа е допирната линија со која баладата навлегува во кругот на епското кажување. Меѓутоа, разликите се повеќе од очигледни ако се појде од функцијата на овој елемент во епиката и во баладите. Наративноста во епиката е неопходна да се опише физичкиот изглед на јунакот, а не внатрешната борба, па дури и кога се наоѓа непосредно пред некаков јуначки мегдан. Широкиот епски зафат најчесто се движи по површината, опишува сè, до најситни детали со цел да создаде што поголема верност во репродукцијата на определен настан или јунак. а на тој начин интерпретаторот повлекува јасна временска дистанца меѓу интерпретацијата и настанот. Ако прифатиме дека баладната интерпретација пројавува тенденција

на непосредно доживување како од страна на исполнувачот, така и од страна на аудиториумот, тогаш станува јасна функцијата на овој елемент чие присуство во баладите е можно, но не и задолжително, закономерно. Присуството на овој елемент, односно функцијата во која се јавува е најверојатно објаснување за паралелното егзистирање на еднаква тема во епска и во баладна разработка. Наративноста се јавува и во примерите кога се прераскажува некој сон за кој се бара соодветно толкување од најблиските. Впрочем, наративноста во баладите ја прифаќаме единствено од аспектот дека тие сепак раскажуваат за некаква или нечија сторија, но начинот на кој е раскажана таа сторија, битно се разликува од епската постапка.

Монолозите и дијалозите во македонските народни балади условно ги нарекуваме како пасивни етапи во развојот на дејството. Велиме условно бидејќи тие во баладата од една страна се јавуваат како движечки сили кои водат кон нужниот расплет, го осмислуваат дејството, а воедно се и пасивни етапи бидејќи претставуваат паузи, време во кое јунакот не дејствува, на некаков начин „зема здив“ за она што следува и како дејство и како негова судбина, за разлика од активното време во кое јунаците непосредно дејствуваат. Од начинот на кој во баладата се менува ова активно и пасивно време, најнепосредно зависи и динамичноста во неа, но пасивните етапи во баладите зборуваат за специфичноста на нејзината внатрешна организација. Преку монологот во баладата е објаснет личниот став, но откако еднката е исправена пред определена конфликтна состојба. Неретко монологот во баладата е провоциран од појавата на разни натприродни манифестации, по кои задолжително доаѓа до исповед во вид на реминисценции. Честопати во македонските народни балади монологот се конструира во облик на молба упатена кон оние од кои се очекува помош или поштеда за сопствениот живот. Независно од тоа на кое место и во каква форма се наоѓаат во баладата, монолозите закономерно се јавуваат во непосредна функција на основната развојна линија на дејството. Во иста функција се јавуваат и дијалозите, што практично значи само на оние места каде ќе се појави нужност од менувањето на темпото со цел да се потсили комплетното емотивно доживување.

Народната балада и епската песна ги поврзува уште еден заеднички елемент-нижењето настани при градбата на определен сиџет. Во епската интерпретација на настанот потребно е време за да го доведе до логичниот крај и токму поради тоа таа има потреба од надворешни описи, дигресији и

сл. Баладната интерпретација, дури ако сакаме и на иста тема исто така постапно ја раскажува историјата, но таа не располага со време, таа е поезија на мигот поставена во сооднос со епската, така што во изнесувањето на тие настани има многу контракции, а неретко се изоставуваат и цели епизоди. Поради сево ова емотивниот однос и доживување на епската песна и баладата кај адуиториумот битно се разликуваат: во епката кажувањето се одвива преку лесно приемливи шеми кои овозможуваат спокоен контакт, а баладата секојпат тежи кон што поконцизно интерпретирање на настаните. Наведените елементи се јавуваат како емотивен коментар на дејството или ја откриваат внатрешната потреба за тоа.

Основниот услов за развојот на дејството во баладата секојпат е некаква конфликтна состојба која го условува и му дава натамошни определени смерници. Во македонските народни балади овој момент различно се јавува: или на почетокот, кога преку него слушачот се воведува во дејството, или тој се открива постапно. При ова треба да се одбележи уште една појава: постојат балади во кои не регистрираме никаков конфликт меѓу јунаците, но сепак тие завршуваат трагично, исто како што и конфликтната состојба не секојпат обврзува на трагичен расплет. Во оние примери во кои отсуствува конфликтот, реакциите и однесувањата на главните личности зависат од надворешни фактори кои му даваат смерници на дејството, односно на нивните судбини. Сè што доаѓа однадвор, што е наметнато, во баладата не остава можност ниту простор за градење конфликт. Соодветно на тоа и дејството се одвива поспокојно, отсуствуваат неочекувани пресврти, но во никој случај не може да се каже дека се лишени од соодветна драмска напрегнатост.

Вториот тип на специфична концепција на сижетот е кога конфликтот или конфликтната состојба се јавуваат уште во експозицијата на баладата каков што е случајот со мотивот на мртвиот брат, немањето рожба итн.

Во третиот тип на специфична поетска постапка во која до конфликтот се доаѓа постапно, односно тој произлегува наеднаш, речиси неочекувано во однос на сè она што му предходи. Такви се примерите со мотивот за свекрва-клеветница, фаталната убавина, женидба со мртовец итн. Но без оглед од кој тип е самиот конфликт, во баладите тој речиси постојано, закономерно се јавува. Најчест е случајот кога тој се јавува во семејството, меѓу неговите членови, со што се дава пресек на семејниот начин на живеење и на непишаните закони на кои единката е принудена да им се потчинува во констелацијата на патријархалните односи.

Конфликтот како поетски пристап, не ѝ е туѓ ниту на епската поезија, но постои битна разлика, бидејќи во епската тој се јавува во наполно поинаков вид: конфликтот меѓу епските јунаци се разрешува со јуначки мегдан, а конфликтот во семејството со накажување на виновникот. Во баладата тоа воопшто не е едноставно: конфликтот значи некакво лично или меѓусебно недоразбирање, несогласување со нештата што практично значи некакво пореметување на меѓусебните односи. Конфликтот се јавува и кога од состојба на мирување се минува во состојба на раздвиженост, тоа е момент кога јунаците во баладата се принудени да реагираат, а со самата реакција внесуваат нови моменти, односно пресврти. Конфликтот во баладата најчесто е од субјективен, а многу ретко, во исклучителни ситуации од објективен карактер. Субјективниот карактер на конфликтот некојпат добива такви димензии што делува неприродно, не постои начин да се објасни. Во таа смисла како ќе ја објасниме клетвата на мајката упатена до своето чедо во која се посакува смрт, таткото ја посакува својата ќерка и цела низа други примери. Ваквата субјективност условува и неможност за реагирање во смисла на надминување на конфликтната состојба.

Елементот на волшебното, чудесното, присутно е и во македонските народни балади без оглед на кој тематски круг да припаѓаат, но не во смисла на најбитен, определувачки елемент за препознатливост на жанрот. Тој е придружен елемент на сè она што се случува во баладата како настан а не ретко има функција за спроведување определена етичко-морализаторска идеја. Изразен е во вид на магичен збор-клетва, урок, благослов, натприродна сила-чума или други заразни болести, суштества од митологијата-самовили, змеови, ламји, наречници, личности од христијанската религија, натприродни феномени-дожд од жешки камења, крвава роса, гром од ведрина и сл. Во непосредна зависност од развојната линија на сизетот, овој елемент се вметнува на соодветното место, пред или по појавата на основниот конфликт, или да потсили определена психолошка состојба кај главните личности, но не ретко и како завршна слика која му дава импресивна завршница на епилогот. Појавата на натприродните феномени може да претставува и реална закана за нарушениот ред на нештата, а небрежниот однос на јунаците кон ваквите појави, неминовно води кон трагедија.

Во конструирањето на баладниот сизет битна улога играат и носителите на определениот конфликт-баладните ликови. Нивната бројна присутност во баладата не е голема-

еден, два, но најмногу три лика. Во некои ретки случаи, ако бидат внесени повеќе, тогаш тие се јавуваат како нужен декор, потиснати се на заден план, така што нивното физичко присуство повеќе се насетува, отколку што имаат определена улога во развојот на дејството. Нивната поставеност е во непосредна зависност од конфликтната состојба-ако таа изостане и креацијата на ликовите е побледа. Во ваквите случаи тие речиси немаат можност да се „покажат“ преку конкретна манифестација било како физичка реакција или како говор. Ваквото пасивно однесување на главните личности е чест случај, а кај нив воедно изостануваат и емоциите кои се појдовна точка во реагирањата на баладните ликови.

Јасно изразениот конфликт секојпат во својата основа подразбира емоција која може да добие димензии на страст, без оглед дали е во прашање љубов, омраза, љубомора итн. Во разрешувањето на ваквите состојби се откриваат и самите јунаци. За разлика од епската поезија во која главниот јунак, за да го разреши конфликтот стапува во фронтална борба од која излегува како победник, а придружените елементи се во функција да ја глорификуваат неговата победа, во баладата тоа не е случај. Силните емоции во баладата се разрешуваат од друг вид на борба, тие се проследени со соодветно психолошко просветлување: моралниот и етичкиот став на јунакот, попрецизно-лицето и опачината на секој човек што како карактеристичност ја доближува баладата до драмскиот народ.

Како несомнено важен момент при креирањето на еден лик се поставува и неговото место во семејството, односно внатрешната хиерархија која се определува според прифатени норми од колективот и неговите морални кодекси за чии нарушувања следуваат најстроги казни. Но постојат и такви случаи кога определувачки елемент за јунаците е начинот на нивното однесување, постапките и реакциите во определена општествена ситуација.

Од лицата што дејствуваат во баладата, централно место зазема мајката која има апсолутна самостојност и власт во семејството како најмала општествена клетка. Со мали исклучоци (баладите за инцестни врски меѓу татко и ќерка), таткото не се појавува самостојно, тој е „второстепен“ херој во баладите и секојпат се наоѓа во сенката на мајката. Синот-братот, е вториот важен член на семејството и се јавува како главен бранител на семејната чест. Ќерката, сестрата, сопругата, исто така имаат значајно место во баладите. За ниту еден од овие ликови не може да се каже дека реагираат на

строго определен начин, така што е неможна поделбата на „позитивни“, „негативни“ и „неутрални“ ликови. Реакциите на секој член на семејството варираат во зависност од сизетот. Но во ваквите случаи тие никојпат не се пасивни жртви, туку ЛИЧНОСТИ кои својата индивидуалност ја потенцираат преку внатрешни превирања, превирања од таков тип кои даваат можност да се надсре внатрешната дисонантност која ја условува конкретната реакција. Во таквите моменти хероите си го земаат правото самите да изберат и да си ја определат натамошната судбина. Сè до моментот на сопственото експонирање, единката во општиот колектив е незабележителна, таа е безконфликтна личност. Таа се реализира во моментот на сопственото противставување кон општоприфатената традиција и нормите што таа ги поставува.

Во креирањето на баладните ликови анонимниот пејач најчесто користи црно-бела техника, што во прв ред произлегува од антиподноста на карактерите: моралната чистота е противставена на моралната деформираност, деструктивниот на трпелив карактер итн.

Од севу ова произлегува дека на прашањето на македонските народни балади му треба посериозен и посеопфатен приод, бидејќи тоа е големо, сè уште доволно неистражено подрачје во македонската фолклористика. Секако дека, во таа смисла големата бројност и разновидност на материјалот, тоа со право и го заслужува.

БЕЛЕШКИ

¹ Franjo Marković, Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci, Rad JAZU knj. 138, 1899.

² Nikola Andrić, Još nešto o »Hasanaginici«, »narodne novine«, 75/1909, 126, Milan Ogrizović, »A ljubovca od stida ne mogla«. (Pripomenak k razumevanju drame Hasanaginica) »Hrvatsko pravo, 15/1909, 3497, 4; Dragutin Prohaska, Ženska lica u hrvatskoj književnosti, Zagreb, 1916.

³ Gerhad Gesemann, Die Asanaginica im Kreise ihrer Variationen, Afs Ph. 1923, XXXVIII (1—2, 1—44); Andre Vaillant, Vuk Karadžić et l'Hasanaginica, Paris 1939, 18.

⁴ Прилози посвећени Хасанагиници на четвртот састанку слависта у Вукове дане, Тршић, Нови Сад, 12—18. IX. 1974 (Београд, Тршић, Нови Сад), Научни састанак слависта у Вукове дане, 4/1974, св. I.

⁵ Tvrtko Čubelić, Balada u narodnoj književnosti, Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958, Beograd 1960, str. 89.

⁶ Hatidža Krnjević, Usmene balade Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1973, str. 50.

⁷ Во бугарската фолклористика познати се толкувањата за два интернационални мотиви како автентични за тој терен — за вградување на живо сүщество и делбата на двајца браќа.

⁸ В. Я. Пропп, Фольклор и действительность, Избранные статьи, Москва 1976, стр. 233—234.

⁹ A. Jeremias, *Höle and Paradies bei der Babylonern*, Leipzig 1900. (*Der Arte Orient*, I. H. Z.) S. 39.

¹⁰ P. Jensen, *Das Gilgamesch — Epos in der Weltliteratur*, I, Strassburg 1906, s. 4.

¹¹ Џемс Џорџ Фрезер, *Златна грана*, Студија маџије и религије, Београд 1937.

¹² Албанске народне баладе, Приштина 1976. (Предговор В. Бован).

Fanija POPOVA

BALLADS IN MACEDONIAN FOLK LITERATURE

Summary

In the paper the author deals with several aspects of the ballad question in Macedonian folkloristic studies:

1. Dating of the ballads
2. Placing of the ballads (The milieu, the literary and cultural background, their religious and national element).
3. Classification of the ballads
4. Structure of the ballads (the element of narration, monologues and dialogues, the magic element, the ballad conflict and characters as its cause).

Finally, the author pays special attention to the prolific and diverse ballad production in Macedonia (especially to its contemporary productivity) and emphasises the need for further studies in this domain of Macedonian folklore.

УДК 398 (497.17) (049.3)
886.6 (091) : 929

Томе САЗДОВ

**ТРУДОВИТЕ НА АКАДЕМИКОТ ХАРАЛАМПИЕ
ПОЛЕНАКОВИЌ ОД ОБЛАСТА НА МАКЕДОНСКАТА
НАРОДНА КНИЖЕВНОСТ**

Како и во повеќе други научни подрачја од доменот на книжевната наука кај Македонците, така и трудовите на академикот *Харалампие Поленаковиќ* (1909—1984) од областа на македонската народна книжевност го носат белегот на основоположништвото. Имено, академикот Х. Поленаковиќ е еден од малубројните основоположници на современата книжевна наука кај нас, па неговите многубројни и разновидни научни трудови, како што е познато, се однесуваат на повеќе научни подрачја: на старата (средновековната) македонска литература, на македонската литература од XIX век, на современата македонска литература, на врските помеѓу македонската и другите југословенски литератури, на ренесансната (приморската) југословенска литература, како и на лексикографијата, архивистиката и енциклопедистиката.

Во оваа насока може да се заклучи дека трудовите на академикот Х. Поленаковиќ од областа на македонската народна книжевност, македонскиот литературен фолклор настануваа како успешен научен резултат на неговиот постојанен и мошне жив интерес за овој дел од книжевното наследство кај македонскиот народ. Поаѓајќи од несомнениот факт дека македонската народна книжевност е фундаментот врз кој се развиваше и индивидуалната, писмената литература кај Македонците, академикот Х. Поленаковиќ упорно и, се разбира, крајно резултатно настојуваше да ги прошири и продлабочи научните сознанија за настанувањето, развојот и постоењето на народното поетско и раскажувачко творештво на македонски јазик. Во таа смисла, посебно треба да се истакнат неговите архивски истражувања врз материјали што се однесуваат на македонските народни умотворби.

Тој дамнешен и перманентен интерес на академикот Х. Поленаковиќ кон научната област на македонската народна книжевност може лесно и хронолошки (па и библиографски) да се проследи. Имено, од прегледот на неговата вонредно богата и разновидна библиографија на печатените трудови се гледа дека академикот Х. Поленаковиќ својот прв научен труд за македонската народна литература го има публикувано уште далечната 1936 година, на самиот почеток од своето зафаќање со научна дејност. Во скопскиот неделник под наслов „Скопски гласник“, за спомнатата година, како сепарат беше печатен неговиот прилог „Скопље у народним песмама“. Веќе во наредната 1937 година бројот на прилозите на академикот Х. Поленаковиќ посветени на народната книжевност беше поголем. Тогаш тој ги публикуваше трудовите: „Мијачка варијанта народне приповетке о шарану“ (во познатата публикација „Прилози за книжевност, језик, историју и фолклор“, Београд, св. XVII, стр. 279); „Приповетка о девојци без руку код Аромунa“ (во истата публикација, XVII, 117—119); „Стејићева варијанта народне песме о Марку Краљевићу и вили бродарици“ (во „Прилози проучавању народне поезије“, Београд, IV, 270—271).

Се разбира, со текот на времето, и во наредните години се множат научните трудови на академикот Х. Поленаковиќ, меѓу нив, може да се рече, најмногубројни се токму оние што се поврзани со народната книжевност. Како што може да се види и од самите наслови на тие негови трудови, се работи за интересирања кон поразлични проблеми на народната песна и приказна, врз кои авторот го сосредоточил своето почетно научно внимание. И врз кои повторно ќе се навраќа подоцна, за да го дополни познатото со новооткриеното, да го протолкува поцелосно односниот научен проблем (бил тој уметнички лик, значаен мотив или можност за додатна, поширока компарација на литературно-фолклорната појава и сл.). Во тој поглед карактеристична илустрација може да претставува мотивот за девојката без раце, односно нејзиниот лик, во повеќе народни умотворби кај разни народи и народности, за кој авторот ќе пишува во повеќе наврати¹. Во истиот однос сведоштво се и познатиот меѓународен мотив за мажот на свадбата на својата жена². Инаку, забележливо е интересирањето кај академикот Х. Поленаковиќ и за лирските, и за епските видови на нашата народна поезија. Посебно треба да се спомне учино-

¹ Још један тип приповетке о девојци без руку, Гласник Етнографског музеја у Београду, XIII, 128—131.

² Муж на свадби своје жене, Прилози проучавању народне поезије, Београд, VI, 266—267; Истиот, Муж на свадби своје жене, „Глас Југа“, Скопје, бр. 84, 24. јануара 1941.

кот на академикот Х. Поленаковиќ кон запишувањето на нови примери на македонската народна песна³.

По неколкугодишен прекин во однос на публикувањето на своите научни трудови за време на Втората светска војна, (во тој период академикот Х. Поленаковиќ нема публикувано ниту еден единствен прилог), тој по Војната ја продолжува својата научно-истражувачка дејност со уште поголем ентузијазам и со зголемена плодност. Речиси веднаш по заживувањето слободен и независен живот во нашата земја, академикот Х. Поленаковиќ, почна со позабележливо објавување на своите научни прилози од разновиден карактер (македонската книжевна историја од постариот период, за новата македонска книжевност и за македонската лексикографија и, се разбира, посебно од подрачјето на македонската народна книжевност. Она што веднаш треба да се одбележи тоа е дека овие, повоените научни трудови на академикот Х. Поленаковиќ претставуваат далеку посериозни, постудиозни прилози. Видлива е зрелоста на авторот како научник, кој паралелно со пионерската наставно-универзитетска работа на Филозофскиот факултет во Скопје, — чиј еден од најраните, основоположниците — наставници, продекан и декан се јавува проф. д-р Х. Поленаковиќ, — интензивно и веќе поискусно практикува и забележлива научна дејност.

Така, веќе во еден од првите свои повоеани научни прилози поврзани со македонската народна литература академикот Х. Поленаковиќ се претставува како длабокостудиозен автор, бидејќи темелно ја разгледува комплексната фолклористичка проблематика за појавата, развојните процеси и основните карактеристики и претставници на македонската народна песна од првата половина на минатиот век⁴. Уште од тој најран повоеан период авторот ќе ги пријави своите (натаму) постојани научни интересирања за животот и дејноста на браќата Миладиновци и за нивниот знаменит *Зборник*⁵, на кои подоцна ќе им посвети и цела книга од своите петтомни *Избрани дела* („Мисла“, Скопје, 1973 година)⁶, за непосредно пред смртта и да го издаде *Зборникот*, во своја редакција и со студиозен предговор (заедно со Тодор Димитровски, „Македонска книга“, Скопје, 1983).

³ Во списанието „Глас Југа“, Скопје, во периодот од 14—15. декември 1940 до 1. февруари 1941 година.

⁴ Македонската народна песна и нејзините собирачи и издавачи во првата половина на XIX век, „Иднина“, Скопје, 1950, год. II, бр. 3, стр. 57—75; Македонската народна песна, нејзините собирачи во првата половина на XIX век, „Иднина“ Скопје, год. II, бр. 5, стр. 50—70.

⁵ Неколку прашања за зборникот од народни песни на Браќа Миладиновци, „Нов ден“, Скопје, 1947, бр. 8—10, стр. 71.

⁶ Д-р Х. Поленаковиќ, Студии за Миладиновци, „Мисла“, Скопје, 1973.

Следуваат натаму нови и сè побројни прилози од периодот на академикот Х. Поленаковиќ, кои веќе означуваат фундаментално проучување и третман на македонската народна литература. Така, во својата прва одделна книга „Страници од македонската книжевност“,⁷ долго време — заедно со „Прегледот на македонската литература од 19 век“ (Скопје, 1950) на академикот Блаже Конески — основен учебник за проучување на македонската преродбена литература, авторот објави неколку обемни студии поврзани со македонската народна книжевност. Актуелноста на оваа книга на академикот Х. Поленаковиќ го потврди и нејзиното второ издание во текот на 1969 година (во издание на „Македонска книга“ во Скопје). Во книгата „Страници од македонската книжевност“ авторот, покрај низа студии за најзначајните македонски писатели од минатиот преродбенски век, и за животот на македонската народна песна и нејзините први публикатори, како Вук Караџиќ, Виктор Иванович Григорович и Станко Враз, ја публикуваше и мошне значајната компаративна студија за врската на арапската збирка со народни приказни „Илјада и една ноќ“ и македонската раскажувачка народна проза (стр. 74—86). Во наредниот период ваквите споредбени, компаративистички студии на овој автор ќе бидат карактеристика на неговата научна дејност, во која смисла — само колку за илустрација — ќе ги споменеме неговите трудови „Хагада у македонској писаној и усменој книжевности“, публикуван во Зборникот „Рад VI Конгреса фолклориста Југославије“, одржан на Блед, 1959 година (стр. 333—339) и преобјавен во списанието на Катедрата за југословенски книжевности на Филозофскиот факултет во Скопје, — „Трудови“ (бр. 1—2, стр. 73—86); „Вук Караџиќ и Кузман А. Шапкарев“ („Литературен збор“, Скопје, 1964, год. XI, бр. 4, стр. 1—5) и „Чавдар војвода во турските извори и во народната песна“, („Современост“, Скопје, 1969, бр. 6, стр. 678—693).

На перото на академикот Х. Поленаковиќ му го должиме и првиот преглед на македонската народна книжевност. Во книгата под наслов „Македонска книжевност“ што во текот на 1961 година ја издаде еминентната Српска книжевна задруга од Белград, која книга беше една од првите позабележливи пројави на постигањата на современата македонска книжевна наука на српскохрватски јазик, академикот Х. Поленаковиќ ја публикуваше својата обемна студија „О македонској народној книжевности“, која всушност го претставуваше првиот прегледен осврт на македонската народна поезија и проза, во сите нивни поважни видови. При тоа авторот употреби и своја класификација на народните умотворби кај Македонците, а се исказа, низ хронолошки пристап кон разгледуваните видови на-

⁷ Во издание на „Кочо Рацин“, Скопје, 1952 година.

родни умотворби, и за сите посуштествени карактеристики на македонските стихувани и прозни народни умотворби. Заклучоците и констатациите на авторот од тој негов научен труд остануваат важечки и до денес, поради што — како и многу негови други научни согледувања — тие се користат обилно во научните истражувања и проучувања од други научни работници кај нас, кои се занимаваат со истата проблематика — проучувањето на македонската народна книжевност. Впрочем, да повториме, таква е вредноста и на другите научни трудови на академикот Х. Поленаковиќ: нивната научна функција продолжува и натаму, некои од нив, оние откривачките на нови научни податоци, сознанија и согледувања — ќе имаат веројатно и трајна функционалност и важност.

Несомнено, сите позначајни научни прилози на академикот Х. Поленаковиќ не можат ниту да се набројат во ваква прилика, до крај — уште помалку да бидат и коментирани, проанализирани. За тоа колкав е фондот на неговите научни трудови што се поврзани со проблематиката на македонската народна книжевност и фолклористиката секако најуверлива илустрација претставува неговата книга под наслов *„Студии од македонскиот фолклор“*, составен дел на неговата спомната петтомна едиција *Избрани дела* („Мисла“, Скопје, 1973). Од трудовите поместени во таа книга, покрај вакви констатации, какви што изнесовме досега, можат да се извлечат уште некои, посуштествени. Имено, дека академикот Х. Поленаковиќ посебно научно се интересираше за животот и дејноста на поважните собирачи на македонските народни умотворби, некои од кои тој и монографски ги обработи (како Димитрија и Кон-константин Миладиновци, Кузман Шапкарев, Панајот Гиновски, Ѓорѓи Пулевски и други). На собирачките опуси на некои од нив авторот им посвети и по десеттина свои специјални текстови. Не помало интересирање академикот Х. Поленаковиќ пројавуваше и за научното проследување на генезата на некои од потипичните, покарактеристичните мотиви и ликови, како и други појави во македонската народна поезија и проза, во која смисла убава илустрација претставува неговата студија за песната *„Билјана платно белеше“*, печатена во Зборникот *„Рад V Конгреса фолклориста Југославије“*, 1964, стр. 15—16). Мошне популарниот лик на Билјана од истоимената народна песна академикот Х. Поленаковиќ го искористи и за наслов на својата прекрасна антологија на македонски народни песни на словенечки јазик *„Белила платно Билјана“*, македонске људске песни. Избрал, уредил ин спремно беседо написал Др. Х. Поленаковиќ. *„Младинска књига“*, Љубљана, 1979 година, која го претстави својот приредувач и како вонреден антологичар.

Затоа, наместо натамошно, веќе нефункционално, набројување и коментирање на поодделните научни прилози на ака-

демикот Х. Поленаковиќ од областа на народната книжевност кај нас, да заклучиме со неколку, според нас, мошне суштествени констатации. Академикот Харалампие Поленаковиќ со своите научни трудови од подрачјето на македонскиот литературен фолклор, заедно со таквите на академикот Блаже Конески и нешто подоцнешните трудови на проф. д-р Кирил Пенушлиски, се јавува како основоположник на современата наука за македонската народна книжевност и фолклористика. Како и во многу од другите научни подрачја на книжевната наука кај нас, така и во подрачјето на народната литература текстовите на академикот Х. Поленаковиќ можат да се означат како пионерски, првични, чија фундаментална научна дејност е несомнена.

Всушност, академикот Харалампие Поленаковиќ прв почна да го третира научно македонскиот литературен фолклор, правејќи чести компарации со фолклорното литературно создавање кај другите, претежно јужнословенски народи и народности.

Tome SAZDOV

THE ARTICLES H. POLENAKOVIĆ IN THE FIELD OF MACEDONIAN FOLK LITERATURE

Summary

The author is studying and evaluating the folkloristic works of the academic Haralampije POLENAKOVIĆ (1909—1984), who is considered to be the founder of the Macedonian literature science.

Pointing out that Polenaković's science papers on the Macedonian folk literature are distinguished by wide register of problems and various themes, the author is analysing in this paper, the more important works, essays, studies, which are connected with some Macedonian genders (poems, stories, legends).

In this paper, separately are given the works of Polenaković about the earliest notes on the Macedonian folk songs by the foreign Slavists.

Ленка ТАТАРОВСКА

I КУЛТОТ НА ПЛОДНОСТА I₁ — МИТОЛОГЕМАТИКАТА КРАДЕНО ЈАБОЛКО —

Култот на плодноста, без исклучоци, во сите митологии на светот се поврзува со природата и појавите во неа. Динамиката на вегетацијата одразена низ смените на буењето и привидното мирување моделирале непрестајни животни циклуси. За култот на плодноста велиме дека егзистирал низ варијации (постоеле и биле почитувани повеќе култни божества на плодноста) и како еден од најстарите го сретнуваме и во македонската народна сказна. Во случајов него ќе го презентираме преку митологемата краденото јаболко. Оваа митологема претставува основен „материјал“ на архаичната митолошка сказна, нејзин архислој. Сметана во самата почетна епизода, таа ја следи сликата на идеална хармонија или како што констатира Проп „во врска со почетната ситуација ... нагласената среќа“¹. За таа цел ќе проследиме вовед на две приказни забележани од Ст. Верковиќ, п. бр. 48 и п. бр. 87.

„Едно врјаме имаши един цар три синови, и на дворот му имаши една јабалка. Кога си роди голјамојут му син, тогас и јабалката чини една јабалка; кога пак си роди фторијут син, и јабалката пак чини ошти една јабалка; кога се роди третојут му син, јабалката пак чини и друга јабалка. Дојде врјаме, узрелјаа јабалките, ки дојдиши ламјата, га јадиши јабалките. Јади едното, са облагна ламјата, дојде друг вечер, га јади и другата; останала третата јабалка, фатна царјувите синови да га чуват“.²

или: „По дно времја имало един цар; нетри у бахчата му имало една јабалка; у годината раждаши само по едно јабалко. Идиши времја, да узрелја и јабалката; дур да пој царјут да ја врве кја си загиниши от тамо јабалката“.³

Во посочените примери функцијата на јаболкото е тесно поврзана со култот на плодноста. Познато е дека во времето на цветањето на паганизмот определени дрвја биле посветувани на одредени божества (Чајкановиќ),^{3а} на пример дабот бил посветен на богот Громовник. Паралелно на оваа појава најверојатно и јаболкото припаѓало на некое големо женско божество за чие име ние денес немаме податоци. Слободан Зечевиќ⁴ во својата статија Љељеново коло ќе напомене дека „воопшто за женските божества на словенскиот Олимп, многу малку се знае отколку за машките“. Меѓутоа, почетоците на двете посочени приказни, особено елементите: раѓањето на јаболкницата, потоа зреењето на јаболкницата и гниењето т.е. крадењето на јаболката од страна на суштества кои припаѓаат на долниот свет, ни даваат за право да констатираме дека станува збор за постоење на хтонско аграрен култ поврзан со одредено божество на плодноста на кое му припаѓало јаболкото. Божествата на плодноста истовремено биле и хтонски божества и врз себе ја земале функцијата обезбедување плодност на своето потомство.⁵ Хтонскиот карактер на култот е објаснет и во самите приказни како со провирањето (крадците ламји се провираат т.е. доаѓаат од подземјето низ дупки) така и со крварењето на ламјата, а крвта е најважен дел на хтонската жртва.⁶

„Му чиниха топузката, и тојнака га зема, отиде га чува, га чува. Дојде ламјата, една топузка га удри, га разкрави, ...“⁷ (Подвиг на најмалиот син).

или: „тогас зева тој тешка негова бозлугана, и, кату ја хлопнова една на главата, заеднош ламјата се варна да бега, но тој ... ниту са оплаши от неа, ... по кравта, по кравта, ја најди у една дупка ...“⁸ (Подвиг на најмалиот син).

Митологемата краденото јаболко е и временски определена, со намера да се истакне главната идеја на култот на плодноста — раѓање и умирање на вегетацијата (раѓање, зреење и кинење или крадење на јаболкото). Во грчката митологија култот на земјоделието и годишните времиња одразени се во ликот на божицата на природата Персефона или Кора, која е открадната од својата мајка Деметра и однесена во подземјето кај богот Хад. Меѓу другото, таа една третина од годината поминува таму а две третини на земјата. Нејзиното појавување на земјата секогаш е придружено со обнова на природата. Овој мит формиран е уште во неолитот, некаде во Егеј, можеби под влијание на Египет, како претстава за смртта и оживувањето на природата,⁹ а во нашиов фолклор допирал преку грчките колонии на Црното Море.

Митологемата краденото јаболко носи траги од неолитот (младо камено доба) поточно од матријархатот, време чии остатоци ги бараме во култовите на женските божества. Археолошките наоди: Бутмир кај Сараево, Винча кај Белград, Градец кај Лесковац, Алибунар во Банат¹⁰ претставуваат корисен материјал за проучување на хтонско аграрните култови кои се јавуваат како основен скелет на една архаична култура.

Како дополнителни извори за егзистирање на ова женско божество на плодноста на кое му било посветено јаболкото, во трудов ќе се користиме и со нашата народна традиција. Вук Караџиќ¹¹ во својот Речник остава податоци за славење на празник по име Материци, кој секогаш паѓа во втората недела пред Божиќ („а у прву пред оце“). Материци се, вели Вук, како женско крсно име: затоа е обичај во очи на празникот (или на самиот ден наутро) да се врзуваат сите жени кои веќе се нарекле мајки: некои ги врзуваат вистински, а пред некои само ќе донесат јаже, или (по градовите) пантлика или гајтан, па тие знаат што е тоа; и мораат да се откупуваат меѓу другото и со јаболка. Томо Маретиќ¹² односена проблематика ја проширува на следниов начин: „Православната црква има сигурна причина, зошто третата недела пред Божиќ ја нарекува 'Дјетињци', втората Материци, а третата (Орце)“. На првиот празник ги врзуваат децата а мајките ги откупуваат со јаболка, крушки, ореви..., на вториот тоа го прават со жените, а на третиот само ги спомнуваат татковците, но не ги врзуваат. Од изнесеново очигледни се остатоците од славењето на празникот на плодноста карактеристичен за човечкиот род; особено потенцирани се женските суштества, при што се изведуваат специфични ритуали. Самото име Материци во својата основа го содржи латинското *mater*, што значи мајка — родителка. Посочените народни приказни го нагласуваат токму тој проблем; раѓањето се одвива паралелно и кај жената и кај јаболкницата.¹³ Според ова, секако дека станувало збор за славење на женско божество на плодноста, односно на раѓањето. Што се однесува пак до временската определеност на празникот, непосредно пред Божиќ, и тоа не е случајно. Во науката е докажано дека Божиќ и Поклади се исклучиво хтонски празници.^{13a}

Овде ќе наведеме уште еден факт од народната традиција, т.е. од областа на обредната игра. Обредната игра исто така можеме да ја третираме како остаток од некогашните култови на претхристијанската епоха. Гурѓевачкиот бискуп Ранјеш уште 1885 забранил да се игра орото на Маткина недела наведувајќи дека е паганско. Но тоа сепак потајно било изведувано, девојките и понатаму по играњето се дарувале со јајца или со јаболка.¹⁴ Симболиве на обредната игра^{14a} — јајце и јабол-

ко на дар во себе содржат значење кои се допираат на релацијата ембрион — мајка. Маткиното оро претставувало важна обредна игра посветена на плодноста заради регенерација на човекот и природата. Симболичната мрежа на ова оро е тесно поврзана со обредното магиско врзување и одврзување изведувано при крајот на старата (соларна) година, чија цел е отстранување на секакви можни опасности по човекот.¹⁴⁶ Ноќта пред „Сите светци“ позната е како празник на јаболката поврзан со старата година.^{14a}

Дел од науката го прифатила мислењето дека обредот како попостојан е претходник на митот,^{14r} иако прашањето за митот и религијата како и за митот и обредот сè уште се недоволно разјаснети. Обредите за плодност ги сретнуваме уште во времето на леденото доба. Од тој период познато е бизонското оро, посветено на родноста и зголемување бројот кај животните. Оваа магиска игра е идентификувана на мека глиненка карпа во Tus d'Audubertu од страна на Herbert Kühn. Индијанската традиција знае за сончевото оро кое ја симболизира регенерацијата на сонцето и сè што е создадено, симболизира соединување со соларната моќ.^{15a}

Обидот да го реконструираме старото божество на плодноста, т.е. на раѓањето, низ блоков примери ќе го продолжи-ме со навраќање во римската митологија. Таму јаболкото било употребувано во обредите посветени на Дијана, божица на плодноста и мајчинството. Таа првенствено била почитувана како заштитничка на жените, готова во секој момент да им помогне на породилките.^{15b}

Во грчката митологија постојат божества на кои им е посветено јаболкото. Меѓу нив е и Артемида, а старата божица Немесида, ќерка на Океанот (хтонско подрачје) секогаш била претставувана во едната рака со јаболкова гранка, а во другата со тркало.^{15v} Јаболковото дрво според една линибургшка сказна стои на влезот на долниот свет,¹⁶ а неговиот плод е атрибут и за германската божица од долниот свет Хел.^{16a}

На крај ќе се осврнеме и на еден стар обичај практикуван во подрачјето на Скопска Црна Гора¹⁷ — правење „куќарици“, собиралишта на девојките или место за подготвување на нивната невестинска спрема. Куќариците биле градени во форма на круг, а нивниот сламен покрив или врв бил украсен со цвеќиња и гранка со јаболко. Кратците на јаболковата гранка овде се овоземни суштества — момчиња. Овој знак се толкувал како претскажување свадба, предуслов за нов живот.

Од досега изложеново можеме да констатираме дека кај паганските Словени, за време на матријархатот, активно се негувал култот спрема големо женско божество на оплодувањето (раѓањето), божество на плодноста, божество кое и пона-

таму го носи и обновува животот, претставувано со многу фреквентниот симбол земен од областа на флората — јаболко. Ова паганско божество на плодноста секако дека било и хтонско.

За време на смената на матријархатот во патријархат митологемата краденото јаболко и понатаму останува да егзистира, меѓутоа поимот се проширува во златно јаболко. Како пример ќе го наведеме воведот на двете приказни забележани од Цепенков (бр. 43 и бр. 44), со наслов „Тројца браќа, најмалио келеш и ламјите“ и „Царот со тројцата синои и трите јаболкници“.

„Си имал еден цар тројца синои и си имал во царската бавча три јаболкници што му раѓале секоја година по едно јаболко позлаќено. Арно ама не беше се сторило к'смет за да скинит за многу години нити едно јаболко, чунки излегувала една животинка од земи и ѝ кинела јаболката“.¹⁸
или:

„Си било што не си било. Си биле тројца браќа, најмалио бил келеш. Тие тројца браќа си имале една бавча со секакви јемиши; стреде во бавчата си имале една јаболкница што му раѓала позлаќени јаболка. Во време на здреење, ватило нешто да му ѝ збират од јаболкницата уздреаните јаболка“.¹⁹

Ова ќе биде и причина за чување на јаболкницата од страна на тројцата браќа. Од сите нив крадецот (во п. бр. 43 — ламја, а во п. бр. 44 — убава девојка од долна земја) успева да го дофати само најмалиот брат наречен келеш.

Меѓувремено, овде првиот и најстар слој на сказната почнува да се губи и на него се надоврзува друг, временски подоцна настанат, неразделно сврзан со генеологијата на јунакот, со неговите подвизи во долниот свет (убивање на ламјата, жениње со девојка од долна земја... и на крај повторно излегување на белиот свет. Тоа е темата на пубертетскиот ритуал или адолесцентната иницијација²⁰, сфатена како премин од една возраст во друга, најчесто премин од групата на деца во групата на момчиња.²¹ Пубертетскиот ритуал за прием на децата во братство на пораснатите кај јужните Словени е сврзан со сфаќањата за новиот живот по смртта. По завршениот обред момчињата — јунаци се третирали како да биле мртви и повторно родени.²² Оваа контаминација на двата слоја во приказната е сосема успешна. За нас е карактеристична промената во архислојот каде обичното јаболко веќе е заменето со златно; сега тоа се јавува како сончево обележје или како што вели Н. Нодио „симбол на сонцето и сончевиот жар“.²³ Оттаму митологемата — краденото златно јаболко, особено неговото толкување за време на патријархатот носи нови промени.

Хтонскиот култ сега станува изразито соларен (аграрно соларен). До израз доаѓа календарското прашање за зимскиот и летниот солстициум (7 декември и 24 јуни). По однос на оваа проблематика грчко-латинскиот симболизам го познава терминот солстицијални врати. Во светлата фаза на циклусот нè воведува зимската врата, а летната врата во фазата на замрачување.²⁴ Во посочените приказни откраднатото сонце (златното јаболко) низ привременото мирување повторно се раѓа. Во овие космогониски рамки, аналогно на кажаново се движи и привремената смрт на иницијантот (спојната алка на сказната) и неговото враќање во нормален живот) /поистоветување на јунакот и сонцето, оттаму и називот сончеви јунаци/. На општ план тоа претставува победа над смртта и стравот од неа, давање предност на вечното течење на животот видено низ најразлични форми на опстанок.

Воопшто митологемата краденото јаболко без разлика дали ја сретнуваме во првобитниот облик — обично јаболко (во кое се крие култ на женско божество или демон на плодноста со исклучиво матријархално потекло) или пак во проширена форма — крадење на позлатено јаболко /во почетокот со видливи знаци на мешање на матријархалната основа и соларно-патријархалниот култ, кој во основата е и аграрен/, таа по својата природа е повеќеслојна. Подложена на процес на живеење, постојано се проширува бидејќи нејзината основа е симболична и не е лишена од синкретизам. Таа во разгледуваните приказни, меѓу другото, го имплицира и прашањето за најмалиот брат или подбивно наречен ќелеш, чувар на јаболкото. Неговиот лик во однос на браќата и во однос на функцијата што ја има, и извршува, се предимензионира. Ова пак, од друга страна, го поставува и прашањето: дали сказната ќе ја прифатиме само низ толкувањата на иницијацијата?

I. ВО ПОТРАГА ПО ЗЛАТНОТО ЈАБОЛКО

Новиот стадиум од историјата на човештвото — патријархатот со своето појавување (во првобитната заедница)²⁵ постепено го одзема приматот на женскиот пол и на чело на родот доаѓа таткото — патријарх. На сцена стапува херојот или териоморфно божество наспроти женското — антропоморфно. Со тоа се променува и полот на тотем животното, а стеблата — божества стануваат поими за машкиот принцип (балвани).²⁶ Ритуалот преку преодна фаза преминува во обичај, а предгениталниот период му отстапува место на гениталниот со што се изменува и осветлува поранешната мистерија на оплодувањето.²⁶

Во космичката сфера примарно место добива сонцето олицетворено во јунакот — бог. На земјата пак започнува митот на златното доба, т.е. епохата на металургијата (пронаоѓање на металите и нивна обработка). Од тој период постојат многу преданија²⁷ според кои ѕвездите управуваат со создавањето на металите. Така, на пример, среброт расте под влијание на Месецот, а златото под влијание на Сонцето, бакарот се поврзува со Венера, железото со Марс, оловото со Сатурн итн. Всушност металите според прастарата традиција се сфаќаат како „ембриони“ на плодната Мајка — Земја, т.е. како живи организми. Првиот метал што човекот го пронашол и употребил било златото, но поради мекоста не е прилагодливо за изработка на орудија и оружје.²⁸ Неговата симболика и популарност М. Илијаде ја толкува како резултат на религијата. За разлика од „неблагородните“ метали кои се сирови и „незрели“ златото е третирано за „благороден“ метал зашто претставува „зрел“ плод.²⁹ Тоа се јавува како симбол на врвна спиритуалност, бесмртност (столено злато), симбол на суверенитет и автономија. Идејата за улогата на златото како братски спасител на Природата смело ќе ја прифатат алхемичарите.³⁰ Верувањата во мистичните вредности на златото со кое се продолжува животот и се станува бесмртен спаѓаат во митолошката сфера на фолклорот. Во Египет се јавуваат златните врвови на пирамидите, телото на боговите и фараоните веќе се замислува од злато, т.е. имаме изедначување на светлоста со богот. Слични сфаќања се јавуваат кај Мисирците, Вавилонците, а Грците овој период ќе го овековечат во митот за златното руно и Аргонаутите. Паралелно на ова кај паганските Словени се јавува митот за златното јаболко. Со тек на време златото се изедначува со категоријата на убавото, која особено во средниот век не се разликува од категоријата корисно (постојат примери на изработка на златно јаболко), а сето тоа оформува специфика од совршенство.

Светлата боја преовладувала во сите сфери, особено се внимава на просирноста и прекршувањата на светлината која има свој отсјај во металот. Основата на многу уметнички слики се настојува да биде во тон на златото и бесценетото камење. Во Европа се градат нови или реновираат старите базилики. Во олтарите на црквите резбата се позлатува и изработува од скапоцен материјал. Идејата за естетски убавото како одредена филозофија, заснована врз сјајот на светлите бои што претставуваат своевидна имитација на сонцето, продолжува и за време на ренесансата... за денес модерната физика да ја опише светлоста со двете логичко-спротивни, но комплементарни поими: поимот честичка и поимот бран.³⁰

Ова се најосновните промени што ја следат културната историја на човештвото со смената на матријархатот во патријархат. Сето тоа нашло свој одраз и во фолклорот на сите народи па и кај нас. Таа инкорпорација се однесува меѓу другото и на песните и на приказните. Јаболкницата оплодена од Сонцето ќе го донесе на свет златното јаболко, девојката покрај Сонцето добива златни коси, позната е златната плетенка на момата и златното перче на момчето, потоа златната рипка, златниот прстен, украсниот калпак со трите златни перја, магиските помошни влакна можат да бидат и златни, златогривниот коњ итн. Дрвото како космички симбол исто така е во склад со сјајот:

„лисја разлиснало сфе карагропој,
цут ми је цутил онај дробен бисер,
род ми је родило сфе злати јаболка.“³¹

Како интересен пример за декоративен раскош во фолклорната традиција ќе го наведеме преданието на К. Шапкарев за познатиот манастир наречен „Златоврх или Трескавец во Прилеп“ (наслов на преданието).

„Првото свое име, Златоврх, тој манастир го добил поради тоа што стои на врвот на планината... а малку понагоре друг, уште повисок врв, на кој стоело некогаш, во старо време, златно јаболко; кога ќе огреео сонцето, светлината од јаболкото се одразувала дури во Солун, а оттаму пак на планината. Од тоа јаболко наречени биле како планината, така и манастирот...“³²

Во записов очигледно е присуството на средновековниот христијански култ одразен целосно во архитектурата на храмот. Станува збор за потполна идентификација на бојата со светлоста, на светлоста со убавината, на светлоста со богот, како контрастни гледишта на Мракот. Уметноста на обработката на металот овде одговорила „на естетските идеали на една култура која високо ја ценела не само убавината и луминозност на материјалот туку и обликувањето“.³³

*

* *

Митологемата златното јаболко ќе ја разгледуваме во композицијата на волшебната приказна, во случаите кога пред јунакот претстојат тешки задачи. Задавањето задачи претставува константен елемент присутен не само во приказната ами и во јуначкиот епос. Наспроти тоа пак содржината на поставената задача може да биде најразлична, таа варира и претставува

нешто променливо (Проп). Предмет на нашево интересирање ќе биде потрагата по златното јаболко (исполнување на тешка задача) од страна на деца — јунаци, и од двата пола (женски и машки) кои со својата натприродна сила се издигнуваат на високо културно ниво. За таа цел ќе се послужиме со приказните бр. 37 и 69 од Зборникот на Верковиќ,³⁴ потоа со приказната бр. 212 под наслов „Слепиот Цар и дете“ или „Правината надвива“ забележана од Шапкарев.³⁵ Во приказните се сретнуваме со женски јунаци (12 и 16 годишни), без полнолетство кои на преминот од матријархат во патријархат го формираат раниот мит за детето херој (дете — бог) — паредрос, од кој подоцна се раѓа и на него се надоврзува митот за јунакот — херој — општоприфатен за време на патријархатот. Рековме дека јунакот — мома доаѓа на свет во преодниот стадиум меѓу двете епохи, и таква атмосфера сретнуваме во почетоците и на двете приказни кај Верковиќ:

„Едно врјаме един цар имаши една царица, сè моми родиши. И пак кога била трудна, царјут и рекла:

— Еј, царица, ако родиш и сега мома, да знаиш, оти ќе ти заколјам!“³⁶

или:

„Жену, ету јазе за пода на хаџилик; ти, катү си тешка, ако родиш мома, и тебе и момата за ва законја, јако родиш дјате, кој за ми кажа најнапрет, за му дам мижде много злати и стребро.“³⁷

Наспроти очекувањата на таткото, жената повторно раѓа девојче и таа определувајќи се за животот присилно ќе се ориентира кон лагата:

„ — Попе, ке докарами царјувото малко да гу крстими: тој е мома, ама тинака сак'н на некој да не кажиш, ча е мома, лју да речиш дјате!“³⁸

или „Така сетне пов'нка момата дјате го сториха.“³⁹

Дејството на приказните тече и понатаму, момата мора да го напушти домот — момент карактеристичен за децата јунаци. Таа со своето умеење и физичка сила (ја спасува змијата) се здобива со помошно средство — коњ, подарен од царот на змиите, кој како придружник ќе ја следи до крајот на приказната, т.е. до крајот на настаните. Нивниот редослед е скоро истоvidен т.е. константен, наспроти мотивите кои се разновидни. На овој начин Проп издвојува две структури на модели: еден

(редоследот на настаните во времето) потемелен и друг — ликови повеќе провизорно.⁴⁰ Со добиениот коњ момата јунак летајќи доаѓа до едно широко поле каде еден цар поставува услов: „Катори јунак за излезе сос кон да ја прискокни дупката, он за вземе царјувата мома!“⁴¹ Ова барање го исполнува момата — јунак, и според претходниот договор ја добива раката на царската ќерка. Но токму сега настапуваат денови на искушенија (причина индиферентноста во брачната постела). По пат на епска ретардација се нижат поставените задачи /три по ред/ и тие ја следат момата — јунак сè до нејзината преобразба во јунак од машки пол. Тие задачи ги поставува таткото на невестата со цел да се „изгори зентјут му“, т.е. да се погуби јунакот за кого не знаат дека е женско. Момата јунак најнапред ја отепува ламјата, потоа го носи силниот коњ од самовилското поле и на крај пред неа се поставува третата по ред најтешка задача:

„На третиј ден го пратили на една земја, имало една златна јаб’лка, што га чуваши страшна ламја, да открадни от тамо златна јаб’лка. Пак тојнака отиде на конју, са попита, и конју му вели:

— Сега да ми вјахниш и, как ки проминими от златната јаб’лка, да гледаш да искиниш един дал и да побегними... И тојнака... отиде на онаја земја, дека беши златната јаб’лка... Как виде, јаб’лките трипараха от сл’нецгу и... прострја р’ката му, искина един дал сос десет јаб’лки и един дизгин удри на конјут, побегна. Га гледа ламјата... сакаши да пукни и гу пок’лна так:

— Ах Боже, кој искина далот сос десетја јаб’ки? Ако е жена, м’ж да си чини, ако е м’ж, жена да си чини?“⁴²

Јунакот — мома успева да ги открадне златните јаболка, но под влијание на магиската клетва од ламјата претрпува преобразба. Така таа ѝ станува вистински маж на царската ќерка и го добива царскиот трон. Тоа го бара и самиот строеж на приказната односно логиката на настаните. Почетокот и крајот во приказната се контрастираат по пат на метаморфозата која оди во прилог на јунакот од патријархатот.

Сличен е крајот од приказната бр. 69 на Верковиќ.

„ — Ах, јазе има девет сторини години, што сам чувал златната јабалка, да сега да ми ја открадат!... И така јунакот, кату даде Госпот, са чини м’нж, ја кладе јабалката на к’тка мјасто на главата му, и га приближи веки при царскиот конак... И царјут са почјуди и го проминал него на столнината“.⁴³

Текстуалнава анализа на посочениве приказни го констатира, покрај другото, и постоењето на матријархалниот двополен паредрос, како премин кон патријархалниот херој.⁴⁴

Во разгледуваните примери златните јаболка се наоѓаат во карактеристични и несекојдневни места или би рекле опасни зони по јунакот. Според приказната бр. 69 тоа е определено на следниов начин: „На нашито поли има една страшна змиа, ... гори кату вогин, човек да влезе, са згорјава.“⁴⁵, а во приказната бр. 37 местото на златната јаболкница е определено со изразот „на една земја“.⁴⁶

Потрагата по златното јаболко, митолошки проблем на волшебната приказна, ги води децата — јунаци и до далечното Црно Море. Приказната бр. 212 од Зборникот на Шапкарев со наслов „Цар и дете или Правината надвива“ нè запознава со уште еден пример на дете — јунак чиј опис е астрален: „фного лично-имало на челото свезда, а на г'рдите месечина“.⁴⁷ Лажниот јунак (другар од детството на вистинскиот јунак) кој се јавува во функција на штитеник, со цел да го погуби го испраќа јунакот — дете по тешка задача:

„Да одиш на Црно Море; тамока има една абукa сос златни абулки; да одиш, да ми га урвиш със сè корен! Тоа, сиромаш, што да чине? Тргнал да ходе. Кату дошел до морето, имало силна бура, адни далги като планини и околу тоа дрво имало моми сос пашки, като на риба; тие го чували на дрвото, секоја по адин ден. Запрела бурата и момите излезели на другата страна, да са чешат. А оно клаве бодуганут на страната и се бабнуве уф морето, та оде до абулката; га пот'ргува еднош — не излеве; јошче еднош — па не излеве; на третио п'т га откорнуве и излеве на крајо, па' си отиве.“⁴⁸

Гревс и Фрејзер го истакнуваат стариот обичај од времето на матријархатот кога тронот се наследувал матрилинеарно, со што идниот крал се ставал на проба која требал да ја издржи. Споменативе јунаци од приказните го имаат истиот проблем.

Примери на исполнување тешки задачи наидуваме и во грчката митологија. Нејзиниот национален јунак Херакле на возраст од само осум години успешно извршува десет поставени задачи. Како единасетто завршено дело се смета неговиот подвиг во врска со носењето на златните јаболка од земјата на Хесперида, чудотворна храна од која се станува бесмртен. Во науката постојат различни мислења во однос на одредувањето местото на Хесперидините јаболка. Според една приказна тоа е градот Береник, или подоцна наречен Хесперида (Плиније); или Еусперида, односно Еусперита (Херодот), изграден на

западниот 'рт на заливот Сирта /Страбон/. Херодот овој крај го опишува како еден од плодните области на Лидија. Според други пак тие се наоѓале во земјата на Хиперборејците, Британија, како централна зона на борејскиот култ. Трети како можност го посочуваат Кавкаскиот рај.⁴⁹ Митот за златните јаболка е најразлично толкуван. Едно гледиште е и тоа дека златните јаболка биле убави овци (melon значи „овца“ и „јаболко“) или овци со особено црвенкасто руно кое на сонцето одблеснувало како златно. Но според Гревс, објаснувањето на подвигот — кинењето на златните јаболка — треба да се бара најнапред во ритуалот отколку во алегоријата. Кандидатот или оној што претендирал на кралското место морал да ја победи змијата и да ѝ го одземе богатството, а Тројната Божица му подарувала јаболка на крајот од неговото владеење како пропусница за рајот.⁵⁰

Словенската митологија не е помалку богата од соседните. Со доселувањето на Словените на Балканот соодветните ритуали, од старата татковина, и понатаму постојат; обредот трае зашто уште долго време ќе биде потребна претходна идентификација со соодветно божество за да определена активност може да отпочне.⁵¹

Проп тврди дека митот е постара историска категорија од сказната. Но постојат митови кои се изградени по истиот морфолошки или композиционен систем како и сказната (на пр. митот за Аргонаутите) и особено митовите на првобитните народи. Кога јунакот го губи своето име, а приказната својот сакрален карактер, митот и легендата се трансформираат во сказна. Наспроти ова стојалиште е Леви Строс кој митот и сказната ги сфаќа како можност за заедничко коегзистирање и тоа сè до денес.⁵² Мислењето на Проп оди по истата линија како и она на Мелетински — во однос на историскиот развој на сџеата од еден жанр во други. Појавата на пренесување на сџеа од еден во друг жанр е доста распространета, така што сџеата од сказните (или дел од нив) преминуваат во епската поезија. Со ова се потврдува ставот дека формата стих се развила од формата проза, но тоа настанување не било временски кратка појава ами процес кој траел со векови.

Митот за златните јаболка ќе го проследиме и на релацијата јунак — свадбени задачи низ сџеата на јуначкиот епос. Песната под бр. 59 од Зборникот на Миладиновци со наслов „Дете малечково и ламиа“⁵³ преку своите ахрислоевии одразила митолошки сфаќања како дел од елементарната култура на нашиот народ. Песната го обработува подвигот на децата — јунаци кои претходно ги разгледувавме и во волшебната приказна. Детето — јунак мора да биде исклучителен случај и во поезијата:

„Кога дете од мајка се роди,
Ми се роди и вчас ми заборва.“⁵⁴

Следејќи ја односнава проблематика на релацијата волшебна приказна — епска песна, воочуваме измена во сижето. Овде веќе ја немаме партеногенезата како причина за доаѓање на свет — силен јунак. Значи, можеме да зборуваме за едно специфично гледиште на „динамичкиот мит“ (Сорел). Во динамиката на неговите движења и објективизацијата, меѓу другото, ние го гледаме приближувањето на митот кон стварноста. А кога митот почнува да ѝ се приближува на стварноста настанува епот. На тој начин во книжевноста и се разрешува противречноста меѓу историјата и митот (Н. Фрај).⁵⁵

Детето — јунак од посочената песна, откако по три дена се разбудува од мајката го зема оружјето на својот татко. Ова потсетува на германските и келтските митови во кои мајките имале исклучиво право да го предаваат оружјето на машките деца со што го извршувале чинот на замомчување. Тоа се случувало за време на сите свадби.⁵⁶ Така и јунакот — дете веднаш заминува кај својот вујко Јанкула:

„Вујчо чини свадба три месеци,
Свадба чинит, а ниет си нема
За да одит п' убаа нееста.
Бог ја убил кучкана ламиа,

.....
Стан'те, стан'те, по мене идете,
Јас ќе ода напред пред сватон!“⁵⁷

Испреченото зло — ламјата, на патот е совладано од страна на јунакот — дете, и тоа е еден од најстарите слоеви во хиерархијата на поставувањето свадбени задачи што треба да ги изврши јунакот. Кога велиме хиерархија на поставените задачи, пред сè ја имаме предвид хиерархијата на мотивите „според V. Voigt кој е инспириран од структурализмот“ или кажано со јазикот на филозофите — контаминација, односно степенување на мотивите.⁵⁸ Песните кои во структурата на своето сие содржат задавање тешки задачи (вклучувајќи ги тука како свадбените, така и оние од подруга природа) истата структура ја градат врз хиерархизација на разни настани, односно мотиви, притоа имајќи ја предвид епската ретардација. Во песнава задавањето на задачата е избегнато, дадено е само нејзиното извршување со факт на демитологизација на златното јаболко во однос на местото, неговото чување и сл.

„Во дворје је злата јаболшница.
 Јадет, пијет, нееста земает.
 Јаболшница дете ја откорна,
 Шчо рожаше три злати јаболка“.⁵⁹

Песната под број 145 од Зборникот на Миладиновци, со наслов „Марко, Секула и Краљ Латинина“ нè воведува повторно во оваа проблематика. Латининот ќе ја даде ќерката за синот на Марко Крале — Секула детенце кое, „греит како летно санце“, само ако тоа изврши одредени задачи. Најпрво во борба да го совлада Арапот, потоа да влезе во нагорена фурна и на крај:

„Дур' не сторит дете треки унер,
 Да препливат преко црно море;
 Тамо имат златна јаболшница,
 Да ми скинит три златни јаболка,
 Така даам ќерка Ангелина.“⁶⁰

Патот до златното јаболко е далечен и тежок, јунакот го демнат опасности:

„И излезе морскана ламиа
 И на коња патот му престрети

 В п тем најдое до три вити ора;
 Ора беа сите самовилски.“⁶¹

Но, злото е совладано со помош на коњот кој е верен придружник на јунакот. Само така јунакот — дете доаѓа до бариерата „предмет“:

„Појдое до злата јаболиница.
 Дете сакат три јаболка да скинит,
 Коњ сакат да ми ја откорнит.
 Ја навали на десното рамо,
 И од корен дете ја откорна.“⁶²

Задавањето задачи претставува проверка на способностите како на младоженецот така и на одредени личности од неговиот род. Особено ова се однесува на кандидатот за брак кој во најголем број случаи ја земал царската ќерка, а потоа го наследува и престолот.⁶³

Песната што ја забележал Верковиќ со наслов „Коџа Марко и Јанкула“ го обработува мотивот носење на златното јаболко како обележје на изразито јуначките женидби. Младиот

Јанкула барајќи ја ќерката на Марко Ангелина, ќе биде соочен со тешката задача што ја поставува таткото:

„ — Е Јанкула, млат Јанкула!
Не га давам мојата ќерка,
сос гледане, сос теране,
љу га давам сос јунасто;“⁶⁴

За да се дојде до саканата овошка Јанкула треба да помине низ девет гори и девет води, а таа наоѓајќи се среде во морето е чувана од една ламја. Јанкула, за кого народниот пејач ќе рече дека е „јунак нат јунаци!“ ќе успее да ја изврши задачата што се бара од него, но во тоа му помага девојката Ангелина:

„да ти дадем таткова ми
таткова ми брза коња,
брза коња троши гора,
троши гора, гази вода;
дури сл'нце да огрее
и да идеш и да дојдеш;
ако ти ме милуваш,
да донесеш златна јаболка,
и листо дафиново.“⁶⁵

Во песнава остава впечаток и тоа што златното јаболко расте на дрво дафиново.⁶⁶

Темата на свадбените задачи третирајќи ја како историска, Б. Путилов констатира дека таа е традиционална и претставува „брачен конфликт во областа на национално-историскиот однос“, а се случува во рамките на јуначко-историската епика, при што во песните јасно се зачувале архаични траги. Доследно на ова Путилов односена тема ја вбројува во јуначко-историскиот еп. Според тоа како се здобива невеста тој прави една поделба во која посебно го издвојува исполнувањето на тешки задачи пред да се добие девојката. Со овој проблем се занимавал и М. Халански. Тој во неа издвојува пет мотиви врз чија основа, под број еден, ги потенцира — песните за здобивање невеста по исполнувањето на разни задачи поставени од страна на таткото на невестата. Во прилог на ова оди и мислењето на В. Пропп кој смета дека стариот еп во основа го има сижето на барање жена и основање на парно моногамно семејство. Слични ставови за староста на темата изјавува и В. Жирмунски, а Мелетински констатира дека во таквите песни во кои јунаците и сватовите се борат со чудовиште можат да се вметнат и поетски моменти од биографијата на јунаците⁶⁷ (п. бр. 59 од Зборникот на Миладиновци).

Проблемов бил интересен и за познатите светски етнологи од постариот научен бран: Lubbock, Kulischer, Lipperf, Schrader, Hirt. како и за оние од поново време, на пример: Bächtold, Thurnwald, Lowie... Споменативе имиња ваквиот начин на женидби кај примитивните (и цивилизираните) народи го сметаат за остаток од грабнувањето невеста.⁶⁸ Овој став го поддржува и етнологот Самфер кој е на мислење дека чинот на грабнувањето особено го практикувале јужните Словени.⁶⁹

Јуначката песна бр. 25 од Зборникот на Молерови и со својот наслов „Грујо дете вема Пајонка девојка“ го навесува мотивот задавање задачи со што се настојува јавно да се одбере храбар зет. Царот „Мурад-бего“ ќе ја даде девојката за „јунак над јунаци“, т.е. за оној што ќе ги откине трите златни јаболка од Црното Море. Песнава по многу нешта е исклучителна. Самото име на идната невеста е семантички обоено, соларно. Освен тоа девојката се одликува и со исклучителна мудрост. Грујо-дете е пак јунакот што ќе се нафати да ги донесе златните јаболка, инаку дојден кај царот неканет заедно со Крали Марко. Во песната јасно се чувствува наклонетоста на девојката кон јунакот, што подоцна станува и еден од условите за брак. Затоа таа го советува:

„Ой ле и ти Грю малой дете,
ага идеш фоф Цѣрното-море,
ќе излеае три моми убави;
това не са три моми убави
току ти са до три самовили
Да не и си с око погледнало,
да не и си с рака побарало,
да не им си дума продумало.
Шчо ти думаа, нишчо да не думаш,
шчо ти даваа, нишчо да не зимаш.“⁷⁰

Но и покрај тоа што Грујо-дете „ми откѣсна три златни јабуки, та и носи царе на дворе“⁷¹, царот откажува од ветувањето, барајќи да се исполни неможното: „ако стрелиш дзвезда на небото, ќе ти одам Пајонак давоика“.

За компарирање ќе го наведеме случајот со стрелањето на Херакле во пладневното сонце (зенит). Според тоа и овој и нашиот пример од песнава се докази за некогашните натпревари одржувани на денот на крунисувањето на светиот крал, т.е. примери од неговите подвизи. Но во песнава стрелбата со тек на време добива друга насока, таа ќе се впери во самиот иницијатор, зашто умната девојка определувајќи се за Грујо-дете го советува: „Немој стрелеа дзвезда на небото, стрели бего меѓу двеае очи“.⁷¹

Посоченава песна најверојатно претставува остаток од древниот обичај-за раката на девојката мегдан да се дели и со нејзиниот татко. Сличен пример наидуваме во грчката митологија преку ликот на кралот Ојномај од Аркадија. Прашање е дали тој бил заљубен во својата ќерка Хиподамеја или пак некое пророчиште го предупредило дека ќе биде убиен од зетот. Едно се знаело — секој што ќе ја побарал раката на неговата ќерка бил повикуван на трка со кочи по долга патека. Од ќерка си барал да го придружува натпреварувачот со цел да го скрене неговото внимание од запрежната кола. И двете кочи се натпреварувале. Ако Ојномај стигнел прв, другиот морал да загине; ако пак тој што ја барал Хиподамеја ја добил трката тогаш ја добивал и неа, а таткото морал да умре. На овој начин биле уништени тринаесетина принцови, но кога Хиподамеја се заљубила во Пелопа не само што не му сметала туку ветувајќи му парична награда на Миртил, кочијашот на Ојномај, ставила крај на оваа „игра“.⁷²

Во македонските јуначки народни песни постојат сижеа во кои задачите што треба да ги изврши јунакот ги задава самата девојка, и тие не се временски сврзани со денот на свадбата. Овие песни се од понов датум и се надоврзуваат на претходно разгледуваните. Песната број 198 од Зборникот на Миладиновици со наслов „Ружица девојка и тридесет момчиња“ нè пренесува покрај самото Црно Море, каде Ружица девојка од сета јуначка дружина сака да избере свој придружник. Таа инсистира:

„Да си слечи рубо копринено,
Да облечит пансур-кошуља,
Да си земит шчица челикоа,
Да препливат преку Црно Море,
Да излезит на крај на краиште,
тамо има злата јаболшница,
Да си скинит три злати јаболка,
Ја со него љубов ќе да бидам.“⁷³

Еден од јунаците ја извршува тешката задача и корнејки ја сета јаболкница „ја донесе на чесна трпеза“.

Задача од овој тип — потрага по златното јаболко и негово откинување, зачувала и песната бр. 163 од збирката на Станко Костиќ, со наслов „Семњанин Јован“.⁷⁴ И овде се сретнуваме со дружина од триесет јунаци, наспроти многубројните сватови во претходните јуначки песни, пред кои Деница девојка поставува претсвадебно барање (наместо таткото на де-

војката, во претходните песни; забележителен пример на еманципирање на женскиот пол наспроти некогаш молчеливата невеста).

„Чујте мене, тријесет дружина,
 Јазе мога сите да ве служа,
 А не мога сите да ве љуба.
 Јас ќе љуба еден од јунака,
 Кој ќе може Дунав да преплива,
 Та да иде в Каравлашка земја,
 Ем да флезне в Каравлашка бахча,
 — — — — —
 Да откине позлат'на јабака,
 — — — — —
 Тове јунак јазе ќе го зема“.⁷⁵

Следејќи го култот на плодноста засегнавме повеќе симболи, непосредно поврзани со јаболкото, кој заеднички создаваат неколку праслики со духовно-егзистенцијална основа. Од друга страна истите помагаат да се дообјасни овој култ. Во македонските волшебни народни приказни во почетокот потрагата по златните јаболка се одвиваше исклучиво на копно. Златната јаболкница (или обична) најчесто се наоѓаше на места означени како: на една земја, чудесна земја, планина на крај на светот, нашето поле, голема бавча насадена со секакви „емиши“, или со еден збор места со бујна вегетација. Најверојатно оваа е првата праслика формирана под влијание на претставите за рајот како архетип. Гревс вели дека сите раеви од времето на неолитот и бронзеното доба си личат едни на други, т.е. се острови на овошни градини.⁷⁶ Со нив најпрво управувале божици подоцна заменети со машки божества што сведочи за смената на матријархатот во патријархат (Ева, Хера,

—се општи божици — мајки, потоа имаме ламји — чувари, девојки со опашки од риби, самовили, змија, Арап итн.). Општословенскиот збор рај, прифатен уште пред примањето на христијанството, означувал место каде престојуваат душите на покојниците; преземен е од иранскиот јазик со првобитно значење на богатство и среќа.⁷⁷ Во грчката митологија тоа е Елисеј — островот на јаболката, земја на мудроста и постојаната среќа, вечна повластица на светиот крал за која треба да се поседува на далеку прочуената пропусница — јаболковата гранка.⁷⁸

Но, заедничко за сите раеви на земјата е тоа што истите претставуваат космички симболи, симболи на културата во кои очигледна е превласта на растителниот свет, наспроти ди-

вата природа, симболи на промисленото наспроти спонтаното, на редот наспроти нередот, свесното наспроти несвесното.

Исто така не биле туѓи ни верувањата дека островот на среќата постои и на Црното Море, реката Дунав и уште на многу други места. Втората слика во македонското усно творештво се гради врз симболиката на златните јаболка и реката Дунав. За развојното значење на конкретниот поим — реката Дунав, па сè до неговото трансформирање во слика — симбол, се произнесува и Ватрослав Јагик. Словените ја зачувале, низ песните, претставата за големата, далечна и опасна река давајќи ѝ напалу митски сјај. Самиот нејзин поим се изедначува со општото значење на поимот река или воопшто — вода,⁷⁹ дури и кај оние народи кои живееле во непосредна близина на некоја друга река. Симболиката на лексемата река и истекнувањето на водата се поврзува со симболизмот на родноста, смртта и обновувањето.⁸⁰

Третата митска слика — симбол се манифестира преку златните јаболка и Црното Море. За нашите народи Црното Море како конкретен географски поим не бил непознат. Тие за него знаеле уште од старата татковина како место сосема погодно за трговска размена и гусарење. Од друга страна пак за него се сврзуваат многу моменти од митологијата на народите. Низ него пловел и јунакот на митот за Аргонаутите — Јасон, исполнувајќи тешка задача — враќање на златното руно (на Црноморското крајбрежје) во земјата Колхида, под Кавказ. Според едни тоа било виолетово руно во кое Зевс се вознесол на небото, т.е. црно руно што го носеле кралевите при обред за измолување дожд. Според други станувало збор за трговски поход по килибар кој на сонцето светел како злато. Страбон пак продирањето на Аргонаутите во Црното Море го толкува како потрага по наносите на злато на Колхидската река Рион, кое домородците го собирале на овчо руно поставено во речното корито.⁸¹

Посоченава митска слика ќе ја разгледаме и низ семантиката на боите присутни во неа како структурални елементи. Епитетот црн според Јунг ја означува мрачната страна која треба да се совлада. Исто така хтонскиот свет на длабоките води е секогаш црн и преполн со искушенија. Таа е боја на праматеријата, на првобитната неиздиференцирана состојба, исконски хаос, долни води итн.⁸²

Хроничарот Хелмолд остава податоци за постоење на Црн бог кај Словените, но тие знаеле и за друго црно божество по име Црноглав.⁸³ За оваа проблематика пишувал и Чајкановиќ укажувајќи на тоа дека словенскиот Црн бог подоцна е изедначен со фаволот, но првобитниот негов статус бил најго-

лем бог на долниот свет.⁸⁴ Долниот свет во македонските приказни и песни наоѓа своја определба во поимите: друга земја, долна земја, голем град и сл. и до сите овие места се стигнува со помош на црниот овен (наспроти белиот). Исто така во ликот на Црниот Арапин, често пати чувар на јаболкото се крие демон на долниот свет; и затоа кај многу народи демоните на долниот свет се замислуваат како Арапи.⁸⁵ Така на пример кај Мисирците богот Озирис се именува уште и Голем црнец или Голем езерски црнец.⁸⁶

Големите божици на плодноста, прастарите божици — мајки се исто така замислувани во црна боја заради нивното хтонско потекло. Во мисирската митологија Изида е црна,⁸⁷ кај Индијците црна е Вишна, кај Грците постои црниот Дионис и црната Афродита. Познати се црните фустани на Изида и Деметра, а на нив им се придружува и Кибела. Во словенската митологија Чајкановиќ наоѓа траги на женско црно божество, а за пример ги наведува приказните за Црната кралица која живеела во некој град близу до турската граница⁸⁸ (географско доближување до Црното Море). Во митологијата на Мисирците реката Нил имала и стар назив Црна Река, а била идентификувана и со црниот Озирис. Од друга страна пак Озирис е поистоветуван и со Сонцето, што значи многу божества на подземниот свет во својот почеток биле небесни, на пример Хадес наспроти Хелиот.

Подземниот свет е посетуван и од Сонцето, кое според верувањата на старите народи со заоѓањето наоѓа ноќна смрт,⁸⁹ т.е. патува под земјата, од запад назад кон исток. Заоѓањето на сонцето е толкувано и како вечерно паѓање во морето по што следува и нормално раѓање, односно излегување од морето.⁹⁰

Во нашите претходно разгледувани примери што ја создаваат митската слика — златните јаболка и Црното Море, придавскиот дел, односно епитетот „Црното“ често пати е одбележан со мала буква, а имаме примери каде и двата дела се напишани со мала буква⁹¹ што оди во прилог на определбите на подземниот свет. Сместен според Гревс на далечниот запад, во него божицата на смртта Персефона ги поседувала Црните тополи.⁹² По верувањето на Евреите полските плодови му припаѓале на богот Тамуз, хтонско божество.^{92a}

Дрвото со златните јаболка сместено во подземниот свет на исконските води (*materia prima*) е следено од разни хтонски божества: самовили, морски ламји, змии — сите тие господарки на плодноста чии особини ни се познати уште од времето на матријархатот. Една од нив — змијата ги придружува сите

божества и големи мајки, а во некои култови е славена како божица на породувањето.⁹³ Символиката на дрвото и змијата е во тесна врска и тие заедно прават вселенско единство.⁹⁴ Потрагата по златните јаболка во македонското усно творештво е тесно поврзана со свадбениот ритуал, дел од општиот ритуал на плодноста. Самите златни јаболка се нагласен митолошко-плодотворен симбол. Нивната златна боја го симболизира машкиот и женскиот принцип,⁹⁵ кој е во најтесна врска со постојаното обновување и регенерација на животот. Златно-жолтата боја исто така ја пренесува младоста, снагата, божествената вечност. Па дури и Брахмановото космичко јајце блескоти како злато. Дрвото со златните јаболка напреде во водите е праслика на божество, стебло кое го носи сонцето, дрво на животот, митолошко Сакаки,⁹⁶ симбол на преобразба и бесмртност.⁹⁷

I: Остатоци од култот на плодноста

Култот на плодноста продолжува да егзистира и понатаму врз основа на трансформации. На овој план ќе проследиме блок реликти за кои сме на мислење дека претставуваат негови остатоци. Најнапред ќе се осврнеме врз искажувањата на Шапкарев во врска со одредена свадбена задача поставена пред младоженецот.

„Во други места, пак, како по солунските села и др. пред да се даде невестата на сватовите, зетот е должен да изврши некои мачни подвизи (џнери), како на пример, да се искачи на едно високо лизгаво дрво исправено за да го земе набоденото на врвот бојадисано јаболко, и други соодветни работи“.⁹⁸

Истиов обичај Шапкарев го одбележува и на следниот начин:

„На едно високо и право дрво забиено во земјата и исправено, на неговиот врв набодуваат едно шикосано (варакладосано) црвено јаболко, 'златно јаболко' наречувано. Зетот е должен да се искачи по исправеното лизгаво дрво, та да го земе од врвот набоденото 'златно јаболко'“.⁹⁹

Во Србија, пак, познат е обичајот на денот на свадбата да се гаѓа во јаболко, тоа е таканареченото „убивање нишан“. Истиот се практикува и на Приморјето. На пр. во Истра еден од сватовите кај куќата на девојката нишанат во јаболко од пушка, па „ако ја погодат, тогаш *de iure* влегуваат со извици во куќата; но и ако не, тогаш домаќинот, како трогнат од милост, ги пушта во куќата, но со празни пушки“.¹⁰⁰ Березин таков обичај посочува и кај Хрватите: „Прежде чемъ войти въ

ея домъ необходимо сбити зарядомъ яблоко или апельсинъ воткнутые въ верхній сукъ дерева, растущаго около дома“.¹⁰¹

По прашањето нишанење во јаболко Матија Лопач го изнесува ставот дека оваа задача не се наоѓа во свадбените обичаи на другите народи.¹⁰² Посочените примери на Шапкарев за доаѓање до јаболко што е набодено на дрво ни сведочат исто така за мошне стар свадбен обичај со оглед на тоа што стрелањето со помош на оружје е од понов датум. Употребата на оружје т.е. пукањето во јаболкото се сфаќа како апотропејски, профилактички чин (плашење на лошите духови при женидба, раѓање и смрт).¹⁰³ Општо земено народниот обичај е општествена појава во која се составуваат повеќе елементи од различни животни епохи.¹⁰⁴

Траги од култот на плодноста зачувал и свадбениот ритуал китење на барјакот, каде јаболкото добива специфики на култен симбол. Податоци за тој дел од свадбената церемонија ни оставиле: Миладиновци, Шапкарев, Молерови, Верковиќ и други.

„момите прават фруглицата (бајрак), која је трска, на неа зашиена бела риза везана, а на врхот јаболко шикосано (варакосано со злато). После една девојка облечена во момчеви руби, со машки фес на глава фашчат на оро другите моми и водат танец држеешчем фруглицата.“¹⁰⁵

или:

„По нашите села,
сватовите кога одат по невестата, носат знаме — ветка од јаболкница, накитена по гранките со црвени јаболки и со разнобојни шамии.“¹⁰⁶

или:

„На върха на прѣта се забучва вараклосана ябълка, която младоженците изаяждат следъ сватбата.“¹⁰⁷

„Утрината во саботата... се собираат тројца јунаци го прават бајракот наречен хламбор. Тој хламбор го прават со алова богазија и со зелени китки. На еден калем го нанижат, од едната страна на богазијата, со бела книга прават еден крст. Од другата страна како месечина. На калемот одгоре со еден лимон и две јаболки прават крст со фарак и од трендафилови прачки... Утрината на шест часот ќе го расипат хламборот со оро...“¹⁰⁸ (последниот ден од свадбата во село Висока).

Овој свадбен обред многу сликовито го опишала и една македонска свадбена народна песна:

„Развил бајрак, развил бајрак
јунакови дворје.
Го развиват, го развиват
сестра јунакова.
На бајракот, на бајракот
киска босилкова.
Во киската, во киската
црвено јаболко.“¹⁰⁹

Обичајот јаболко на барјак¹¹⁰ е познат и кај другите словенски народи. Во краевите околу нашето приморје јаболкото како симбол се заменува со гранка од портокал.¹¹¹ Портокалот и јаболкото се истородни симболи на плодноста. Некогаш младенците, во Виетнам, биле дарувани со портокал.

Свадбениот барјак е познат и кај несловенските народи. За него знаеле и претставниците на балканскиот сточарски номанизам — Саракачаните и Власите.¹¹² Кај Саракачаните местото на црвеното јаболко е заменето со смоква, а кај Власите е присутно јаболкото:

„Мајката на младоженецот овој чин го осветлува со факел, а девојките го придружуваат со песна. Потоа мајката прикачува на барјакот три смокви.“¹¹³

Ова е само еден момент од подготовките на свадбениот барјак — пришивање на барјакот на копје, кај Саракачаните во Тракија. Барјакот (фламбура) кај Власите го подготвуваат девојки или момци. На крајот од долгиот стап кој завршува со крст се приврзуваат црвени и бели марами, а на врвот од крстот се ставаат три црвени јаболка.¹¹⁴

Интересна е свадбената песна од село „Папрадица“, Велешко — за која Црнушанов забележува: „песната се пее кога се поставува барјакот, со кој се означува дека дома е почнала свадбата“^{109a} (Коста Црнушанов, Македонски народни песни. БАН. София, 1956, стр. 151). Наведуваме извадок од неа:

„Развил юнак кърстатна баряка,
На баряка — цървено ябълко,
На ябълко — кърстатен босилък, —
Да е момче цървено и бело.“^{109b}

Од консултиранава литература очигледно е дека станува збор за контакт на симболи. Јаболкото на свадбениот барјак се јавува во присуство на други предмети (метални пари, раз-

^{109b} К. Црнушанов, Македонски... п. бр. 267, стр. 151:

нобојни марами, навезен крст од златни конци, цвеќе, смоква...), а сите заедно чинат една целина односно „магиски потенцијал“. Секој од овие предмети располага со одредени „својства“. Со поимот — својства се сретнуваме кај М. Мос (Теорија на магијата) кој според него има значајна улога во магискиот обред. Анализирајќи ја магијата Мос им дава значајно место на употребата на предметите со одредени својства. Според него магиското својство на некои предмети доаѓа од одредени видови конвенции. Секој предмет со својство е по самиот свој карактер на некој начин обред. Својствата на одделни предмети кои се користат во магијата се доведуваат во врска со општата идеја на силата и природата. Сиве овие предмети инкорпорираат општа магиска сила која се применува и користи на посебен начин.¹¹⁵

Од друга страна пак свадбарскиот барјак и неговиот украсен предмет јаболкото укажува на рудиментарна форма на имитирање жива материја, во случајов — дрво. Кога го велíme ова секако дека поимот дрво го сфаќаме многу пошироко со оглед на неговото бисексуално толкување.¹¹⁶ Институирањето на љубов, многу пород и општа благосостојба се основни желби на секое ново семејство. Оттаму и нашето толкување дека јаболкото како симбол на свадбениот барјак¹¹⁷ ја искажува во секој поглед желбата на младиот брачен пар за плодност. Имајќи ја предвид културната историја и обичајот можеме да констатираме дека јаболкото придружувајќи го барјакот станува симбол кој во себе содржи колективна супстанца. Тенденциозноста за поседување на убавото изградила кај луѓето специфични естетски норми чии вртоци се во целината на масата, т.е. во колективот. Тука не смее да се изгуби од вид културниот контекст на митот,¹¹⁸ а и самиот мит добива значајна општествена улога.¹¹⁸

На крај ќе посочиме и една стара обредно-приспивна песна во која архаизираниот детски свет е скриено митологизиран:

„Чукале деца јаболка (2)
со шарени стапчиња
со сребрени рачиња
излегла баба с решето.“¹¹⁹

За оваа песна постои и варијанта во Зборникот на Миладиновци, а тоа е записот под број 662 и е интересна по тоа што место поимот баба се јавува божа.¹²⁰

Траги од култот на плодноста сретнуваме и во приказната бр. 225 од Зборникот на Шапкарев¹²¹ каде јаболкото се поврзува со чинот на принесување жртва. Приказната носи наслов

„Сирачето дете и животните“, а во неа е даден патот што треба да го измине јунакот па да стане наследник на царскиот трон. Јунакот се јавува како добродетел на животните а како награда од нив стекнува моќ за метаморфоза. За нас е карактеристичен крајот на приказната. Враќајќи се со уште двајца силни јунаци како победник од бојот:

„дошли до една чешма, шчо г'птала људе. Жена му, като отишла да виде, дали с' го отепале, тоги тој дошел до таја чешма и рек'л: 'Ми се пије вода, 'ного'. Жена му му рекла: 'Ки те испије таја чешма'. Тој рек'л: 'Нека ме испије'. Легнал да се напије и чешмата го испила. Тоги жената му рекла: 'Пушчи го ки ти дадам една златна јаболка'. Ин га дадела и м'ж'т излез'л“.¹²²

Извадокот од приказнава асоцира на обредното прочистување на јунакот по враќањето од војната. Овде функцијата на обредното чистење ја има водата која укажува на привремената симболична смрт на јунакот (иницијатиска тема). Тој се враќа за момент во изворот на животот каде се напојува со нови снаги кои симболизираат обновување и прогрес. Меѓутоа, текстов во себе асимилирал древно верување за принесување човечка жртва на водите и нивните божества,^{122a} најстар облик на жртвување. Во него е очигледно мешањето на крвна и бескрвна жртва како и замена на човечка жртва со нови форми. Бескрвната жртва — јаболко е карактеристична за хтонските демони, но жртви со свети бои, во случајов златното јаболко, им биле принесувани и на боговите на небото, кои се разбира често пати го посетувале и долниот свет. Постојат податоци дека некои ирски кралеви при ритуалното прочистување биле жртвувани со помош на двата основни елемента: огнот и водата,¹²³ што во нашиов пример би го претставувале чешмата и златното јаболко. На крај, како што вели приказната, јунакот си отишол а водата ја голтнала жената. Ова потсетува на обичаите од времето на паганизмот кога се одржувале таканаречените свети свадби со кои и на мистичен начин и по сила на аналогната магија се дејствувало врз обезбедувањето плодност.¹²⁴

Во христијанската религија јаболкото се доведува во врска со празникот Свети Петар (29 јуни). Дотогаш старите обичаи не дозволуваат да се јаде јаболко, а моментот на каснување е придружен најнапред со жртвување јаболко (мртовечка жртва).¹²⁵ Според верувањата Свети Петар им дели јаболка на децата од подземниот свет.¹²⁶ Во Македонија познат е обичајот

при одење на погреб жените да носат јаболка. Исто така за-садувањето на јаболка по гробовите се доведува во контакт со долниот свет.¹²⁷

Чајкановиќ наведува неколку обичаи кои претставуваат јаболко — жртва, а тоа се: јаболко во устата на убиениот волк, јаболко во устата на божикната печеница, јаболко во колач подготвен за слава, јаболко со забодени пари и бадник, взаемното дарување на луѓето со јаболка изведувано на празникот Божиќ¹²⁸ итн. За нас е интересен обичајот практикуван исто така на Божиќ, а тоа е фрлање на јаболко во бунар („Ладна водо, јас тебе ти давам дар, а ти мене среќа и здравје“) како и свадбениот обичај — младенците на денот на свадбата да фрлаат внатре во бунарот секој по едно јаболко или пак да ги остават покрај него.¹²⁹ Дека јаболкото претставува жртва посветена на долниот свет укажува и еден свадбен обичај од Босна според кој: кога сватовитте ќе наидат на првиот мост или вода невестата, мора на првиот крај од мостот да остави марама и јаболко.¹³⁰

Во Македонија, пак, Шапкарев ни остава сведоштво за јаболко на дар изведувано на денот на свадбата, кога поблиските роднини на зетот му носат „по еден овен, со по едно шикосано јаболко, набодено на обата рога, и напарано со првено багрило“. ¹³¹ Сима Тројановиќ¹³² е на мислење дека последниов вид свадбена жртва е прв жртвен дар за да се смируваат духовите и да не ѝ наштетат на идната невеста. Овенот е жртва и по тоа што е китен со јаболка,^{132a} а така постапувале и Римјаните со наменски подготвените жртви за свечени прилики. Инаку функцијата на рогот уште од најрани времиња е прифатена за средиште на плодноста.^{132b} Во грчката митологија таа е особено потенцирана за време на Дионисовите мистерии застапени преку ритуалот — фаќање бик. Допирот со таков рог на светиот крал му овозможувал моќ што ќе ја оплоди земјата во името на божицата на месецот, со помош на дождовите. Рогот на изобиетието (корнукопија) наполнет е со златните јаболка од страна на Хесперидите.¹³³

Со јаболка се даруваат и исполнителите на лазарските песни, односно лазарките во некои краеве на Македонија. На овој ден тие изведуваат и лазарско оро кое е посветено, со песна, на бремена жена:

„Не веј ветру, Лазаре,
не леѓај ме,
оту сум си Лазаре, обродила,
на две ветки, Лазаре, три јаболка!“¹³⁴

Симболиката на јаболкото — дар не е помала ниту во свадбеното оро изведувано во Шумадија.¹³⁵ Бројот на јаболката овде не случајно е три; тие се од родот на невестата, но таа претходно му ги предала на деверот кој ги донесол во пазувите па сега повторно ги зема невестата и ги фрла. Наеднаш ороото се распушта а јаболката стануваат дар за оние што успеале да ги фатат. Јаболко на дар сочувале и обичаите во Македонија. На Летник (1 март) сите поблиски роднини на момчето месат погача од која еден дел испраќаат во куќата на свршеникот. Свекрвата ги собира тие парчиња од погачата, и заедно со уште три до пет јаболка, во кои се втиснати златни пари и накит, ги става во торбата и ги испраќа кај свршеницата. Овие дарови ги носат група жени и девојки.¹³⁶ Во Македонија на денот на свадбата невестата пред домот на младоженецот фрла јаболко, а кога ќе ја внесат внатре и штом ќе ја седнат во еден од аглите блиску до огништето ќе ѝ доведат едно две-три годишно дете, потоа таа го бакнува и откако ќе го подржи малку во skutот му дава едно црвено јаболко.¹³⁷ Овој свадбен обичај во Македонија и во Србија¹³⁸ е именуван како „На коњче“. Не помала симболика крие во себе и јаболкото принесено како дар на огништето и куќата од страна на невестата, веднаш штом ќе влезе во новиот дом, со цел да се обезбеди пород и добра вегетација.¹³⁹

Наведениов комплекс од примери укажува на тоа дека кај јужните Словени постоел и долго време се негувал култот на плодноста изразен преку симболиката на плодот јаболко.

ЗАБЕЛЕШКИ

¹ Vladimir Prop, *Morfologija bajke*. Beograd, 1982, str. 35.

² Стефан И. Верковиќ, *Јужномакедонски народни приказни*, том втори. Приредил д-р Т. Саздов, Скопје, 1977, п. бр. 48, стр. 42.

³ Истото, п. бр. 87, стр. 211.

^{3a} Во таа смисла го посочуваме ставот на Чајкановиќ (Мит и религија у Срба, Београд, 1973, стр. 3 и 6) според кои зовата, лиската, липата... припаѓале на некои женски божества, но нивните имиња не ни се познати. Светите пагански шуми до нас допираат и преку имињата на манастирите, на пример Грабовац, Крушедол, Ораховица..., меѓутоа и за нив немаме податоци на кои божества или демони, во претхристијанските светилишта, им биле посветени. На мислење сме дека криењето на имињата кај одредени божества било правено сосема свесно. Томо Маретиќ (*Studije iz pučkoga vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba*, Rad JAZU, knj. LX, 1882, str. 142, зборува за тајното име на божицата на градот Рим, кое на римскиот народ не му било познато, а уште помалку на неговите непријатели.

⁴ Slobodan Zečević, *Ljeljenovo kolo. Narodno stvaralaštvo — Folklor*, sv. 9—10. Beograd, 1964, str. 706.

⁵ Истото, стр. 709.

⁶ Милоје М. Васић, *Хтонски култ, Винча и наш фолклор*, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901—1951, Београд, 1953, стр. 268.

⁷ Стефан И. Верковик, *Јужномакедонски... п. бр. 48*, стр. 42.

⁸ Истото, п. бр. 87, стр. 211.

⁹ Драгослав Срејовић — Александрина Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, стр. 110—111.

¹⁰ Мала енциклопедија Просвета. Београд, 1975, стр. 167.

¹¹ Вук Стеф. Караџић, *Српски ријечник (1818)*. Београд, 1985, стр. 388.

¹² Tomo S. Maretić, *Studije iz pučkog vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba*. Rad JAZU, Zagreb, 1882, knj. LX, str. 133.

¹³ Овде наведуваме едно верување (Ресен) според кое во секое семејство постои самовила која е невидлива и која раѓа кога и домаќинката. Дали ова митолошко суштество, во оваа функција, временски не апсорбирало нешто од старото паганско божество на раѓањето.

^{13a} Slobodan Zečević, *Ljeljenovo kolo... str. 708*.

¹⁴ Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 43, Zagreb, JAZU, 1967, str. 153.

^{14a} Митологемата краденото јаболко се назира и во позната народна игра „украдени јаболка“ (види: Вук Врчевић, *Српске народне игре*, бр. 5) која според распределбата на Т. Горѓевиќ, спаѓа во игри на духот. (Тихомир Борбевић, *Наш народни живот*, књ. 4. Београд, 1984, стр. 32).

^{14b} III. Кулишић — П. Ж. Петровић — Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд, 1970, стр. 57.

^{14c} Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Beograd, 1986, str. 54.

^{14d} Polja, Novi Sad, br. 324, februar 1986, str. 64.

¹⁵ Karl Gustav Jung, *Čovjek i njegovi simboli*. Ljubljana, 1973, str. 236.

^{15a} Dž. K. Kuper, *Ilustrovana... str. 161*.

^{15b} Драгослав Срејовић — Александрина Цермановић... стр. 113—114. Дијана постепено е елинизирана и на големиот лектистерниј — 399 година, стара ера, е поистоветена со грчката божица Артемида.

^{15c} Robert Greys, *Grčki mitovi*, I. Beograd, 1974, str. 126.

¹⁶ Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*. Приредил Војислав Бурић. Београд, 1985, стр. 108.

^{16a} Истото, стр. 108.

¹⁷ Свезда Новевска, „Куќариците во Скопска Црна Гора“, Македонски фолклор, бр. 15—16, Скопје, 1975, стр. 348.

¹⁸ Марко К. Цепенков, *Народни приказни*, кн. втора. Редактирал д-р К. Пенушлиски, Скопје, 1972, п. бр. 45, стр. 117.

¹⁹ Истото, п. бр. 44, стр. 113.

²⁰ Адолесцентната иницијација била тема на проучување кај Чајкановиќ, Шурц, Мелетински, В. Матик; а врз македонските народни приказни ја применува Виолета Тасевска во магистерскиот труд под наслов „Митови и митолошки елементи во македонските народни приказни“, Скопје, 1983 (во ракопис).

²¹ E. M. Meletinski, *Poetika mita*. Beograd, 1984, str. 229.

²² Vojin Matić, *Psihoanaliza mitske prošlosti*, II. Beograd, 1979, str. 161.

- ²³ Nadko Nodilo, Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. Rad JAZU, knj. CI, Zagreb, 1890, str. III.
- ²⁴ J. Chevalier — A. Cheerbrant, Rječnik simbola, Zagreb, 1983, str. 618.
- ²⁵ Мала енциклопедија Просвета... стр. 268.
- ^{26a} Во старословенскиот јазик зборот балван се употребувал во значење на идол паралелно со синонимите: кап, истукан или стукан, кумир и модла (Луј Леже, Словенска митологија, Београд, 1904 стр. 51); во српскохрватскиот и полскиот јазик значењето на зборот балван се сведува на греда, дирек, идол. (В. Чајкановић, Мит и религија у Срба. Београд, 1973, стр. 50).
- ²⁶ Vojin Matić, Psihoanaliza... II, str. 90.
- ²⁷ Mirčea Eliade, Kovači i alkemičari. Mostar, 1982, str. 51—52.
- ^{27a} Многу незнабошци по своите куќи долго време ги криеле малите по форма идоли кои биле украсени со сребро и злато. (Луј Леже, Словенска... стр. 39). Според Несторовиот летопис од почетокот на XII век, Перуновиот кит поставен со другите идоли на еден рид кај Киев, бил од дрво но со сребрена глава и златни мустаци. (Ш. Кулишић... стр. 150).
- ²⁸ Mirčea Eliade, Kovači... str. 56.
- ²⁹ Истото стр. 29.
- ³⁰ Carl G. Jung, Čovjek i njegovi simboli... str. 307.
- ³¹ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, том први, Песни. Приредил д-р Т. Саздов, Скопје, 1976, п. бр. 113, стр. 189.
- ³² Истото, том петти, Приказни, стр. 551.
- ³³ Розарио Асунто, Теорије о лепом у средњем веку. Београд, 1975, стр. 75.
- ³⁴ Стефан И. Верковиќ, Јужномакедонски...
- ³⁵ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, том петти...
- ³⁶ Стефан И. Верковиќ, Јужномакедонски... том први, п. бр. 37, стр. 238.
- ³⁷ Истото, том втори, п. бр. 69, стр. 141.
- ³⁸ Истото... том први, п. бр. 37, стр. 238.
- ³⁹ Истото... том втори, п. бр. 69, стр. 141.
- ⁴⁰ Е. М. Meletinski, Strukturalno-tipološko proučavanje bajke. Vo: V. Prop, Morfologija bajke... str. 270.
- ⁴¹ Стефан И. Верковиќ, Јужномакедонски... том втори, п. бр. 69, стр. 144.
- ⁴² Истото... том први, п. бр. 37, стр. 242—243.
- ⁴³ Истото... том втори, п. бр. 69, стр. 149.
- ⁴⁴ Vojin Matić, Zaboravljena božanstva. Beograd, 1972, str. 201.
- ⁴⁵ Стефан И. Верковиќ, Јужномакедонски... том втори, п. бр. 69, стр. 148.
- ⁴⁶ Истото... том први, п. бр. 37, стр. 242.
- ⁴⁷ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела... том петти, п. бр. 212, стр. 423.
- ⁴⁸ Истото, п. бр. 212, стр. 426.
- ⁴⁹ Robert Greys, Grčki mitovi, II... str. 141 i 143.
- ⁵⁰ Истото, стр. 142.
- ⁵¹ Vojin Matić, Psihoanaliza... II, str. 134.
- ⁵² Е. М. Meletinski, Strukturalno i istorijsko proučavanje bajke. Vo: V. Prop, Morfologija... str. 261—262.

⁵³ Димитрија и Константин Миладиновци, Зборник на народни песни. Скопје, 1983, п. бр. 59, стр. 83.

⁵⁴ Истото... п. бр. 59, стр. 83.

⁵⁵ Rade Božović, Arapi u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području. Beograd, 1977, str. 10.

⁵⁶ Robert Grevs, Grčki... II, str. 93.

⁵⁷ Димитрија и Константин Миладиновци... п. бр. 59, стр. 84.

⁵⁸ Rade Božović, Arapi... str. 27.

⁵⁹ Димитрија и Константин Миладиновци... п. бр. 59, стр. 85.

⁶⁰ Истото, п. бр. 145, стр. 210.

⁶¹ Истото, п. бр. 145, стр. 210—211.

⁶² Истото, п. бр. 145, стр. 211.

⁶³ Остатокот од овие ритуали сретнуваме и во песната бр. 31 од Зборникот на Петар Драганов, „Македонско-славјански сборникъ съ приложениемъ словаря“, Випускъ I, С. Петербургъ, 1894, стр. 67. Овде јаболкото се наоѓа во Црно Море, него го чуваат самовили, но тоа е обично.

⁶⁴ Стефан И. Верковиќ, Македонски народни умотворби, кн. трета, Јуначки и грапезарски песни. Редактирал К. Пенушлиски, Скопје, 1985, п. бр. 97, стр. 311.

⁶⁵ Истото, п. бр. 97, стр. 312.

⁶⁶ Тоа потсетува на типична *a бувата* (што не може да биде) одразено во усното творештво најчесто во пословиците, на пример: Зер и од врба чекаш да ти роди јаболка? (Марко К. Цепенков, книга осма. Пословици — поговорки. Редактирал д-р Т. Саздов, Скопје, 1972, бр. 851, стр. 43), или неможности од типот: „Да бог даде да не се омажеш: додека не роди јавор јаболка или Жолта врба бело грозје“. (В. Чајкановиќ, Речник... стр. 74, и 118. Во врска со ова види: „Јабуче врбоваче и врба“ од Глиша Елезовиќ, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901—1951, Београд, 1953, стр. 273—274.

⁶⁷ Rade Božović, Arapi... str. 54.

⁶⁸ Etnološki pregled, br. 2. Beograd, 1960, str. 128.

⁶⁹ Истото, стр. 130.

⁷⁰ Братя Димитър и Костадин Г. Молерови, Народописни материали от Разложко, Сборник на народни умотворения и народопис, книга XLVIII, София, 1954, стр. 51.

⁷¹ Слични барања изнесени се и во песната бр. 164 од Зборникот на Миладиновци како и во песните: бр. 326 и 327 од Зборникот на Шапкарев.

⁷² Robert Grevs, Grčki... II, str. 28—29.

⁷³ Димитрија и Константин Миладиновци... п. бр. 198, стр. 285—286.

⁷⁴ Станко Костиќ, Малешевски народни песни. Скопје, 1959, п. бр. 163, стр. 214.

⁷⁵ Истото, п. бр. 163, стр. 215.

⁷⁶ Robert Grevs, Grčki... I, str. 18.

⁷⁷ Ш. Кулишић — П. Ж. Петровић — Н. Пантелић, ... стр. 250.

⁷⁸ Robert Grevs, Grčki... I, str. 122—127.

⁷⁹ Ватрослав Јагић, Дунав — Дунај у словенском народном песништву, цитирано според Снежана Самарџија, Рад Ватрослава Јагића на изучавању српскохрватске народне епике, Књижевна историја, бр. 63, 1984, Београд, стр. 401.

⁸⁰ J. Chevalier — A. Cheerbrant, ... str. 561.

⁸¹ Robert Grevs, Grčki... II, str. 211—212.

- ⁸² J. Chevalier — A. Cheerbrant ... str. 76—77.
- ⁸³ М. Петрушевић, Божанства и демони црне боје код старих народа. Београд, 1940, стр. 23.
- ⁸⁴ Веселин Чајкановић, О врховном богу у старој српској религији. Во: Мит и религија у Срба ... стр. 350.
- ⁸⁵ Истото, стр. 362.
- ⁸⁶ М. Петрушевић, Божанства ... стр. 8.
- ⁸⁷ Црната Изиди, т.е. нејзината боја, старите писатели (Арнобије) ја толкуваат рационалистички како последица од етиопското сонце. (М. Петрушевић, Божанства ... стр. 9).
- ⁸⁸ В. Чајкановић, О врховном богу ... стр. 355.
- ⁸⁹ Robert Grevs, Grčki ... I, str. 125.
- ⁹⁰ Ш. Кулишић — П. Ж. Петровић — Н. Пантелић, Српски ... стр. 280—281.
- ⁹¹ Тоа го имаме во следните песни: п. бр. 145 и п. бр. 198 од Зборникот на Миладиновци како и п. бр. 25 од Зборникот на Молерови.
- ⁹² Robert Grevs, Grčki ... I, str. 183.
- ⁹³ В. Чајкановић, Мит и религија ... стр. 31.
- ⁹⁴ Dž. K. Kuper, Ilustrovana enciklopedija ... str. 197.
- ⁹⁵ М. Елијаде проучувајќи ја симболиката на змијата во прв ред истата ја поврзува со плодноста, т.е. со жената; а етнологот Бауман нагласува дека во афричкиот свет таа нејзина функција е карактеристична за матријархалните општества. (J. Chevalier — A. Cheerbrant, Rječnik ... str. 802). Во врска со ова прашање види: С. Кнежевић, Лик змије у народној уметности и традицији Југословена. Гласник етнографског музеја, бр. 22—23, Београд, 1960.
- ⁹⁶ Dž. K. Kuper, Ilustrovana ... str. 192.
- ⁹⁷ Истото, стр. 38.
- ⁹⁸ J. Chevalier — A. Cheerbrant, Rječnik ... str. 576.
- ⁹⁹ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, том четврти, Обичаи, обреди, носии. Приредил д-р Томе Саздов. Скопје, 1976, стр. 48—49.
- ¹⁰⁰ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, том трети ... стр. 8.
- ¹⁰¹ Matija Lopac, Narodne pjesme tipa Vukove pjesme »Ženidba Dušanova« u svijetlu etnologije. Etnološki pregled, br. 2, Beograd, 1960, str. 104.
- ¹⁰² Истото, стр. 104.
- ¹⁰³ Матија Лопач во горенаведениот труд своето мислење го заснова и врз разгледувањите песни што се наоѓаат во Зборникот на Миладиновци. Меѓутоа, Лопач погрешно го сфатил Зборникот на браќата Миладиновци сметајќи го за бугарски.
- ¹⁰⁴ Matija Lopac, Narodne pjesme tipa ... str. 103.
- ¹⁰⁵ Истото, стр. 104.
- ¹⁰⁶ Димитрија и Константин Миладиновци, Зборник ... стр. 491. Овде самата постапка на девојката — преоблекување во „момчеви руби“ не враќа далеку во времето кога се формира митот за јунакот.
- ¹⁰⁷ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, том први ... стр. 219.
- ¹⁰⁸ Браќа Димитър и Костадин Г. Молерови, Народописни материјали ... стр. 380.
- ¹⁰⁹ Стефан И. Верковиќ, Македонски народни умотворби, книга петта. Фолклорни и етнографски материјали. Редактирал К. Пенушлиски, Скопје, 1985, стр. 162 и 165.
- ¹¹⁰ Трајан Никодиновски, Народни песни од Охридско. Охрид, 1974, стр. 93.

¹¹⁰ Со јаболко бил закитен и барјакот за бојното поле на Косово, со желба за убав исход на војната:

„Предни ми е Југовитиџа Бошка,
Он ми јават коня кулаша,
Въ руки доржи корсташа байрака,
На байрака бостано јаболко.“

Петар Драганов, Македонско-славјанскиј сборникъ... стр. 10—11.

¹¹¹ Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena, knj. 42, Rad JAZU, Zagreb, 1964, str. 59.

¹¹² Драгослав Антонијевић, Обреди и обичаи балканских сточара. САНУ, Балканолошки институт, посебна издања; књ. 16, Београд, 1982, стр. 114.

¹¹³ Истото, стр. 43.

¹¹⁴ Истото, стр. 295.

¹¹⁵ Истото, стр. 105.

¹¹⁶ Sigmund Frojd, Tumačenje snova, II. Matica srpska, Novi Sad, 1981, str. 348.

¹¹⁷ Интересни толкувања по прашањето за свадбарскиот барјак се изнесени во студијата на Наум Целакоски — Дебарца, обреди, магии и обредни песни. НИО „Студентски збор“, Скопје, 1984, стр. 219—227. Исто така и во трудот на Петар Костић, Обичај постављања застава на гроб, Гласник етнографског музеја у Београду, књ. 33, Београд, 1970.

¹¹⁸ Драгослав Антонијевић, Обреди... стр. 97.

¹¹⁹ Драги Стефанија, Прилози на народни умотворби од репертоарот на Викторија Поп Стефанија. Љубљана, 1980, стр. 423. том III (докторска дисертација во ракопис).

¹²⁰ Во далечното минато паганската божица на плодноста позната е под еуфенистичкиот назив Баба (В. Чајкановић, Из наше старе религије, Наше село, Београд, 1929, стр. 332; цитирајќо според неговиот Речник...

¹²¹ Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, тоом петти... п. бр. 225, стр. 440.

¹²² Истото, п. бр. 225, стр. 441.

¹²³ Според И. Фадлан (прва половина на десети век) руските трговци се клањале на столбови со човечки глави и на нив им жртвувале плодови. (Ш. Кулишић — П. Ж. Петровић — Н. Пантелић, Српски... стр. 150).

¹²⁴ J. Chevalier — A. Cheerbrant, Rječnik... стр. 827.

¹²⁵ Веселин Чајкановић, Мит и религија... стр. 12.

¹²⁶ Истото, Речник... стр. 109.

¹²⁷ Ш. Кулишић — П. Ж. Петровић — Н. Пантелић, Српски... стр. 235.

¹²⁸ В. Чајкановић, Речник... стр. 108.

¹²⁹ Истото, стр. 107—108.

¹³⁰ Истото.

¹³¹ Истото, стр. 109.

¹³² Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, том четврти, ... стр. 57.

¹³³ Сима Тројановић, Главни српски жртвени обичаји, Београд, стр. 69.

^{132a} Во Грција на Херакле му биле жртвувани јаболка место овци, а жртвата за да биде што попотполна на јаболкото забодувале дрвца кои имале за цел да ги прикажат божемите овчи нозе и рогови. (Tomo S. Maretić, *Studije iz pučkog vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba*. Rad JAZU, knj. LX, Zagreb, 1882, str. 153).

^{132b} Рогот најнапред служел како магично средство за добивање дожд, а подоцна станува цел на јунакот при свадбените задачи (таква задача извршил Передур од епот Мабиногион), или пак услов за устоличување на кандидатот на кралството. Со тек на време ова животно е заменето со коза, овен, елен итн. Нодило е на мислење дека овенот е симбол на дождот кој оплодува. (Nadko Nodilo, *Religija Srba i Hrvata*... knj. CI, str. 160).

¹³³ Драгослав Срејовић — Александрина Цермановић, *Речник*... стр. 24.

¹³⁴ Кузман А. Шапкарев, *Избрани дела*, том први... п. бр. 50, стр. 151.

¹³⁵ Сима Тројановић, *Главни*... стр. 70.

¹³⁶ Свadbените обичаи во селото Галичник — Дебарско. Гласник на етнолошкиот музеј. Скопје, 1965, стр. 109.

¹³⁷ Кузман А. Шапкарев, *Избрани дела*, том четврти... стр. 53—54.

¹³⁸ Веселин Чајкановић, *Речник*... стр. 111.

¹³⁹ Zbornik XII kongresa jugoslovanskih folkloristov, Celje, 1965. Ljubljana, 1968, str. 156.

Ленка ТАТАРОВСКА

КУЛТ ПЛОДОРОДИЯ

Резюме

В статье идет речь о культе плодородия с точки зрения мифологического аспекта. Многократное изучение вопроса о „краденном яблоке“ дает право сделать выводы, что в македонском народном творчестве эвидентно существующему женскому божеству плодородия представлен частаупотребляющийся символ, взятый из области флоры — яблоко.

Поиск мифического символа — „золотого яблока“ осуществляется в период матриархата двоен паредросом, а позднее при патриархате юношей-героем; в македонских волшебных сказках и героическо-историческом эпосе представляет собой семантическое наследство мифов. С символом „золотое яблоко“ тесно связана ритуальная свадьба, которая является обрядом превращения героя из одного состояния в другое.

В разъяснении мифа о „золотом яблоке“ взяты во внимание три мифосимволические толкования: „золотое яблоко“ и рай, „золотое яблоко“ и Черное Море и „золотое яблоко“ и река Дунай.

Ванчо ТУШЕВСКИ

УДК 886.6 (091) : 929
929 : 886.6 (091)

**ПРИЛОЗИ КОН ПРОУЧУВАЊЕТО
НА КНИЖЕВНОИСТОРИСКИОТ ЛИК НА
ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ**

Уште во детските години Харалампие Поленаковиќ го влечела љубовта кон книгата. Според сопствените искажувања во родниот Гостивар на таванот од нивната куќа нашол многу стари книги (а куќата била сопственост на Лешочкиот манастир) меѓу кои и изданијата на „Српска книжевна заедница“ — Његош, класичните епови од италијанскиот хуманизам и ренесанса, од српскиот реализам и романтизам и реализам и со понесеност и жар продолжително се здобивал со знаења од убавата литература.

Поленаковиќ се зафаќа за перото уште од студентските години. Неговиот првичен нерв кон пишувањето се огледа во расказот „Ракија“ кој е објавен кога идниот професор бил матурант на првата машка гимназија во Скопје (1928). Пишуван и објавен на српскохрватски јазик расказот укажува за злото од алкохолот, а на внатрешно-индивидуален план изнесува дека авторот уште од младини гледал мошне трезвено на сè што го опкружувало; впрочем оваа карактерна црта го придружува Поленаковиќ сè до неговото вечно заминување од овој свет. Второто и последно негово реализирање на уметнички текст е расказот „Први пољубац“ — објавен во Белград („Неделне илустративне новине“) меѓу двете светски војни, но до денес неоткриен за пошироката читачка публика кој очигледно зборува за младешките пориви и години на авторот.

Меѓутоа најмногу ќе повлијаат и ќе бидат од пресудно значење за идниот истражувач на книжевноста годините поминати на скопскиот Филозофски факултет каде што ќе ги слуша предавањата на познатите професори Петар Колендиќ, Миливој Павловиќ, Душан Недељковиќ, Перо Слијепчевиќ и други на-

учници собрани околу „Гласник Скопског научног друштва“, „Годишњакот на Филозофскиот факултет“, „Јужни преглед“, разни научни и културни друштва и др. (1930—1940). Посебно и пресвртно ќе го насочи, младоит Поленаковиќ, во светот на книжевната наука истакнатиот истражувач на дубровничката книжевност проф. П. Колендиќ кај кого ќе го помине асистентскиот стаж. И самиот ученик на Виенската историско-филолошка школа на В. Јагич, Ф. Миклошиќ, Ј. Грим и други, П. Колендиќ до возвишеност ќе го постави фактот, документот како врвен, најоригинален и единствен појдовен елемент во истражувањето и интерпретирањето на книжевното дело. Се разбира, не робувајќи му слепо на податокот, ами вешто доаѓајќи до него и потоа успешно вклопувајќи го во разработка на уметничката творба. Сево ова кај Поленаковиќа ќе најде спонтан спој, животна почва присушта на неговата психофизичка природа и тој уште на почетокот од своето книжевноисториско работење ќе го пригрли овој метод на истражување. Не е тоа механичко прилепување туку начинот на кој испитува проф. Колендиќ се стопил со еден „истоветен“ карактер, еден вроен усет што Х. Поленаковиќ го носи со сето свое битие.

Пргава натура која реагира и на мал потез и умее да внесе хумор и раздвиженост во разни ситуации во обносите со луѓето (само како пример ја наведуваме неговата поговорка „заслужи за татковината“ која редовно доаѓаше откако некој од неговите соработници чесно ќе ја завршеше својата работа); човек со смисла за воочување на детаљот како ситен и ништожен, од кој подоцна се раскрива едно научно откритие — што пак од своја страна релјефно се вклопува во сеопштиот мозаик на еден книжевен лик, време, настан и слично — проф. Поленаковиќ е склон кон аналогии кои произлегуваат од обемно консултираниот материјал (исцело следел и читал сè од областа на фолклорот, етнологијата, историјата, книжевноста, јазикот и др. меѓу двете светски војни). Наоружан со море од податоци кои конструктивно ги вклопува во своите истражувачки трудови, тој се извишува како основоположник на позитивизмот во македонската книжевноисториска наука. Таквото негово знаење и умеење го исфрла со епитетот на „жива библиотека“ зашто во разговорите со своите колеги можеше во моментот да се искаже дали е обработено вопросното прашање, во каква мера и кој сè пишувал за него. И таквиот Поленаковиќ кога го красеше, покрај љубовта во работата, истрајноста, пословичната трудољубивост, смиреност, непогрешливата меморија успеја да се извиши и до „врстен енциклопедист“, уредувајќи ја над три децении „Енциклопедијата на Југославија“ за Македонија и првиот том на Југословенскиот книжевен лексикон (Матица српска, Нови Сад).

Младиот Х. Поленаковиќ се реализира непосредно пред дипломирањето 1935 г. па сè до почетокот на II Светска војна. Тоа е време на неговото почетништво во науката, ставање темел и трасирање одредници, насоки на еден подолг истражувачки стаж. За сето ова време живее и работи во Скопје и преку своите над 70-тина прилози од тој период Поленаковиќ се експонира како научна личност со разновиден спектар на теми од пошироката област на книжевните науки. Неговиот млад истражувачки нерв завлегува во разрешување на тематски подрачја од библиографијата и библиотекарството, лингвистиката, македонската книжевна историја, српската книжевност, повеќе рецензии и осврти на разни книжевноисториски теми, на старата книежвност, фолклористичко-етнолошки проблеми и конечно туристички импресии.

Во сиве предочени тематски рамки младиот Поленаковиќ завлегува со страст на испитувач каде што фактот му е главен разјаснувач на сета книжевна материја. Секој посериозен труд е снабден со мноштво забелешки што зборува за информираноста, лектиратата на авторот затоа што му даваше предност на библиографскиот податок, основен носач во науката.

Првиот тематски круг го раскрива младиот Поленаковиќ како вреден истражувач по библиотеките во Скопје и од тие престои тој донесува, објавува неколку прилози за *библиотекарството* — движејќи се на релацијата: каква е тогашната негова состојба и што треба да се прави за унапредување на библиотекарството во Скопје меѓу двете светски војни. Од областа на *библиографијата* посебно се вредни и важни четирите прилози за Скопје кои и денес се извор за проучување на нашиот главен град. Лингвистичките трудови зафаќаат незначителен број единици, тие се кратки и се базираат на аналогијата и животниот впечаток (пр. Једна нова реч у Дубровачком говору, Још једном о имену Борбе, Алгебарско икс у скопском говору и др.).

Иако твори и работи меѓу двете светски војни усетот на Х. Поленаковиќ го тера и влече кон *македонската книжевност*, се разбира сфатена во тогашните временски рамки. Така, тој изворно пишува за Кирил Пејчиновиќ (неколку пати), потоа исто така зборува во одделен труд за лексикографот Ѓорѓија М. Пулевски, посредно во друг прилог пишува за Јордан Хаџи Константинов — Џинот. Од оваа тематска рамка посебно се издвојува прилогот „Југ Анѓелка Крстића“ каде што од позицијата на реалистичката (историска) критика фрла импресивен и сеопшт поглед на Крстиќевото дело, притоа не излегувајќи од заглавната тематска определба *југот*. Низ бројни примери од делата на А. Крстиќ со кого лично се познавал и водел преписка, Х. Поленаковиќ успешно ги предава психолошките моменти и менталитетот на нашиот човек.

Кругот што го обединува темата *српска книжевност* опфаќа точки кои на Поленаковиќ му се непосредно блиски. Всушност, тој се зафаќа да пишува, претежно, со кратки воопштени потези за книжевните творци од југот (Михаило М. Вељиќ, Добри Димитриевиќ, Константин Ѓорѓевиќ — награден од друштвото „Јефимија“; значаен е монографскиот труд за Никодим С. Савиќ, потоа тука спаѓаат пократките прикази за П. Кочиќ, за антологијата на Богдан Поповиќ и др.). Од овој тематски прстен посебно би ги издвоиле научните прилози „Вићентије Ракић у јужној Србији“ и „Кореспондентне поуке на југу“ кои со својот сериозен научен пристап го раскриваат Поленаковиќа онаков како што го знаеме и до денешни денови во книжевната наука. Успешно поставеното прашање со помош на архивата, односно обемно консултираната литература тој го истражува до конечниот резултат. Овие теми, општо земено, и по изборот и по начинот на обработката (книжевно-позитивистичка фактографија) уште во почетокот на неговото творештво го покажуваат Поленаковиќ сосема отворено во неговата постапка, метод...

Преку одделот *рецензии и осврти* објавени од Х. Поленаковиќ согледуваме, во еден дел, што сè работела и печатела тогашната книжевна наука во Скопје. (Р. М. Груиќ, Урбани Умберто, С. М. Штедимлија, М. Павловиќ, сп. „Луч“, П. Колендиќ, Ѓ. Киселиновиќ и др.). Понатаму рецензира тогашни списанија од белградската културна средина, со еден збор активно ја следи пошироката своја научна област и се јавува со прикази кои имаат информативен (дескриптивен) карактер. Како резултат на архивските истражувања од посетите на повеќе манастири што ги правел Х. Поленаковиќ, од областа на *старата книжевност*, за истакнување се следниве прилози: „Рукописи манастира светог Климента у Охриду“, „Један стари опис манастира св. Андреја на Тресци“ и др.

Тематска преокупација *фолклор-етнологија* се чини дека е најбројна кај Поленаковиќ и во голема мерка најуспешно се разрешени повеќе од поставените прашања. Покрај редица прикази на фолклористички прилози објавени во тоа време, љубопитното око на Х. Поленаковиќ се задржало на повеќе крупни и ситни прашања од фолклорот и етнологијата (и етнографијата) на јужниот дел од Словенскиот Балкан. Во овој круг од прилози се издвојува по својата студиозност во пристап и исцрпност во материјата „Скопје у народним песмама“ (Скопје, 1935). Разгледувајќи бројни зборници од народни песни авторот посочува повеќе примероци каде што се спомнува Скопје. Народната песна „слабо го познава Скопје“, а ова се должи на тоа што градот на Вардар немал „свој јунак кој би го прославил“. Во трудот се направени мошне успешни фактогра-

фски толкувања за временското потекло на некои народни песни. Овој прилог многу позитивно е оценет во јавноста (пр. Алојз Шмаус) и ова младиот Поленаковиќ го поттикнува повеќе и посериозно да ѝ се предаде на научноистражувачката работа. Од подобрите трудови за фолклорот ќе ги споменеме: „Неколку још примера о писању крвљу...“, „Прилике о човеку који се продао Ђаволу“ (мошне опсежна и издржана студија), „Бугарско предање о Мурату на Косову“, „Муж на свадби своје жене“ и многу други. Х. Поленаковиќ во овој период собирал народни умотворби и ги печател; од овој тип ги подвлекуваме прилозите кон кои освен објавениот материјал се додаваат и лични гледања, опсудувања и сл. („Ванђелов Болен Дојчин“, „Анегдота о погибији Смаил аге Ченгџића“, „Мијачка варијанта народне приповетке о шарану“, „Свети Наум-седмочисленик“ и др. Со етнографско-етнолошки карактер се истакнуваат прилозите: „Бечви“ и „Шишање (чупање) косе у жалости“ и др.

Од овој тематски круг се издвојува докторската дисертација на Х. Поленаковиќ „Турски елементи у аромунском говору“, бранета 1939 г. на Загребското свеучилиште. Оваа балканолошко-лингвистичка студија, од која само еден дел авторот печати во Скопје 1939 год., во воведниот дел укажува за проблемот на поставеното прашање, досегашната литература, а потоа мошне систематски се разработуваат претежно во паралелен превод — турските пословици кои извршиле своевидно влијание на ароманските, редовно придружувани со српскохрватски превод и со укажување на конкретното влијание.

Духот на Харалампие Поленаковиќ се распростила, освен како човек (сфатено пошироко во хуманитарни и филозофски рамки) кој жизнерадно му пристапува на секоја средба, разговор, животна случка и слично (пр. ако сретнеше некоја личност која тие денови објавила одреден прилог знаеше без заобиколување да ја изрази вистината за прочитаниот текст); тој негов дух нераскинливо е врзан и помеѓу животната определба како професор по македонска литература на Филолошкиот (Филозофскиот) факултет во Скопје и како научен работник. Преку оваа тријада: човек, професор и научник ни се раскрива сиот портрет на Х. Поленаковиќ во неговата 75 годишна живејачка и повеќе од полвековна творечка актива.

Илјадници студенти се произлезени од неговата педагошка и книжевна „шинела“, постојано насочувани под будното око на добронамерниот воспитувач. Харалампие Поленаковиќ ќе го паметат генариции студенти по литература од декемвриското утро на далечната 1946 г. кога започна првото негово предавање по југословенски книжевности посветено на Кирил и Методиј на новоотворениот македонски филозофски факултет. (Од 1949 г. и универзитет Скопски) па сè до 1979 година кога на писмениот испит се збогува од клупата давајќи ја негова-

та љубима тема за Јордан Џинот. Во секавање со трајна својна на мнозина студенти ќе им останат научните екскурзии со проф. Поленаковиќ изведувани од Охрид до Љубљана каде што широките познавања на учителот доаѓале до израз, непосредно и живо. Во свеста ќе го носат и најмладите генерации студенти кои поминуваа ретки и пријатни мигови од кои многу научуваа од неговите раскажувања за Марковиот манастир во Сушица (скопско), за Кирил Пејчиновиќ, за патот што го врвел Марко од Прилепа града до неговата спомената задужбина. Исто така средбите во дворот на манастирот во Лешок (свети Атанасија) им се врежани во спомените на повеќе генерации студенти и постдипломци каде што зборовите на проф. Х. Поленаковиќ се слушале со внимание: за Легена града, за црквата од 16 век што се издига над манастирските дворови, за книжевното дело на К. Пејчиновиќ, за преданија сврзани со дедо Кирила, за гробот на просветителот Кирил Пејчиновиќ, спомен собата и споменикот негов во Тетово чие реализирање во најголем дел се должат на поттикот, поддршката и акциите на проф. Х. Поленаковиќ.

Секогаш редовно и уредно го заземаше своето место на учител кој ги држеше со голема ревност и љубов предавањата за македонските преродбеници. Генерацијата од Крчовски до Мисирков беше негова страст и секојдневие зашто за сите нив знаеше недоброј дребули на кои постојано додаваше свои нови откритија. Стотици и стотици студенти ги паметат одмерените и пропиени со пиетет и динамика вежби на проф. Поленаковиќ, а исто така неизбришливи се секавањата за испитите на кои тој знаеше со кратки, преки прашања да го прокрстари кандидатот низ сета материја. Од изустените неколку реченици на студентот можеше да устрои дали тој ја владее материјата или не. Бројни истакнати книжевни, културни и јавни работници се негови ученици или биле под негово менторство и ги бранеле своите магистарски или докторски дисертации пред окото на искусниот учител. Со усни забелешки, од позитивна и негативна природа, несебично ги внесувал во недоодните лавиринти на науката. И така, се протега во недоглед дијалектичкиот ланец на науката со подавање рака од учителот на учениците.

Името на проф. Поленаковиќ зафаќа по многу нешта свое виден почетен и почесен простор во македонското културно живеење. Појава од формат неговата личност втиснала во многу пори од нашето постоење белег на почетништво, основа, урнек... Тој се јавува како еден од основачите на Филозофскиот факултет во Скопје, потоа како втемелувач на катедрата за историја на книжевноста на народите на СФРЈ. Најнапред во лицето на Поленаковиќ среќаваме првоосмислувач и во почетокот единствен реализатор на повеќе наставни предмети од ју-

гословенските книжевности. Во првите години од животот на катедрата тој најмногу преку личен пример, од утро до мрак, е зафатен со наставна работа, а во слободното време ја формира, средува библиотеката. Истовремено, во знакот на почетништво, е и раководењето на катедрата кое се протега повеќе од една деценија. Тој е основоположник и еден од уредниците на првиот и единствениот број на списанието „Трудови“, орган на катедрата по југословенска литература. Освен ова, ги уредувал и „Литературен збор“, „Прилози“ на МАНУ, „Годишниот зборник на филозофскиот факултет“ и др. списанија.

Тој ги уредува, рецензира и првите научни трудови во младата македонска наука. Вредниот библиограф и библиофил го става својот потпис за излегување на првата македонска библиографија по ослободувањето од Нада Петрова. Со белегот на почетништво се означени и неговите бројни членувања во разни совети, собири, комисии на кои им беше потребна речта на искусниот професор за нивно понатамошно заластарување, зацврстување и афирмирање. Тука пред сè се издвојува предеканувањето и деканувањето на Филозофскиот факултет во Скопје.

Шестата деценија од овој век е сестрано најангажираниот период на проф. Поленаковиќ кога во сè што тврди и работи втиснува знак на првичност. Тоа се години кога под негова рака заодуваат и првите наставници на новоформираната катедра за југословенска книжевност, кога тој им отстапува одделни наставни предмети на своите колеги по хабилизирањето или докторирањето. Во таа, по многу нешта бележита и почетничка деценија, трудовите на Х. Поленаковиќ се присутни на страниците од сите македонски книжевни гласила („Нов ден“, „Иднина“, „Современост“, „Разглед“, „Годишниот зборник на филозофскиот факултет“ и др.) И тие трудови го носат признакот на основоположништво. Во нив се раскриваат нашите книжевни претходници: кои се, што се, што објавиле и сториле за македонскиот народ. Повеќе прилози од овој период се засновани врз архивски истражувања и тие во основата разгледуваат одделни исечоци од животот и работата на преродбенските писатели. (Посебно се укажати на трудовите за К. Пејчиновиќ кои се должат на теренски испитувања пред и по војната, особено во манастирот св. Атанасија во с. Лешок и трудовите за браќата Миладиновци — резултат на престојувањето во Загреб, Гаково и др.); и вториот круг се прилози со синтетизиран, заокружен тип, на писателот и делото односно од моделот на монографски приказ. Освен со безброј проблемски прашања што со висока научна акрибија и вродената страст ги разрешува истражувачкиот нерв на Х. Поленаковиќ, расфрлани претежно низ македонската периодика, тој за потребите на наставата и науката уште во далечната 1949 г. ги објавува монографските

прикази за првите македонски просветители Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. Некаде кон 1953 и 1954 год. се појавуваат заокружувањата од типот живот и дело за Григор Прличев и за Константин Миладинов. Сето ова мошне уверливо зборува дека Харалампие Поленаковиќ трасира основоположнички пат и дека преродбенските теми сè и ќе бидат првостепена преокупација макар што во тоа време држи настава од повеќе југословенски литератури (најмногу средновековната, дубровничката и македонската книжевност во XIX век).

Овие трудови на проф. Поленаковиќ идат да ја пополнат и да ја закрепнат насушната празнина во младата македонска книжевна наука и затоа го носат белегот на првообразец. Добар дел од тие прилози влегоа во книгата „Страници од македонската книжевност“ (Скопје, 1952), која ако по својата методологија не беше книжевна историја тогаш таа според својата првичност во пристапот претставува прв развиен универзитетски учебник за историјата на македонската книжевност во XIX век. Од нејзините страници редица студенти ги стекнуваа своите први знаења за македонската преродбена книжевност. Со оваа по многу белези „класична“ книга, покрај трудовите од оваа област на проф. Блаже Конески, се поставија темелите за македонската книжевна историја во XIX век што во нашата современост треба да ја заокружи Институтот за литература.

Освен веќе споменатите „Страници...“ во овој период се изделуваат како посебни изданија книгите: „Савремена македонска проза“ (Белград, 1951) каде што Х. Поленаковиќ се јавува како антологичар (негова мошне ретка ангажираност во книжевноста), потоа непречекорливи за изучување на македонската наука се книгите „Македонски народни умотворби, Пословици“ (заедно со Кирил Пенушлиски, Скопје, 1954) и неодминливата „Кореспонденцијата на Јордан Хаџи Константинов — Џинот со Друштвото српске словесности“ (Скопје, 1955) која најсериозно го претставува Поленаковиќ како осведочен архивски истражувач. Писмата што се приопштени во оваа книга содржат мноштво оригинални искажувања на Јордан Џинот кои се важни и потребни при секое навраќање на оваа преродбена личност од Велес.

Пргавиот нерв на коректен и вистинољубив научник не му дозволува да му одмине и најмалиот детаљ. Така, Харалампие Поленаковиќ го извишува својот глас на најкомпетентно ниво каде што е потребно да се брани и образложува постоењето на македонскиот народен еп на VI Меѓународен конгрес на славистите во Москва 1958 год. (покрај тоа тој го чита и својот инструктивен реферат „Доситеј Обрадовиќ кај Македонците“). Аргументирано истапува против наводите на бугарската фолклористка Цветана Романска — Вранска која ги употре-

била македонските ајдутски песни како бугарски. Пред еминентна научна публика (меѓу која бил и познатиот бугарски научник Александар Теодоров — Балан како стогодишник) проф. Х. Поленаковиќ документирано и доволно убедливо зборува за македонскиот народен еп.

Следната деценија од нашава современост, што се протега помеѓу 1960—1970 година, покрај со наставната работа на Филозофскиот факултет во Скопје каде што ги држи лекциите по Старата, Дубровничката и Македонската книжевност во XIX век, притоа пополнувајќи ги хонорарно часовите по македонска книжевност и на Приштинскиот факултет — за проф. Х. Поленаковиќ многустрано е значајна. И во неа тој континуирано е награден со научноистражувачка работа. Јатката на сите книжевноисториски интересирања на Поленаковиќ и во овој период е македонската преродбена книжевност со кратки прешетки кон старата и дубровничката литература при што сите научни љубопитства се карактеризираат со своевидна и длабочина и широчина во пристапот.

Неговиот постојано подвижен дух живо е присутен и за време на прославата на 1050 — годишнината од смртта на Климента. Тогаш проф. Х. Поленаковиќ посвети *безброј* прилози на Кирилومتодијевиот ученик Климент Охридски и зеде учество во прославата што се одржа во градот на бреговите од светлото езеро. По тој повод беше еден од уредниците на публикацијата „Книга за Климент“. Во неа Поленаковиќ ја печати првата македонска монографија за Климент Охридски која во науката е оценета мошне високо (Б. Конески) и за неа авторот станал лауреат на наградата „13 Ноември“. Во оваа јубилејна година бил прикажан Филмот „Охридскиот светилник“ чиј автор на сценариото е Х. Поленаковиќ. Во 1961 г. беше одбележана 100 — годишнината од издавањето на Зборникот на браќата Миладиновци при што Х. Поленаковиќ печати поголем број трудови посветени на струшките преродбеници и е соработник во „Книга за Миладиновци“ (Скопје, 1962). Во првите години на шестата деценија во Белград излегува книгата „Македонска книжевност“ во која Х. Поленаковиќ објавува подолг труд за македонската народна книжевност кој по својата информираност и исцрпност е мошне конструктивен и панорамско-теоретски го изнесува развојот и ситот живот на македонското народно творештво.

Веднаш по катастрофата што го снајде Скопје 1963 год. Поленаковиќ објавува прилог за земјотресите во македонските народни умотворби нагласувајќи ни со него дека истражувачкиот дух не стои и во вакви кошмарни ситуации. Веќе идната 1964 г. пишува редица прилози за Вук Ст. Караџиќ и во Белград ја поздравува (и учествува со реферат „Вук и Македонците“) прославата и научната средба по повод 100-годиш-

нината од смртта на Караџиќа. Во ова врем паѓа и неговото учество на V Конгрес на фолклористите на Југославија каде што го чита рефератот за македонската народна песна „Билјана платно белеше“.

Во оваа деценија доаѓа можеби и најкрупното научно откритие на проф. Х. Поленаковиќ за кое и самиот не го криеше своето лично задоволство. Во 1967 год. му тргна од рака да го пронајде изворот на книгата „Чудеса пресвјатија Богородици“ од Јоаким Крчовски кој иде од истоименото дело на Викентие Ракиќ, популарен српски писател од првата половина на XIX век. Преку примери, обмислени заклучоци кои се изведуваат од минуциозно изведената лексичко-стилска анализа Х. Поленаковиќ убедливо го докажа праизворот на „Чудеса...“ од Ј. Крчовски. Скратена верзија од овој знаменит научен пронајдок проф. Поленаковиќ соопшти на VI Меѓународен славистички конгрес во Прага 1968 година. И на овој врвен научен собир Х. Поленаковиќ, како пред десет години во Москва, е исправен пред потребата да го брани македонскиот народен еп. Сега пред бројна публика мора да го коригира советскиот фолклорист Н. И. Кравцов кој македонските епски песни ги употребува во својот реферат како бугарски. Харалампие Поленаковиќ својот глас пак го става во име на вистината пред Б. Н. Путилов, В. Е. Гусев и други познати имиња од славистичкиот свет. Тој образлага со прецизна научна речитост за оригиналноста на македонските јунаци: Марко Крале, Болен Долчин, Сирма-војвода и др., кои најприродно, најжизнено сүществуват првенствено во македонските народни песни. Исто така, но во помала мера, ни е познато вистинољубивото образлагање за припаѓањето на делата на Јоаким Крчовски во македонската книжевност, а не како што тврдел неговиот бугарски опонент.

Многу трудови на проф. Х. Поленаковиќ се поврзани со српската литература или пак со книжевно-културните врски на Србите и Македонците. Секако во тој поглед доаѓа и неговиот избор за дописен член на САНУ 1967 г., каде што го одржува пристапното предавање „Сарадници друштва српске словесности из Македоније“. Во истата година Х. Поленаковиќ е член на Матичната комисија за основање на Македонската академија на науките и ументостите и живо зема учество во нејзиното зачекорување. Од тие години евидентни се повеќе негови прилози што укажуваат на создавањето и задачите на новоформираната МАНУ. Тоа се годините кога проф. Поленаковиќ влегува во првиот круг на промовираните членови на тукушто основата Македонска академија... во Охрид на 18 август 1967 година. Веднаш потоа следи пристапното предавање „Српската граѓанска поезија во Македонија во XIX век“ каде што на ши-

роко платно се истакнува големото и благотворно влијание што го извршила српската градска песна од XIX век врз македонската народна поезија.

Оваа деценија од животот и работата на Харалампие Поленаковиќ се врзува и за уште еден крупен настан: 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски. Академикот Х. Поленаковиќ активно е вклучен во сите збиднувања што се потребни за прославување на ваков јубилеј. Мошне живо е присутен низ страниците на југословенската периодика: го вреднува, проучува, афирмира делото на бесмртниот Кирил. Пишува предговор кон македонското издание на „Панонските легенди“, патува заедно со македонската делегација во Рим и му оддава почит на Кирила. Круна на сета оваа општа раздвиженост при одбележувањето на значајниот датум е организирање на меѓународен научен собир од страна на МАНУ при што еден од најангажираните е акад. Х. Поленаковиќ. На научниот собир го чита својот реферат „Политичкиот аспект на Моравската мисија“ што претставува синтетично согледување за знаменитото присуство на Солунските браќа во Моравија. Конечно под негово уредување излегуваат двата тома од научни трудови, резултат на споменатиот симпозиум. Во овој временски контекст би спомнале дека како одраз на повеќегодишното дружење со дубровничката литература се појавуваат неколку прилози за Марин Држиќ, Иван Гундулиќ и др. При крајов од деценијава неговата книга „Страници од македонската книжевност“ доживува второ издание (Скопје, 1969).

Во 1969 год. проф. Поленаковиќ ја прославува својата 60-годишнина од животот. По тој повод наставниците од Филозовскиот факултет му посветуваат еден опстоен зборник од трудови. Ова е прв случај колективот на оваа висока наставно-научна институција да посвети цел број на еден долгогодишен свој член, што значи дека личноста на Х. Поленаковиќ зафала видно и заслужно место во животот на Филозовскиот факултет. Тогаш на пригоден начин му бил врачен еден свечен број на акад. Поленаковиќ од страна на тогашниот декан проф. Ристо Горѓевски а во присуство на повеќемина вработени од споменатиот факултет. Зборникот, освен пригодниот уводник, фотографијата и редица научни трудови ги регистрира биографските единици на сите дотогашни научни достигнуања на акад. Харалампие Поленаковиќ (22 кн. од Годишниот зборник).

Покрај веќе наведените научни резултати до кои дошол Х. Поленаковиќ помеѓу шестата и седмата деценија од овој век треба уште да се подвлечат според својата изворност и далекосежна рецептивност (употребливост) и прилозите: за Панајот Гиноси (1962), Браќа Миладинови (Београд, 1964), веќе

споменатиов опсежен животопис за Климент Охридски и веќе цитираната студија „О македонској народној књижевности“. Едно од позабележливите окритија на Х. Поленаковиќ доаѓа во 1962 г. кога во студијата „Браќата Миладиновци и Васил Д. Чолаков“, покрај тоа што истакна низа дребулии за овие меѓусебни врски, овој наш неуморен истражувач преку архивски документи покажа и докажа зошто насловот на Зборникот од браќата Миладиновци е отпечатен како „Български народни песни“ кога во него 90% песни се од македонското подрачје!

Деценијата од 1970—1980 год. се извишћува како врвна во научното работење на акад. Поленаковиќ. Во 1973 г. во скопска „Мисла“ се појавуваат неговите избрани дела во пет книги. Научната јавност ширум Југославија со голема пресретливост го поздравува овој зафат. Впрочем, Поленаковиќ во своите избрани дела се претставува пред читачката публика со три тематски подрачја од неговата долгогодишна научна актива. Првиот тематски круг го зафаќа просторот на најраната словенска писменост и книжевност олицетворен преку Кирил и Методија и нивните ученици Климент, Наум, Горазд и др. („Во мугрите на словенската писменост“, содржи 11 прилози). Вториот тематски фокус е македонскиот фолклор („Студии за македонскиот фолклор“, вкупно 28 трудови) каде што се дадени прилози од историјата на македонскиот фолклор (Гиноски, Шапкарев и др.) потоа се завлегува во одредени специјални проблеми кои врз основа на големото искуство, опит и љубов на проф. Поленаковиќ се разрешуваат успешно. И конечно, третиот, најголемиот и најистражуваниот од него тематски круг е македонската книжевна преродба. Преокупација на која Харалампие Поленаковиќ страшно ѝ служеше до последниот ден од својот живот. На ова љубопитно поле од науката посветени се три книги („Никулците на новата македонска книжевност“ со 19 прилози, „Во екот на народното будење“ со 21 труд и „Студии за Миладиновци“ со 21 прилог.) Во нив Х. Поленаковиќ суверено се движи во сета книжевност од времето на XIX век, стамено владее со материјата и секој труд му е обележан со епитетот на основоположништво. Зашто, што и да се пишува од овој период на македонската книжевна историја неодминливо мора да се консултираат неговите прилози. Во сите нив, од студија, монографија или пак каде едноставно се соопштува и обработува податок — Х. Поленаковиќ длабоко и широко го втиснал својот нерв и дух на непостанат истражувач на споменатиов книжевен период.

Во основата книжевноисторискиот метод на Харалампие Поленаковиќ е позитивистички. Претежно тој тргнува од фактот како првостепена граѓа за составување на еден прилог, како појдовен носител и двигател на текстот. Х. Поленаковиќ е вир-

туоз на податокот. И најситниот негов детаљ по пат на аналогича го води до откривање на вистината. Тој, пак, податок може да биде од архивска или книжевна природа. Само за пример наведуваме дека мошне укажателни се во тој поглед трудовите „Чија е песната *Грк и Бугарин*? или „Против кој владика е испеана песната *Глас од далека земја*“? Пак тргнувајќи од доводот, но извистувајќи се над него, во својата книжевноисториска постапка го користи начинот *елиминирање* во доаѓањето до крајниот резултат. Таков е примерот со трудот „*Сон султана*, заборавена македонска стихотворба од 1861 година“.

Во оваа децениска вертикала од творечкото работење на Х. Пленаковиќ, покрај должностите во МАНУ како потпретседател и др., зопоточуват со работа повеќе јавни научни состаноци на кои тој им дава семожна организаторска помош и свои научни прилози. Во 1971 г. во Тетово тој го организира научниот симпозиум за Кирил Пејчиновиќ на кој говори, помеѓу повеќето истражувачи на Кириловото дело и живот, за судбината на записите и натписите на овој никулец од македонската преродба, држи реч пред новоотворениот споменик на дедо Кирил во Тетово и го уредува зборникот „Кирил Пејчиновиќ и неговото време“ (Тетово, 1973). Потоа главен иницијатор и организатор е на „Бигорските културно-научни собири“ кои заживуваат во почетокот на седмата деценија и на кои проф. Поленаковиќ редовно е активен и со свои прилози (П. Гиноски, П. Зографски, Б. Јосифовски, Ј. Крчовски) — книжевно-културни работници кои потекнуваат од овој регион на Македонија. Тематски зборници се третиот и петтиот (Зографски и Крчовски) каде што, со помош на симпозиумска реч, своевидно монографски се покриваат темите за Партенија Зографски и Јоаким Крчовски.

Во споменатиов децениски врвеш проф. Поленаковиќ секое лето ги запознаваше заинтересираните, од сите страни на светот, со разновидни теми од македонската книжевна историја на летниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Скопје и Охрид (пр. темите: Дејноста на Климент Охридски, Македонската литература во XIX век, за Зборникот на браќата Миладиновци, Браќата Миладиновци — живот и дело, за народната песна „Билјана платно белеше“, Охрид како пррсветен, културен и книжевен центар низ вековите, за П. Зографски. Првпат јавно и преродбенски (Прличев), Одзиви на делото на браќата Кирил и Методија кај јужнословенските народи и др.

Во овој период проф. Х. Поленаковиќ редовно учествува со свое излагање на Меѓународниот состанок на славистите во Вуковите денови што се одржува секоја година во септември

во Белград, Нови Сад и во Приштина. На оваа меѓународна трибина Х. Поленаковиќ соопштува за работата на македонската книжевна историја, поднесува мошне минуциозни реферати, претежно на релацијата културно-книжевните врски на Србите со Македонците (пр. Утицај Вукове реформе на језик и правопис у Македонији, Даничићева брига као управника Народне библиотеке на добављању книжевно-историјских споменика из Македоније, Други, необјављени Вуков „Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима бугарског језика“, Рад на проучавању книжевности у СР Македонији, Преглед македонских народних песама објављених у књизи Сретена Л. Поповића „Путовање по Новој Србији (1878. и 1880.)“. Како добар познавач на српската книжевност, што е одраз на студентските години и на времето поминато во Белград, посебно на XVIII и XIX век, неговите прилози, лични дела, контакти и познанства создават духовен мост со тамошната културна средина и Македонија.

Покрај наставната работа, која ќе заврши кон последните години од прикажуваната деценија, Х. Поленаковиќ ќе се остварува најмногу во МАНУ. Таму го уредува списанието „Прилози“ за лингвистика и литературна наука и објавува повеќе трудови во него (Прличев, Шапкарев, Малецки, за фолклорот, за Цинот и др.) а во 1976 г. ќе објави една значајна серија од прилози за Рајко Жинзифов од кои со својата проникливост се издвојува трудот за генезата на песната „Безсонница“. И тука аналогијата и фактот доминираат како главен вообликувачки метод за создавање на еден научен труд при што, во случајов, обилно се консултира преписката на поетот.

Во МАНУ Х. Поленаковиќ ќе одржи повеќе предавања во рамките на свечени собири посветени на годишнините на значајни имиња од нашата книжевна историја. (Ј. Крчовски, К. Пејчиновиќ, П. Зографски, Р. Жинзифов, Миладиновци и Г. Прличев) и тие чествувања се објавени во издавачката продукција на МАНУ во одделни књишки. Во спомената деценија се одржуваат и два меѓународни славистички конгреси на кои акад. Поленаковиќ зема активно учество со рефератите: „Историската основа на 'Крвава печалба' од Вацлав Волоѓко“ (Варшава, 1973) и „Константин Миладинов и македонската народа песна“ (Загреб, 1978). Помеѓу овие две дати Х. Поленаковиќ го среќаваме на XIV Конгрес на Сојузот на фолклористите на Југославија во Призрен со рефератот „Српске народне песме из Призрена у Зборнику Кузмана Шапкарева“ (Призрен, 1976).

Освен собраните дела, во овој период излегуваат како одделни книги „Страници од средновековната книжевност“ во коавторство со Вера Антиќ и „Македонска книжевност XIX века“ заедно со Тодор Димитровски. Првата публикација донесува избор, редакција, предговор и забелешки од редакторите и

таа е еден вид хрестоматија на текстови од старата книжевност, додека втората книга ја запознава српскохрватската читачка публика со панорамски пресек на македонската преродбенска литература — компонирана со опстоен предговор од Х. Поленаковиќ и антологиски избор на текстовите во превод на Т. Димитровски.

Покрај наброените учества на повеќе научни состаноци, каде што Харалампие Поленаковиќ поднесува свои изворни согледувања за македонската книжевност, препознатливо е неговото учество и на Охридските староградски средби, на фолклористичките конгреси, на разни тркалезни маси (едно од последните негови научни истапувања беше во септември 1983 г. каде што говореше за Цетинската печатница од XV век одржан во Титоград, а во ноември го читаше излагањето „Јордан Џинот за јуруците“ во МАНУ) и секаде каде што се зборувааше за културата и литературата на Македонците.

Последните неколку години од осмата деценија на овој век во научниот живот на Х. Поленаковиќ се исполнети, покрај со разни научни откритија постојано објавувани во периодиката, и со неколку значајни зафати. Во рамките на МАНУ води неколку проекти (Културно-книжевните врски на Македонците и Црногорците од најстари времиња до денес, Јазично-книжевните проучувања на регионот Бистра и др.), ги организира научните симпозиуми за Јордан Хаџи Константинов — Џинот и за браќата Миладиновци на кои поднесува свои сознанија (посебно за Миладиновци). Тука треба да подвлечеме дека Х. Поленаковиќ, покрај бројните награди и одликувања, во почетокот на на овој децениски одотек беше промовиран со наградата АВНОЈ за неговата долгогодишна научна, наставна и општествена дејност.

Круна на неговата повеќе од тридецениска енциклопедиска дејност беше инаугурирањето на првиот том на „Енциклопедија на Југославија“ на македонски јазик под редакција на Х. Поленаковиќ (за Македонија). Некаде кон средината на септември минатата 1983 год. мошне добредојдено беше дочекан за прв пат на македонски јазик првиот том на Југославенската енциклопедија. Неподелени беа мислењата дека оваа и другите томови на „Енциклопедија на Југославија“ се најзвизишен дострел во досегашната југословенска енциклопедистика. И најодзади, некаде кога истекуваше старата 1983 г. и започнуваше новата 1984 година се појави капиталниот Зборник на браќата Миладиновци под редакција на проф. Харалампие Поленаковиќ и на Тодор Димитровски. Со усет на пасиониран познавач на македонската книжевност во XIX век. Х. Поленаковиќ преку предговорот на новоизлезениот Зборник понатанко и воедно многу згустено се искажа околу сета лична биографи-

ја на ова значајно издание на македонската преродба. Ова е еден од последните и бележити текстови што истече од перото на неуморниот професор Поленаковиќ.

Неговата трага во македонската култура е многукратно значајна, своевидна, драгоцена... Несебично го раздаваше својот дух и знаење од универзитетските училиници до академските собранија, од одбрана на докторски и магистерски тези до разни научни средби. И покрај недобројните неизбришливи следи што ги остави по себе личноста Харалампие Поленаковиќ, некако во духот на народната „крајот делото го краси“ засвети токму со веќе образложените: Енциклопедијата на Југославија и Зборникот на Миладиновци со што неминовно, заедно се петте томови на избраните дела кои секоја испитна сесија се гледаат или споменуваат меѓу студентите и наставниците, си остави траен споменик за поколенијата.

Ванчо ТУШЕВСКИ

ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАРАЛАМПИЯ ПОЛЕНАКОВИЧА

Резюме

В приложении обобщается вся литературно-историческая деятельность Харалампия Поленаковича.

Научное формирование ученого прослеживается с раннего периода, начиная со скопских студенческих лет, имеющих поворотное значение в его дальнейшей исследовательской работе; далее контакт с наиболее известными представителями сербской филологической, защита докторской диссертации в Загребе, кончая литературно-исторической деятельностью довоенного периода Харалампия Поленаковича.

Затем выделены особо важные моменты его научно-педагогической и культурной деятельности, когда Х. Поленакович был избран профессором только что основанного философского факультета в Македонии (Скопье) позже филологический факультет, где он работает до конца 80-х годов, вплоть до ухода на пенсию. Это были годы, когда личность и творчество Х. Поленаковича оставляет заметный вклад во все области нашей культурной и литературной жизни, причём особо следует подчеркнуть научно-исследовательскую работу ученого в области македонской литературы XIX века и устного народного творчества.

Ванчо ТУШЕВСКИ

УДК 886.1/.2—31+886.6—31.091

МОТИВОТ НА АЈДУТСТВОТО ВО СРПСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ РЕАЛИСТИЧЕН РОМАН

Во спомен на Вецко Домазетовски

Српската реалистичка проза богата е со разновидни жанрови и мотиви. Втората половина на XIX век сè уште е време *историско*, време кое го памети турскиот јарем зашто тогаш биле живи современите и учесниците на Првото и Второто српско востание. За овие храбри времиња грст историски податоци донесува Душан Ј. Поповиќ во својата студија „О хајдуцима“¹ и Миленко М. Вукиќевиќ во својата книга „Горски хајдуци“.² Овие двајца документарно, едниот тргнувајќи од историските факти, а другиот преку народната песна, покажаа дека било и премногу ајдукување по српските земји.

Меѓутоа книжевните дела со мотивот на ајдутството во време на српскиот реализам не покажуваат некоја посебна прогресија, иако за тоа постојат поволни услови затоа што тогаш се формира српската нација, а привлекување и особено истакнување на витешките времиња од минатото на својот народ е повеќе од потребно. На пример српската историска драма на XIX век бележи значителен подем. Ајдутството како општ мотив на српските реалисти не фигурира како максимално користена тема, наспроти премногу експлоатираниот селски реалистички расказ. Разгледуваниот мотив го употребиле М. Ѓ. Милиќевиќ во „Зимње вечери“,³ црногорскиот писател Љ. Јововиќ во „Приповетке из црногорског живота“⁴ и др., но не со некој истакнат уметнички квалитет. Најразвишено и најиздржано прозно дело, кое е популарно четиво за широките народни маси, и до денешни дни, е романот „Хајдук Станко“ на Јанко Веселиновиќ.⁵ Тој, ни се чини, најпотполно одговорил и на времето на ајдукувањето под Тур-

ците и во идеолошки поглед. Веселиновиќ изградил лик на смел борец за народно ослободување; заправо оваа втора компонента многу придонела романот да ја превозмогне временската бариера на застарувањето (архаичноста) на еден одамна заборавен и одминат мотив.

При заодот на XIX век кога излегол Веселиновиќевиот „Хајдук Станко“ во јавноста се појавил Ранковиќевиот прв роман „Горски цар“.⁶ Овој роман и според насловот и према обработката зборува за ајдутството. Меѓутоа неговото ајдутство ја покажува темната страна на животот, психолошкото паѓање во понор на главната личност Ѓурица. Затоа Ранковиќевиот првенец не влегува во кругот на таканареченото *народно ајдутство*, зашто доколку е овој роман најдлабока и најпотресна проза на српскиот реализам дотолку е и нејзин единствен и специфичен производ, бидејќи главната личност е негативен јунак, и затоа тоа припаѓа само на српската реалистичка проза. Заради сето ова „Горски цар“ не влегува во фокусот на вниманието на нашето подлабоко истражување туку само површински и формално го споменуваме каде што местимично ја допира точката на народното ајдутство.

Како непосреден сосед на Србија и македонската книжевност со својот нешто подоцнежен развoток се појавува со повеќе романи чиј мотив е ајдутството, вклучувајќи се со тоа кон сите балкански книжевности кои неминовно во свое време го обработиле овој херојски мотив во белетристиката. Во најнови денови се појави опсежна студија на познаиот турколог Александар Матовски „Отпорот во Македонија“ — Ајдутството⁷ и на нејзините страници можеме документарно да се увериме колку многу ајдутството, како историски процес, под Турците било раширено во Македонија.

Крајот на минатиот и почетокот на овој век македонската книжевност дава неколку раскази со историска тематика, но оваа кратка историска прозна форма само што започнува со прикажување на ајдутството во Македонија. Насилството и отпорот јасно се назираат, додека одмаздата останува за крај и се јавува мошне фрагментарно. Мотивот на ајдутството е празен простор во македонската книжевност сè до конституирањето на македонската нација кога почнува полета и оваа тема од историското минато на Македонија да влегува во кругот на книжевностите на малите народи со забрзан развoток на литературите. Нејзиниот пулс уште на почетокот чувствувал неминовна потреба да проговори за херојските времиња на својот народ. Во тој контекст 1954 година се појавува романот „Арамиско гнездо“ од Георги Абаџиев, потоа романот „Толе паша“ 1956 г. од Стале Попов, па

1976 год. излегува романот „Синови на горите“ од Стојмир Симјановски и конечно во овие денови подолгата проза „Сирма војвода“ од Видое Подгорец.⁸

Тие, како и авторите на српската проза со мотивот на ајдутството, најсовесно ја извршиле својата културно-национална мисија и со тоа му завештале на својот род книжевен споменик за секавање на херојските денови под Турците, а на младите поколенија не само што им ја покажаа хрониката на едно одлучно време туку ја истакнаа најсветлата народна идеја: да се жртвува за својата слобода.

За структурата на романот со ајдутска тематика

Историчарот Д. Ј. Поповиќ засновувајќи се врз безброј конкретни историски податоци за време на ајдутството природно заклучил дека „Приликите биле тешки и неподносливи, и нашиот народ, рајата, морал да мисли како сам да се брани и да го сочува својот имот, телото и душата. Во тие тешки времиња веројатно е создадена онаа народна пословица „Небото високо а царот далеку“. И народот и поединци започнале да се грижат сами за себе, морало да се тргне во ајдуци“.⁹

Врз основа на ова историско сведочење, метафорично искажано преку „Небото високо а царот далеку“, се гради целокупната композиција на романот со ајдучка тематика. Најнапред е истакнато насилството и грубоста на турскиот господар над христијанската раја, а потоа како неизбежна човекова реакција се раѓа внатрешен бол од кој произлегува осветата, односно се појавува одмаздата за нанесената човекова неправда. Во сите разгледувани романи, па дури и во „Горски цар“, на првите страници се соочуваме со оваа истакната опозиција, а потоа најголемиот дел на романот разработува во најситни детали како се организира ајдучката дружина, потоа се предадени судирите на ајдуците и сè друго што редовно го придружува ваквиот тип на четување. Фигуративно кажано поводот, односно истрелот е испукан на почетокот од романот а целиот негов тек е настојување куршумот да се врати на спротивната страна која го испратила и со тоа да се задоволи правдата, крвнината. Еден од јунаците на романот „Хајдук Станко“ на прашањето: „—А зошто го остави огништето?“ Ке одговори: „Избегав глава да спасам ... Турците сè ми отепаа — ми остана само мајка ми и нешто од дребни дечиња. Останавме, тие да се патат а јас да крвавам!“¹⁰ Не случајно главните јунаци на овие романи во часот на осветата ќе изговорат крвнички дека осветуваат за оваа или за онаа своја падната жртва, што значи дека овој

тип на романи својата композиција ја гради и врз еден вид на *шаблонизирање*, а ова пак произлегува од конфликтот на историските настани кои неизбежно се вткаени во внатрешната конструкција на ваквите романи.

Во романот „Хајдук Станко“ црнобарците си живееле сложно и мирно додека не надошле Турците во нивното село. Преку Турчинот Крушка е предадена црната, зла страна на животот; тој стои како Мефистофелес над селото и ги развлекува црните конци преку Маринко и така ги закарува чесните селани. Крушка е директната причина Станко Алексик да тргне во ајдуци. Тој диригира со својот дух со сите Црноборци. Турчинот Крушка успева преку својата сенка (алтер его) Маринко да навлече трн во око помеѓу најдобрите комшии Лазар и Станко кои засекогаш се раздвоиле и крвно се закарале околу убавата Јелица. Неправдата е сторена уште на почетокот од романот и таа мора да се докаже, за неа треба да се бори до последниот здив.

И останатите јунаци на овој роман се среќаваат со насилиството на Турците и тие постапуваат како главниот јанак: веднаш се осветуваат или ја чекаат првата згодна прилика. Илустративен е примерот на една баба:

„Бувна Турчинот во куќата на поп Теша од Бадовинци. Дома немаше никој освен попадијата. Турчинот беше премногу наосен за да можеше човек да го посматра рамнодушно. Како и да е, тој седна крај огништето и почна да ги трие рацете:

— Ајде бабо, испечи, попара! — рече.

Таа беше нешто лута, па само го погледна напорки.

— Печи попара, бре! — се извика и замавна со трикратниот камшик, па ја фрасна.

Зовре бабата како оган, севна со окото, летна до Турчинот, па со оној дрвен толчник со кој пред малку лук толчеше распали на Турчинот по среде од темето. Турчинот се преврти. Од дупнатата глава шуркаше крв и мозок. Таа го погледа крвавиот толчник, па го фрли надвор.“¹¹

Сличен потез (на структурен план) направил и послушниот слуга Демир Трајко (дури и во „Арамиско гнездо“ кој покорно им служел на Турците, сè додека еден од нив не допрел до неговиот интимитет, крадејќи му ја саканата девојка; послушниот Трајко одеднаш станува убиец над својот стопан.

И двата разгледувани романи со ајдучка тематика („Арамиско гнездо“ и „Синови на горите“) турското насилство го доживуваат по непосреден пат. Главните јунаци директно се спротивставуваат со непријателот. Момчето Мануш од „Арамиско гнездо“ уште на почетокот од романот не можел да ја

поднесе гордоста на беговиот син, се степал во детска игра и заради тоа не смеел да остане во селото, заминал во Србија.

И конечно во вториот македонски роман „Синови не горите“ насилството е направено во експозицијата на ова прозно дело и со нешто помал интензитет тоа насилство се провлекува скоро низ сета содржина на романот; главниот јунак Дамјан бил очевидец на злосторството и ја спасил старицата, а нејзината мртва ќерка ја извлекол од пожарот што го предизвикале Турците кога ги обесрамиле, а потоа ја запалиле плевната. Во тој момент на Дамјана нешто му се прекршило:

„На Дамјана како да му пукна нешто пред очи. Скокна како подивен и се најде зад арамиите. Тие беа зазеани во жената која гореше и не забележаа што им се пече од зад нив. Кубурот Дамјанов грмна и му го разнесе рамото на Шакира, кој само рикна како бик недоклај и скокна кон шумата...“¹²

Вториот дел на композиционата поставеност на романот со ајдучка тематика, *осветата*, скоро е идентична во сите разгледувани романи според своето внатрешно значење, додека од надворешна страна секоја фабула на романот донесува свои специфични карактеристични црти.

Ајдукот Станко ја напушта својата патријархална фамилија и со ајдукувањето осветува. Ј. Веселиновиќ премногу е опиен со романтичарски занес, бил наклонет на ајдуците и сè што било нивно е светло, а сè друго останало отстрана во сенка. Чинот на осветата во овој роман трае премногу долго. Веселиновиќ го развлекол дејствието на фабулата од романот во добар дел и надвор од борбите, па се добива впечаток, барем во еден момент, дека сè се работи и одвива заради љубовта на ајдукот Станко со Јелица. Меѓутоа и осветата прави свои акции па следствено на повеќе места се среќаваме со загинати Турци. Осветата која ја прави окосницата на ајдутскиот роман се изедначува со поимот *ајдутство* и обратно. Покрај бројните страници во романот „Хајдук Станко“ кои зборуваат понатенко за сите финеси на ајдутството Д. Ј. Поповиќ, ни се чини, дал најточна негова дефиниција: „Да се пишува за ајдуците значело да се пишува за нашата интимна морална историја, историја на нашата душа и на нашиот дух. Тоа значело да се пишува за трпението, страдањето, гордоста, инаетот, слободарството, надевањето ама и за сировоста, суровоста, некултурата. Тоа е наша интимна фамилијарна историја низ неколку векови...“¹³ Кон оваа згустена дефиниција на ајдутството романот „Хајдук Станко“ и разгледуваните македонски романи со оваа тематика претставуваат описно, дескриптивно толкување, своевиден уметнички коментар.

Моментот на осветата во романот „Хајдук Станко“ во својот трет и последен дел стреми во општа понесеност на поголемиот дел на населението од Мачва и Шумадија и — кога индивидуалните чети преминуваат во општонародна борба, во Првото српско востание. Поединечната ајдучка света се вообликува во организирана идеја која го повлекува масовно српскиот народ за ослободување од Турците. Ваков крај доживува само српскиот роман „Хајдук Станко“, додека македонските романи со оваа тематика немаат ни трага за здружување на колективните (општонародните) снаги против вековниот поробувач. Сугестивно и апотеозно завршува самиот крај на романот кога сета чета на ајдукот Станко храбро изгинува пред налетот на Турците, и сè заради недостаток на барут. Останале само реката и брегот да зборуваат за непоколебливоста на еден народ.

Нешто поспецифична е осветата во македонските романи, иако, како што веќе истакнавме, таа се поклопува со надворешните својства. Мануш од „Арамиско гнездо“ се осветува самиот себе и својот татко... И тој ќе го понесе лутитиот меч на неправдата со кој ќе ги казнува турските господари. И тој станал на чело на ајдучката дружина и започнал по шумите и ридиштата да убива и пали. Внатрешниот судир во романот произлегува околу девојката Дафа. Дафа е по-сестрима на Мануша уште од детските години, но на таа врска, која подоцна преминува во љубов, се спротивставува газда Гого Јоне кој сака да ја задржи убавата девојка за својот син Никола. Второто зло, освен осветата, кое пак е во врска со Турците, сосема јасно е на повидок и против него треба да се бори. Затоа Манушовата ајдучка дружина ги казнува противниците и доаѓа до саканата цел: Дафа е вратена повторно на својот сакан. Преку оваа акција и преку други потфати ајдучката чета ја ублажува темната страна на животот, со што е усрекен и самиот главен јунак. Романот не завршува како крајот на „Хајдук Станко“ со една општа борба, меѓутоа писателот го продолжува ајдукувањето, односно осветата над Турците со тоа што главниот јунак на бесилката слуша како чука новиот живот во стомакот на својата сакана Дафа... животот продолжува да тече а со тоа и осветата во поробена Македонија.

Дамјан во „Синови на горите“ од С. Симјановски низ целиот роман ја следел неправдата на Турците над својот поробен народ. Тој тешко ја поднесува грозната смрт на Калина и Јана, а потоа доаѓа друг гроб, Олгиниот, над кој се зарекол да осветува. Во неговата душа неизбришлив траг оставило палењето на своите мештани каде што меѓу нив биле и неговите најблиски. Останал сосема сам. Сè повеќе се полнел со гнев.

Потоа дошол и трет, и којзнае кој гроб, гробот на неговата симпатија Ангелина. И тука младиот Дамјан се зарекол на освета. Всушност целиот роман е испреплетен со опозицијата насилство и одмазда, за да при крајот на романот, оној Дамјан, кој го ранил Шакира и кој длабоко пател и вриел во себе — ја поведе ајдучката дружина во зулуми против разузданите Турци. Младото срце на ајдукот Дамјан е раздвоено низ целиот роман помеѓу љубовта и ајдукувањето. Тој непрестајно се прекршувал помеѓу страстите и заштитата на својот народ и храбро загинал како ајдук, осветувајќи се за нанесеното зло од Турците. Со смртта на главниот јунак романот би требало да го заврши своето раскажување ама како и во претходниот роман, така и овде, осветата продолжува и понатаму под раката на Станка-војвода: девојка на загиналиот Дамјан. Девојката ја заветувала својата љубов пред мртвото момче на олтарот на слободата! Пушката на осветата во ропство не смее да се остави ни за момент.

Разгледуваните романи со ајдучка тематика својата композиција ја градат секогаш во стандардната конструкција *насилство и одмазда*. Зашто, некој да замине во ајдуци природно треба да постои причина, а потоа таа причина носи и своја последица по пат на осветување. Тоа е главна компонента што ги врзува овие романи со историска проблематика од турското ропство во еден заеднички круг, иако истакнувањето на таа опозиција секој роман ја разработува на свој специфичен начин: поттикната најмногу од средината, времето, и менталитетот на луѓето, стекот на разни околности и др.

За взаемноста на српско-македонскиот роман со ајдучка тематика

Макар што временски и просторно се оддалечени (во однос пишувањето на романите) дејството на романот „Хајдук Станко“ и на „Арамиско гнездо“ исфрлуваат неколку податоци што зборуваат за „специфичната“ поврзаност и меѓусебно влијание еден врз друг прозен текст.

Времето на настаните во романот „Арамиско гнездо“ паѓа кога и Веселиновиќевиот „Хајдук Станко“: Првото српско востание, првата деценија на минатиот век. Откако морал да бега по детската тепачка Мануш најдолго останал во српските земји, посебно во Белград. За ова ни прикажуваат првите страници на романот:

„Мануш не се задржа во Солун. Скитаеше по друмиштата и градови(те). Патуваше на север. Патот го доведе во околината на Белград. Наплашени селани со магариња, коњи и биволски коли, натоварени со покуќнина, се редеа во недогледен

керван. Во градот имаше буна. Турци и христијани се крвавеа. Велеа селаните дека Караѓорѓи влегол во крепоста. Турска војска идеала од три страни. Тоа раскажувала бегалците".¹⁴

Мануш можел преку овие непосредни контакти да увиди, осети и размисли што се се случува со српскиот народ и сето тоа да побуди идеја за неговите идни акции што ќе ги води во Македонија. Тој во своето талкање најдолго останал во Белград — четири години и како бозација и слаткар можел по улиците на Сава-мала и во својот дуќан да се изнаслуша разновидни случки за зулумите во Србија под Турците. Тоа се случувало од неговата 14 до 18 година, време кога младите впираат се што и да чујат и да видат: време кога се формира идната личност:

„Дуќанот се наоѓаше во близината на варошкиот сид, што го заградуваше Калемегдан од кај пристаништето. Спроти дуќанот, преку едно широко место, покриено со слама и лепешки имаше долга тесна казарамена зграда. Пандурите наминуваа често кај бозацилницата. По тесните, криви улици невидливо идеа во дуќанот Манушови и Кондови земјаци. Неспokoјни, гладни и тенки како глисти, тие се редеа на рогозината, што Кондо им ја постилаше на земјата. До доцна ноќ јачеа нивните гласови понекогаш возбудено страшно, понекогаш потајно-шепотливо. Грбовите се виткаа, главите зближени, лицата оптегнати и сериозни. Се зборуваа за скоро буна, Караѓорѓи збирал војска. Христијаните ќе се кренеле сите. Бозацилницата постепено стануваше сврталиште на потајни луѓе, храбреци со вратови обраснати со коса, голи а готови на султанот главата да му ја сечат“.¹⁵

Сиве овие предвостанички вриежи и премногу влијаеле да го поткренат 18 годишниот Мануш на акција. Храброста што ја покажувал српскиот народ го поттикнува и него во верувањето дека е можно ослободување од Турците во сопствената снага — дека таа идеја која еве тече во српските жили е можна. Него и сите српски бегалци пред турскиот зулум ги придружува една иста мисла: „Една желба ги сврзуваше: да направат нешто дружно, да го прогонат Азијатецот и со свои раце да си го уредат животот“.

Сето ова мошне живо влијаело на младиот Мандуш да тргне на пат за Македонија, да започне со организирање чети за судири против Турците... Романот „Хајдух Станко“ на Веселиновиќ не влијаел директно на Мануш, туку историските настани во Србија во текот на првата деценија од минатиот век кои и така Веселиновиќ уметнички ги обработил во споменатиот роман. Меѓутоа факт е дека и двајцата разгледувани писатели тргнуваат од истата тема и идеја во формирањето композицијата на романот со ајдутска тематика.

Женските ликови како судбинска предодреденост во развојот на композицијата на романот со ајдутска тематика

Оваа компонента ги поврзува сите три романи кои го разгледуваат споменатиот историски мотив. Заедничка црта на овие романи е дека женските ликови го носат скоро најголемиот дел од фабулата на овие прозни текстови. Тие не се само судбински предодредени за тоа туку и природни продолжители на ајдутството на одреден терен.

Во „Хајдук Станко“ Јелица е присутна од самиот почеток на романот па сè до крајот. Веселиновиќ со премногу романтичен тон ѝ посветил време и место на идилата на Станко со Јелица. Иако можел да ја скрати писателот како намерно да не сакал да го стори тоа, зашто Јелица така вешто ја потполнува фабулата на романот и така судбински е надвисната над сите потфати на главната личност. Заради оваа интересна и долготрајна епизода романот останува популарен и денеска за пошироката читачка публика. Јелица внесува топлина и со своето присуство втиснува патријархална боја. Иако млада и наивна таа го сврзува и раздвојува воедно целото дејство на романот. На едната страна ѝ носи зло, а на другата, светлата страна, донесува среќа и радост со што е исполнета и основната интенција на писателот. Романот врие од машки глави (личности) меѓутоа ликот на Јелица стои како основен подвижник на сите акции во „Хајдук Станко“.

Што се однесува до третманот на женските ликови скоро слична е ситуацијата и со македонските романи „Арамиско гнездо“ и „Синови на горите“. И Дафа во „Арамиско гнездо“ стои над главниот јунак како фатум, како *spiritus movens* што го движи ајдутството. И таа, како и Јелица мора да трпи, страда, да се бори за своето право на љубов. Иако во основата за развојот на композицијата на романот постои веќе разгледуваната позиција: *насилство: одмазда*, внатрешните конфликти ги означува жената која со своето присуство ги раздвојува двете спротивни страни коишто се борат околу нејзината рака. Авторите на романите „Арамиско Гнездо“ и „Синови на горите“ го заштитиуваат нежното женско суштество со тоа што стојат на страната на ајдутите кои ги ослободуваат од непожелните раце. Меѓутоа во „Синови на горите“ женскиот лик(ови) не е поставен во ситуација како во двата претходни романи, иако врши функција на основен двигател и судбински го предодредува текот на романот. Во „Синови на горите“ сите три девојки нераскинливо се поврзани со главниот лик на романот. Тие нему му го трасираат патот кон ајдутството. Дамјан ни со една не бил тесно врзан, но насилството на Турците извршено над него го натерале да ги осветува.

Имајќи ја предвид и првата стравотна слика на почетокот од романот „Синови на горите“ па преку Олга, Ангелина и Стана констатираме дека, покрај турското насилство, сите женски суштества, на овој и на другите романи со ајдутска тематика претставуваат носители на сите акции што ги презема Дамјан. Неговиот душевен немир поттикнат е од несреќата на женските ликови од овој роман. Нивното загинување (освен на Стана) придонесува во него да испакне поголема омраза према Турците, уште поголема заклетва за osveta. И кога загинува главниот јунак согледуваме како спонтано, предодредено од една судбинска (па дури и историска) ситуација, неговото место го зазема „последната“ негова несудена невеста — Стана.

Во заклучните редови на ова воопштување за женските ликови во романите со ајдутска тематика може да истакнеме дека сите жени учествуваат активно во развитокот на фабулата и тие го определуваат главниот ток и неговиот крај. Неизбежно е постоењето на женски ликови во секој роман, но овде во романите со ајдутска проблематика тие имаат, така да се каже, клучна позиција, судбинска предодреденост над главниот јунак-лик. Нивната врска со водачот на ајдутите е премногу тесна, а со тоа истовремено трагична и благородна. Трагична, зашто преку женскиот лик се гине и продолжува ајдутската борба, а благородна затоа што таа и по завршувањето на романот продолжува да трае.

Други заеднички и различни карактеристики на романите со ајдутска тематика

Еден од главните заеднички елементи на овие романи е *регионалноста*. Настаните во сите три романи (па и во романот „Горски цар“) се концентрирани, секој за себе, во еден ист регион, земајќи ја предвид раширеноста и истакнатата активност во ајдутството. Така и „Хајдук Станко“ и вториот неразгледуван роман „Горски цар“ спаѓаат во регионални дела (шумадиско-мачванскиот предел), според истражувањата на проф. Д. Вученов.¹⁶

Исто така и двата разгледувани македонски романи со ајдутска тематика се врзуваат за едно географско подрачје: Западна Македонија, каде навистина и историски вакви движења имало премногу. Сето ова покажува дека писателите сосема објективно пристапувале кон обработка на своите романи зашто не само што вистинито го пренеле еден поголем географски регион во своите уметнички текстови, туку тие оделе уште подетално во своето прикажување земајќи го селото како најмала населена микрорегија, како простор на кој над 80% се случува животот во сите разгледувани романи. И оваа рус-

тикално географска одреденост произлегува од објективниот пристап на овие реалистички писатели, бидејќи во времето под Турците најголемот дел од христијанската раја е врзан за селото. Од оваа рустикалност природно произлегле и останатите компоненти кои го врзуваат романот со ајдутска тематика: *фолклорноста и употребата на дијалектизми.*

Бидејќи дејството на романите се врши по селата и шумите, нормално е што сите автори внесуваат изобилство на фолклорни елементи во своите прозни дела. Во прв план овие романи преполни се со разни пословици и поговорки кои во бројните дијалози најдобро ја осветлуваат одредената ситуација. Потоа употребата на разни преданија и легенди хармонично се вклопува во овие романи со ајдутска тематика, при што особено попримаат патина на архаичност. Заради пример ја наведуваме легендата за ногата на Марко Крале, или преданието за овчарот кој го поткраднувал својот газда со овци и ги испраќал преку подземните води на своите. Во мигови на тага или радост ајдутите знаат и да запејат народна песна и со тоа да си дадат олеснување на душата. Песната доаѓа обично по напнатата ситуација или кога среќата и веселбата го достигнале својот врв. Етнографски елементи, бајачки и празноверици донесува романот „Синови на горите“, затоа што народот е од една оддалечена урбана средина а под турско ропство склон е во сè да верува заради својот основен опстанок.

Од рустикалниот живот произлегуваат и употребата на бројните дијалектизми, зашто луѓето кои го водат текот на романот, природно, потекнуваат од селска средина и сфатливо е тие во говорот да внесуваат дијалектизми од својот роден крај.

Сиве овие компоненти не само што се неизбежни при градењето на романот со историска, односно ајдутска тематика, туку тие претставуваат закономерност, од едноставната причина што сè се случува под Турците кога нашиот народ живее на село и кога фолклорниот медиум е непречекорлив супстрат на народната култура и живеење. Едноставно тоа беа постојани атрибути на српската реалистичка литература па со тоа, иако него го дели повеќе децении од македонскиот реализам, и во овие романи знатно се чувствува наевот на споменатите компоненти. Што значи, за ова тврдење најдобар показател се македонските романи со ајдутска тематика; иако создавани во втората половина на XX век тие не можат да ја избегнат употребата на веќе споменатите својства.

Завршни опсервации

Сите три разгледувани романи носат воедно идентичен и различен епилог. Главните јунаци-ајдутите ја извршиле својата

најважна замисла која ги носела низ сиот ајдутски живот: да ги осветат своите загинати од турските раце и да го одбрат незаштитеното население. Тоа е основна и заедничка црта што ги сврзува во еден ист круг на значење со името: ајдутство. Тоа е природно зашто ајдутството произлегува од неминовноста на историските услови кога на овој балкански простор народот се наоѓа во потчинета позиција под Турците.

Исто така сите главни јунаци гинат на крајот од својата активна борба, но кај сите, трагичноста, смртта, не е истоветна, зашто на неа влијаеле одделно, повеќе субјективни фактори. Меѓутоа сите три ајдути ги сврзува пак еден заеднички белег: миг пред смртта тие се еден чекор близу до интимната среќа, еден сосема светол момент зад вечната темнина на човековото заминување — зашто по храбрите судири со Турците и многу други перипетии околу придобивањето на својата сакана, кога треба да бидат среќни и да формираат свој топол дом, тие студено го напуштаат овој свет. Ајдукот Станко мора јуначки да загине со својата дружина но со секој исфрлен куршум се појавува милата слика на неговата сакана Јелица и тукушто роденото бебе, којашто со својата појава симболизира дека светот тече понатаму. Само еден чекор до целосната среќа, и со Станковото загинување таа е прекината засекогаш. Но, со новороденото почнува да расте нова рака која ќе го понесе лутиот меч на осветата.

Во основата исто се случува и со јунаците на романите „Арамиско гнездо“ и „Синови на горите“. Кога конечно доаѓа до толку саканата девојка на Мануш му е ставено јаже околу вратот од Турците, подметнато со предавството на неговиот соперник. И тој како и Станко е само чекор до фамилијарната среќа и радосен е само за момент-кога го слуша чукањето на детето во стомакот на својата сакана Дафа. Еден човек се гаси, но дијалектиката на животот наложува почеток на нов.

Третиот лик Дамјан, од романот „Синови на горите“, сиот свој ајдутски век го поминува во освета на саканите, тој е воедно и најтрагичната личност од кругот на романите со ајдутска тематика; всушност тој е непрестајно во чекор со среќата но никако и никогаш да ја дофати. И Олга и Ангелина гинат од рацете на Турците а Дамјан се зарекува на нивниот гроб да ги освети. Тој нив ги сакал со апстрактна, недопирлива (платонска) љубов а кога потрезвено започнал да ги сфаќа работите и кога конечно мислел по ајдутството да зафати свој мирен живот со Стана тој се смрзнува на снегот по судирот со Турците. Миг пред и по смртта на Дамјана би очекувале сличен крај како во двата претходни романи. Меѓутоа се среќаваме со изненаден пресврт кој укажува на приближно иденти-

чна цел како во претходните романи: Стана не донесува на свет новороденче но ја зема во свои раце Дамјановата пушка и ја предводи во понатамошни ајдутски акции неговата дружина.

Од сите три романи извлекуваме еден општ спецификум кој е карактеристичен само за книжевни дела со историска, ајдутска тематика: да се продолжи борбата со непријателот по секоја цена и кога засекогаш заминува главниот јунак, него мора некој да го замени, освети. Овој чин, постапка се јавува како закон, како непроменето правило. Вековната борба со Турските поробувачи го направила и балканскиот човек да биде непокорен и крајно воинствен кога е во прашање неговото егзистирање. Најубав пример кон ова тврдење покажаа веќе разгледуваните романи со ајдутска тематика од српското и македонското поднебје.¹⁷

ЗАБЕЛЕШКИ

- ¹ Објавени се I кн. 1930 и II кн. 1931 година, и двете во Белград.
- ² Земун, 1893.
- ³ Според Д. Ј. Поповић, О хајдуцима, II кн., стр. 12.
- ⁴ Истото.
- ⁵ Изабрана дела. „Народна књига“, Београд, 1964.
- ⁶ „Југословенска књига“, Београд, 1950.
- ⁷ Отпорот во Македонија, „Мисла“, Скопје, 1983.
- ⁸ Заради функционалноста при споредувањето на српските романи со ајдутска тематика со македонските, во обѕир зедовме еден роман објавен во првите години по ослободувањето и еден кој излезе од печат во последниве години — иако постојат и други македонски романи со оваа проблематика.
- ⁹ Д. Ј. Поповић, цит. дело, кн. I, стр. 91.
- ¹⁰ Јанко Веселиновић, изабрана дела... стр. 224.
- ¹¹ Истото, стр. 218.
- ¹² Стојмир Симјановски, Синови на горите, стр. 16.
- ¹³ Д. Ј. Поповић, О хајдуцима, кн. II, стр. 151.
- ¹⁴ Горѓи Абациев, Арамиско гнездо, стр. 10.
- ¹⁵ Истото, стр. 17.
- ¹⁶ Димитрије Вученов, Регионалност у епохи српског реализма. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, кн. 31, св. 3—4, 1965, стр. 210—211.
- ¹⁷ При изработката на овој прилог, покрај другите, користена е и следнава придружна литература: Др. Димитрије Вученов, Главне фазе у развиту српског реализма. Прилози КЈИФ, Београд, кн. 29, св. 1—2, 1963, стр. 87—125; Димитрије Вученов, Функција јунака у српској наративној прози током епохе реализма. Прилози КЈИФ, Београд, кн. 32, св. 3—4, 1966, стр. 201—237; Др. Тихомир Борбевић, Хајдук Станко, Годишњица Николе Чупића, кн. XXXV, 1927, стр. 217—231; Милорад Панић — Суреџ, Хајдук Станко Јанка Веселиновића, Летопис Матице српске, Нови Сад, јул. 1958, кн. 382, св. 1, стр. 44—56; Венко М. Домазетовски, Структурата на македонскиот роман (1952—1962). „Наша књига“, Скопје, 1980; Христо Георгиевски, Македонскиот роман. „Мисла“, Скопје, 1983 и др.

Vančo TUŠEVSKI

DAS MOTIV DES HEIDUCKENTUMS BEI DEN SERBISCHEN
REALISTEN UND IN DER MAKEDONISCHEN PROSA

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird analytisch und vergleichbar das heroische Motiv des Heiduckentums erforscht, der in dem serbischen Roman „Der Heiducke Stanko“ von Janko Veselinović und in den makedonischen Romanen „Das Diebsnest“ von Gjorgi Abadžiev und „Ate Söhne der Forste“ von Stojmir Simjanovski vertreten ist.

Diese historischen Romane verbindet meist die innere Struktur, durch die der gewalt — und Vergeltungsakt — die Ideenbasis ihres Baus, hervorgehoben wird. Beider weiteren Untersuchung wird die Zusammengehörigkeit dieser Werke unterstrichen, wobei durch konkrete Beispiele ihren gegenseitigen Einfluß gezeigt wird. Für die Struktur dieser Prosawerke haben schickialshagbe und voragsbestimmte Bedeutung die Frauengestalten. Zum den Schlußbetrachtungen werden auch andere charakteristische Elemente hervorgehoben, die diese Romane miteinander verbinden wie Z. B. die regionale Bestimmung, die Volktümlichkeit, der heroische Helden-
tod und dessen Ersatz als unumgänglichkeit den Kampf zum Sieg foitzusetzen.

Саво ЦВЕТАНОВСКИ

УДК. 820 (73) — 1.09

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛНАТА ВИЗИЈА ВО ПОЕЗИЈАТА НА Е.Е. КАМИНГС

Едвард Естлин Камингс (1894—1962) е автор на песни, драми, романи, либрета за балети и критика. Истовремено тој е и сликар. За неговото творештво се напишани бројни огледи, микроскопски студии и докторски дисертации.¹ Во средината на нашиов век, кога Америка прилично придонесе за развитокот на светската поезија, Камингс е меѓу најзаслужните американски поети за таквиот подем на американската поезија заедно со Роберт Фрост, Т.С. Елиот, Вилијамс Карлос Вилијамс, Езра Паунд и Волас Стивенс. А сепак тој остана релативно непознат меѓу универзитетски образованите луѓе; а и кај нас за него малку е пишувано. Мислењата за него се поделени во смисла на тоа дали тој е генијален поет или пак е егзибиционист со предомисла. Но и во двата случаи тој е еден од најиндивидуалистичките уметници меѓу својата генерација на автори чија поезија е рефлексција на потрагата за нови изразни средства и за „нов реализам“ со цел да оствари ослободување на човекот од стегите кои што научно-техничкиот напредок и медиокритетната култура на американската средна класа ги воспоставија како доблести.

Отфрлајќи ги традиционалните поетски техники, конвенционалната структура и содржина на поезијата, естетиката на неговата цела генерација ја прифати естетиката на тогашниот доминантен формализам. Да се послужиме со фразата на највлијателната од тоа време американска поетеса Маријан Мур: „Сите тие веруваа во имагинарни градини со жаби во нив.“² Камингс отиде најдалеку од сите нив и во отфрлањето на старото и во иновациите на новото. Тој го отстрани дури и стандардниот правопис и воспоставената типографска техника за пренесување на информацијата и емоцијата, усовершувајќи своја лична идеосинкретична синтакса, ортографија и дикција преку експериментите во типографијата. На пример, тој толку го

редуцира значењето на личната замена за прво лице што во англискиот правопис се пишува со голема буква, па неа ја пишува со мала буква. Тоа го прави и со своето лично име и презиме: е.е. камингс. Ваквите типографски измени го симболизираат неговиот протест против стандардизираното општество и против вештачкиот научен свет на сниттата. Според него, уметникот е изгубеник во џунглата на модерниот свет, па за да опстане мора да биде целосен индивидуалист, филозофски анархист и еден вид дионисијски хедонист. Науката понуди огромно знаење за светот. Против апсолутизмот на науката во првата половина од веков се пројавија негодувања. Така, на пример, според Вилијам Џејмс, науката го смали човековото *познатство* со светот.³ Првата кубистичка изложба во 1911 значеше зародиш на идејата за ослободување од секојдневниот изглед на работите што ги понуди науката. Сезан, затоа, настојуваше да го сознае животот во чашата со чај. Подоцна Вилијамс Карлос Вилијамс се напрегаше да произведе уметност на актуелното и непосредното. Тие и бројни други автори и уметници беа загрижени за духовниот живот, а помалку за научниот, социјалниот и политичкиот. Главен апологет на уметничкиот приод кон животот беше Кандински, кој сметаше дека светот е под напатство на науката и технологијата. Овие погледи за односот меѓу уметноста и материјалниот свет што го понуди науката, за жал, не се редоследно систематизирани во творештвото на Камингс, па тие одвај би можеле да послужат како влијателна уметничка политика и естетика, туку повеќе добиваат боја на некаква аверзија кон сè што е институционализирано и организирано било да му припаѓа на капиталистичкиот или на социјалистичкиот свет. Тој посебно честопати се кара со материјализираниот американски начин на живот на хумористичен начин не поштедувајќи ги изопаченостите ниту на рускиот живот, по неговата посета на Советскиот сојуз во 1931 година.

Камингс покажува посебен интерес за пренесување на визуелниот и аудитивниот ефект на поезијата што е во согласност со неговиот критичарски коментар за истите во портретот на Стравински од Кокто во кој „жилавите аголни линии“ се „визуелни пандани на специјалниот квалитет на музиката на композиторите.“⁴ Тие квалитети се внимателно вткаени во теквото на поезијата на Камингс, така што од неа произлегува визуелно набљудуваната шара и аудитивниот тон кога се слуша како авторот ги читал своите песни. Овие два приоди обезбедуваат квалитет на живост и на мисловност на поезијата на Камингс.

Критиката за овој контроверзен автор, и апологетната и напаѓачката, го означува неговото дело како производ на американскиот трансцендентализам. Всушност трансцендентализ-

мот во Америка претставува варијанта на европскиот романтизам, пресаден на прекуокеанското тло преку садниците на Емануел Кант, Фридрих Шилер, Фридрих Хегел, Семјуел Тејлор Колриџ, а зајртил и се родил првостепено во делата на Волдо Емерсон, Хенри Торо, Херман Мелвил и Волт Витмен. Продолжувајќи ја својата традиција од деветнаесеттиот век, американскиот трансцендентализам во следниот век не само што го потврдува своето востоличување на книжевниот трон, туку попрама поширока и пообилна панорама на психолошкото и духовното живеење во американската реалност. Со тоа, новите морални и естетски квалитети на американската поезија во дваесеттиот век не се целосно пресадени варијанти на европските книжевности, ниту пак се слепо следење на американското трансцендентално искуство од минатиот век. Напротив, трансценденталното искуство во дваесеттиот век, посебно во првата четвртина на веков, се наталожува од комплексноста на американската уметничка мисла и врз токовите на книжевната критика со своите нови книжевни барања по моралните и по неохуманистичките правци во критичката мисла. Додека делата на Емерсон ја афирмираа идеалистичката моќ на поединецот, повржувајќи го човечкото со космичките процеси, во поезијата на Камингс е оовплотена таква позрела визија што ја интегрира неговата метафизика, епистемологија, политика и естетика.⁵ Индивидуалниот човек е претставен апотеозички, напоредно со неговото откровение за органското во животот. Таа визија за човековата природа му овозможува нему бегство од стереотипната смрт во реалниот свет и доживување на трансцендентално чувство што е надвор од конвенционалните категории. Сета поезија на Камингс е еден поетски порив и напор за да се обезбеди вистинска трансценденција на личноста. Поетот повеќе пати во својата критика ја подвлекол таквата негова намера. На пример, во својот вовед кон неговата збирка песни E5 (1926), тој истакнал дека ако поетот е некој, тој е некој кому материјалниот свет не му значи многу, некој чија опсесија е правењето, но дека како и секоја опсесија и оваа има свои недостатоци, па затоа човекот треба да се усредоточи на својот животен интерес, дека во таа смисла неговиот интерес е да прави локомотиви и рози.⁶ Оваа забелешка на авторот колку и да е иронична или прекумерна открива една важна страна од односот на поетот кон природниот и материјалниот свет. Очигледно е дека се работи за неговото прифаќање и прилагодување на трансценденталниот приод кон книжевноста, приод што за многу американски автори е сакан уметнички правец.

Дека поезијата на Камингс е обземена со романтичарскиот чин на трансценденцијата на реалниот свет, нагласува и

критичарот Норман Фридман кој што смета дека Камингс е еден од американските најсериозни и најистакнати претставници на романтичарската традиција:

Во поглед на претераностите, постојат парадоксалните, тие што тврдат дека слободата се остварува преку редот и тие што тврдат дека редот се остварува преку слободата. За првите одрекнувањето води кон спасение, а Хопкинс е еден од нив. За вторите постои природниот ред што единствено може да се оствари преку отфрлањето на вештачкиот ред што човекот постојано се обидува да го наметне врз природниот ред, а Блејк, Колриџ и романтичарската традиција гледаат дека природниот свет е супериорен над вештачките редови.⁷

Во песната 54 (стр. 314) Камингс поетски го изразил поларитетот меѓу вештачкиот и природниот ред на работите што ги детерминираат ратиот од една страна и чувствата од другата страна: „Ако срцето е болно, разумот не може ништо.“⁸ За класификацијата на Фридман, можеби, најпогодни парадигми за да се објаснат главните движења на американската поезија би биле „артифициелна“ и „виталистичка“. Под првата парадигма би ги ставиле поетите што според Фридман сметаат „дека слободата се остварува преку редот“, а тие се вклопуваат во струјата на „модернисти“ предводена од Едгар Ален По, преку Томас Стернс Елиот до Роберт Лоуел. Под втората парадигма би ги вклучиле поетите што, според Фридман, го сметаат спротивното „дека редот се остварува преку слободата“, а тие се идентификуваат преку својот трансцендентален однос кон светот и уметноста предводени од Волт Витман, преку Робинсон Џеферс до Ален Гинзберг. Камингс, секако, припаѓа на виталистичката струја во американската поезија.

Во потрагата по трансценденталната визија, во поезијата на Камингс на прво место стои поимот љубов преку која тој се обидува да постигне целосна само-трансценденција на човекот. За да ја реализира оваа визија Камингс го прифаќа постоењето на двата света — на реалниот свет на раснење и пропаѓање во време и во предметност и на идеалниот свет на вечни и неизмерни апсолутности. Човекот и природниот свет постојат во реалниот свет, но тие се завиткани со таинственост и преку љубовта се врзуваат за идеалниот свет:

Јас сум некој што гордо и познато тврди дека љубовта е тајна на тајните, та дека ништо што е мерливо нема значење за „многу добриот проклет бог:“ дека „уметникот, човекот, прокопсаниот“ не се само временски прип-

лоден механизам, туку даровна вечна сложеност — ниту некое бездушно и бесрчано ултраграбежливо инфраживотно ниту некој автоматизам што несфатливо знае, верува и мисли, туку природно и чудесно цело човечко битие — чувствителен, безграничен индивидуалец; чија единствена среќа е да се трансцендентира себеси, чија постојана агонија е да расне.⁹

Интеграцијата на реалното и на идеалното преку љубовта, персоната во поезијата на Камингс ја сфаќа во мигот на самооткривањето кога е можно сплотување на двата света во едно хомогено двојство. Имено, таа ја доживува визијата во мигот на својата симултана свесност за реалното и за трансценденталното постоење. Камингс ја посматра природата како процес а не како продукт, како динамична а не како статична, како органска а не како вештачка и како постанувачка а не како постојана. Во својата поезија тој инсинистрира дека човекот преку својата интуитивна и имагинативна способност е во состојба директно да ја спознава природата. Природата со својот природен цикличен процес е вистинскиот свет — свет на сознанието, на разбуденоста. Модерниот човек заборавил дека е жив, па поетот ја користи природата како средство за негово повторно откровение. За да биде целосно жив, затоа човекот мора да го отфрли обичниот свет на навикот, на рутината и на апстрактните категории. Но постоењето на секојдневниот свет ја обезбедува базата за да може персоната на Камингс, како и јунакот на Ернест Хемингвеј, да дојде до својот духовен живот, внатрешен мир и човечни доблести. Постоењето на двата света е она што Камингс го нарекува „крајно значење на постоењето“, „вистина на вистините“ и тоа ја објаснува неговата теорија за „раснењето“: „да умреш во време и пак да се родиш во безвреме“ — „сите губат, целоста наоѓа“ (песна „XX“. (стр. 401).

Во обичниот свет Камингс никогаш нема обврски. Тој нема „ветувања да одржи“ и долг пат пред себе: милји да минам пред да заспијам“ како што нив ги има Роберт Фрост во песната „Запирање во шумата...“ Ниту пак тој има „вистински часовник што чука“, ниту „воз да фати“, „сметка да плати“, „бебе да нарани“, или „дрва да нацепи“. Едноставно Камингс го набљудува она што во тој момент го гледа. Тој е „инспектор на снежни вијулици“. Камингс е повеќе непристрасен и објективен набљудувач на природата отколку што е соучесник во неа. Тој ги слави љубовта, животот и радоста и таа слава ја наоѓа во природата. Следователно, тој од природата црпи материјал за симболично изразување на своите идеи. Оттаму произлегува и неговиот метафизички однос кон бројни природни појави како што се годишните времиња со своите атмосферски погоди и непогоди,

земнината хемисфера со месечината и сонцето, планините и морето, животинскиот свет — посебно му се драги птиците, билниот свет во кој најсакани му се цвеќињата, секогаш зачекорувајќи зад секојдневното и обичното биолошко постоење и визионирајќи потенцијална трансценденција во вистинскиот физички и органски свет.

Во визијата што поетот ја кристализира, годишните времи прераснуваат во „годишни времиња на душата“ — на човечкиот живот. Обично неговите песни започнуваат со есента, минуваат преку зимата и завршуваат во пролетта. Во тој циклус тие се оформуваат во симболи што ја сликаат состојбата на модерниот човек во модерниот свет. Песните на есента ја претставуваат старосната доба и приближувачката смрт; песните на зимата се песни на смртта, а пак песните на пролетта го носат повторното раѓање — реинкарнацијата, но не во еден вид модернизираниа питагориско-платонистичка доктрина на метемпсихозното сфаќање што на Вергилиј, на пример, му овозможуваат да го реинкарнира Ајнеј, проведувајќи го со помош на Сибила во долниот свет, туку повеќе се работи за духовно созревање и за соединување на изгубениот и разделен човеков идентитет — неговото себе. Така, песните за есен се за разделеното себе; тие за зимата се за изгубеното себе; а песните за пролетта за раѓањето на обединетото себе кое што е „ние“. Впрочем, во писмото до Францис Штигмилер, Камингс ја објаснува метафоричната употреба на природата и на годишните времиња:

Ми се чини дека се секавам како сите мои поетски книги по оригиналниот ракопис на *T* и *C* објавен како *Tulips and chimneys* (*Лалиња и Оџаци*), потоа на збирките *I* и *8 XLI* — почнуваат со есен (потонлив очај) минуваат преку зимата (таинственост, сон) и се запираат во пролет (нараснување, радост). Но кога фрлив поглед на содржината на песните „23—54“, најдов само неколку знаци за ова напредување; надвор од намерата да почнуваат со прлав (свет: крволочки сатири) и да го завршат со чиста (земја: лирски, љубовни песни). 95 песни се, се разбира, еден очигледен пример на сезонска метафора — 1: Лист што паѓа; 41: снег; 73: природа (целост, невиност, секој убавина трансцендетирање на времето и на просторот) разбудена.¹⁰

Ставеното во загради е негов организационен принцип, забележил С. Ц.)

Метафизичкото сфаќање на природата и понудената трансцендентална визија на светот доаѓаат до израз во целокупниот корпус на поетското творештво на Камингс. Како пример на показ за тоа, да ја разгледаме песната „Некој живеел во еден

колку убав град“ („29“, стр. 370—71). Во неа, „некој“ и „никој“ се љубовници. Тие умираат и преку смртта доаѓаат до повторно раѓање и тоа преку љубовта. Во песната, некој е посебна личност и е различен од другите луѓе. Тој е целосна личност што поседува општествени и духовни доблести. Тој е способен за љубов и нема грижа за слава или пак имот што се главни преокупации за другите луѓе во градот кои се „статутарно свесни“ и нивната грижа е за тоа кој е „секој“ и кој е „никој“. Тие копнеат да се „секој“, а пак „некој“ го прифаќа светот каков што е и неговиот одговор кон светот е радоста: „тој пееше што не пееше, тој играше што играше.“ „Некој“ и „никој“ се способни да созреваат и најпосле да цветаат. Додека се живи тие живеат целосно. Во смртта постануваат „беше“ со „беше“ и крајниот нивен сон е нивното исполнување. Тие се движат во сегашно време: „тие го сонуваат своето спиење“. Од друга страна, „секој“ и „сите“ не се вистински живи. Тие не се способни да умрат и со оглед на тоа дека тие се „не се“, неспособни се да станат „беше со беше“. Засекогаш тие остануваат во сегашно време. Тие не раснат природно и дури не се менуваат; „го жнеат своето снежење и си заминуваат таму откаде што дошле“. Нивните животи се празни и безначајни како што е механичкото тропање на „тик-так“ од часовникот што раководи со нивното доаѓање и заминување. Таа состојба на аберација поради конформизам од секој вид е условна за возрасните оти тие имаат можност за станување на „некој“, но за децата и подмладокот тоа е трагедија од најцрн вид. Децата се осудени во таква средина веднаш да умрат, поради својата чувствителност во спознавањето на љубовта меѓу „некој“ и „никој“. Пораснати тие се однесуваат како и возрасните. Во шестата строфа од песната сликата за духовна смрт на децата поприма не само духовно, туку и физичко заминување од овој свет, следено со сунето на камбаните и симболот зима: „и само снегот може да почне да објаснува (како децата се склони на заборав и на секавање) и така високо лебдејќи многу камбани сунат долу“. Камбаните го означуваат нивното заминување. „Некој“ е најреалната личност. Тој е способен да тагува, да се лути и да биде весел. Развитокот на „некој“ и „никој“ соодветствува на природниот цикличен процес на денот и на ноќта на времето и на годишните времиња: I строфа — пролет лето есен зима; II — сонце месечина ѕвезди дожд; III — есен зима пролет лето; IV — ѕвезди дожд сонце месечина; и V — лето есен зима пролет и сонце месечина ѕвезди дожд. Сликите и мотивите за љубовта, смртта и годишните времиња се појавуваат не само како производ на трансценденталната визија на овој поет, туку и како архетипови. Ваквиот став многу подоцна Нортон Фрај ќе го земе можеби како основа да ја ус-

мери критичката мисла во правецот на „архетипската наука“ за книжевноста. Фрај, во својата позната книга *Анатомија на критиката* (1957) разликува четири ерхетипски фази во човечкиот живот и природните процеси со тоа што нив ги сместува во многу послужени комбинации извлекувајќи жанровска и типовна формулација: I — зора, *пролет*, раѓање митови на раѓање и воскреснување, — архетип на романса, дитирамбска и рапсодиска поезија; II — триумф — *зенит*, *лето* и брак — митови на апотеоза — архетип на комедија, пасторалата и идиллата; III — *зајдисонце*, *есен* смрт — митови на паѓање, смрт, жртвување — архетип на трагедија и на елџија и IV — *темнина*, *зима* и разочарување — митови на *триумф*, *потоп* и *хаос*, на смрт на јунакот — архетип на сатира¹¹ (подвлекол С. Ц.). Поезијата на Камингс, како и творештвото на Шекспир на пример, во својата динамична прогресија е јадро на самиот животен циклус содржејќи ги сите елементи на четирите годишни времиња со своите природни ограничувања. Поетот покажува голема верба во пролетта што е животот дүри и во моментот кога предочува зима и смрт: „неговата есена зима е летна пролет“ (песна 37, стр. 300). Во тој однос Фридман мисли за Камингс како на човек кој ја знае смртта, но го избира животот; кој ја знае тагата, но ја избира радоста; кој го знае стравот, но ја избира љубовта.¹² Наспроти на погледот на Т. С. Елиот во Пуста Земја, во која април е најсвируп месец оти буди страст, во убавината на месецот април, и во убавината на годишното време пролет, Камингс го гледа зачетокот на плодноста на љубовта и ветувањето за раснењето и за животот.

Можеби делови со најмногу слики од природата можат да се најдат во поетовата прва книга на песни, но такви слики обилуваат и во неговите последни две книги на поезија. Овие книги на песни се полни со боја и звук што се слеваат во екстатична убавина, а и со постојано навестување на главната идеја на песните — што е за љубовта, смртта и времето; за природното и вештачкото, општественото и индивидуалното; за сонот и за реалноста. Во песните постојано провејува трансцендентална визија за слобода од ограничувањата: љубовта ги трансцендентира времето и смртта; индивидуалецот ја трансцендентира групата; природното го трансцендентира вештачкото и сонот ја трансцендентира реалноста. На пример, во вториот дел од песната „Епиталамион“ пролетта е персонифицирана како весник на трансценденталната идеја:

И пак лудиот величествен весник Пролетта
ја собира убавината од заборабот
со дивата свирка на Април; волшебство
од звук и мирис го носи бескрилното нешто

човекот во блескавиот воздух, оти сега црвеното
скока во јаворовиот образ и одеднаш
во светлосни хорди во слатко несериозно руво
се искачува од мртвите златниот шафран („2“, стр. 4).

Ветрот и семето, како и во песната на П. Б. Шели „Ода на западниот ветер“, ја имаат улогата да донесат ново раѓање на земјата како и духовна слобода на човештвото. Исто така, во песнава, Камингс ја персонифицира пролетта во жена која „не пропушта никакво спомнување на желба / во секој накривен и кривулкав предмет, која сепак одржува / постојан сексуален однос — преку небињата и дрвјата...“ („2“, стр. 5). Во истата песна поетот ја поистоветува својата дама со „еден месец за кого сета година умира, / О сèуште чудесен мају! О светликава девојко / на неизвалканото време!...“ („2“, стр. 5—6). Неговото сакано годишно време пролетта му ја остварува на поетот идејата за сонливиот свет:

Слатката пролет е ваше
време е мое време е наше
време оти пролетното време е љубовно време
и вива слатката љубов („LI“, стр. 420).

Спротивставена на сликата на пролетта во поезијата на Камингс е сликата на есента која што означува нешто што мора да умре со чувство на транзиција. Првата песна од книгата 95 песни може да се посматра од повеќе агли.

1(	1(
le	ли
af	ст
fa	руп
ll	оле
s)	н)
one	една
l	1
iness	осама

Толкувана песна од романтичарски поглед, кога е есен, сè изумира за да повторно се роди во пролетта по долгиот зимски сон под земјата или далеку од каква и да било активност. Слична тема среќаваме во веќе споменатата песна од Шели. Но исто така чувството за минливост не само во природниот циклус е присутно и во минливоста на апстрактните идеи како што тоа го претпоставува песната на Роберт Бернс: „Можата љубов е како црвена црвена роза“, во која љубовта вене со венењето на цветот и на лисјата на розата во доцна лето

или во рана есен. Коментирајќи ја својата песна Камингс истакнал како читателот при читањето на песната треба да внимава оти таа не е за тие што имаат слабо срце, како и дека читателот треба да се „отскрие себе си“ ако сака да го узнае плодот на песната, а не само да е во потрага по задоволството на својата суета. Ако се имаат на ум овие мисли на поетот, тогаш песната е производ на впечатоците на Камингс што не упатуваат на претставата за осаменост, смрт и крај на годишното време, туку ја подвлекуваат апстрактната идеја и конкретната слика на песната кои се производ на искуството на поетот и имаат значење дека човекот во основа е крешко битие колку што е и листот на дрвото. Неговата осаменост е производ на општеството што придава премногу значење на натприродното заедништво. И кога него животот ќе го докрајчи, едноставно го дунува, или пак ако има среќа, му дозволува да вее и постепено да папсува. Анализирајќи ја песнава, критичарот Маркс ја истакнува типографската особеност на песната која што упатува на тоа дека листот не само што не паѓа безначајно на земјата, туку дека се лизнува и дека се врти грациозно и деликатно во својот пад онака како што тоа го прави циркускиот акробат или пак вештиот тореадор пред роговите на бикот. Грациозноста и деликатноста на движењето на тореадорот поетично го забележал и современикот на Камингс, Ернест Хемингвеј. Па како што добриот тореадор може да предизвика витални симболи за способноста на човекот да живее достоинствено в сред постојаната опасност, така осаменоста на листот во песната предизвикува, како што забележал Маркс, моментален нагласок врз идејата на единственост преку која човекот обезбедува свое внатрешно значење кога песната како и човечкиот живот завршуваат ведро, со разрешена несреќа и разрешена смрт, или со самозаборав што претставува целосно човештво.¹³ Понатаму, критичарот Хајат Вагонер препорачува дека можеби Камингс при пишувањето на песната се инспирирал од анонимната „мртвечка песна“ што се наоѓа на 61-та страница на *Јапонската каику* од Петер Вејлесон. Вагонер укажува дека во заградите еден лист паѓа, а вон заградите сè е унитарно и сингуларно. Зборот „осаменост“, на англиски јазик „Loneliness“ е печатен за да покаже како, на машината за чукање со букви на латиница, буквата „л“ и бројот „1“ се исти и дека се работи за смртта на одделеното себе што се содржи во сликата со листот откачен од дрвото, па се струпува долу на земјата, нишајќи се.¹⁴ Значајно е, меѓутоа, да се нагласи дека песнава со својата есенска слика останува во рамките на концепцијата на Камингс за годишните времиња. Како таква, песната го обработува познатиот предмет на поезијата на Камингс и тоа на свеж начин, одново потврдувајќи

ја трансцендентната верба во едно карактеристично прифаќање на животот. Иако движењето во песната не е нагло, оти за сè е потребно време, и иако од неа извира некакво разочарување и трагично самосознание, очигледно е дека Камингс целосно верувал во можноста на трансценденција на човекот, зашто листот што паѓа сугерира смрт преку која се остварува повторното раѓање. Исто така, знаејќи ја свесноста на Камингс во однос на природниот циклус, би можеле да прашаме дали е можно да се запре доаѓањето на зимата ако е веќе есен, или пак можно ли е да се спречи доаѓањето на пролетта, ако е веќе зима. Значи, општеството нема моќ врз природниот циклус што е од витално значење за персоната во поезијата на Камингс.

Природниот циклус е совршено доловен во песната „41“ од книгата *95 песни*:

Beautiful	Убавото
is the	е без
unmea	зна
ning	чење
of (sil	на (ти
ently) fal	вко) па
ling (e	ѓање (на
ver	се
yw	каде) с
here) s	Снег
Snow	

Очигледно е дека Камингс ретко пее иста работа двапати на ист начин. Постапката се менува од песна до песна од книга до книга. На пример, во книгата песни *Лалиња* поетот пее за годишните времиња на традиционален стих и тон. Во оваа песна паѓањето на снегот сега и насекаде овозможува визуелен и морален ефект. Визуелниот ефект се добива од типографските стихови, а пак моралниот од идејата дека сега насекаде тивко паѓа снег. Таа идеја упатува на фактот дека нема можност да се побегне од снегот што симболично значи од смртта. Но на прашањето за смртта Камингс му приоѓа метафизички исто онака како тоа го прави и метафизичкиот англиски поет Џон Дан. Камингс како и Дан не се плаши од смртта, туку дека со смртта се раѓа живот: „Имаме / таква слобода, такво интензивно stomachно варење толку / многу зеленило што само умирањето чини да раснеме“ („5“, стр. 354). Снегот што паѓа зиме за Камингс не значи дека се работи за еден статичен момент на очигледно уживање, тоа повеќе значи прифаќање на временскиот циклус со неговата менливост.

Зимските песни во поезијата на Камингс, според она што самиот поет го вели во веќе цитираното писмо, претставуваат слики на мистерија и на сон. Неговиот интерес е свртен кон она што живее и што расне. Во таа смисла поетот ја следи романтичарската традиција и пишува за немерливото и мистериозното. Но Камингс не е пророк и тој не настојува да предвидува. Тој ја препознава реалноста, создавајќи свој сопствен трансцендентален свет. Преку експлоатацијата на немерливото и на мистериозното, овој поет успева за себе да обезбеди хармонија и контакт со бессмртноста и со нејзината убавина. Крајот на песната „4“ од книгата *95 песни*,¹⁵ сугестивно ја нагласува ваквата трансцендентална визија на Камингс:

..) a snowflake twi-	..) снегулка се ви
sts	тка
, on	, на
its way to now	својот пат кон сега
-here	овде

Завршетокот јасно создава монтажа на „неовде“ или на светот на соништата и на можностите. Тоа „овде“ и тоа „сега“ што е имплицирано во англискиот збор за снег „snow“ го претвора последново во првото.

На сличен начин во песната „40“ од книгата *95 песни* Камингс зборува за превртливата доба на животот. Така, и во песната „41“ од истата книга типографски е претставено вртењето на *снегулката* со зборот *сега*, содржани во ист збор во англискиот јазик snow. Повеќе песни ја покажуваат приврзаноста на Камингс кон природата како нешто во кое тој знае да ужива. На пример, во песната „43“ од книгата *95 песни*, таткото и синот не го доживуваат она што се претпоставува, туку она што според поетот вистински се наоѓа таму:

(Две лица на темен
прозорец) овој татко и неговото
дете набљудуваат снегулки
како паѓаат и паѓаат и паѓаат

Иако песнава дава слика за снег и зима, таткото и детето не се обземени со мисла за снегот и зимата, туку едноставно го набљудуваат паѓањето на снегот, уживајќи и како што песната се развива, така тие се предаваат себе си на сцената. Би можеле да мислиме дека песната ја вклучува свеста на поетот за природниот процес — детето ќе го наследи таткото како што снегулките врват една по друга, но оваа и други помисли го обременуваат расположението и уживањето во снежниот пејсаж.

Дождот е следно значајно поетско средство што Камингс обилно го користи во својата поезија и тоа како позадина на трагичноста, односно како архетип на трагедија и на елегџа според формулацијата на Фрај за митското значење на дождот и есента. Ваквата традиционална употреба на дождот е присатна во бројни книжевни дела. На пример, дождот во *Збогум на оружјето* од Хемингвеј ја има таа фатална улога на трагична случка на крајот од романот. Но, напоредно со користењето на дождот како архетип на трагичното, Камингс го чувствува дождот и како природна појава што се лизга долугоре, како појава што го одржува природниот циклусен процес земја — небо — земја. Затоа, Џоан Мери Лехнер употребата на сликата на дождот во поезијата на Камингс ја нарекува „напореден однос кон обновениот интерес во митот.“¹⁶ Камингс му придава на дождот феминистички квалитети, симболизирајќи нежност, сладок мирис, деликатни движења, со нежни мали раце, што ветува живот и убавина. Во песната „55“ од книгата *Xiape* [се изговара Khir] (стр. 458), Камингс го опишува дождот со епитет на нежност со помош на типографската употреба или спој на буквите „p“ на крајот од зборот feather (перце, перје) и на почетокот на зборот rain (дожд). Читателот исто така останува трогнат од врнењето на дождот во поле и гори при што размислува за дождот како да е нешто сонливо

(Wh
o could
be
so
if!
te
r?n
oo
ne)

(Ко
ј би мо
жел да
е таков
(п)
оп?
лад
не
никој)

Зборот *Afternoon*- (попладне) напишан типографски го содржи и зборот поопе (никој), додека го посматра дождот содржан во знакот ? меѓу словата r и n — rain (дожд) од зборовите попладне и никој. Целата песна е во загради за да го навести моменталното чувство на персоната на песната што не можат да го чувствуваат луѓето што не му припаѓаат на идеалниот свет на поетот. Затоа дождот има трансцендентален квалитет во сонливата реалност на Камингс, зашто дождот е мек и го претвора несветот во свет на сонот во таа прекрасна слика на дождот каква што можеби ниеден друг поет не ја дал така совршено вклопена во типографијата на Камингс.

Песната „24“ од 95 песни симболично покажува како Камингс не го менува својот однос кон дождот како архетипско поетско средство. Дури и во годишното време на старосната доба и на навестувачката смрт, дождот симболично упатува и на квалитетот на зародиш. Персоната на песната е сама со шест врапчиња в парк; нив ги придружува единствено дождот со амбивалентно значење на трагичност, бездомност или пак регенерација, или пак е тоа само едно обично човечко искуство на еден дожден ден во парк доживеано интензивно:

..... t	 Д
he rai	ожд
n	от
th	ц
e	ожд
raintherain	дожддожддожд

Ако кон дождот Камингс покажува амбивалентен однос, тогаш кон морето и океанот поетот има негативен однос, зашто нивната вода носи бранови на крајбрежјето и со нив предизвикува пустоши и хаоси. Таквиот однос кон овие водни простори се чини е присатен кај повеќе современи американски автори. На пример, Фрост опоменува дека океанот или морето си го земаат назад прекумерното што човекот го зел од нив, а Хемингвеј, иако за морето во *Старецот и Морето* ја употребува шпанската именка од женски род La Mar, тоа може да го униште Сантијаго, но не и морално да го победи. Но во песната „41“ од книгата 95 песни Камингс ја смалува моќта на морето, зашто неговите бранови не можат да ја допрат љубовта на неговите љубовници барем во нивната имажинација. Морето е опишано како „хаос така апсолутен“, безграничен пекол“, и „чудесен убиец“. Во песната „71“ од истата книга, имажинарната љубов на љубовниците не може да исчезне пред разурнувачките сили на морето, кога на крајот од земјата „разбранетото море скока“ со претпоставка дека љубовниците не се во состојба да се љубат. Поетот резимира дека љубовниците се слепи како „слепиот песок кон морските бранови“ и кон немилосрдното реално време:

— колку среќни сте вие и јас, чиј дом
е безвремето: ние што сме слегле
од мирисливите планини на вечното сега

за да се веселиме лудо во мистериите како што се раѓањето
и смртта во еден ден (или можеби за покусо)

Но, иако морето е уништувачка сила во поезијата на Камингс, тоа сепак го содржи динамичниот квалитет на природниот

процес. Тоа има прилив и одлив и месечината влијае врз него како што влијае врз жената во песната „LXX“ (стр. 271), исто онака како што Хемингвеј мисли за морето во *Старецот и морето*, каде само месечината го покренува срцето на морето. Во песната на Камингс, срцето на персоната е морето, а месечината е неговата девојка. Неговото срце упорно ја следи девојката, па дури и дење, иако месечината е видлива ноќе. Во песнава очигледно месечината има симболично значење иако можеби поетот повеќе го интересира природната слика со месечината. Симболично во поезијата на Камингс месечината го претставува имагинарниот свет, имено светот на снитштата. Во песната „I“ (стр. 277), поетот ги пишува сите „o“ во првите две строфи со голема буква, а во последната строфа со мала буква додека сите други букви се големи. На тој начин поетот типографски го означува приближувањето и оддалечувањето на месечината, како и кога таа е полна и делумна. Во природниот процес сè е во движење, па така поетот ја посматра и месечината и како симбол на биолошки ритам — како небеско тело што расне, се смалува и исчезнува, чиј живот е потчинет на универзалниот закон на еволуцијата — на раѓањето и на смртта. Со тоа, месечината е симбол на премин од живот во смрт и од смрт во живот — што претставува трансцендентална визија на поетот секако базирана врз верувањето дека во смртта само „продуховените“ се привилегирани за спознавање на духовниот живот. Месечината лебди над градовите и симболично патување со неа е привилегија на одбраните, не само на божествата или полубожествата како што е во старогрчката теогонија, туку на модерниот човек способен за поинаков живот од тој што му го нуди медиокритетната цивилизација. Месечината е „дух што полека се ластегари“ (Slowly sprouting spirit). Типографската ознака на месечината со мали и големи букви ја означува промената на месечината и сенките што се појавуваат на неа. Во сенките на месечината имагинацијата на разните народи го гледала целиот лунарен животински свет, а за Камингс тие имаат значење на престојот на општочовечкиот дух за кој човекот треба да се стреми. Во песната „VII“ (стр. 103), Камингс укажува на месечината како симбол или слика, не само како на плоден принцип, туку и како на сонот и на несвесното како вредности: еден нов трансцендентен свет каде неговите луѓе ќе можат постојано да престојуваат:

Кој знае дали месечината е
балон, што доаѓа од жив град
на небото — полн со убави луѓе
(кога ти и јас би
влегле во небо...)

Во песната „50“ од книгата *95 песни*, ентузијазмот на Камингс за месечината е од најлиричен вид. По години на макотрпен труд во искушенијата за неговиот сонуван свет, поетот здогледува како тој е во целосно единство со месечината, односно поистоветување или идентификација со неа. Во песната месечината е полна што не може да биде пополна; нејзиниот видлив круг е еднаков на видливиот круг на сонцето, што и во астрологијата таквата месечина има посебна важна улога. Таа го симболизира во песната пасивниот но плодниот принцип, подсвеста, имагинацијата, психата, сонот, жената и сè што е непостојано, минливо и подложно на влијанијата на сончевата светлина, но исто така и нејзината идентична величина и постојаност, нејзината убавина како инспирација на поетот за опишување на убавото како крајно совршенство на нештата олицетворени во месечината или под нејзиниот знак и изглед:

!
o (rounD) moon, how
do
you (RouND
er
than roUnd) float;
who
lly (rOunder than)
go
idently (Round
est
?

!
o (топчестО) месечино, како
ти
ти (потОпче)
ста
од тоПчеста) пловиш;
цело
сно и (пОтопчеста)
одиш
идливо (Најтопче)
сто
?

Симболизмот на месечината во поезијата на Камингс се огледа и во корелација со симболизмот на сонцето и на ѕвездите. Сонцето не е божество како што е многу често во митологиите и религиите на многу народи, туку сонцето и неговата свера претставуваат значајни симболични спротивставени слики на светлина и темнина: зајдисонцето станува самрак — самракот ноќ; месечината бледи или венее; ѕвездите се појавуваат и исчезнуваат. Тој природен процес, што е бесконечен, предизвикува илјадници други промени во светлина, боја и расположение.

Така за време на едно деноноќие се случуваат промени на светлина и на темнина; на сино, портокалово, жолто, црвено и алово; на мекост, просторност, спокојство и студенило. Сонцето е извор на топлина и живот. Неговите зраци покрај физички влијаат и духовно на животот на земјата. Во поезијата на Камингс, сонцето исто така ја нагласува еротската атмо-

сфера на индолентните, на тајните, осамените, волшебните, духовните и таинствените снiшта и, според Фридман, „трансцендентален свет на љубов и исполнување.“

Во песната „71“ (стр. 326), „свездите се залаци чудесни и безначајни /таинствени на светлината чии себиња и животи/ бесжелбено ги губат безвременските души“. Поетот чезнее по „отелотворената, допирливата и чудесната“ звезда како симбол на трансценденталната слобода. Во песната „49“ од книгата 95 *песни*, поетот и свездата се како „сум со сум“ и тие стојат лице до лице:

никој и една звезда стојат, сум со сум
(живот со живот; дишење со дишење
распламтен сон со сонувачки сон)
соединети преку совршеното ништо...

Нивните „неизмерливи мистерии / (човечката и небесната) стојат / душа со душа: слобода со слобода / “ сè додека тие не станат еден свет. Сведоци сме дека она што може поетовата душа да го восприеми тоа разумот не го може. Се создава еден вид мистична слика кога песната завршува во едно целосно единство на „никој“ со небесниот свет. По таквото воскреснување на поетовата душа нема смрт и нема повторно раѓање. Времето е безвреме, а смртта е безсмртност. Таквиот уникатен момент на мистична трансценденција е поетски восприемен во песната „48“ од истата книга на песни. Поетот е свесен за сината боја на самракот со чија појава сиот реален свет исчезнува: „куќите свртувајќи се во себе раснат /тивко на новото совршено синило“. Поетот исто така чувствува како „еден свет плачносмешливо отпловува.“ И така со настапот на ноќта и со треперењето на првата звезда: „заминувањето на сè што е реално е/ пристигнување на сè што е вистинито“.

Меѓутоа, во песната „V“ (стр. 75—6) „Париз; априлсково зајдисонце целосно изустува“, Камингс сè уште го нема остварено ореолот на небескиот свет и спротивставените слики, како и во сликите на Ван Гог, создаваат еден вид на напнатост меѓу сјајот на небеската убавина и правот и метежот на реалниот свет. Небеските слики не се толку моќни иако описните зборови за катедралата, јадри и остри, се поврзани на некој начин со камените слики што нив ги сликаат. Разните фази што го покажуваат приближувањето на самракот се меки и нежни по звук како што е доаѓањето на вечерта кога таа „тивко се спушта, нагиздено носејќи ги... првите ѕвезди“. Самракот е персонифициран како жена што „во своите очи ги носи првите опасни ѕвезди“. Ноќта е претставена како персонификација на „малечка рамнодушна проститутка“, што „се кара со некои ку-

ки“. Целиот ефект е колоритен: „новата месечина/ одеднаш ги исполнува со ненадеен сребреник/ искинативе џебови од ламе со просјачки бои“, „спирални декари на набрекнати рози/ завиткани во кобалните километри на небото...“

Од сиот планетарум, Камингс покажува најголем восхит кон сонцето. Неговата екстаза кон оваа планета е речиси мистична. Секој стих од песната „34“ на книгата 95 *песни* зборува за повеќесложениот симболизам на планетата:

колку добродушно е лично сонцето
— што пристига вистински, што верно оди
(ни движење да запре за да започне
мистеријата на денот за нечиите очи)

со сребрени сјаеви од минат зародиш што
ги теши своите деца, ако исчезне;
сè до многу повеќе од темнината е никаде ниедно
делче не е универзум —

но ако, позлатено неговото татковство

(како да лута надвор од својата тишина)
близината ја разбудило, секоја птица треба да пее:
и нашата ноќ е илјади милиони чуда

милиони илјади сто изгледаат ништо
— ние сме лично негови; баш лично негови

Сонцето не е само извор на светлината, топлината и животот, туку неговото зрачење ги прави работите видливи, и тоа не само што овозможува тие да бидат зачетнати, туку и по тоа што тоа претставува проширување на исходнишната точка оти ја мери вселената. Во хиндуистичките текстови сонцето е извор на сè што постои, почеток и свршеток на сите појави, тоа е хранител. Во Армистар, Индија, се наоѓа позлатениот свод на сонцето во „Златниот храм“. Сонцето ги раѓа и ги прождерува своите деца, се вели во *Упанишадите*. Платон во *Република* го покажува сонцето како добро онака како што се гедва во видливите работи, за орфејците тоа е разум на светот. За Камингс сонцето го овозможува остварувањето на сонуваниот трансцендентален свет. Но патот до тој свет е преку прочистувањето на душите а тоа се постигнува метемпсихички преку преминот низ темнината. Затоа, како и во некои верувања, сонцето секоја вечер се крева и секоја вечер слегува во царството на мртвите; затоа со себе може да ги поведе луѓето (душите) во вечната светлина. Значи сонцето има двојна функција на смрто-

носен психопомп и на иницијатичен хиерофант. Со оглед пак на тоа што сонцето е во центарот на небото, тоа е еднакво на срцето што е во центарот на телото, па со тоа е духовно сонце. Тоа е престој на *Паруша* и *Брахма*; тоа е *Атема*, универзализиран дух, вселенски разум, а светлината што ја зрачи е интелектуална.

Доследен во својата намера да реализира транспедентална визија на светот, Камингс исто така се служи во неговата поезија со симболи од животинскиот свет од којшто птиците се најзначајно претставени, и со симболи од растителниот свет — во кој цвеќињата и горите доминираат.

Камингс, како и најметафизичкиот романтичарски англиски поет Самуел Тејлор Колриџ, не им дава на птиците традиционално морална симболичка функција и тој нив не ги дели на птици на доброто и на птици на лошото, туку од нив прави симболи на слободата, симболи на бесмртноста, симболи на душата чија улога е посредништво меѓу земјата (овој свет) и небото (транспедентниот свет); потоа симбол на моќта и на животот. На пример, во песната „*Пуела Меа*“ (стр. 17) има „една желбена и двојбена птица“ во очите на неговата дама што е симбол на плодноста. Честопати во песните на Камингс птиците се покажани као жители — граѓани на небото. Во песната „46“ (стр. 307), поетот ја опишува птицата како лета на небото, жива и исполнета со мистерија. Ова не значи дека е слично на верувањето на Јакутите дека по смртта и добрите и лошите патуваат на небото каде што душите им се претвораат во птици, па тие души-птици слетуваат веројатно на гранките од стеблото на светот, што всушност е универзална митска слика. Тука, птицата го претставува духовниот живот и величина на човекот. Заради нивната миграциона природа, птиците во поезијата на Камингс, честопати се поистоветени со доаѓањето на пролетта и со заминувањето на есента, па така и со вегетацијата. Вака употребени птиците ја имаат симболичната улога на транспеденција во сонуваниот свет (песната „XVIII“, стр. 415). А пак птицата како симбол на животната вистина е дадена во песната „XLVII“ (стр. 418):

сè додека и сè додека
во пламенот не почувствувам
како земјата мора да лета
ако вистината е плач

Во книгата *95 песни*, птиците — селици се појдени и Камингс ги препознава само птиците страчка и гајчка. Овие птици не го напуштаат поетот па дури и кога светот е распукнат на половина, а затоа што нивната песна е толку вистинита, тие од небото и од земјата прават едно тело: „ако земјата и небо-

то мораат да пукнат на две половини/ тоа ќе ги состави нив во едно тело (нејзината песна е толку вистинита)" во песната „87" од книгата *95 песни*.

Камингс покажува специјален восхит кон цвеќето и од него тој ја гради својата најсакана поетска слика. Во неговите рани песни цвеќето е сврзано со телесните и духовните квалитети на саканата, со нејзините усни и целувки, со нејзините гради и со нејзината сексибилност. На пример, „твоите прсти прават рани цветчиња од сите работи", („III", од „песни" стр. 11); „бесмртен цвет на нејзиното жедно тело" („I", стр. 4); „секоја града е цвет" („Пуела Меа", стр. 15); „превртена коса/ собирач на златници, / љубичици, / нарциси / и на големите предзвинувачки темјанушки" („III", стр. 23).

Сепак, најсакан цвет на Камингс е розата со нејзиното традиционално значење на љубов и на плодност во природата. Но, како и Роберт Бернс, тој ја здогледува и трагичната страна што го симболизира краткотрајното цветање на розата. Розата е убава и љубовта е ко неа, но таа брзо процветува, така и љубовта брзо пресушува. Тој ја опишува својата љубов со епитетите на убавината на розата, а кога љубовта умира, таа ги уби ва „ливчињата на розата" („VII", стр. 50); розите се девојките на неговите сништа, гонителките на неговите сништа („VII" стр. 155). А книгата *95 песни* е исполнета со продлабочена симболика на розата која поприма улога од трансцендентално значење. Во „90" песна од книгата даден е севкупниот комплекс од симболички значења на розата. Првите три строфи од песната ја претставуваат добродушноста на природните процеси (розово дрво — песна — роденден; медоносна пчела си игра во секој зелен лист; добредојде — давање — живеење); строфите од четири до седум ја покажуваат стерилноста на човечкиот „бессвет" на умот, фактите, времето, очајот кои што добродушноста е во состојба да ги трансцендентира (љубезноста е зад умот; мистериозностите им се спротивставуваат на фактите; време кога не би можела да се измери сегашноста; милоста не го уредува она што очајот го проповеда); осмата строфа ја нагласува креативноста на природниот процес (радосниот отсјај создава креација) и деветтата строфа ја потврдува фаталноста која што креативноста е во состојба да ја трансцендентира (судбината не е фатална).¹⁷ Цветот со тоа не е на пасивниот принцип, како што е традиционално сфатен, туку има улога на небеска активност како што ја има дождот и розата. Раснењето на цветот од земјата, освен тоа, го симболизира појавувањето на светот на појавите и го трасира патот кон светот на имагинацијата.

Планините исто така ја имаат улога на симболи што му овозможуваат на Камингс да ја реализира својата трансцендентална визија на светот. Зборувајќи за значењето на плани-

ните, тој во својот роман *Огромната соба* кажува како неговите znalци (Zulus-i) немаат повеќе потреба од каква и да било друга верба откако ќе ја реализираат својата трансцендентална визија:

Има некои работи во кои човекот е немоќен да верува поради простата причина што тој никогаш не престанал да ги чувствува нив. Работи од овој вид — работи што постојано се во нас и што всушност се ние и кои следователно нема да бидат истуркани или исфрлени кадешто ние можеме да почнеме да мислиме на нив — тие не се повеќе работи; тие и ние што тие се, еднакви сме на А глаголот; сме Е. Зулү, тогаш јас пер форс морам да ги викам Е (стр. 231).

Слично обраќање до планините среќаваме во поезијата на Камингс. На пример, во песната „XVII“ (стр. 399), поетот им вели на планините: „... жизнерадосни анонимни мистични гости на Е-то“; а за срцата на уметниците вели дека се „планини... тоа е оти тие ќе ѝ речат здраво на пролетта“ („XX стр. 401); или во песната „19“ (стр. 439), поетот ќе извика: „Од планината на неговата душа доаѓа чиста тишина; додека пак во песната „XXII“ тој е еден што:

— ќе ги реши процепите на ужасот за да ја одбрани
архиктетурата на сончевиот зрак со својот живот:
и ќе изгравира бесмртни џунгли на очај
за да во својата рака го држи срцечукањето на планините

Планините, како и земјата и небото, се места во кои некој, поетот, или ументикот може да се почувствува себе си зашто таму тој го доживува не она што се претпоставува туку она што вистински го чувствува — доживува духовна егзалтација, како и тоа дека планините му обезбедуваат нему витални квалитети на животот оти, според Камингс, модерниот човек заборава дека е жив („XVII“, стр. 399). Планините раснат како што расне поетовата персона и тие се „така сум и јас и кој“ („28“ стр. 444). Планините се симболи на вистинската природна хармонија што е постојана и смела. Тие го претставуваат чистиот постојан физички свет и тие се неискварливи. Поседуваат моќ на реставрација. Во нивната убавина поетот го доживува естетското задоволство. На пример, во песната „XV“ (стр. 397), Камингс преку методот на јукстапозицијата врши споредба меѓу механизираниот свет и спонтаната планинска хармонија и заклучува: „сожалувај го ова чудовиште, човештвото, претворено само во работа,/ не. Прогресот е удобна болест... направениот свет не е родениот свет“; ...и планинава спиеше / до-

дека нејзините борови ги кострешеа своите зелени иглици и се смееја“. А во песната „67“ (стр. 465) планините здружено играат со сета природа и љубовниците се живи.

— април е (да, април, драга моја) пролет е!
убавите птици скокаат брзо колку што можат да летаат
да рипката си се поигрува милно колку што може
(да планините здружно танцуваат)

Од изнесеното се гледа дека најчесто употребуваните поетски слики во поезијата на Камингс со своите симболички контексти се дел од поетовиот разработен перманентен и континуиран систем на доблести што се реализираат преку една трансцендентна визија базирана врз вербата во моќта на природата. Според Камингс уметноста е секоја тајна на природата зашто уметничкиот чин е подржување на природните појави и процеси. Истражувајќи го трансценденталното постоење во природниот свет, тој тоа го спротивставува на живуркањето во секојдневниот свет што е раководен од диктумот на поривите за материјална удобност. Во напорите да се побегне од механичкото време, поетот проповеда безвременост. Зачекорувајќи зад биолошкото постоење, тој визионира потенцијална трансценденција на свет исполнет со духовно постоење и резистентен на какво и да било уништување.¹⁸ Според зборовите на Волас Стивенс, поезијата на Камингс е исполнета со „чувство на нешто космичко — зашто таа чини ние да сфатиме на ист начин на кој бегството од ограничувањата би не принудиле да сфатиме дека сме суштества, не на дел, што е наше секојдневно ограничување, туку на целина за која најчесто ние сèуште немаме јазик. Ова изненадна замена на помал живот за поголем е како промена од зимата во пролет или на која било друга трансмисија на поезијата.“¹⁹ Поезијата на Камингс го создава само оној предел во кој зборот „живот“ има сèуште значење, интензитет и има можност за растеж и победа.²⁰ Свесен дека идејата за американскиот сон е пропадната илузија, дека чиневото е поглемо од добитот во борбата за богатство и комфор и дека таквото општество во основа ги содржи коренјата за несреќата на човекот, Камингс, како и бројни американски автори и интелектуалци во предвоените и повоените години на Втората светска војна, ја ангажира својата поезија во изнаоѓање на патишта за ослободување на човекот сопрго од самиот себеси од неговите желби за материјалистичка благосостојба по цена на голем губиток и за ослободување на човекот од општеството кое репресивно му ги наметнува на човекот таквите огради за интелектуална и ментална спознаја. Камингс затоа, во својата поезија, му понудува на ослободениот човек

еден свет што може да остане „гарантирана утеха, предизвик, дом, непознатост, свет заштитен со стрела и лак додека му трае животот на земјата.“²¹

Трансцендентализмот, колку и да е херметичен мисловен процес, во поезијата на Камингс, поприма една форма на идеализам, на филозофски романтизам што преку Емерсон, кој базирајќи ги своите идеи врз изворите на Колеридџ во неоплатонистичката и германската кантовистичка идеалистичка филозофија, се прошири сопруго на една група автори и мислители во Нова Англија во минатиот век наречена „Трансцендентален клуб“, па преку Торо, Мелвил и Витча, изврши влијание врз поетите романтичари во дваесетиот век, меѓу кои цврсто стои и Камингс. Но Камингс повеќе од секој, опфатен со спознанијата за кризата во човековото сознание и за кризата на вредностите што американското општество ги понуди, зачекори подлабоко во правец на способноста на човекот да го трансцендира своето човечко постоење преку самоиницијативност и лично откровение. Тој како и Торо покажа вера во блиско живеење со природата, во интелектуалното другарување (својствено за членовите на трансценденталниот клуб), во можноста како и Емерсон, да го реформира и регенерира човечкиот дух, над сè, како и секој трансценденталист, веруваше дека човечките суштества можат интуитивно да ги трансцендентираат ограничувањата на сетилата и на логиката и директно да попримат повишни вистини и поголемо знаење што не се можни да се добијат преку други методи на знаење.

БЕЛЕШКИ

¹ Едвард Естлин Камингс е роден во 1894 во Кембриџ, Масачусетс, САД; завршил Харвардски универзитет со степен на Магистер во 1916; следната година е доброволец во Втората светска војна како возач на амбулантска кола на американскиот црвен крст во Франција каде што поради протест против бирократските процедури е казнет со неколку месечен притвор што авторот го опишува во романот *Огромната соба* (1922); по враќањето во Њујорк објавува песни со мал успех во обновеното списание *The Dial*. Одново оди во Париз од 1921 до 1924, каде што студира сликарство и пишува поезија. Првата збирка песни *Лалиња и оаци* (1923) заедно со романот му донесува извесен успех за да во 1925 год. ја добие наградата на *The Dial* за поезија. Во истата година ги објавува збирките песни *8 (И)* и *XLI песни*. Во 1928 е изведена драмата *Нему* во театарот на Провинстаун (Оф-оф Бродвеј); а во 1930 е изведена збирката на бајки — книга без наслов. Во 1941 патува во Советскиот Сојуз и впечатоците ги објавува во дневникот *Еими*; во истата година имал прва поголема изложба на слики во Сликарска и скулпторската галерија; ја објавува збирката на сликарски дела со кумур, масло, молив и водени боици под наслов *СЮРПВ* (почетни слова на средствата за цртање) и збирката *Вива — Седумдесет нови песни* — потоа има неколку самостојни и групни изложби во Америка и во Париз. Во 1935 објавени се балетот *Том* базиран врз *Колибата*

на чичко Том; збирката песни *Не благодарам*; следната година збирката песни *1/20*; во 1938 *Собрани песни*; во 1940 *50 песни*; 1950 награда на Академијата на американските поети и збирката песни *Xiare*. 1952—53 по покана држи неформални предавања на Харвард и ги објавува како *јас: седум непредавања*. 1954. објавени се *Песни: 1923—1954*. за која ја добива во следната година Националната награда за книга. Во 1957 ја добил Болингеровата награда за поезија и наградата за поезија на Бостонскиот уметнички фестивал. Во 1958 излегува книгата *95 песни*. Во 1959 има самостојна изложба во Уметничката галерија во Роџерстер. Во 1952 умира во Норт Конвеј во Њу Хемшир. Посмртно се објавени *73 песни* во 1963; *Различни работи, ревидирани* во 1965; *Собрани песни*, во 1968 и *Собрани писма на Е. Е. Камингс* во 1968.

² Citirano kaj Barry A. Marks: *E. E. Cummings* (New York: Twayne Publishers, Inc., 1964) str. 108.

³ Ibid., str. 94.

⁴ Ibid., str. 92.

⁵ Norman Friedman: *e. e. cummings, The Growth of a Writer* (Carbondale: Southern Illinois Univ. Press, 1964), str. 8.

⁶ E. E. Cummings: *Is 5* (New York: Boni and Liveright, 1926), str. 1.

⁷ Friedman, op. cit., str. 5.

⁸ E. E. Cummings: *Poems 1923—1954* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1954), Poem 54, p. 314. Slednite citati od ovaa kniga se dadeni vo tekstot.

⁹ E. E. Cummings: *i: six nonlectures* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1953), str. 110—111.

¹⁰ F. W. Duppe and George Stade: *Selected Letters of E. E. Cummings* (New York, 1969), str. 261.

¹¹ Northrop Frye: *Anatomy of Criticism* (Princeton: Princeton Univ. Press, 1957); srpskohrvatsko izdanje (Zagreb: Naprijed, 1979), str. 186—272.

¹² Norman Friedman: *E. E. Cummings: The Art of His Poetry* (Baltimore: John Hopkins Press, 1960), str. 12.

¹³ Marks, op. cit. str. 21—26.

¹⁴ Hyatt H. Waggoner: *American Poets: From the Puritans to the Present* (Boston, 1968), str. 523.

¹⁵ E. E. Cummings: *95 Poems* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1958). Analizirane pesni od ovaa zbirka se citirani vo tekstot.

¹⁶ Joan Marie Lechner: »E. E. Cummings and Mother Nature,« *Resurgence*, XII (1960), str. 190.

¹⁷ Friedman, op. cit., str. 129—158.

¹⁸ *Selected Letters*, str. 275—276. Ova mislenje e na izraelskiot avtor i nastavnik, Mati Meged za pesnite na Kamings od zbirkata *73 песни*.

¹⁹ Wallace Stevens: »A Collect of Philosophy,« *Opus Posthumous*, ed. French Morse (New York, 1957), str. 189.

²⁰ *Selected Letters*, str. 275—276. Zborovi na Kamings.

²¹ *Selected Letters*, str. 275—276. Zborovi na Kamings vo pogleg na mislenjeto na Mati Meged.

Savo CVETANOVSKI»THE TRANSCENDENTAL VISION IN E. E.
CUMMINGS' POETRY«

S u m m a r y

This study deals with the question of the degree and the manner in which E. E. Cummings takes advantage of the ideas and principles of the American model of literary transcendentalism. Basing his transcendental vision on the idealistic, or platonic pattern on the one hand and on the other on the biological pattern of natural world, Cummings investigates the relationship of the transcendental state to the world of everyday reality. He does not deny the existence of the natural world; on the contrary, he is deeply immersed in it. Going beyond the simply biological world, his holistic reworking of Platonism, he finds that transcendence exists within the individual along with his biological existence. It is up to the individual to reconcile the two. This kind of self-transcendence raises human life above itself. His formula is growth-through-the-experience-of-time-lessness into an unfolding awareness. The ordinary world is less real than the world of transcendence, for the day-to-day realities are fettered by time and all its tangential restrictions. The transcendental world can be, above all, apprehended through love by responding intuitively to life. To realize his transcendental vision in his verse, Cummings seeks new means of representation beyond the commonplace of ordinary written. He uses typography based on the inherent quality of Chinese written character in order to capture the quality of being or aliveness.

